

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

ТДУ: 809.155.0

ТКБ: 81.2 Тоҷ

Н – 34

Бо ҳуқуқи дастнавис

НАСИМОВ НУРИДДИН ИСОЕВИЧ

ПАЖУҲИШИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИКАИ

САРИ ҲОСОР

(чанбаҳои овой ва вожагонӣ)

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология

аз рӯйи ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ

(10.02.01 – Забони тоҷикӣ)

Мушовири илмӣ: доктори илми
филология, профессор, узви
вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон

Назарзода С.

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ДАР РОБИТА БА ЗАБОН, ФОЛКЛОР ВА ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИКА	15
1.1. Назаре ба таърихи пажуҳиши забон, фолклор ва лингвофолклористика.....	15
1.2. Перомуни соҳиби забону муаллифи фолклор.....	32
1.3. Мундарича ва сохтори забонии матнҳои фолклории Сари Хосор.....	41
1.4. Пажуҳиши суруди «Ман доғ»-и Сари Хосор аз нигоҳи Лингвофолклористӣ.....	51
БОБИ 2. НАЗАРИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТӢ БА ХУСУСИЯТҲОИ ОВОЗИИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР	64
2.1. Омори овозии фолклори Сари Хосор.....	64
2.2. Сохти овозии диалектизмҳои якҷиҷой.....	75
2.3. Овозҳои маънодор ва ёридиҳанда.....	89
2.4. Мавқеи овози ӯ.....	94
2.5. Ҳодисаҳои овозӣ дар фолклори Сари Хосор.....	102
2.5.1. Афзоиши овозҳо.....	102
2.5.2. Афтидани овозҳо (дар мисоли решаи калимаҳо).....	111
2.5.3. Монандшавӣ, дуршавӣ ва ҷойивазкунии овозҳо.....	119
2.5.4. Табдили овозҳо.....	123
2.5.5. Таҳфифи овозҳо.....	137
БОБИ 3. ҶАНБАҲОИ ВОЖАГОНИИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР АЗ НИГОҲИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТӢ	182
3.1. Калимаҳои аслии ҳоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор.....	179

3.2. Калимаҳои серистеъмоли фолклори Сари Хосор.....	188
3.3. Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор.....	195
3.4. Синонимҳо.....	206
3.5. Омонимҳо.....	220
3.6. Антонимҳо.....	224
БОБИ 4. ДИАЛЕКТИЗМҲО ДАР	
 ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР.....	
4.1. Мавқеи диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор.....	233
4.2. Диалектизмҳои лексикӣ.....	234
4.3. Диалектизмҳои фонетикӣ.....	245
4.3.1. Таснифи диалектизмҳои фонетикӣ.....	286
4.3.2. Диалектизмҳои фонетикии иқтибосӣ.....	305
4.4. Диалектизмҳои морфологӣ.....	315
4.5. Диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ.....	329
4.6. Диалектизмҳои фразеологӣ ва феълӣ.....	337
ХУЛОСА.....	349
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ	
 НТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	
Рӯйхати адабиёт.....	358
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ	
 ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	
	401

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Забон яке аз муҳимтарин василаи муносибату муомилоти инсонхост, ки ба омӯзиши он забоншиносӣ машғул аст. Дар илми тоҷик забоншиносӣ яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок маҳсуб меёбад. Муҳаққиқон ба масъалаҳои забоншиносӣ, забони тоҷикӣ ва лаҳҷаю шеваҳои он аз назари пайдоишу таърих ва аз нигоҳи густариш ва рушду такомул тавачҷуҳи хосса зоҳир намудаанд.

Доираи фарогирии илм, ки беканор аст, бо гузашти айём ва мурури замон масъалаҳои наву мубраме пайдо ва эҳё мешаванд, ки забоншиносӣ низ аз ин ҳудуд хориҷ нест.

Дар забонишиносии рус бо мақсади омӯзиши ҳамачонибаи забони фолклор аз солҳои 70-уми асри ХХ истилоҳи нави **лингвофолклористика** ворид шудааст, ки маводи асосии омӯзиши онро матнҳои фолклорӣ ташкил медиҳад.

Таҳқиқи масъалаҳои забони адабӣ аз рӯйи адабиёти хаттӣ ё асарҳои дигари расмӣ ба роҳ монда мешавад. Таҳқиқи лаҳҷа ва шеваҳо аз мисолҳои гуфтугӯии мардум сурат мегирад. Ва ҳар яке самтҳои мухталифи забоншиносӣ ба ҳисоб мераванд.

Аммо дар тафовут аз омӯзиши масъалаҳои забони адабӣ, лаҳҷа ва шеваҳо лингвофолклористика ҳам истифодаи унсурҳои забони адабӣ ва ҳам лаҳҷаю шевахоро дар матнҳои фолклорӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқу таҳлил қарор медиҳад. Илова бар ин, тамоми самтҳои омӯзиши забон дар доираи жанрҳои фолклорӣ аз рӯйи матнҳои фолклорӣ роҳандозӣ мегарданд.

Дар натиҷаи пажӯҳиши асарҳои фолклорӣ бо назардошти масъалаҳои лингвофолклористӣ вазъу ҳолати забони адабию гуфтугӯӣ

ва ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ, иқтисодию фарҳангӣ, касбу кор, ҳунар, шуғл, рӯзгор, расму оин ва маросимҳо, мавқеъ, шароити зиндагӣ ва дар умум ба таърихи мардуми ҳамон диёру давру замон дар муқоиса бо забони адабию лаҳҷаҳо ва ҳаёти муосири он аён мегардад, ки ба мубрамияти таҳқиқи мавзӯ шомил аст.

Таҳқиқ нишон дод, ки чанбаҳои мазкури ҳаёти мардум бештар дар назм, аз ҷумла суруд ва рубоӣҳои фольклори Сари Хосор инъикос ва таҷассум ёфтаанд.

Ҳамчунин, ба ин васила фольклори маҳалли таҳқиқшаванда муаррифӣ, таблиғ, тарғиб ва ташвиқ мегардад, ки зарурат ва мубрамияти дигари мавзӯи таҳқиқот ба шумор меравад.

Аз омӯзиш маълум шуд, ки дар забоншиносӣ ва фольклоршиносии тоҷик то кунун асари муқаммале дар доираи масъалаҳои илми лингвофолклористика ба таҳия нагардидааст.

Китобҳо ва рисолаи забонишиносии тоҷик Р. Саидов «Фразеологияи назми халқии тоҷик (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байтҳо)» [292; 293; 294] яке аз бахшҳои лексикӣ – фразеология ва аз жанрҳои фольклорӣ – назмро дар бар гирифта, мисолҳо дар шаклҳои адабию лаҳҷавӣ ва оммавӣ оварда шудаанд.

Ба ҳамин тариқ, дар илми тоҷик то ба ҳол лингвофолклористика ҳамчун илми мустақилу мушаххас ба расмият надаромада, шинохта нашуда ва ба вучуд наомадааст. Ва оғоз бахшидан ба таҳқиқи илми лингвофолклористӣ омили дигари зарурати эҷоди диссертатсияи мазкур мебошад.

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифта шуд, ки то қадри имкон баъзе аз масъалаҳои лингвофолклористӣ дар фольклори Сари Хосор, ки дар асари фольклоршиносии тоҷик Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] гирд оварда шудаанду маводи то солҳои 60-уми асри XX-ро дар бар мегирад, мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор гирад. Ва ин дар соҳаи забоншиносии тоҷик навгонӣ ва яке аз заруртҳои дигари мавзӯи таҳқиқ ба шумор меравад.

Маводи матнҳои фолклории Сари Хосор ба талаботи мавзӯ ва масъалаҳои илми лингвофолклористика комилан мувофиқ аст. Зеро онҳо ҳам жанрҳои мухталифи фолклориро дар бар мегиранд ва ҳам айнан аз забону нутқи гуфтугӯии сокинони ҳамон даври диёри Сари Хосор сабт ва дарҷ гардидаанд, ки ин барои таҳқиқот аз назари илми лингвофолклористика хеле муҳим аст.

Минбаъд, истифодаи истилоҳи фолклор ва матнҳои фолклорӣ ҳамсон пиндошта мешавад, зеро гирдовариҳои фолклор маҳз бо нигоришаш дар матн айнан ва тулонӣ боқӣ мемонад. Бо ҳамин, аз ибтидои пайдоиши хат маводи фолклорӣ, ки асоси эҷе ва эҷоди адабиёти хаттӣ ва расмӣ ба ҳисоб меравад, то ба имрӯз дар шакли матн омада расидааст.

Омӯзиш ва таҳқиқи маводи гирдоваришудаи фолклории Сари Хосор бо назардошти баррасӣ кардан дар доираи талаботи лингвофолклористӣ паҳлуҳои мухталифи мавзӯ ва масъалаҳои забонӣ ва фолклории мардуми ин диёрро аён сохтанд ва нишон доданд, ки аз манфиати илмӣ холӣ нест.

Сари Хосор то солҳои 60-ум асри ХХ мақоми ноҳияро дошт. Аз солҳои 30-юми асри мазкур ташкили гурӯҳи кории бонуфуз аз ҳисоби олимону донишмандони маъруфи ватанӣ ва шуравӣ ин далели тавачҷуҳи хосса доштан ба ҳаёт ва фаъолияти мардуми ин сарзамин мебошад. Дар ин хусус фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов хеле ҷолиб қайд намудааст: «Натиҷаи корҳои тадқиқотӣ нишон дод, ки фолклори мардуми Кӯлоб, чи аз ҷиҳати боигарии мундариҷа ва чи аз ҷиҳати гуногунии жанр ва шаклҳои адабӣ, дар эҷодиёти даҳанакии бадеии халқи тоҷик мақоми баланде дорад ва дар баробари ин маълум гардид, ки фолклори мардуми яке аз маҳалҳои қуҳии Кӯлоб – Сари Хосор, махсусан, бой ва аз ҳар ҷиҳат хеле қобили диққат буда, хислатҳои муҳимтарини фолклори Кӯлобро дар бар гирифтааст. Дар ин маҳал аз ҳама бештар ҳофизон, дostonсаройҳо, гӯяндагон ва масҳарабозони моҳиру забардаст умр ба сар мебаранд.

Дар гузашта эҷодиёти даҳанакии халқӣ муҳимтарин соҳаи маданияти мардуми Сари Хосорро ташкил меод» [1, с. 10].

Эҷодиёти халқи Сари Хосор тамоми жанрҳои адабиёти бадеӣ ва фолклорӣ, аз ҷумла суруд, рубоӣ, дубайтӣ, зарбулмасал чистон, достон ва афсонаро аз рӯйи ҷинсҳои назмию насрӣ ва драмавӣ дар бар мегирад, ки яке аз боигариҳои асосии маънавию фарҳангии мардум маҳсуб меёбад. Ин захира чун воситаю омили дилхушию вақтгузаронӣ, ҳамчун сарчашмаи ғизои руҳӣ ва чун василаи зарурию ниҳоят муфиди тарбия хизмат мекард.

Забони жанрҳои мазкур аз рӯйи нақш ва пуробурангӣ бо хусусияти бадеии худ аз ҳам каме фарқ дошта бошанд ҳам, аммо маъмулан дар доираи истифодаи калимаҳои таркиби луғавӣ тафовути камтар доранд. Ҳамон як калима чи дар шакли адабӣ ва чи дар шакли лаҳҷавӣ дар кулли жанрҳои фолклорӣ вомехӯранд.

Тамоми соҳа, самт ва воҳидҳои забонӣ дар фолклори Сари Хосор чуноне истифода гардидаанд, ки таълифи як рисолаи илмӣ барои фарогириӣ ва таҳқиқи комили онҳо кофӣ нест. Аз ин рӯ, дар ин диссертатсия баъзе аз хусусиятҳои фонетикӣ ва лексии фолклори Сари Хосор аз рӯйи масъалаҳои лингвофолклористӣ мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар забоншиносии хориҷӣ, хосатан, Россия ба таҳқиқи самтҳои гуногуни забони фолклор ва лингвофолклористика муҳаққиқон ва олимону донишмандон Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, А. П. Евгенева, П. Г. Богатирев, Л. А. Андрейчик, И. А. Оссоветский, А. Т. Хроленко, С. Е. Никитина, Е. Б. Артеменко, Ф. М. Гучетл, О. В. Волошенко, И. К. Зайтсева, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджие, Е. И. Алешенко, Ю. А. Шуплетсова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Саллагова, М. А. Бобунов, А. М. Летова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая,

Е. Б. Бесолова, Т. П. Бетсенко (Беценко), Э. С. Идрозова, А. А. Медведева ва Ж. Чжан пардохта, дар рушд ва таҳкими он саҳми бузург гузоштаанд.

Асарҳое, ки дар забоншиносии тоҷик ба забони яке аз самтҳои жанрҳои фолклорӣ бахшида шудааст, китобҳо ва рисолаи Р. Саидов оид ба воҳидҳои фразеолгии назми халқӣ, ки дар асоси эпоси «Гуруғлӣ» ва рубоӣ байтҳо таҳия гардидааст, маҳсуб ёфта, мисолҳои онҳо лаҳҷавӣ ва оммавиरो дар бар мегиранд [292; 293; 294].

Дар фолклоршиносии тоҷик оид ба эҷодиёти даҳанакии халқ ва бархе аз самтҳои забони фолклор олимони Р. Амонов, В. Асрорӣ, Б. Тилавов, М. Фозилов, Б. Шермуҳаммадов, Н. Шакармамадов, Ф. Муродов, Ш. Рустамов, Р. Раҳмонӣ, Д. Раҳимӣ изҳори назар намудаанд, ки дар мавридҳои дахлдори диссертатсия қайд гардидааст.

Аммо вобаста ба лингвофолклористикаи тоҷик таҳқиқоте сурат нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи масъалаҳои мазкур бо барнома ва мавзӯҳои илмии шӯбаҳои забон ва фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон робитаи зич дорад. Натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳияву тақмили барнома ва лоиҳаҳои илмию таълимӣ метавонад мусоидат намояд ва нақши муҳим бозад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқ омӯзишу баррасии масъалаҳои лингвофолклористикаи Сари Ҳосор мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Таҳқиқот амалисозии вазифаҳои зеринро дар бар мегирад:

- мавриди пажӯҳиш қарор додани масъалаҳои умуминазирӣ дар робита ба забон, фолклор ва лингвофолклористика;

- пешниҳоди назари лингвофолклористӣ ба хусусиятҳои овозии фолклори Сари Ҳосор;

- таҳқиқи ҳодисаҳои фонетикӣ дар фолклори Сари Хосор;
- ҷанбаҳои лексикӣ фолклори Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ;
- муайян кардани дараҷаи истифодаи диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор;
- баррасӣ ва таснифи диалектизмҳо.

Объекти таҳқиқ. Объекти асосии диссертатсия таҳқиқи масъалаҳои лингвофолклористикаи Сари Хосор махсуб меёбад.

Предмети таҳқиқ. Омӯзиши ҷанбаҳои фонетикӣ лексикӣ матнҳои фолклорӣ Сари Хосор предмети таҳқиқро ташкил медиҳад. Таҳқиқи жанрҳои мухталифи назмию насрӣ ва драмавӣ аз асари «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб»-и фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов [1963] гирдоварӣ ва истифода шудааст.

Асоси назарӣ таҳқиқ. Асоси назариявӣ амалӣ ва методологии таҳқиқоти мазкурро асарҳои илмиву назариявӣ ва амалии забоншиносону фолклоршиносоне, ки соҳаҳои мухталифи забон ва фолклорро дар робита ва минбаъд ҳамчун илми мустақили лингвофолклористика таҳқиқ намудаанд, махсуб меёбад. Зимни баррасии масъалаҳои назариявӣ диссертатсия асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, А. П. Евгенева, П. Г. Богатирев, Л. А. Андрейчик, И. А. Оссоветский, А. Т. Хроленко, С. Е. Никитина, Е. Б. Артеменко, Ф. М. Гучетл, О. В. Волошенко, И. К. Зайтсева, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджие, Е. И. Алещенко, Ю. А. Шуплетсова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Саллагова, М. А. Бобунов, А. М. Легова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая, Е. Б. Бесолова, Э. С. Идрозова, А. А. Медведева, Ж. Чжан ва тоҷик С. Айнӣ, Н. Маъсумӣ, Л. Бузургзода, М. Муҳаммадиев, Ш. Рустамов, Б. Ниёзмӯхаммадов, Б. Камолиидинов, А. Мирзоев, М. Файзов, Ғ. Ҷӯраев, Ш. Ниёзӣ, Р. Ғаффоров, Ф. Зикриёев, Н. Бозидов,

М. Маҳмудов, Б. Бердиев, Х. Ҳусейнов, Қ. Тоҳирова, Б. Сиёев, Т. Хаскашев, С. Ҳалимов, Д. Саймиддинов, Р. Саидов, С. Сабзаев, С. Назарзода, Д. Хоҷаев, О. Қосимов, Ф. Шарифзода, Ҳ. Султон, Ҷ. Алимӣ, О. Муҳаммадҷонзода, С. Раҳматуллозода, Н. Гадоев, П. Нуров, С. Мирзоев, Р. Амонов, В. Асрорӣ, Б. Тилавов, М. Фозилов, Б. Шермуҳаммадов, Н. Шакармамадов, Ф. Муродов, С. Фатхуллоев, Р. Аҳмадов ва Р. Раҳмонӣ асоси назариявию методологӣ қарор дода шуданд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки диссертатсия ба пажуҳишгарону муҳаққиқон ва олимоне, ки соҳаҳои мухталифи забон, фолклор, лаҳча ва лингвофолклоистикаро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд, ҳамчун дастур ва роҳнамо хизмат менамояд. Маводи диссертатсия дар таҳқиқоти минбаъдаи олимон дар соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва лингвофолклористика мусоидат менамояд.

Пешниҳоди масъалаҳои диссертатсия барои таъсиси бахши илм, фан, ихтисоси лингвофолклористика ва тартиб додани барномаҳои таълимӣ аз фанҳои марбута дар марказҳои илмӣ ва муассисаҳои таълимӣ дахлдор кумак мерасонад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Усулҳои асосии таҳқиқотро, пеш аз ҳама, мушоҳида, шарҳдиҳӣ, таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ, ҳамзамонӣ (синхронӣ) ва дерзамонӣ ё таърихӣ (диахронӣ) ташкил медиҳанд, ки он ҳангоми таҳқиқи таҳлилу хусусиятҳои овой, вожагонии маъноии воҳидҳои лингвофолклористӣ истифода шудаанд.

Ҳамчунин зимни таҳқиқот аз усулҳои таҷзияву таҳлил ва муқоиса истифода гардида, барои равшан шудани масъалаҳои мавриди таҳқиқ аз усулҳои шарҳу тафсир, таҳлили вожагонӣ-маъноӣ ва сохторӣ, баррасии омории воҳидҳои овоию луғавӣ ва мушоҳида истифода шудааст. Барои нишон додани ҳолати гузаштаи имрӯзаи вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони

точикӣ истифодаи усули ҳамзамонию (синхронию) таърихӣ ё дерзамониро (диахронию) низ лозим донистем.

Навгонии таҳқиқ, пеш аз ҳама, сароғози истифодаи истилоҳи **лингвофолклористика** ва ҳамчун илми мустақил шинохта шудани он дар забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад.

Баъдан, аз назари масъалаҳои лингвофолклористӣ воҳидҳои забонию фолклорӣ матнҳои фолклории Сари Хосор шуруъ аз овоз то ҷумлаҳо ва матнҳои назмӣ, насрӣ ва драмавӣ бо истифода аз технологияи (фановарии) иттилоотӣ амалан ба ҳисоб гирифта шуданд, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 50000 варақаи электрониро ташкил доданд.

Масъалаи аз назари лингвофолклористӣ амалан ба роҳ мондани пажӯҳиши матнҳои фолклории Сари Хосор дар забоншиносии тоҷик бори аввал буда, навгонӣ ба ҳисоб меравад, ки бо навигариҳои зиёди дигари он метавон дар муҳтавои диссертатсия шинос шуд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таҳқиқу баррасии дараҷаи омӯзиши масъалаҳои илмии лингвофолклористика дар робита ба мавзӯҳои забон ва фолклор муҳим доништа мешавад.

2. Таҳқиқ ва хулосаи назари фардӣ оид ба истифодаи истилоҳоти фолклор, эҷодиёти даҳанакии ҳадқ, адабиёти шифоҳӣ ва адабиёти гуфторӣ дар илм ҷойгоҳи хоса дорад.

3. Арзёбӣ ва ибрази андешаҳои мухталиф вобаста ба омӯзиши санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, миллӣ ва китобу асарҳои динию дунявӣ марбут ба мавқеъ ва мақоми халқ – ҳамчун соҳиби забон ва муаллифи фолклор дорои аҳаммияти ғавқулӯда муҳим ба шумор меравад.

4. Пажӯҳиши мундариҷа ва сохтори забонии матнҳои фолклории Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ рангорангии и осори халқиро нишон медиҳад.

5. Нишон додани омори овозии матнҳои фолклории Сари Хосор, инъикоси мавқеи хоси баъзе овозҳо дар фолклори мазкур, истеъмоли воҳидҳои фонетикӣ дар ташаккул ва сохти кулли калимаҳои матнҳои

фолклории ин диёр, муайян кардани сабабҳои ба таҳаввулот дучор омадани воҳидҳои овозӣ ва луғавии матнҳои фолклорӣ дар маҷмуъ пажӯҳиши ҳодисаҳои фонетикӣ фолклори мазкур дар муайян сохтани ҷанбаҳои савтии ганҷинаи даҳанакии халқ ҷои аҳамият аст.

6. Пажӯҳиши омори дақиқи таркиби луғавии забони фолклори Сари Хосор, калимаҳои аслан тоҷикию муталлиқ ба захираи луғавии забон ва калимаҳои иқтибосӣ вобаста ба мавзӯҳои марбутата баҳси лингвофолклористӣ аз масоили муҳими матраҳшуда дар диссертатсия мебошанд.

7. Аз рӯи матнҳои фолклории Сари Хосор таҳқиқ намудани баъзе аз қабатҳои вожагонӣ, шарҳу тавсифи онҳо барои нишон додани мавқеи онҳо ҷои аҳамият мебошад.

8. Дарҷ намудани доираи истифодаи муродифот (синонимҳо), ҳамгунҳо (омонимҳо) ва мутақобилҳо (антонимҳо) ва тафсири маънои онҳо дар муаррифии маводи лингвофолклористӣ мусоидат кардааст.

9. Арзёбии диалектизмҳо аз нигоҳи лингвофолклористӣ ҳамчун як қисми таркиби луғавии забони фолклори Сари Хосор, гурӯҳбандии диалектизмҳои лексикӣ, дараҷаи истифодаи диалектизмҳои фонетикӣ ва таснифи онҳо аз рӯи маъно ва баромад; таҳлили диалектизмҳои грамматикӣ; муайян кардани диалектизмҳои фразеологии феълӣ мавқеи онҳоро дар фонди вожагонӣ ва таркиби луғавӣ равшан нишон медиҳад.

10. Натиҷаҳои пажӯҳиш, хулоса ва пешниҳодот андешаҳои ҷамъбастии корро фаро мегиранд.

Аҳамияти назарии таҳқиқ. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки диссертатсияи мазкур метавонад ба муҳаққиқон, пажӯҳишгарон, мутахассисони соҳаи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва дар умум лингвофолклористика, донишмандон, олимони ва ихлосмандони соҳа ва сатҳи гуногуни зикрфто роҳнамо бошад.

Дар диссертатсия бори нахуст масъалаҳои назарии баҳси илми лингвофолклористика аз рӯи матнҳои фолклории Сари Хосор ба миён гузошта шуда, мавриди пажӯҳиш қарор ёфтаанд. Ва ин метавонад барои таҳқиқи маводи фолклорӣ дар забоншиносии тоҷик замина гардад.

Дар асоси натиҷа ва хулосаи таҳқиқи мавзуи мазкур мумкин аст дар муассисаҳои илмӣ ва таълимии ҷумҳурӣ лингвофолклористика ҳамчун фан ва ё ихтисос ба роҳ монда шавад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ. Натиҷаи диссертатсия метавонад дар муассисаҳои олии таълимию илмӣ зимни машғулиятҳои назариявӣю амалии фанҳои марбут ба забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, фолклоршиносӣ ва лингвофолклористика, ҳамчунин курсҳо ва семинарҳои таҳассусӣ доир ба лаҳҷашиносӣ, фразеология ва услубшиносӣ, инчунин ҳангоми тартиб додани луғатҳо, фарҳангҳои лингвофолклористӣ ва диалектологию фразеологӣ истифода гардад.

Масъалаҳои ироашуда барои мураттаб сохтани барномаҳои таълимӣ ва маҷмуаи таълимию методӣ аз фанҳои лингвофолклористика, вожашиносӣ (лексикология), лаҳҷашиносӣ ва дастурҳои таълимӣ роҷеъ ба лингвофолклористика истифода мегардад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия мутобиқи ихтисосҳои забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ таҳия шудааст. Заминаи таълифи он бо равишҳои илми филология ва нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Муаллиф зимни таълифи диссертатсия масъалаҳои назарӣ ва амалии онро ҳал намудааст. Диссертант ҳангоми таҳқиқи мавзӯъ ва масъалаҳои матраҳшаванда аз равишҳои таҳқиқи муосир, аз ҷумла мушоҳида, шарҳдиҳӣ, таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ, ҳамзамонӣ (синхронӣ) ва дерзамонӣ ё таърихӣ (диахронӣ), тавсифӣ-таҳлилӣ, таҳқиқӣ-киёсӣ ва таҳлилӣ-оморӣ истифода карда, бори аввал масъалаҳои лингвофолклористиро дар қолаби диссертатсионӣ баррасӣ ва ҷамъбаст кардааст.

Инчунин аҳаммият ва хусусиятҳои хоси масъалаҳои лингвофолклористиро аз рӯйи маводи матнҳои фолклории Сари Хосор дар рисола ва мақолаҳои илмӣ нашр намудааст.

Диссертант дар таърихи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик бори нахуст мавзӯ ва масъалаҳои илми лингвофолклористикаро дар асоси матнҳои фолклорӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Тасвиб ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия дар ҷаласаи шуъбаи забони тоҷикӣ ва шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон аз 17 майи соли 2024, суратҷаласаи № 6 муҳокима шуда, ба ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Пажӯҳиши мавзӯи мазкур дар конференсия ва ҳамоишҳои байналмилалӣ чумхуриявӣ назариявӣ амалии илмӣ «Забони тоҷикӣ ва пажӯҳиши он» (Душанбе, 20.06.2023), «Фолклори тоҷик дар даврони истиқлолият» (Душанбе, 22.06.2023), «Ҷуғрофиёи таърихӣ ва фарҳангии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» (Душанбе, 13-14.10.2023), «Президент – ҳомии забону фарҳанг ва таърихи миллат» (Душанбе, 15.11.2023), «Самтҳои рушди адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии муосири тоҷик» (Хучанд, 12-13.12.2023), «Рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ» (Душанбе, 21.02.2024), «Наврӯз ва худшиносии тоҷикон» (Душанбе, 19.03.2024) пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Натиҷаи диссертатсия дар 3 монография, 2 луғатнома ва 24 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 20 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидааст.

Соҳтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, чор боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он 404 саҳифа мебошад.

БОБИ 1
МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ
ДАР РОБИТА БА ЗАБОН, ФОЛКЛОР ВА
ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИКА

1.1. НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ПАЖУҲИШИ ЗАБОН,
ФОЛКЛОР ВА ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИКА

Забон яке аз унсурҳои асосии ташаккули ҷамъияту давлат, ҳастии миллат ва муҳимтарин воситаи муносибату муомилоти инсонҳо аст.

Оид ба пайдоиши олам ва инсон муҳаққиқон Ю. Н. Харари [346], замин К. Ю. Есков [131], забону нутқ, ки пайдоишашонро 40-50 ҳазор сол пеш шумурдаанд ва назарияҳо дар бораи онҳо М. Фозилов, Х. Ҳусейнов [334], А. Т. Базиёв, М. И. Исаев [62], С. А. Старостин [305], Б. Ю. Норман [232], А. Т. Хроленко [355], С. А. Бурлак [86] ва иброи андеша кардаанд ва адабиёти зиёдеро мавриди назар қарор додаанд.

Оид ба пайдоиши забони тоҷикӣ ва забони адабии тоҷик муҳаққиқони зиёди дохили ватанию хориҷи кишвар, аз ҷумла С. Айнӣ [18], А. Мирзоев [201], Е. Э. Бертелс [64], М. Ф. Фозилов [330], А. Н. Болдирев [82], А. А. Семёнов [297], В. А. Лившиц [179], В. А. Капранов [154], Ж. Лазар [174] ва Б. Ғ. Ғафуров [117] бахшо орофтаанд.

Ташаккул ва тақомули забони адабии тоҷик асрҳои IX-X ба авҷи худ расида, он ба забони расмиву давлатӣ ва адабӣ табдил ёфтааст. Ташаккул ва тақомули забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамчун забони адабии миллии тоҷик аз охири даҳаи дуюми асри XX (пас аз Инқилоби Октябр – 1917) шумурда шудааст [ниг.: 387, с. 8-13; 133, с. 13-16; 109, с. 5-8]. Таърихи ташаккул ва тақомули забони адабии тоҷик аввалан ба ду давраи калон ҷудо гардидааст: 1. асри IX ва аввали асри XX; 2. пас аз Инқилоби Октябр (аз соли 17-уми асри XX).

Давраи якум боз ба ду давраи ба ду давра чудо карда шудааст: 1) асрҳои X-XV; 2) асри XVI ва ибтидои асри XX.

Давраи нави инкишофи забони адабии тоҷикӣ аз ибтидои садаи XX оғоз гардидааст, ки он забони адабии ҳозираи тоҷик (ташаққули забони миллии тоҷик) номида шудааст [ниг.: 387, с. 8-13; 109, с. 5-8].

Аллома Б. Ғ. Ғафуров қайд кардааст: «Бисёр масъалаҳои муҳимми ташаққул ва тақомули забони тоҷикӣ ҳанӯз мавриди тадқиқи амиқи забоншиносон нашудааст: масалан, ҳоло ҳам масъалаи замон ва макони ташаққули ин забон баҳснок мебошад.

Ба забони тоҷикӣ дар асрҳои IX-X адабиёти бой ба вучуд оварда шуд. Ба забони адабии тоҷик лаҳҷаҳои Хуросону осӣёимиёнагӣ асос гардиданд. Забони адабии тоҷик низ ташаққул ёфта, бо он забон шоҳасарҳои оламшумули адабиёти тоҷику форс навишта шудаанд» [117, с. 371].

Вобаста ба андешаҳои устод С. Айнӣ оид ба ташаққул ва тақомули забони тоҷикӣ, бахусус забони адабии тоҷик забоншинос С. Ҳалимов мақолаи «С. Айнӣ дар бораи ташаққули забони адабии тоҷик»-ро иншо кардааст [386, с. 93-106]. Дар мақолаи мазкур нишон дода шудааст, С. Айнӣ илман собит месозад, ки забони адабии тоҷик дар Мовароуннаҳр ва Хуросон ташаққул ва тақомул ёфта, баъдан ба дигар қисматҳо минтақа паҳн гардидааст [386, с. 105].

Забоншинос С. Ҳалимов забони адабиёро чунин таъриф додааст: «Забони адабӣ забоне мебошад, ки вай таърихан ташаққул ва таркиб ёфта, кор карда шуда, суфтаву мураббаъ гардонида шудааст ва он дар тамоми ҷаҳонияти ҷамъиятии одамон воситаи алоқа шуда, хизмат мекунад ва забони адабиёти бадеӣ, илмӣ, сиёсӣ, публицистӣ мебошад» [387, с. 4].

Ҳамчунин дар бораи инкишоф ва таҳаввулоти забони адабии ҳозираи тоҷик асарҳои зиёд таълиф гардидааст, ки натиҷаи онҳо ва феҳришан дар ҷилдҳои 1-3 «Грамматикаи забони адабии ҳозираи

точик» ва чилдҳои I ва II «Таърихи забоншиносии тоҷик» оварда шудааст [109; 110; 111; 464; 465].

Маълум мегардад, ки аз ибтидо дар омӯзишу таҳқиқи ташаккул ва тақомули забони адабии тоҷик ва забони адабии ҳозираи тоҷик донишмандон, аз қабилӣ С. Айнӣ, С. Ализода, С. Арзуманов, Л. Бузургзода, М.С. Андреев, Н. Бақозода, Е.С. Бертелс, Р. Ғаффоров, Т. Зеҳнӣ, М. Исмаилов, Ш. Кабиров, Б. Камолиддинов, Ҳ. Каримов, А. А. Керимова, М. Н. Қосимова, В.А. Лившиц, Ҳ. Мачидов, Н. Маъсумӣ, М. Муҳаммадиев, С. Назарзода, Р. Л. Неменова, Ш. Ниёзӣ, Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов, В.С. Расторгуева, А.З. Розенфелд, Ш. Рустамов, Р. Саидов, С. Сабзаев, Б. Сиёев, Д.Т. Тоҷиев, М. Ф. Фозилов, Т. Хаскашев, Д. Хочаев, А. Л. Хромов, С. Ҳалимов, Ғ. Ҷӯраев, Р. Ҷӯраев, М. Эшнӣёзов ва А. Эшонҷонов саҳми хешро гузоштаанд.

Пажӯҳиш нишон дод, ки омӯзиш ва таҳқиқи ташаккулу тақомули забони адабии тоҷик аз рӯи асарҳои адибони тоҷику форс, аз ҷумла Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абумансур Муҳаммад бини Аҳмади Дақиқӣ, Абуҷаъфар Муҳаммади Табарӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абуалии Балъамӣ, Абдулҳай Гардизӣ, Умари Хайём, Низоми Ганҷавӣ, Робиаи Балхӣ, Ҷалолоддини Балхӣи Румӣ, Шамси Табрезӣ, Шихобиддин Адиб Собирӣи Тирмизӣ, Муҳаммади Авфии Бухорӣ, Убайди Зоконӣ, Носирӣи Хусрав, Фаридуддини Аттор, Абумансур Муваффақи Ҳиравӣ, Абушақури Балхӣ, Хоҷа Амид Абулфаворис, Абумансур Муаммарӣ, Асади Тӯсӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Абдуруҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Хисрави Деҳлавӣ, Унсурӯлмаолии Кайковус, Саъди Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Мирзо Абдулқодирӣи Бедил, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Зебуннисо, Сайиди Насафӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Аҳмади Дониш, Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, Шамсиддин Шоҳин, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Абдулходирхоҷаи Савдо, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат ва Нақибхони Туғрал ба роҳ монда шудааст.

Дар иртибот ба ин «Фарҳанги забони тоҷикӣ» зиёда аз 45 ҳазор калима, таркиб ва ибораҳоро аз адабиёти классикии тоҷику форс фаро мегирад [456; 457].

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» [456; 457] аз ҷониби донишмандон Т. Н. Зеҳнӣ, В. А. Капранов, И. А. Ализода, С. Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Р. Рауфов, Ҳ. Муҳсинзода, М. Азизӣ-Мешкин, В. Маҳмудов, Р. Ҳошим, А. Сангинов, А. Нуров, А. Воҳидов, М. Ш. Шукуров ва Н. Маъсумӣ мураттаб, таҳия ва таҳрир гардидааст.

Ҳамчунин «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» зиёда аз 80 калимаю ибора ва таркибҳои забони тоҷикиро дар бар мегирад [464; 465].

Дар мураттаб сохтани «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [464; 465] донишмандон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода, С. Каримов ва Ҳ. Б. Султон саҳми босазо гузоштаанд.

Пажӯҳиши ташаккулу такомули забони адабии ҳозираи тоҷик дар доираи асарҳои адибон, аз қабилӣ С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Ҳ. Карим, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, А. Деҳотӣ, П. Сулаймонӣ, Ҳ. Юсуфӣ, П. Толис, М. Турсунзода, М. Миршакар ва Ф. Муҳаммадиев сурат гирифтааст.

Н. Маъсумӣ асараш «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик»-ро комилан ба нақш ва мавқеи С. Айнӣ дар инкишофи забони адабии тоҷик пас аз Инқилоби Октябр ва омӯзишу таҳқиқи забони повести «Марги судхӯр»-и С. Айнӣ бахшидааст [193]. Ӯ ҳамчунин китоби «Забон ва услуби Аҳмади Дониш»-ро таҳия ва нашр намудааст [195].

Б. Камоддинов дар робита ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик асари «Забон ва услуби Ҳаким Карим»-ро рӯи чоп овардааст [153].

Х. Ҳусейнов хусусиятҳои лексикӣ, морфологӣ ва синтакисии повести «Одина»-и устод С. Айниро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода, китоби «Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ»-ро иншо мекунад [391].

А. Абдуқодиров «Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода» ва С. Сабзаев «Забон ва услуби шоирони маорифпарвар»-ро таҳия намуда, нашр расонидаанд [8; 289].

Як нуктаро бояд ибраз дошт ва таъкид кард, ки аз истифодаи ифодаи забони адабии ҳозираи тоҷик як аср сипарӣ гашт. Даврони шуравӣ поён ёфт. Ифодаи забони адабии ҳозираи тоҷик нақши худро ба анҷом расонид. Аз ин рӯ, даври сеюми инкишофи забони адабии тоҷикро бояд аз Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дониста, номгузорию бояд тағйир дод.

Агар ифодаи **забони адабии тоҷик** аз асри IX то ибтидои асри XX, **забони адабии ҳозираи тоҷик** – даврони шуравӣ – аз охири даҳаи дуюми асри XX то соли 1991 асри XX-ро дар бар гирад ва шартан ин давра **забони адабии шуравии тоҷик** номида шаваду ибтидои солҳои 90 асри XX ва минбаъд **забони адабии тоҷик** хонда шавад, шояд ба мақсад мувофиқ мебуд. Зеро бо дигар шудани сохти ҷамъиятӣ – табдили сотсиализм ба демократия раванди созишу фаъолияти сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ ба кулӣ тағйир ёфт.

Дар давраи истиқлолият иловатан гурӯҳи забоншиносони дигар, аз ҷумла Ф. Амонова, Ф. Зикриёев, Ш. Исмоилов, О. Қосимов, С. Мирзоев, О. Муҳаммадҷонзода, С. Назарзода, М. Норматов, П. Нуоров, С. Раҳматуллозода, Д. Саймиддинов, Ҳ. Султон, Д. Хоҷаев, Ф. Шарифзода, Ҷ. Алимӣ ва С. Ю. Абодуллоева ба омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи рушди забони адабии истиқлолияти тоҷик, аз ҷумла таърихи забон, ономастика ва истилоҳот шуғл варзидаанд, ки топонимшинос Ҷ. Алимӣ феҳристи асарҳои таҳқиқотии онҳоро комилан мурааттаб сохтааст [23, с. 10-39, с. 516-550].

Бо мурури замон истисно аз омӯзишу таҳқиқи ташаккул ва такомули забони адабии тоҷик ва забони адабии ҳозираи тоҷик оғоз аз солҳои 30-юми асри XX лаҳҷаю шеваҳои он низ мавриди пажӯиш қарор гирифтанд. Дар забоншиносӣ ба омӯзиши лаҳҷаю шеваҳо як соҳаи он – диалектология машғул аст.

Диалектология калимаи юнонӣ буда, аз *dialektos* – шева, лаҳча ва *logos* – илм мебошад, ки ҳамчун як қисми илми забонишиносӣ лаҳҷаю шеваҳои ин ё он забонро меомӯзад [473, с. 43].

Дар бораи диалектологияи тоҷик шевашинос М. Эшнӣёзов дастури таълимӣ «Диалектологияи тоҷик»-ро таълиф намудааст [421].

ӯ қайд менамояд: «Диалектологияи тоҷик дар заминаи комёбиҳои экспедитсияҳои гуногун (этнографӣ, таърихӣ-кишваршиносӣ, инчунин фолкдоршиносӣ) пайдо шудааст. Як қатор масъалаҳои лаҳча ва шеваҳо дар ибтидо, одатан дар дохили этнография ва фолклор шарҳ дода мешуданд» [421, с. 6].

М. Эшнӣёзов оғози шевашиносии тоҷикро аз нимаи дуюми асри XIX аз асари профессори Университети Қазон В. В. Григорев «Мушоҳидае оид ба фарқиятҳои шевагии забони форсии маъмули тоҷикони Бухоро» медонад, ки соли 1861 дар китоби «Дар бораи баъзе воқеаҳои Бухоро, Қўқон ва Қашғар» чоп шуда, оид ба хусусиятҳои фарқкунандаи шеваи тоҷикони Бухоро аз забони форсӣ мулоҳизаҳои худро чамбаст намуда буд [421, с. 30].

Баъдан забоншиноси рус А. А. Семёнов аз Бухоро, сарғаҳи Зарафшон, Қаротегин ва Дарвоз маводи фаровони забонӣ ба даст оварда, дар асоси таҳлили онҳо иборат аз ду ҷилд асари таҳқиқотии ӯ «Материалҳо барои омӯхтани лаҳҷаи тоҷикони кўҳистони Осиёи Марказӣ» ба таърифи расидааст, ки ҷилди якум ба тасвири хусусияти шеваи Қаротегину Дарвоз бахшида шуда, ҷилди дуум аз матн, луғат ва намунаи фолклори он мавзӯҳо иборат мебошад (А. А. Семенов. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. Вып. I, М., 1900; Вып. 2. М., 1901). Дар асари мазкур хусусиятҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ шеваҳои Қаротегину Дарвоз дар асоси маводи мавҷудаи ҳамонвақта тасвир карда шудааст [ниг.: 421, с. 30-31].

Дар бораи лаҳчаю шеваҳои забони тоҷикӣ ва таснифоти онҳо асари ҷамъбасти М.С. Андреев «Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров» («Ахбороти мухтасари баъзе хусусиятҳои шеваҳои тоҷикӣ») нахуст маҳсуб меёбад, ки дар арафаи «Съезди забоншиносӣ сол 30» таълиф гардидааст. Пас аз он диалектологияи тоҷик мавриди таваҷҷуҳ, омӯзиш ва таҳқиқи ҳамачонибаи забоншиносон қарор гирифта, тадричан гушд мекунад [421, с. 7].

Солҳои 50-70-уми асри ХХ оид ба омӯзиш ва таҳқиқи лаҳча ва шеваҳои забони тоҷикӣ забоншиносон Р. Л. Неменова, В. С. Расторгуева, А. З. Розенфелд, Ғ. Ҷӯраев, Л. В. Успенская, Ю. И. Богорад, М. Маҳмудов, О. Ҷалолов, Ҷ. Раҳматуллоев, А. Сӯфиев, З. Зайниддинова, Ҷ. Мурватов, А. Л. Хромов, Б. Саъдуллоев, Р. Ғаффоров, С. Атобуллоев, Ш. Исмоилов, Б. Бердиев ва М. Эшнӣёзов асарҳои мукаммалеро чун «Кулябские говоры таджикского языка» [224], «Очерки по таджикской диалектологии» [266; 267; 268; 269; 270], «Опыт сравнительного изучения таджикских говоров» [265], «Диалектологияи тоҷик» [421], «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [226; 408; 120; 409; 407] таълиф намудаанд ва ё дар таҳияи онҳо саҳми хешро гузоштаанд.

Байни шевашиносон ва забоншиносон баҳс бештар перомун ё мавриди истифодаи истилоҳоти **лаҳча** ва **шева** буд. М. Эшнӣёзов қайд менамояд, ки «Дар забоншиносӣ тоҷик ҳамчун муродифҳои истилоҳи диалектология калимаҳои «шевашиносӣ» ва «лаҳчашиносӣ» истеъмол мешаванд, ки аз онҳо маъмултараш калимаи шевашиносӣ аст» [421, с. 6].

Ҳамчунин \bar{y} дарҷ мекунад, ки шевашиносони тоҷик дар таҳқиқотҳои худ барои ифодаи истилоҳи **диалект** бештар калимаи **шева** гоҳо **лаҳча**-ро кор мефармоянд. Аммо баръакси ин ду-се соли охир (1975-1977 – Н. Н.) баъзе забоншиносон истилоҳи **диалект**-ро фақат бо **лаҳча** баробар дониста, аз истеъмоли **шева** даст кашидани мешаванд.

«Дар забоншиносӣ тоҷик, – менависад М. Эшонҷонов, – истилоҳҳои **шева** ва **лаҳча** мафҳум ва маъноҳои алоҳида доранд.

Дар шевашиносӣ воҳиди аз ҳама хурдтарини намуди забонро, ки дигар ба қисмҳо чудо намешавад, шева меноманд.

Лафзе, ки дар заминаи иттифоқи гурӯҳи алоҳидаи шеваҳо ташаккул ёфта, аломатҳои умумӣ дорад ва дар айни замон бо аломатҳои чудоғонаа худ аз гурӯҳи дигар каму беш фарқ мекунад, лаҳча номида мешавад. Лаҳча поя ё намуди асосии таърихан ташкилёфтаи ин ё он забон ба шумор меравад» [421, с. 10].

Аммо дар ин маврид шевашиносон Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев менависанд, ки «Дар илми лаҳчашиносии тоҷик калимаҳои шева ва лаҳча ба муддати дароз бетафовут ба ҷои ҳамдигар истифода мешуданд. Дар ин асар («Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» – Н. Н.) барои қатъӣ ва ягона шудани истилоҳот шева ба мафҳуми *васеъ* – гурӯҳи лаҳчаҳои дорои аломати умумӣ (наречие), лаҳча ба мафҳуми танг – шохаҳои хурди забони маҳаллӣ (говор) ба кор бурда мешавад» [226, с. 3-4].

Бо иктифо ва тамоюл ба назари мазкур дар китоби «Луғати терминҳои забошиносӣ» низ истилоҳи **лаҳча**-ро монанд ба ҳамин маъно шарҳ медиҳанд: «**ЛАҲЧА**. Забони мубодилаи мардумони ягон ҳудуди муайян, ки интишори *васеъ* надорад» [473, с. 112].

Дар давраи истиқлолият ҳам ба омӯзишу таҳқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардад. Забоншиносон С. Хоркашев (Раҳматуллозода) [352], М. Қаҳҳоров [159], Б. Осимова [237], З. Замонов [141], Р. Сангинова [295], Н. Гадоев [100; 102], Г. З. Абдуллоева [9], Ғ. Ҷӯраев [401], С. А. Юсупова [424], И. О. Сулаймонов [307] ба омӯзишу таҳқиқи лаҳчаҳои ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ, ҳамчунин Панҷакент, Хучанд, Даштиҷум, Конибодом, Тағнов, Қаратоғ ва Ҳисор машғул шуда, асарҳои илмӣ таълиф менамоянд.

Дар умум шевашиносон тазаккур медиҳанд, ки асосан маводи омӯзишӣ, таҳқиқӣ ва таҳлилиро барои таҳияи асарҳо аз забон ё нутқи гуфтугӯии халқ дар мавридҳои мухталиф гирд овардаанд.

Барои он бештар ба қайдҳои шевашинос М. Эшнӣёзов таваҷҷуҳ зоҳир гардид, ки ӯ робитаи шевашиносӣ ва фолклорро ногузастанӣ эътироф кардааст. Мавади шевашиносӣ аз забону фолклори халқ ва мавади фолклоршиносӣ аз эҷодиёту забони гуфтугӯии халқ гирифта мешавад.

Аммо дар шевашиносии тоҷик, асосан, мавади таҳқиқотиرو аз забони гуфтугӯии айнизамонии халқ (ба ибораи М. Эшнӣёзов – забони шевагӣ; 421, с. 5, 7, 8, 9, 12, 20, 21 ва минбаъд) ё нутқи лафзии халқ чамъ оварда, асарҳои илмӣ эҷод карда, ба забони фолклор ё матнҳои фолклорӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ кам зоҳир шудааст.

Албатта илм, бахусус илмҳои гуманитарӣ ва ҷамъашиносӣ дар инкишофу пешрафту тағйирот аст ва доиман мутлақу яқнавь монда наметавонаду нисбӣ мебошад. Масалан, агар дар илми забоншиносӣ пас аз солиёни зиёд алифбо иваз шавад, мавқеи бисёре аз таҳқиқотҳои вобаста ба фонетикаю ҳодисаҳои фонетикӣ, имло ва хусусиятҳои морфологӣ тағйир меёбанд.

Забони гуфтугӯӣ ё лаҳҷаи ин ё он маҳал забони табию воқеӣ буда, забони чун қоидаи пешакӣ тарҳрезӣшудаи расмӣ ва қолабӣ нест. Аз ин рӯ, зимни таҳлили забонии матнҳои фолклорӣ ва диалектизмҳо баъзе хусусиятҳои пайдо ва ошкор мегарданд, ки онро ба ягон қоидаю қонуни забони адабӣ мувофиқ қунондану исбот кардан аз доираи имкон берун мемонад ва ба он меъёрҳои муайяншуда низ мутобиқат намекунад.

Азбаски фолклор – эҷодиёти халқ на танҳо аз лексикаи шевагӣ, балки аз калимаҳои умумихалқӣ низ ташаккул меёбад, фолклоршиносӣ на ин ки ба шевашиносӣ, балки дар маҷмӯъ ба забоншиносӣ робитаи зичу ногузастанӣ дорад ва бояд мавриди омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷониба қарор гирад.

Ҳарчанд ки дар илмҳои забоншиносию адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ мавади фолклорро аслан **эҷодиёти даҳанакии халқ** медонанд, аммо аз қайди донишмандон бармеояд, ки аввалин мавадҳои фолклорӣ ҳам ба тариқи унсурҳои хатти аксӣ (тасвирӣ) сурат гирифтааст

ва муаллифашон ҳам маълум нест. Аз ин нуқтаи назар, фолклор низ таърихи 30-40 ё 10-15- ҳазорсоларо дар бар мегирад.

Дар бораи фолклор, пайдоиш ва таҳаввулоти он фолклоршинос Р. Раҳмонӣ китоби «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»-ро таълиф намудааст [277], ки ба ҷанбаҳои мухталифи марбут ба фолклорро бахшида шудааст. Аз ҷумла ӯ кардааст: «Мероси адабиёти гуфторӣ ё фолклорӣ, ки мехоҳем дар бораи он баҳс намоем, маҳз ба ҳамин нутқи инсон вобаста аст. Матнҳо ба воситаи гуфтори инсон ифода мешаванд ва ҳазорон сол аст, ки аз насл ба насл мегузаранд. Вале дар бораи фолклори он замонҳои дур огоҳӣ надорем. Фақат дар асоси тасвирҳои ғорҳо, кӯҳҳо, сангнавиштаҳо, ки дастраси пажӯҳандагон гардида, баъзе таърихи то 30 ҳазор сола ва аксар бештар аз 10-15 ҳазор сола доранд, метавон дар бораи нишонаҳои фолклорӣ тасаввуроте ҳосил кард» [227, с. 8].

Аз ин лиҳоз, ба масъалаи мазкур забоншиноси рус А. Т. Хроленко мароқи хосса зоҳир намуда, барои омӯзиши ҳамҷонибаи забони фолклор нахустин бор истилоҳи **лингвофолклористика**-ро эҷод карда, ҳанӯз соли 1974 мақолаи «Что такое лингвофольклористика?»-ро («Лингвофолклористика чист?»-ро) таҳия ва дар маҷаллаи «Русская речь» нашр менамояд, ки тадриҷан ҳамчун як соҳаи илми забоншиносии фолклоршиносӣ шинохта шуда, маъмул мегардад [ниг.: 370, с. 36-42].

Александр Тимофеевич Хроленко доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии Курск мебошад. Соли 1968 диссертатсияи номзадӣ ва соли 1984 диссертатсияи докториро перомуни масоили забонии сурудҳои лирикии халқии рус химоя кардааст. Дар робита ба ҳамин мавзӯҳо ва масъалаҳои дигари мубрами фолклор зиёда аз 200 асари илмӣ ба таъб расонидааст. Дар бораи ҳаёт, фаъолият ва осори нашшудаи ӯ метавон ва сомонаҳои интернетии <https://ru.Wikipedia.org/wiki/>, <https://www.av.disus.ru> ва феҳристи адабиёт метавон шинос шуд.

Истилоҳи **лингвофолклористика** аз калимаҳои **лингвистика** ва **фолклористика** сохта шудааст. Лингвистика дар луғатҳо ҳамчун калимаи

франсузии *linguistique* ба маънои илми забонишноӣ ё илм дар бораи забон шарҳ ёфтааст. Иловатан тавзеҳ меёбад, ки решаи ин калима – *lingua* латинӣ буда, маънои **забон**-ро дорад [474, с. 115; 436, с. 174].

Истилоҳи **фолклористика** аслан аз калимаи **фолклор** ва **чӯзӣ** - **истика** таркиб ёфтааст. **Фолклор** калимаи англисии [folk-lore] буда, аз ду **чӯзӣ** иборат аст: маънои луғавии [folk] – **халқ** ва [lore] – **дониш, илм, маърифат, хирад**, дар маҷмӯъ **ҳикмати халқ**-ро ифода мекунад [420, с. 572; 197, с. 4; 433, с. 763; 437, с. 338, 277, с. 15].

Тавзеҳоти таркибии **чӯзӣ** -истика (истика) [-istika, istika] аз луғат ва фарҳангҳои маъмулии дастрас пайдо нагардид.

Тибқи маълумоти сомонаҳои интернетӣ дар забони русӣ таркиби калимаи **лингвистика** аз лингв (реша), -ист- (пасванд), -ик- (пасванд) ва -а (бандак) иборат доништа шудааст. Луғатҳои интернетӣ нишон доданд, ки **чӯзӣ** -istika (istika → isteka) аз забону хатти латинӣ ва малтигӣ дар забони русӣ маънои **истина**-ро дорад, ки дар луғатҳо ба тоҷикӣ **ҳақиқат** тарҷума гардидааст [180].

Ҳақиқат калимаи арабӣ буда, маънои **асли ҳар чиз; чигунагӣ; моҳият; ростӣ, дурустӣ, воқеият**-ро дорад [457, с. 741; 465, с. 481].

Баромади калимаҳои **таҳқиқ** ва **таҳаққуқ** низ арабист, ки бо усули калимасозии иштиқоқӣ (аз овоз ё ҳарфҳои т, ҳ ва қ) сохта шудаанд ва маъноҳои **ҳақиқат қардан, тафтиш намудан; ҳақиқат ва воқеияти чизро муайян қардан; тафтиш; ба исбот расидан**-ро мефаҳмонанд [457, с. 357; 465, с. 325].

Аз маҷмӯи маъноҳои ҳақиқат, таҳқиқ ва таҳаққуқ натиҷаи ҳақиқат, воқеият, асл, дурустӣ ва ростиро донистану шинохтан бармеояд, ки ба асли маънои -истика (истика) [-istika (istika → isteka)] – ҳақиқат мувофиқ меояд. Дар ин маврид шартан агар калимаи **лингвофолклоистика**-ро ба тоҷикӣ гардонем, забоншиносӣ-фолклоршиносӣ, забон-фолклоршиносӣ ё забоншиносии фолклор тарҷума мешавад.

А. Т. Хроленко дар мақолаи «Лингвофолклористика чист?» («Что такое лингвофольклористика?») сароғоз аз суҳанҳои адибони машҳури рус

А. С. Пушкин, В. Г. Белинский, Н. В. Гогол, Л. Н. Толстой ва А. М. Горкий оид ба забони эҷодиёти даҳанакии халқ ва истифодаи самарноки он дар асарҳои шоирону нависандагон А. Колсова, М. Лермонтов, Н. Гогол ва П. Бажов ёдовар мегардад.

Ҳамчунин ӯ қайд мекунад, ки муҳаққиқони рус Ф. И. Буслаев, А. А. Потёбня, А. Н. Веселовский ва дигарон аз назари хеш дар бораи хусусиятҳои махсуси забони фолклор фикрҳои ҷолиб баён доштаанд.

То ин дам забоншиносон, фолклоршиносон ва адибон бештар ба жанрҳои назми фолклор, баъзе хусусиятҳои забони фолклор, аз ҷумла синонимҳо, такрорёбии калимаҳо ва истифодаи суффиксҳо аҳамият меодаанд.

Солҳои 40-50 уми асри ХХ бошад, А. П. Евгенева, П. Г. Богатирев, И. А. Оссоветский забони фолклорро аз нигоҳи нав омӯхта, бештар ба таҳқиқи иртиботи он ба намудҳои дигари нутқ, диалектҳо ва услуби баёни он диққат дода, тавачҷуҳо ба забони фолклор ва фолклошиносӣ афзун мегардад.

Дар ҳамин маърид дар илми филология фурсат, вақт ва заминаи омӯзиши ҳамҷонибаи вазъи забони фолклор ва дар фолклоршиносӣ таҳқиқи нақш ва таркиби тасвирҳои бадеӣ дар жанрҳои мухталифи асарҳои фолклорӣ ба миён меояд, ки А. Т. Хроленко ҳалли ин масъалаҳоро вазифаи асосии илми нав дар баҳши забоншиносии адабиётшиносӣ – **лингвофолклористика** махсуб меонад. Ва ба исбот мерасонад, ки забони фолклор аз лексика, морфология, синтаксис ва фонетикаи намудҳои дигари нутқ фарқ дошта, омӯзиши забони он ҷанбаҳои нави нуҳуфтаи нутқ, психология ва ҷиҳатҳои хосаи этникии бошандагони ин ё он маҳалро кушода, дар рушди забони адабӣ мусоидат хоҳад намуд [ниг.: 370, с. 36-42].

Минбаъд дар мактабҳои олии Федератсияи Россия, аз қабili Донишгоҳи давлатии Курск лингвофолклористика ҳамчун фан таълим дода шуда, аз ҷониби А. Т. Хроленко мақола ва воситаҳои дигари таълимӣ, аз ҷумла «Проблемы лингвофольклористики: к вопросу о

комплексном подходе к изучению языка фольклора» [366, с. 9-23], «Введение в лингвофольклористику. Учебное пособие» [355] ва «Язык фольклора. Хрестоматия» [358] эҷод мегардад.

С. Е. Никитина дар боби «Фан ва усули лингвофолклористика» («Предмет и метод лингвофолклористики») асари алоҳидаро иншо менамояд [228].

Ҳамчунин паҳлуҳои мухталифи забони чинс ва жанрҳои фолклорӣ, ба монанди назм – «Лексика русской народной поэзии» [359]; суруд – «Синтаксический строй русской народной лирической песни в аспекте ее художественной организации» [45], «Некоторые наблюдения над языком стихотворного фольклора» [240], «Принципы народно-песенного текстообразования» [44], «Языковые особенности колыбельных песен (на материале разносистемных языков)» [Гучетль, 2008, с. 45-51]; афсона – «Языковые основы фольклора в свете явлений традиционной народной культуры (на материале русской волшебной сказки)» [Волощенко, 2006], «Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки)» [20], «Купец в русских народных сказках» [259], «Язык осетинской загадки: Монография» [392]; диалектизмҳо – «Основы фольклорной диалектологии» [260], «Словарные диалектизмы в языке русской народной песни Воронежской области» [140, с. 32-39]; луғат – «Словарь языка русского фольклора: Лексика былины. Ч. 1» [469] ва «Словарь языка русского фольклора: Лексика былины. Ч. 2» [470] иншо мегарданд.

А. Т. Хроленко асарҳои зиёде дигареро ба мавзӯ ва масоили мухталифи забони фолклор – лингвофолклористика таълиф менамояд [ниг.: 355; 356, с. 298-308; 357, с. 49-50; 358; 359; 360; 361, с. 42-55; 362, с. 49-68; 363, с. 89-100; 364; 365; 366, с. 9-23; 367, 113-120; 368, с. 147-156; 371; 372; 373; 374; 375; 376; 469; 470, с. 36-42].

Бо хамин раванд дар забоншиносии рус, яке аз забонҳои байналмилалӣ ба шумор меравад ва забонҳои дигар мактаби лингвофолклористика – омӯзиши забони фолклор ривоч ёфта,

забоншиносону фолклоршиносон Ф. П. Филин [333], С. М. Толстая [326], Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова [14, с. 168-208], Н. И. Толстой [327], О. А. Петренко [248], М. А. Венгранович [94, с. 77-85], С. Ю. Аншакова [20], М. А. Бобунова [71], А. М. Аджиев [16], Е. И. Алещенко [20], Ю. А. Шуплецова [417], С. П. Праведников [259; 260; 261], Н. А. Пеллинен [247], И.Н. Саллагова [392], М.А. Бобунов [69], А. М. Летова [178], Ф. О. Абаева [6], М. М. Абачараева [7], Е. Н. Девицкая [124], Е. Б. Бесолова [65], Э. С. Идрозова [147], Т. П. Бетсенко (Беценко) [66], А. А. Медведева [199], Ж. Чжан [296], ба таҳқиқи мавзуъ ва масоили забонии жанрҳои осори фолклорӣ пардохтаанд.

Яке аз асарҳои асосӣ ва муҳимме, ки ба таърихи ташаккул ва тақомули илм ва фанни лингвофолклористика бахшида шудааст, китоби дарсии А. Т. Хроленко «Муқаддимаи лингвофолклористика» [355] мебошад, ки анқариб кулли паҳлуҳои омӯзиши забони матнҳои фолклорӣ русро дар бар мегирад. Зимни омӯзиш аён гардид, муҳаққиқон бештар ва аксаран ба ҷанбаҳои мухталифи забони матнҳои фолклорӣ лирикаӣ халқӣ рус, бахусус сурудҳо мароқ зоҳир намудаанд. Аз ин рӯ, зиёдтан ибораҳои **забони / нутқи / гуфтори / тасвири / матни / фолклори / сурудҳои халқӣ** истифода шудааст.

Инчунин ин асари алоқа ё робитаи зичи илм ва фанни лингвофолклористика бо илму ҷаҳонҳои дигар, аз ҷумла этнолингвистика, лингвокултурология ва фалсафа баён ёфтааст [355].

Дар филологияи тоҷик аввалин маротиба фолклоршинос Р. Раҳмонӣ дар заминаи китоби мазкур ба масъалаҳои назарии лингвофолклористика таваҷҷуҳ намуда, асари «Лингвофолклористика, этнолингвистика ва фолклор. Масъалаҳои назарӣ»-ро таҳия ва нашр менамояд [275]. Муаллиф ба ҷанбаҳои мухталифи омӯзиши лингвофолклористика аз назари А. Т. Хроленко диққат дода, қайд менамояд, ки аз тариқи лингвофолклористика метавон ба масъалаҳои семантикаӣ (маъноӣ) вожаҳои фолклорӣ; морфема (хурдтарин ҷузъи

калима, ки мафхумеро ифода менамояд), вожаҳои фолклорӣ; вожашиносии (лексикологияи) фолклорӣ; шева ё гӯйиши вижаи фолклорӣ; идиолект (лаҳҷаи фардӣ) дар матни фолклорӣ; лингвофолклористикаи фарҳангӣ ва ғайра тавачҷух дода шавад. Ва масъалаҳои мазкур дар доираи матнҳои фолклорӣ, бахусус матнҳои зарбулмасал, чистон, байт, дубайтӣ, рубоӣ, суруд, бадеҳа, тезгӯяк, афсона, қисса, ривоят ва амсоли ин, ки аз гуфтори худи мардум чамъ шудаасту вижагии забонӣ доранд, бояд мавриди омӯзишу таҳқиқу таҳлил қарор дода шаванд [275, с. 8].

Мавсуф ибраз мекӯяд: «Дар фолклоршиносии тоҷик оид ба забони матнҳои фолклорӣ ва пайваस्ताгии он бо гуфтори маҳаллӣ, ки як навъ истифода аз равиши пажӯҳиши лингвофолклористӣ аст, пажӯҳандагон Р. Амонов, В. Асрорӣ, Б. Тилавов, М. Фозилов, Б. Шермуҳаммадов, Н. Шакармамадов, Ф. Муродов, Р. Раҳмонӣ, Д. Раҳимӣ ва дигарон хангоми пажӯҳишҳои хеш изҳори назар намудаанд. Аммо ҳамчун илми мустақил баррасии лингвофолклористӣ то ба имрӯз дар Тоҷикистон ба вуҷуд наомадааст» [275, с.10-11].

Дар забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони русӣ забони фолклор дар ҳудуди ноҳия, вилоят ва ҷумҳуриҳо, ҳатто дар доираи жанрҳо ба роҳ монда шудааст, ки ба ин асарҳои Г. Г. Кулсарина (Кульсарина) [168], Б. Д. Сиренов (Циренов) [393], Ю. А. Шуплетсова (Шуплецова) [417], Н. А. Пеллинен [247] ва А. А. Медведева [199] мисол шуда метавонанд.

Забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов дар робита ба масъалаи пайдоиш, таърих ва ташаккули забони адабӣ зимни нишон додани асос ва аломатҳои забони адабӣ оид ба хусусияти хоси забони фолклор қайд кардааст: «Забони адабиёти бадеии даҳонии халқ, яъне забони фолклор шакли махсусест, ки онро на шева номидан мумкин аст на забони адабӣ ва ҳамаи ин шаклҳои забониро ба як қатор гузоштан низ мумкин нест. Тадқиқи хусусиятҳои забони фолклор, нишон додани махсусият ва

муносибати он ба шева ва забони адабӣ ба ҳалли масъалаи ташаккули забони адабӣ ҳам ёрӣ мерасонад» [288, с. 25].

Ва дар филологияи тоҷик асарҳои илмие, ки омӯзиши яке аз бахшҳои забони фолклор – фразеологияро дар бар мегиранд, асарҳои забоншиносии тоҷик Р. Саидов «Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ» (иборат аз ду қисм) ва «Фразеологияи назми халқии тоҷик (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта») маҳсуб меёбанд [292; 293; 294]. Р. Саидов дар асарҳои мазкур оид ба омӯзиши забони фолклор дар забонҳои хориҷӣ, бахусус забони русӣ [41, с. 21-26; 73, с. 20; 43, с. 43-50; 242, с. 3-4] иттилоъ дода, пешниҳоди масъалаи омӯзиши забони фолклорро ба фолклоршиносони тоҷик Р. Амонов [1958, с. 49; 1968, с. 171-198] ва Б. Тилавов [321, с. 74-91; 322; 320, с. 947-952; 323, с. 61-76] мансуб медонад [294, с. 6].

Ҷ оид ба муносибат ва таъсири дутарафаи забони фолклор ба забони адабӣ ва шеваҳо назари хеш ва донишмандони дигарро, аз қабилҳои Ш. Рустамов, Р. Амонов ва Н. Маъсумӣ, баён ва ишора кардааст [ниг.: 293, с. 130-131].

Аммо таҳқиқоти илмии мукамал вобаста ба омӯзиши комилу ҳамаҷонибаи забони фолклори тоҷик ба роҳ монда нашудааст. Ҳарчанд ки ҳанӯз аз солҳои сиюми асри XX ҳайатҳои илмӣ ба ноҳияҳои Балҷувон, Сари Хосор, Ховалинг, Кангурт, Кӯлоб ва Нораку Орҷоникидзеобод (ҳоло Ваҳдат) барои гирдоварии эҷодиёти даҳанакии халқ фиристода шуда, матнҳои фолклории эҷодиёти халқ, аз ҷумла «Адабиёти даҳанакӣ» [15], «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» [56], «Латифаҳо» [175]; «Намунаи фолклори тоҷик» [216] мавҷуд буданд. Сайрҳо оид ба гирдоварии эҷодиёти халқии минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ, аз ҷумла Кӯлоб, Москва (ҳоло Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ), Фархор, Совет (ҳоло Темурмалик), Восеъ дар солҳои 40-50-60-уми асри XX давом ёфта, матнҳои фолклорӣ ба нашр расидаанд; «Намунаи фолклори тоҷик» [215], «Гӯрӯғлӣ» [114; 115; 116;], «Намунаҳои фолклори Дарвоз» [217], «Зарбулмасал ва

мақолҳои тоҷикӣ» [47; 143], «Латифаҳои тоҷикӣ» [177], «Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ» [214], «Чистонҳо» [398; 399], «Таронаҳои наврӯзӣ» [317], «Фолклори Норақ» [338], «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» [5].

Ва солҳои минбаъд низ зиёда аз 50 манбаъ, сарчашма ва маҷмуаҳои фолклорӣ, аз ҷумла «Баёзи фолклори тоҷик» [59; 60], «Куллиёти фолклори тоҷик» [163; 164; 165; 166; 167] ва намунаҳои фолклори шаҳру ноҳияҳо ва маҳалҳои ҷумҳурӣ, инчунин жанрҳои гуногуни фолклорӣ нашр гардидаанд, ки дар рӯйхати адабиёт дарҷ ёфтаанд.

Баъзе аз муҳаққиқон бар он назаранд, ки маводи фолклорӣ ҳатман бояд аз забони сокинони маҳал гирдоварӣ ва мавриди таҳқиқ қарор дода шавад. Аммо яке аз хусусиятҳои хоси фарқкунандаи илми лингвофолклористика дар он аст, ки маводи асосии таҳқиқии онро матнҳои фолклорӣ мураттабшудаи як давраи замони муайян ташкил медиҳад. Ва аз рӯйи он хусусиятҳои забонию фолклорӣ ҳамон даври сокинони маҳалли дахлдор натиҷагирӣ ва хулоса карда мешавад.

Дар асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] матнҳои фолклорӣ айнан аз забони гуяндагони диёри Сари Хосор бо ному насаб ва ҳаёту фаъолиятшон (дар замимаи китоб) оварда шудааст. Ва, албатта, забони маводи он аз нутқи гуфтугӯии имрӯзи сокинони маҳалли мазкур кам ё беш фарқ мекунад. Зеро матнҳои фолклорӣ «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] маводи то солҳои 60-уми асри ХХ сокинони Сари Хосорро дар бар мегирад.

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифта шуд, ки дар забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик мавзӯи таҳқиқотие доир ба масъалаҳои лингвофолклористӣ дар асоси матнҳои фолклорӣ тоҷик ба анҷом расонида шавад. Барои таҳқиқи масъалаи мазкур матнҳои фолклорӣ эҷодиёти халқи Сари Хосор, ки аз ҷониби фолклоршиносии тоҷик Р. Амонов дар китоби «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] дарҷ ёфтааст, интихоб гардид. Зеро матнҳои фолклорӣ китоби мазкур ба лаҳча ва лафзи гуфтугӯии мардуми Сари Хосор айнан мувофиқат ва

мутобиқат менамояд. Маводи мачмуаҳои фолклории дигар, ба истиснои қиёси баъзе мисолҳо, мавриди истифода қарор нагирифт, зеро забони матнҳои фолклории онҳо оммавӣ гардонида шуда буданд.

1.2. ПЕРОМУНИ СОҶИБИ ЗАБОНУ МУАЛЛИФИ ФОЛКЛОР

Яке аз аломатҳо, нишонаҳо ва хусусиятҳои хоси инсонҳо – халқҳо соҳиби забон – воситаи асосии муомилаю муошират будани забони онҳост.

Файласуфи машҳури немис Г. В. Ф. Гегел таъкид меварзад: «Забон бузургтарин неру дар ҷомеаи инсонҳост» [107, с. 192].

«Ва аз нишонаҳои ӯ офаридани осмонҳову замин ва гуногун будани забонҳо ва рангҳои шумо аст. Ба дурустӣ ки дар ин кор барои донишмандон нишонаҳое ҳаст» [173, 30:22, с. 269].

Оид ба аҳаммият, муносибат ва ҳамбастагии фолклор ба забон донишманди тоҷик Н. Маъсумӣ менависад: «... фолклор инъикоси забони халқ аст, зеро вай дар забони умумии ҳар як халқ ва дар лаҳча ва шеваҳои гуногуни он эҷод карда мешавад. Аз ин ҷост, ки ба дараҷаи муайяне забоншинос ва шевашинос будани фолклоршинос яке аз шартҳои зарурӣ аст» [197, с. 16].

Истилоҳи «**фолклор**»-ро аввалин маротиба соли 1846 пажӯҳишгари англис Вилиам Љон Томс (William John Thoms, 1803-1885) бо имзои Амбросе Мертон (Ambrose Merton) дар ҳафтаномаи «The Atheneum» (аз вожаи «Афина», номи Худои юнонӣ) барои омӯхтани фарҳанги маънавии мардум пешниҳод кардааст [277, с. 14].

Фолклор аз калимаи англисии [folk-lore] гирифта шуда, аз ду ҷузъ иборат аст: маънои луғавии [folk] – халқ ва [lore] – дониш, илм, маърифат, хирад, дар мачмуъ ҳикмати халқ-ро ифода мекунад [420, с. 572; 197, с. 4; 433, с. 763; 437, с. 338; 277, с. 15].

«То дам аст, гам аст». [1, с. 213]

«Дандона ба санг чанг надоз». [1, с. 214]

«Фатир дорӣ, хотир дорӣ». [1, с. 216].

Аз ҷумла, дар ин хусус Н. Маъсумӣ менигорад: «Маъноии луғавии калимаи «**фолклор**» ҳикмати халқ, дониши халқ аст. Азбаски ин термин дар соҳаи фолклоршиносӣ хеле мувофиқ афтада буд, вай зуд термини умумӣ-интернатсионалӣ шуда рафт» [197, с. 4].

Фолклоршиносони тоҷик В. Асрорӣ ва Р. Амонов доир ба **фолклор** кайд кардаанд: «Фолклор яке аз қисматҳои гаранбаҳои маданияти миллии ҳар як халқ аст» [47, с. 13].

Ҳамчунин **фолклор** истилоҳи байналмилалӣ соҳаи илми адабиётшиносӣ маҳсуб ёфта, дар аксари фарҳангу луғатҳо ва асарҳои илмӣ ҳамчун синоним ба мафҳуми **эҷодиёти даҳанакии халқ** шарҳу тавзеҳ дода шудааст [436, с. 333].

Кӣ суруди «Алла»-и модарро (хоҳ бевосита ва хоҳ бавосита), ки аслан моли фолклор – эҷоди халқ аст, нашуднидааст!? Оё ин бе ҳикмат аст?! Ин дуост, ки оҳанги хосса дорад ва халқӣ аст.

Алла ҷонам, аллаё,

Даврони ҷонам аллаё.

Калон шавӣ аллаё,

Пурдон шавӣ аллаё. [277, с. 386].

Хоб кун, эй ҷони оча, аллае, алла,

Тифли хандони оча, аллае, алла,

Дилу дилбанди оча, аллае, алла,

Рағу пайванди оча, аллае, алла.

[26, с. 7]

Умуман, дар бораи раванди пайдоишу таърихи фолклор ва рушди он чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар фолклоршинос Р. Раҳмонӣ маълумоти ҳамаҷонибаи муфассалро дар китоби «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» дарҷ намудааст [277].

Аз ибтидои ҳаёт маҳз тавассути фолклор ҳаёти воқеии халқ ба тасвири бадеӣ кашида мешавад. Халқ – мардум эҳсосоти хеш, аз ҷумла суруру шодӣ ва ғаму андӯҳи худро аз бардошти зиндагӣ ба воситаи жанрҳои гуногуни бадеии фолклор, ба монанди эпос, лирика ва драма таҷассум менамояд. Дар ин мавриди Н. Маъсумӣ мегӯяд: «Хулоса, фолклор эҷодиёти даҳанакии оммаи васеи халқ буда, дар маврид ва давраҳои гуногуни таърихӣ, дар пояҳои гуногуни тараққиёти ҳаёти маданӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва дараҷаи гуногуни тафаккури эҷодӣ ва ақидаҳои мардум ба таври ҷамъбаст, натиҷа ва хулосаҳои умумихаёти дар намуди назму наср дар жанру шаклҳои гуногун гуфта шудааст» [197, с. 5].

Иловтан баён медорем, ки мавзӯ ё мазмун баҳси аосии фолклорро маҷмуи воқеии дарди дили халқ дар бар мегирад.

Аллома Бобочон Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» қайд менамояд: «Китобати «Авесто» ба алифбои то замони мо расидааш аслан дар асоси нақли лафзии он сурат ёфтааст» [117, с. 54].

«Маҳз дар қадимтарин қисми «Авесто» даъват ба меҳнати деҳқонӣ, инъикоси тасаввурот ва афсонаҳои халқӣ ва ғайра дида мешавад» [117, с. 68].

Ибтидои эҷоди «Авесто»-ро ба охири асри VII ва аввали асри VI пеш аз мелод нисбат медиҳанд [117, с. 55]. Ин далели қавиест нисбат ба аҳамияту мавқеи бузург ва таърихи қуҳан доштани эҷодиёти халқ – фолклор.

Дар натиҷа **фолклор** новобаста бо даҳанакӣ ё хаттӣ, аломат, рамз ё воситаю ишораҳои дигаре эҷод шуданаш **моли халқ ва муаллифаш халқ аст**. Халқ эҷодкори бузург аст.

Баромади калимаи **халқ** арабӣ буда, маъноҳои: **офариниш, офаридан, эҷодкунӣ, ба вучуд овардан, барпокунӣ, муҳайёкунӣ, тайёркунӣ, ташкилкунӣ, сохтан; мардум, одамон, тудай одамон, ҷамоат, гурӯҳи одамон**-ро мефаҳмонад [430, с. 298; 457, с. 459].

Дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» калимаи **халқ** ба маъноҳои **махлук, офаридашуда, халқшуда** низ шарҳ ёфтааст [451, с. 256].

Холиқ (Ал-Холику – Офаринанда) яке аз номҳои (сифатҳои) Худо аст [397, с. 17]. Ҳам калимаи **Холиқ** ва ҳам калимаи **халқ** бо усули калимасозии иштиқоқи арабӣ (баромад аз х, л, қ) сохта шудаанд. **Холиқ халқро офаридааст. Халқ** (арабӣ) – Офаринанда, Халққунанда низ яке аз сифатҳои Худо буда, сохтораш ба ҳамин усули калимасозӣ тааллуқ дорад [465, с. 421].

Ба маънии ин калима аз ҳар паҳлуе назар наафканем, аз фарду шахси мушаххас дида, маъноҳои бузурги фарогиру фарохтарро ифода мекунад.

Ҳамчунин халқ як гурӯҳи этникӣ, гурӯҳи одамонро мефаҳмонад, ки аз рӯи аломатҳои умумӣ (баромад, забон, фарҳанг ва ғайра) муттаҳид шудаанд. Халқ – мардум (омма) қисми асосии аҳолии як давлат ё кишварро ташкил медиҳад. Одамон (аҳоли) – аҳолии як давлат ё кишвар аст. Мардум (издиҳом) – шумораи зиёди одамон, ки дар як ҷо ҷамъ омадаанд.

Халқ як ҷамъияти таърихии одамон аст. Он дар адабиёти илмӣ ба ду маънои асосӣ – сиёсӣ ва фарҳангӣ-этникӣ истифода мешавад. Калимаи халқ ба маънои аввал синоними мафҳуми «миллат» аст, ба маънои дуюм – синоними мафҳуми «этнос» мебошад [218].

Миллат калимаи арабист, ки маъмулан ба маъноҳои дин, мазҳаб; уммат, мардуми ҳаммазҳаб ва халқ истифода мегардад [456, с. 689].

Этнос калимаи юнонӣ (ethnos) буда, маънои **халқ** ва **қабила**-ро ифода мекунад [436, с. 372].

Фарқияти забонии матнҳои фолклориро аз матнҳои дигар айнан аз шева ё лаҳҷаи халқ иборат будани онҳо ташкил медиҳад. Ҳарчанд дар ибтидо маводи фолклорӣ аз ҷониби шахс ё гурӯҳи шахсон эҷод гардидааст, ки исботи маълумот доштани надоштани онҳо, эҷоди даҳонӣ ё хаттӣ будани мавод ё китобат шудани нашудани маълуми мушаххас

нест. Аммо минбаъд бо ворид намудани илова ё ихтисороти таркибию мазмунӣ ва такмили он дар натиҷа мавод комилан моли омма, мардум – халқ мегардад, ки забону лаҳча ё шеваи гӯяндаи он намоянда ё намунае аз онҳо маҳсуб меёбад. Аз хамин лиҳоз, **фолклор** – дониш, илм, маърифат, хиради ва дар маҷмуъ **ҳикмати халқ** номида шудааст.

Дар ин хусус фолклоршинос Р. Раҳмонӣ пас аз омӯзишу пажӯҳиши зиёде ба чунин натиҷа расидааст: «Маъмулан матнҳои фолклорӣ муаллиф надоранд. Аз ин рӯ, дар адабиёт ва фолклори кишварҳои гуногуни олам мушоҳида шудааст, ки матн муаллифи аслии худро гум карда, ба фолклор табдил меёбад» [277, с. 28].

Фолклор сухани халқ асту ҳам адабият, ҳам абадият ва ҳам бадеият дораду ва ҳам озод аст. Фолклор бештар бадохатан гуфта мешавад. Фолклор – эҷодиёти халқ аз адабиёти бадеии расмӣ (ба истилоҳи кунунӣ – хаттӣ ё китобӣ; расмӣ ба маънои дар доираи меъёри муайяншуда эҷод гардиданаш номида шуд – Н. Н.) бештар аз ҷиҳати озод ва фарроҳ буданаш фарқ мекунад. Озод будан ба маънои маҳдудият ё меъёри ҳатмӣ надоштанаш аст: аз ҷумла чи аз ҷиҳати забонӣ, ки бо лаҳчаю шеваҳо гуфта мешавад ва чи аз ҷиҳати талаботи жанрӣ, ки бештар пурра риоя намегардад. Зеро калимаи **адабиёт**, ки аслан аз решаи **адабу одоб** аст, ин худ ба худ дар доира ё ҳудуди меъёр (муқаррарот) гуфтан ё эҷод кардан аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» тавзеҳ шудааст, ки **адабиёт** калимаи арабӣ буда, донишҳо оид ба илми адаб, ки аз илмҳои гуногун ба мисли илми **арӯз, бадеъ, қофия, луғат, сарфу наҳв** иборат аст» [456, с. 38].

Адаб (одоб) маъноҳои хулқи нек ва писандида, тавр ва равиши **қобили тавачҷух, хушхулқӣ, мулоимат; шарм, ҳаё; накутабиатӣ, покизагии табиат; илм, дониш; ҳунар; таълим; таъдиб, танбеҳ**-ро ифода мекунад ва ин омилҳо доираи меъёр мебошанд [456, с. 38].

Меъёр калимаи арабӣ буда, маъноҳои тарозуи зарсанҷ; санги маҳак; асбоб ё олати санҷиши чизе; андоза, ченак, паймона; андоза, наҳв, миллоқ; миқдор, мизон; ҳад, умуман **маҷмуи талабот**-ро мефаҳмонад [464, с. 796].

Дар воқеъ, ҳеҷ ҷои шубҳа ва гумони эҳтимол ҳам нест, ки тамоми маҳсуле, ки молу эҷоди халқ аст, хеле гуворо, ихчам, рехта, санчида, фаҳмо, лазизу ширин, фораму зебо ва дар маҷмуъ дилнишин аст: баҳусус суруд, тарона, рубоӣ, зарбулмасал, мақол, чистон, афсона ва оҳангҳои халқӣ.

*Дар гурбат агар дард расад бар баданам,
Оё кӣ канад гуру, кӣ дӯзад кафанам!
Тобути мара суи баландӣ бибаред,
Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [1, с. 53]*

*Дур афтодай, ай ту хабар нест мара,
Сухтай қигаръм, чорай дигар нест мара.
Меҳоҳа дилъм, ҷониби тӯ парвоз кӯнъм,
Илло, чӣ кӯнъм, ки болъ пар нест мара. [1, с. 56]*

*Фарёд, ҷидоему ҷидо мегардем.
Бо амри Худо ҷидо-ҷидо мегардем,
Амре бишава, ки мо биёем ба Ватан,
Соҳибватанем, ватангадо мегардем. [1, с. 63]*

Маҳзани фолклорро эҷоди халқ ташкил медиҳад. Эҷоди халқ эҷоди аҷдодон аст, ки аз ману аз тую аз ӯ надорад. Ва ба он ҳама вақт ва ҳамеша бояд эҳтиром ва арҷ гузошт. Аз ин рӯ, як маводи фолклор метавонад дар кулли манотиқ аз ном ва моли халқи он садо диҳад.

Аксари адибон мавзӯ, ғоя ва андешаҳои аз халқ меҷӯянд, меёбанд ва мегиранд. Мазмуни бисёр дostonҳои қаҳрамонӣ аз халқ аст. Машҳурияту маҳбубияту шуҳратро низ ба шахсиятҳои халқ медиҳад. Дар ҳолатҳои вазнинтарин низ ёрию мадад аз халқ аст. Иншооти бузург низ бо мадад ва дастгириҳои халқ сохта мешаванд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронӣ дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта буданд:

«Дар ин лаҳзаҳои ботантана ва воқеан таърихӣ бо ифтихору каноатмандии зиёд як нуктаи бисёр муҳимро хотирнишон менамоем: тамоми дастоварду пешравиҳои дар сӣ сол ноилшудаи мо натиҷаи заҳмати содиқонаи халқи қаҳрамону заҳматкаши Тоҷикистон ... мебошад» [274].

Фолклор – эҷодиёти халқ на ба он маъност, ки маводи фолклорӣ танҳо онеро дар бар гирад, ки замоне эҷод шудаасту муаллифаш маълуму муайян нест ва бо ҳамин иқтифо бояд кард. Агар фолклор фақат ба ин меъёр ва ҳадду ҳудуд боқӣ монад, хеле маҳдуд мегардаду рушд намеёбад. Аз ин лиҳоз, ба фолклор асарҳое низ ворид мешаванд, ки онҳо новобаста ба замон аз ҷониби халқ – гурӯҳи мардум – одамон – ҷамъияте эҷод шаванду унвони халқиро гиранд.

Намуна аз фолклор:

*«Бача чан роҳе рафт, ки дид: овой равону себаргаҳой ба дъруни ов.
Бача рафт, ки дъ кас дар рӯй сърфа иштиагиан:*

Хизр баъд ҳаму мардак. Бача дилёв нашид, ки рафта салом бъга. Уҳо дар вахти саломи нъмоз бъдан, гаишта бачара дидан. Гуфт ҳазрати Хизр:

«– Хез, бачам, бърав, ай паи корът. Мо яг соат иҷадаем, боз ким-къҷода».

Бача гуфт:

«– Ма пърсиданӣ омадъмът – яг мардаки хъиру дар богъи медърояву мебъроя, бахчӣ ита мекарда боша?».

Ҳазрати Хизр гуфт, ки:

– Таи ҳаму богда чи қадар тангаву тиллои бъсёрай, бог гъл мекъनावу намегира. Вахте ки рафтӣ, хонай ҳаму мардака пул дода бъхар» [1, с. 159].

Ғайр аз ин, аҳаммияти фолклор боз аз он иборат аст ва дар он зоҳир меёбад, ки хусусияти хоси аслии табию воқеии забони ҳар як халқу миллат дар фолклори ӯ инъикос меёбад.

Бояд таъкид кард ва ёдовар шуд, ки забони адабӣ аз лаҳҷаю шеваҳо ва забони гуфтугӯии халқ ташаккул ва такмил меёбад.

Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил собит месозад, ки аксари абармардон, аз ҷумла сиёсатмадорону донишмандон дар ҳар маврид ба халқ тавачҷух намудаанд.

Дар ин зимн устод Садриддин Айни, ки аз аввалин донишмандони ташаккул ва такмилдиҳандаи забони адабии ҳозираи тоҷик махсуб меёбад, қайд кардааст: «Агар мо мундариҷоти ин китобро («Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-ро – Н. Н.) бештар аз ёздаҳ ҳазор луғат мебошад, ба қисмҳо ... тақсим намуда, нишон диҳем, тақрибан ба ҳамин натиҷа меоем: 50% ин луғатҳо аз забони зиндаи халқи тоҷик гирифта шудаанд; 50% дигарашон аз китобҳои луғат ва адабиёт гирифта шудаанд» [428, с. 19].

Иловатан, устод Садриддин Айни таъкид меварзанд: «Дар охири сухан инро ҳам бояд гӯям, ки забони зиндаи халқ, ки дар ин китоб («Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» – Н. Н.) ғун шудаанд, аз ҳазор як ва аз беш андак мебошад. Ҳазинаи забони халқ ҳанӯз дарбаста ва дастнорасида истодааст. Аввалин вазифаи ташкилотҳое, ки дар ин соҳа кор мекунанд, ин хазинаро кушодан ва луғатҳои зиндари аз байни халқ ғун карда, бо як тадқиқи илмӣ онҳоро ҷоп намуда ва ба ин восита забонро, чунон ки тараққиёти имрӯза талаб мекунад, васеъ намудан аст» [428, с. 20].

Дар сухани мазкури устод С. Айни калимаи **ғун** ду маротиба омадааст. Ба ҳамин асос соли 1995 аз рӯи асарҳои насрии устод С. Айни таҳқиқу исбот ва соли 1996 ҳимоягардид, ки дар забони тоҷикӣ феъли мураккаби **ғундоштан** мавриди истифодаи зиёд қарор дорад [219, с. 9-10]. Аммо то кунун танҳо дар бораи се сохт: сода, сохта ва таркибии феъл таълим дода мешавад.

Забоншиноси тоҷик Т. Ваҳҳобов бо замина аз мақолаи Ҷ. Икромӣ «Мақтаби адабии устод Айни» [148, с. 37-42] қайд менамояд: «Ин ҷо овардани суханҳои ҳикматомези устод С. Айни дар мактуби хеш ба Ҷ. Икромӣ (с. 1936) дар мавриди истифодаи калимаҳои лаҳҷавӣ бисе ибратомез аст: Устод Садриддин Айни соли 1936 ба нависанда Ҷалол

Икромӣ зимни таҳрири як асари ӯ дар мавриди истифодаи калимаҳои лаҳҷавӣ навиштааст: «Нависанда бояд аз забон ва лаҳҷаҳои халқ сад ғоиз ғоида барад. Лекин бояд ӯ забон ва лаҳҷаҳои ҷудогонаи маҳалҳои ҷудогоноро бо рандаи қоида тарошида ва бо чилбури адабӣ сайқал зада, ҳамабоб карда, ба хонандагони худ диҳад (Шарқи Сурх, № 4, 1953, сах. 40)» [91, с. 15].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чиҳати рушди забони тоҷикӣ ва лаҳҷаю шеваҳои он аҳаммияти хосса дода, дар ҷашни 12-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 сентябри соли 2003 ибраз дошта буданд: «Ва мо бояд аз лаҳҷаҳо дурдонаҳо пайдо кунем ва дастраси умум гардонем» [273].

Воқеан, дар шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ганҷҳои забонии зиёде маҳфуз аст, ки дар фолклор инъикос ёфтаанд ва метавонанд тавассути он забони адабӣ такмил ёбад.

Забоншиноси тоҷик Б. Камолитдинов оид ба аҳаммияти омӯзиши фолклор ва нақши он дар рушди забони тоҷикӣ овардааст: «Ибтидои санъати суҳан дар фолклор аст, ба адибони шурӯӣ муроҷиат карда гуфта буд А. М. Горкий. – Фолклори худатонро чамъ кунед, омӯzed кор кунед, вай ба мою шумо, шоирону нависандагони Иттифок, чизи бисёре медиҳад».

Ҷаъолияти адабии Ҳаким Карим ҳам аз омӯзиш ва гирд овардани «меваҳои боғи адабиёти халқ» оғоз ёфтааст. Нависанда дар сарсухани «Зарбулмасал ва чистонҳои тоҷикӣ» диққати адибонро ба ин нуқта ҷалб месозад: «Зарбулмасалҳое, ки дар ин китобча чамъ оварда шудаанд, *бо забони софи халқ, бо ибораю ҷумлаҳои содда, ширин ва кӯтоҳ гуфта шудаанд* (курсиви мо – Б. К.) ва шояд ба мақсади боло (бой ва аз хар чиҳат пурра кардани забони тоҷикӣ) хизмат бикунанд, ба нависандаю шоирони навраси Тоҷикистони шурӯӣ ёрӣ расонанд» [153, с. 6].

Дар ин маврид узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон С. Ятимов чунин ибраз медорад: «Ҳамзамон, хотирнишон

бояд кард, ки яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ омӯхтани шеваҳои (диалектҳои) забон мебошад. Онҳо чун муҳимтарин сарчашма ва бозгӯи таърихи забон эътироф шудаанд. Таҳкурсии пайдошавии меъёрҳои адабии ҳама забонҳо ғӯишҳо ба ҳисоб мераванд. Шеваҳои забонӣ қисмати муҳимми таърихи забон – таърихи миллат мебошанд. Фақат онҳо хосияти чуғрофӣ доранд. Ба ҳаёти ҷамъиятии маҳал ва хусусияти алоҳидаи иҷтимоии он алоқаманд мебошанд. Инъикоси фикрӣ ва овозии воқеияти алоҳидаи қаламрави муайян ҳастанд» [426].

Алҳол аз тамоми маводи моддӣ ва молии маҳсули халқ истифода гардида, кадрдонӣ ва арҷ арҷ гузошта мешавад, аммо ба истиснои эҷоди моли маънавии он – фолклор ва муаллифу соҳиби забониаш, ки эътибори назарногирона дорад, камтавҷҷухӣ зоҳир мегардад ва дар рушди он тадбире андешида намешавад. Акнун фолклор комилан эҷодиёти халқро ифода мекунад, ба эҷодиёти моддию маънавии дигар халқ ифодаи хунурҳои мардумӣ истифода мегардад.

Аз ин лиҳоз, чиҳати омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи фолклору фолклоршиносӣ ва забони фолклор шинохти ҳуввияти миллии халқ, кадр кардану арҷ гузоштани ба эҷодиёти ӯ – фолклор ва омода намудани мутахассисони соҳибмаълумоти касбии соҳаи илмҳои забону адабиёт ва фолклор дар факултетҳои филологӣ таъсис додани тахассуси «лингвофолклорист» зарурат дорад.

Бовар аст, ки масъулини соҳа дар ҳалли масъалаи мазкур тадбирҳо андешида, роҳандозӣ менамоянд.

1.3. МУНДАРИҶА ВА СОҲТОРИ ЗАБОНИИ МАТНҲОИ ФОЛКЛОРИИ САРИ ҲОСОР

Омӯзиши муштарак, пайвасту ҳамзамони фолклор ва забони он мавзӯи асосии баҳси лингвофолклористикаро ташкил медиҳад. Зимни омӯзиши матнҳои фолклорӣ бештар ба ҷанбаҳои забонии он, бахусус

диалектизмҳои он, ки хоси гуфтугӯи мавзеъ ва минтақаҳои гуногун мебошад, дахл ва таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад.

Фолклоршиносон Р. Амонов, С. Фатхуллоев ва Ф. Муродов ибраз доштаанд, ки гирдоварии фолклори Кӯлоб аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX (солҳои 1924-1928 аз ҷониби муаллимон) оғоз ёфтааст [1, с. 5; 2, с. 3].

Шуруъ аз соли 1931 ба хоҳири шиносӣ ва омӯзиши шӯриши Восеъ, фаъолият ва вазъу шароити зиндагии аҳолии минтақаи Кулоб, аз ҷумла Ховалинг ва Балҷувону Сари Хосор таваҷҷуҳи аҳли сиёсат ва илм ба ин мавзеъҳо зиёд мегардад. Бо ҳамин мақсад гурӯҳи корӣ таъсис дода шуда, ба шаҳру ноҳияҳои ин минтақа сафар менамоянд, ки натиҷаи омӯзишу таҳқиқоти онҳо дар асарҳои Н. Болдирев [78; 80; 81], А. Шоханшоев [1936], Л. Бузургозода, Р. Ҷалилов [85], А. Писарчик [250] ва Н. Маъсумӣ [198] дарҷ гардидаанд.

Ба ҳамин тариқ, омӯзишу гирдоварии эҷодиёти даҳанакии халқи Кулоб солҳои минбаъда низ давом меёбад, ки таърихи таҳқиқу омӯзиши он ва, инчунин, гирдоварии маводҳои (матнҳои фолклории) онро фолклошиносони тоҷик Р. Амонов, С. Фатхуллоев, Ф. Муродов ва С. Ҷалишев дар китобҳои «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» [4; 5], «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], «Фолклори диёри Восеъ» [337] ва «Фолклори Кӯлоб» [2; 3] омода ва ба нашр расонидаанд.

Асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], ки ҳам асарҳои назмиро бо иловаи дostonҳои қаҳрамонии эпоси «Гӯрӯғлӣ», чистону зарбулмасалҳо ва ҳам драмаву афсонаҳоро, ки бо наср иншо шудаанд, фаро мегирад.

Китобҳои «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» [4; 5] бошад, танҳо жанрҳои назмӣ, аз ҷумла суруд, рубоӣ ва шаклҳои гуногуни шеърро дар бар мегиранд. Инчунин чистону зарбулмасалҳо, ки асосан дар шакли насри мусаччаъ эҷод мешаванд, ба ҳамин гурӯҳ ворид карда шудаанд.

Маҷмуаи намунаҳои назмии фолклории «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», ки соли 1956 нашр шудааст, аз 636 рубоӣю дубайтӣ, 70

суруду таронаю бадеха, 191 чистон ва 268 зарбулмасал, дар маҷмуъ аз 1165 мавод ё матни фолклорӣ иборат аст [4].

Дар ин китоб ному насаби 82 нафар шоирони маҳаллӣ, ҳофизони халқӣ ва гӯяндагони шеърҳо, аз ҷумла рубоию сурудҳо оварда шудаанд.

Наشري соли 1963 китоби «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» 826 рубоию дубайтӣ, 83 суруд ва шаклҳои гуногуни шеърӣ, 162 чистон ва 250 зарбулмасал, дар ҷамъ 1321 матни фолклориро фаро гирифтааст [5].

Ба китоби мазкур ному насаби 102 нафар шоирони маҳаллӣ, ҳофизони халқӣ ва гӯяндагони шеърҳо, аз ҷумла рубоию сурудҳо ворид карда шудааст.

Дар ин ду китоб дostonҳои манзуми қаҳрамони эпоси «Гуруғлӣ» ва гӯяндагону эҷодкунандагони онҳо ворид нагардидааст.

Р. Амонов дар асараш «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» бо дарҷи ному насаб дар бораи 67 нафар сурудхонҳо, рубоисароён, ҳофизони халқӣ, шоирони маҳаллӣ, гӯяндагони шеърҳо, гӯрӯғлихонҳо, афсонагӯйҳо ва масҳарабзҳои (ҳачвнигорони) Сари Хосор маълумоти мухтасар медиҳад [1, с. 329-345].

Китоби «Фолклори Кӯлоб» [2] аз 1150 рубоию дубайтӣ, 196 суруду шаклҳои гуногуни шеърӣ, 838 зарбулмасалу мақол, 404 чистон ва 1 эпоси «Гӯрӯғлӣ», дар маҷмуъ аз 2589 матни фолклорӣ иборат мебошад.

Маҷмуаи ҷопи соли 2007 «Фолклори Кӯлоб» шакли наشري дигари соли 2006 китоби мазкур аст, ки аз ҳамон миқдор мавод иборат аст.

Оид ба сурудҳо, афсонаҳо, драмаҳои халқӣ, чистонҳо, дostonҳои «Гӯрӯғлӣ»-и китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] ва фаъолияти эҷодиёти фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов пажӯҳишгар Р. Раҳмонӣ дар асараш «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» [277, с. 149-150, с. 269, с. 275, с. 359, с. 413, с. 438, с. 490-493] маълумоти мухтасар додааст.

Омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва муқоисаи асарҳои мазкур нишон доданд, ки ба маводи аз забони мардуми шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб сабт ва ғунгардида, истисно аз «Очерки эҷодиёти даҳанакии

Кӯлоб» [1], тағйироти овозию лафзӣ ворид карда шудааст. Калима ва матнҳои фолклорӣ гоҳ дар мувофиқату мутобиқат бо забони адабӣ ва гоҳ дар шаклҳои гуногуни гуфтугӯию лаҳҷавӣ дарҷ ёфтаанд, ки ин ҳолат барои муайян намудани фарқияту донишани хусусиятҳои хоси забони мардуми шаҳру ноҳия ва ё маҳалҳои минтақаи мазкур мушкилиро эҷод мекунад.

Танҳо маводҳои «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], ки асосан матнҳои фолклории аҳолии ноҳияи Сари Хосорро дар бар мегирад, комилан қариб ба шакли воқеию табиӣ нутқи гӯяндагонӣ он ва бо овозу харфҳои хос сабт ва дарҷ гардианд.

*Сазои сарум ба и(н) мусофир шиданум,
И (н)гӯшаи мулки мардумо(н) шид ватанум.
Ку дӯсти ширин мара бара(д) бар ватанум,
Сангора хурум, ёди гарибӣ накунум. [4, 1956, с. 17]*

*Сазои сарум ба и мусофир шиданум,
И гушаи мулки мардумо шид ватанум.
Ку дустии ширин мара бара ба ватанум,
Сангора хурум, ёди гарибӣ накунум. [5, 1963, с. 21]*

*Сазои саръм ба и мъсофир шиданъм,
И гушай мълки мардъммо шид ватанъм.
Ку дустии шърин мара бара бар ватанъм,
Сангора хъръм, ёди гарибӣ накънъм. [1, 1963, с. 53]*

*Сазои сарум ба и мусофир шиданум,
И гушаи мулки мардумо шид ватанум.
Ку дустои ширин мара баран бар ватанум,
Сангора хурум, ёди гарибӣ накунам. [2, 2006, с. 37]*

Дар ин маврид Р. Амонов хотирнишон месозанд, ки барои исботи фикр каму беш баъзе мисолҳо ва намунаҳои мавод аз эҷодиёти

даханакии мардumi маҳалҳои ба Сари Хосор наздик, аз ҷумла ноҳияҳои Балҷувону Ховалинг ва Муъминобод оварда шудаанд [1, с. 12]. Аммо ин омилҳои ҷузъӣ моҳияти асар ва натиҷаи маводи таҳқиқиро коста намегардонад, зеро лаҳҷаи он маҳалҳо қариб, ки аз ҳам фарқ надоранд ва матнҳои фолклорӣ ба таври умумӣ истеъмоли меёбанд.

Эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб, бахусус диёри Сари Хосорро Р. Амонов бо чунин тавсиф ба қалам додааст: «Натиҷаи корҳои тадқиқотӣ нишон дод, ки фолклори мардumi Кӯлоб, чи аз ҷиҳати боигарии мундариҷа ва чи аз ҷиҳати гуногунии жанр ва шаклҳои адабӣ, дар эҷодиёти даҳанакии бадеии халқи тоҷик мақоми баланде дорад ва дар баробари ин маълум гардид, ки фолклори мардumi яке аз маҳалҳои кӯҳии Кӯлоб – Сари Хосор махсусан бой ва аз ҳар ҷиҳат қобили диққат буда, хислатҳои муҳимтарини фолклори Кӯлобро дар бар гирифтааст. Дар ин маҳал аз ҳама бештар ҳофизон, дostonсаройҳо, гӯяндагон ва масхарабозони моҳиру забардаст умр ба сар мебаранд» [1, с. 10].

Дар доираи омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва истифодаи истилоҳоти лингвофолклористӣ аз рӯйи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] мавод ё матнҳои назмии фолклори Сари Хосор 223 матн, аз ҷумла жанрҳои суруд (ба истисноии бархе аз сурудҳои таърихӣ, ки дар ин китоб оварда нашудаанд [1, с. 12]), рубоию дубайтӣ, чистонҳо ва дostonҳои манзumi қаҳрамони эпоси «Гӯрӯғлӣ» 1287 мисраъро бо фарогирии зиёда аз 6540 калима дар бар мегирад.

Маводи насрии фолклори Сари Хосор дар доираи шумораҳои яклухт аз 98 матн бо фарогирии 22150 калима, аз ҷумла 10 афсона ва 3 драмаи (намоишномаи) комил, бо шумули 17260 калимаи матни афсонаю порчаҳо аз афсонаҳо, чистону зарбулмасалҳо ва аз 4890 калимаи матни драмаҳо иборат аст.

Ба китоби мазкур 33 чистон ва 65 зарбулмасал ҷой дода шудааст, ки бештар бо насри мусаччаъ эҷод шудаанд. Чанде аз зарбулмасалҳои

сачъй, ки бо қофия ва бештар равиши манзумӣ доштанд, ба матнҳои фолклории назмӣ ворид карда шуданд.

Дар назм матнҳои фолклории зиёдтарро рубоию дубайтиҳо ташкил медиҳанд, ки аз 128 матн ва дар наср афсонаю порчаҳои афсонавӣ (истисно аз зарбулмасалҳо) дар бар мегиранд, ки аз 47 матн иборатанд.

Матнҳои фолклории назмӣ дар доираи аз 1 то 267 мисраи шаклҳои гуногунӣ шеърӣ ва порчаҳо аз эпоси «Гӯрӯғлӣ» ташаккул ёфтаанд.

Ша, муборак шава, боз муборак шава! [1, с. 38]

Гъли сияҳгуши сеқуша,

Дилът бар мо намесуза?! [1, с. 42]

Духтар, ки ба ов мерай, ба дастът куза,

Ту оҳ бъкашӣ, ҷигари ман месуза.

Ай бахшаки оҳи тъ гъръфтъм руза,

Сесад рагъ пайвандъм ҷидо месуза. [1, с. 58]

Ватан мегӯяму умедворам,

Зи дарди бекаси ҳайрону зорам.

Агар дар хоб бинам ман ватанро,

Ҳалоки хештан созам ватанро...

Шавам аз меҳнати садсола озод,

Агар манро расонад бар ватан бод. [1, с. 54]

Фолклори Сари Хосорро дар маҷмуъ 321 матни фолклорӣ дар доираи зиёда аз 7700 номгӯй ва ҷамъи бештар аз 28500 калима ташкил медиҳад. Дар яклухтӣ шумораи умумии калимаҳо аз 132950 овоз (харф), аз ҷумла 55960 садонок (42,1 фоиз), 75300 ҳамсадо (56,6 фоиз) ва 1690 йотбарсар (1,3 фоиз) иборат аст.

Аз садонокҳо бештар овози **а** – 22340 маротиба (16,8 фоиз), аз ҳамсадоҳо овози **р** – 8918 маротиба (6,7 фоиз) ва аз йотбарсарҳо овози **я** – 804 маротиба (0,6 фоиз) мавриди истифода қарор гирифтааст.

Аз маҷмуи зиёда аз 28500 калимаи таркиби луғавии матнҳои фолклории Сари Хосор бештар аз 13500 калима (47,0 фоиз) ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд, ё калимаҳои хоси лаҳҷавианд.

– *Ала, чӣ бѣгум, охӣ!* [1, с. 185].

* * *

Бофанда. Акъ, ҷура, мо тѣра санҷидем, агане ҳақи ҳиҷ ки ба ҳиҷ кира насиб накъна [1, с. 249].

* * *

Деҳқони пир. Не, мѣ фарай бѣқа надорѣм, барзагов бѣталб [1, с. 253].

Бахусус калимаҳои лаҳҷавии хоси мардуми Сари Хосор дар матнҳои фолклорӣ муайян карда шуданд, ки баъзеи онҳо дар лаҳҷа ҳамчун диалектизмҳои лексикӣ семантикӣ ба маънои нав омадаанд. Аз шумораи умумии яклухти 170 диалектизми лексикӣ бо назардошти такрори баъзеи онҳо 20 ададаш ба матнҳои фолклории назмӣ, 120 калима ба матнҳои фолклории насрӣ ва қариб 130 ададаш ба матнҳои фолклории драмавӣ рост омад.

Аз рӯйи бештар аз 70 номгӯи диалектизмҳои лексикӣ калимаҳои бахчӣ, билавр, давра, пѣт, рубич, тарвоза, тумбул, фѣрид, хѣрбич, чоло, чичӣ, чуғадор танҳо дар матнҳои фолклории назмӣ, калимаҳои агарда, анойитѣрош, бефара, булак, бѣччас, ваноғ, ғара, ғомѣк, ғот, дангал – дангала (кардан), измагӣ, кашаг, кѣнѣск, лѣмб, лѣхч, чѣғел, маҳшак, маълоқ, минакол, мут, олонд, пая, рѣт, сиба, сурӣ, сѣвчѣк, сѣрунд, тѣкид, тутѣк, фѣлх, хаспал, чаҳманбоз, чаҳмандош, чолбанд, чорғовак, чорку, чува – чиба, чут, чѣким, чѣлингас, чѣхт, шалфа, шахмард ва шартаст танҳо дар матнҳои фолклории насрӣ ва калимаҳои лѣғат, кѣрѣмб, Олломасанӣ, тегѣз, фара, ҳабата, ҳамоли танҳо дар матнҳои фолклории драмавӣ ва калимаҳои дигар – агане, ала, ах, реб, теф, туғрӣ, фѣр, ҳова, хуч ва чойлоб дар ҳар гуна матнҳои фолклорӣ омехта истифод гардидаанд.

Дунѣ ҳай, дунѣй муваққат,

*Зиндагонӣ хуб асту ганимат,
Дар давра бишинӣ, бикунӣ суҳбат,
Гапи хуб дур асту қимат.* [1, с. 88].

*Дъхтар хест сандуқа ба шамшер баракию тарвоза зад, чор булак,
кад сандуқаву момаширша дар ҳар бар сьрунду тарки ватани почой
кард* [1, 1963, с. 296].

Деҳқони пир. (Дасти ўро гирифта). *Олломасанӣ, аслу насабът ай
гъчо?* [1, с. 250].

*Пас ай тъ зъминҷъмбъш ишд, пули хуна ай минаколъш шъкаст, яг
ҳамсоя ира овард, тешае наёфтем, гърмоша рът къна, фақат задемъш то
умадани хътта* [1, с. 311].

Дар натиҷа аз маҷмуи 321 матни фолклорӣ 223 матни фолклориаш назмӣ (69,3 фоиз) – 25 суруд, 127 рубоию дубайтӣ, 7 байт, 5 порчаи шеърӣ, 22 зарбулмасал, 28 чистон, 9 порчаи эпос ва 98 матни фолклориаш насрӣ (30,7 фоиз) – 3 драма, 10 афсона, 37 порча аз афсонаҳо, 43 зарбулмасал, 5 чистон аст.

Матнҳои фолклории назмӣ 1287 мисраъ ва матнҳои фолклории насрӣ зиёдтар аз 3110 ҷумларо дар бар мегиранд.

Матнҳои фолклории назмӣ аз 6550 калима (23,0 фоиз) ва матнҳои фолклории насрӣ бештар аз 22150 калима (77,0 фоиз) иборатанд.

Аз ҷумла 3 матни фолклории драмавӣ (1,0 фоиз) аз 780 ҷумла (25,1 фоиз) ва 4890 калима (17,0 фоиз), 90 матни фолклории порчаҳои насрӣ (28,6 фоиз) аз 2330 ҷумла (74,9 фоиз) ва зиёдтар аз 17260 калима (60,1 фоиз) мебошад.

Бо мадди назари сохт дар фолклори Сари Хосор аз ҷумлаҳои соддаи яктаркиба то ҷумлаҳои мураккаби сертаркиби пайвасту тобеъ ба назар мерасанд.

– *Бачам, – гуфт, – ов овардӣ?*

– *Нашид* [1, с. 199].

Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп сѡвор шиду ба ҷош гъломша почо кард, хъдъш рафтак [1, с. 274].

– *Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у ай ма рузи меҳнат гирифт, имрӯз ки боша, баровардай дар и ҷа саръм додай* [1, с. 236].

Мавриди зикр аст, ки дар доираи мавзӯҳо барои омӯзишу таҳқиқ муайян кардани ҳачми матнҳои фолклорӣ ба муҳаққиқ марбут доништа мешавад. Матнҳои фолклории калонҳаҷм, аз ҷумла дostonҳои қаҳрамонӣ ва ё афсонаҳо аз рӯйи мазмуну муҳтаво метавонанд ба порчаҳо ҷудо карда гарданд.

Аввалин маротиба санъатшинос Н. Нурҷонов [234] матни драмаҳои халқиро гирдоварӣ намуда, дар бораи хусусиятҳои махсуси драмаҳои халқӣ асари «Театри халқии тоҷик»-ро таҳия ва соли 1956 ба нашр расонидааст.

Ҷамҷунин, вобаста ба омӯзиши забони гуфтугӯӣ ё лаҳҷаҳои аҳолии минтақаи Кӯлоб соли 1956 асари Л. Н. Неменова «Кулябские говоры таджикского языка» [224] аз ҷоп мебарояд.

Минбаъд омӯзиши шева ва лаҳҷаҳои мавзӯҳо ва шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кулоб ривоч ёфта, асарҳои зиёде, ба монанди «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» [226; 408; 120; 409; 407], «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» (Лаҳҷаҳои чанубӣ), [439] ва «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» [455] таҳия гардида рӯйи ҷоп омаданд.

Албатта, бо мурури замон илм ва таҳқиқи он нисбӣ аст, зеро вай табиати рушдбӣ дорад. Зимнан нигоштаи илмӣ бе камбудӣ ва сахву хато ҳам буда наметавонад. Аз ин лиҳоз, шояд дар омӯзишу таҳқиқи навиштаи мазкур низ кам ё беш норасоӣҳо бо гузашти вақт аён гарданду ба натиҷа на он қадар таъсир гузоранд, аммо алҳол дар умум воқеияти омӯзишу таҳқиқ ва маълумот ба ҳамин минвол аст.

Дар бораи баъзе хусусиятҳои забони эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб, аз ҷумла фолклори Сари Хосор Р. Амонов қайд менамояд: «Бинобар он, ки хусусиятҳои ин шева дар китоби Р. Л. Неменова батафсил тасвир ёфтааст, зарурати қайд намудани ҷиҳатҳои лаҳҷавии материалҳои фолклорӣ аз байн бардошта мешавад» [1, с. 12].

*Ай омаданът агар хабар медоштъм,
Дар рӯй раҳът гъли сьман мекоштъм.
Гъл мекоштъм, ки пота дар хок назанӣ,
Хоки қадамта ба дида мевардоштъм. [1, , с. 49]*

*Се моҳ шидай, ба якта хъшдор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бьхонъм дъ газал,
Ай ҷони шърини хъдъм безор шидъм. [1, с. 58]*

*Баъд ҳаму мардак, ки хъдъи дев бьдаст, хъдъиша мъллои нағз
кардасту пеши почо омадаст, ки «дъхтара ба ма бьте». Почо дъхтарша
туӣ кардасту ба ҳаму додаст» [1, с. 163].*

Дар филологияи тоҷик ба истиснои асарҳои забоншинос Р. Саидов «Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ» [292; 293] ва «Фразеологияи назми халқии тоҷик (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таҷикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта)») [294], ки ба омӯзиши яке аз бахшҳои забони матнҳои фолклорӣ – фразеология бахшида шудааст, асар ва маҷмуаҳои дигаре оид ба хусусиятҳои забони эҷодиёти халқи Кӯлоб, ҳосатан фолклори диёри Сари Хосор маълумот дастрас нагардид.

Мазмуну муҳтаво, мундариҷа, таркиби луғавӣ ва сохтори забони фолклори Сари Хосор хеле ганию рангин буда, аз калимаҳои умумихалқӣ, синонимҳо, омонимҳо, антонимҳо, истилоҳоти ҳешутаборӣ, лақабу таҳаллуҳо, диалектизмҳо ва ҳодисаҳои дигари забонӣ ташаккул

ёфтааст, ки ҳар кадоми онҳо мавзуи баҳсу омӯзишу таҳқиқи мустақил ва лингвофолклористиро тақозо менамояд.

1.4. ПАЖУҲИШИ СУРУДИ «МАН ДОҒ»-И САРИ ХОСОР АЗ НИГОҲИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТӢ

Илм ҳамеша, муттасил ва мунтазам пеш рафта, соҳа, бахш ва риштаҳои нав пайдо мекунад. Дар забоншиносӣ низ солҳои охир барои омӯхтани матнҳои фолклорӣ фанни нав бо номи «лингвофолклористика» ба вуҷуд омад. Аз ин лиҳоз, лингвофолклористика як соҳаи илми забоншиносӣ маҳсуб меёбад, ки забони фолклорро ҳамачониба меомӯзад.

Истилоҳи «лингвофолклористика»-ро бори нахуст забоншиноси рус А. Т. Хроленко [ниг.: 370, с. 36-42], ҳамчун як бахши махсуси забоншиносӣ, чиҳати нишон додани хусусиятҳои хос ва умдаи матнҳои фолклорӣ ба қор бурдааст. Бахусус дар бораи омӯзиши паҳлуҳои мухталифи матни сурудҳои халқӣ забоншиносони рус А. Т. Хроленко [357, с. 49-50; 367, с. 113-120] ва Ф. М. Гучетл [113, с. 48-5] дар асарҳои таҳқиқии худ дар ин бора изҳори назар намудаанд.

Фолклоршиноси тоҷик Р. Раҳмонӣ низ дар доираи таҳқиқи фолклори тоҷик ва матнҳои фолклорӣ муҳиммияти омӯзиши масъалаҳои лингвофолклористикаро пешниҳод намудааст [277, с. 24-25; 275; с. 7-31].

Дар ҳамин раванд мо низ кӯшиш намудем, ки дар заминаи фолклори шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дар асоси як матн ақидаи худро баён намоем. Муҳаққиқон дар асари илмии «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» гуфтаанд, ки «...дар маҳалҳои асосии тоҷикзабони Кулоб – дар ҳудуди собиқ бекигарии Балҷувону Кӯлоб ду лаҳҷаи ба ҳам наздик – кӯлобӣ ва роғӣ интишор ёфтааст. Инчунин равшан гашт, ки лаҳҷаи кӯлобӣ ду шоха дорад: шоҳаи шимолии Кулоб ва ҷанубии Кулоб. Ба таркиби шоҳаи шимолии Кӯлоб чунин гурӯҳҳои хурд дохил мешаванд: а)

гурӯҳи марказӣ (ховалингӣ, сарихосорӣ, шӯробдарагӣ ва мӯъминободӣ); б) ба гурӯҳи ғарбӣ (балчувонӣ, дарагӣ ва даштакӣ)...» [226, с. 23].

Дар ҳамин замина, ин ҷо ҳамчун маводи линвофолклористӣ фақат дар бораи суруди «Ман доғ» изҳори назар менамоем, ки забони ин суруд ба гурӯҳи марказии шоҳаи шимолии лаҳҷаи Кӯлоб рост меояд.

Суруди «Ман доғ» яке аз қадимтарин намунаи **сурудҳои айёми меҳнати** эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (фолклор) ба шумор меравад. Ин суруд дар маҳал ва минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ бо шаклҳои гуногуни нақароти

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

ва рубоию дубайтию байтҳо хонда мешавад.

Матни суруди «Ман доғ»-ро аз рисолаи илмии Рачаб Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1, с. 24-25, с. 27], ки дар асоси маводи фолклори Сари Хосор таҳия шудааст, мавриди истифода қарор додем. Чунки дар рисола матн комилан бо равиши илмӣ оварда шуда ва дар айни замон аз нигоҳи фолклорӣ ва адабиётшиносӣ таҳқиқ шудааст. Вале мо сурудро илдоватан аз нигоҳи забонӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар асари мазкур суруди «Ман доғ» 29 мисраъ ва дар китоби «Фолклори Кӯлоб» 39 мисраъро [2, с. 292-294] дар бар мегирад. Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили линвофолклористикии матни суруди «Ман доғ» (минбаъд – суруд) бо усули тартиб ва мавқеи ҷойгирии воҳидҳои лексикӣ, морфологӣ, фонетикӣ, синтаксисӣ, услубӣ ва аломатҳои китобат бо назардошти мавзӯҳои баҳси онҳо аз матлаъ то мақтаи суруд ба роҳ монда шуд.

Матни пурраи суруди «Ман доғ» аз 29 мисраъ ва дар маҷмуъ аз 273 калима, аз ҷумла 143 калимаи умумихалқӣ ва 130 калимаи лаҳҷавӣ – диалектизмҳо иборат буда, мавқеи калимаҳои умумихалқӣ нисбат ба калимаҳои лаҳҷавӣ бартарӣ доранд.

Лексика ё таркиби луғавии забони лаҳҷавӣ дар тафовут аз таркиби луғавии забони адабии тоҷик ҳам калимаҳои умумихалқӣ ва ҳам

диалектизмҳоро дар бар мегирад. Диалектизмҳо ё калимаҳои лаҳҷавӣ шакли талаффузи лаҳҷавӣ ё шевагии калимаҳои забони адабӣ ва хоса лаҳҷавии калимаҳо дар назар дошта мешавад. Оид ба таснифоти диалектизмҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла диалектизмҳои фонетикӣ, морфологӣ, фонетикӣ-морфологӣ, лексикӣ ва этнографӣ асару мақолаҳои зиёде ба таъб расидаанд [133; 439; 226; 473].

Яке аз хусусиятҳои асосии забони фолклор истифодаи комили таркиби овозии калимаҳои лаҳҷавӣ мебошад. Ба он хотир, ки маводи фолклорро матнҳои гуфторӣ (эҷодиёти даҳанакии халқ) ташкил медиҳад, таваҷҷуҳи бештар ба таркиби овозии матнҳо дода мешавад.

Азбаски асоси маводи фолклор ба забон, нутқ ва тарзу хусни баёни гӯяндагон марбут мебошад, ба таркиби луғавии забони унсурҳои фолклор ва луғатҳои шевагӣ калимаҳо бо ҷузъитарин тағйироти овозиашон, аз ҷумла илова ба асос ҷузъҳои шаклсозашон (ба мисли бандакҳо) низ бидуни мувофиқ намудан ба забони адабӣ ворид карда мешаванд.

Таркиби луғавии забони суруди мазкур бе назардошти такрорёбии калимаҳо ва иловатан бо реша ҳамроҳ омадани диалектизмҳои морфологӣ ва фонетикӣ-морфологӣ аз 72 калима, аз ҷумла 34 калимаи умумихалқӣ, ки хусусияти умумистеъмоли доранд ва 38 калимаи лаҳҷавӣ иборат мебошад: ҳе, ёре, ман, ё, фарёд, сар, тамом, ки, ин, дардест, лола, лолазор, дил, бахт, толеи, то кас, ном, гум, зинда, дарав, ба, хол, сиёҳ, хавас, ҳаргиз, шод, дар, замин, боғ, ниҳол, хун, тавре, нашуде; алло, доғъм, дуст, занъм, зъвонъм, сузаде, савр, кънъм, чонъм, Хъдо, савръм, натия, мағзъ, устъхонъм, ай, маҳръмае, бадъм, шумае, намъра, нашавае, манъм, мъдом, номъм, гъмае, гандъмак, хъдруида, мекардъме, тъ, ғампарваракъм, нашъде, шинондъм, ниҳола, нашиде, парвардъме, у, ма, хиёлъ, кардъм [1, с. 24-25, с. 27].

Ҳамин тариқ, матни сурудро номгӯи 72 калима ташкил дода, 201 калимаи дигар такрори онҳост. Дар қиёс бо маҷмуи калимаҳои суруд шумораи номгӯи калимаҳои умумихалқӣ камтар бошад ҳам, аз

калимаҳои лаҳҷавӣ дида серистеъмолтаранд.

Дар сурати комилан мувофиқ гардонидани диалектизмҳои матни суруд ба забони адабӣ заминаи эҷоди сурудро 62 калимаи таркиби луғавии забони адабии тоҷик ташкил медиҳад.

Таркиби луғавии сурудро ба истиснои калимаҳои иқтибосии арабии алло (Аллоҳ), савр (сабр), тамом, маҳрӯмае (маҳрум), толеи (толеъ), мъдом (мудом) ва ҳавас калимаҳои аслии тоҷикӣ, ки таркиби решагии фонди асосии луғавӣ доранд, ташкил медиҳад: ёре (ёр), ман, сар, ки, ин, забон, ҷон, Худо, лола, дил, бахт, кас, ном, гум, зинда, дарав, ба, хол, шод, замин, боғ, хун ва ғайра.

Аз мазмуну муҳтавои суруд бармеояд, ки маънои луғавии калимаҳои иқтибосии зикргардида чи дар забони лаҳҷавӣ ва чи дар забони адабӣ ҳамсонанд: **алло** – Аллоҳ – Худо; **савр** – сабр – шикебой, таҳаммул, тоқат, тобоварӣ ба сахтиҳо; **тамом** – пурра, комил; ҳама, ҳамагӣ; басанда, кофӣ; охир; поён, анҷом; **маҳрӯмае** – маҳрум – бебаҳра, бенасиб, аз чизе мондан; **толеъ** – толеъ – бахти бад, бадбахтӣ; **мъдом** – мудом – доим, доимӣ, доимо, ҳамеша; **ҳавас** – орзу, майл, шавқ, иштиёқ, хоҳиш [226; 456; 457; 464; 465].

Омили дигари лексикӣ ин серистеъмол ё камистеъмол будани калимаҳост. Дар суруд вобаста ба оҳанг ва хондани нақарот пас аз ҳар як мисраъ баъзе калимаҳо бештар истифода шудаанд. Чунончи, калимаи **ман** – 32 маротиба, **ҳе**, **алло** – 30-маротибагӣ, **дуст**, **ё**, **доғъм** 29-маротибагӣ ва **ёре** – 15 маротиба такрор омадааст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Фарёд занъм сари зъвонъм сузаде, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ман савр кънъм, тамоми ҷонъм сузаде, ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ман савр кънъм, хъдо, ки савръм натия, ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ин дардест, ки мағзъ устъхонъм сузаде, ман доғъм ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24]

Як қисми таркиби луғавии сурудро диалектизмҳо дар бар мегиранд, ки онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а) диалектизмҳои фонетикӣ – **алло, дуст, сузаде, савр, хъдо, ай, маҳрмае, намъра, мъдом, гъмае, гандъмак, хъдруида, тъ, нашъде, ниҳола, нашиде, ма, хиёль;**

б) диалектизмҳои морфологӣ – **доғъм, занъм, чонъм, мағзъ, бадъм, шумае, нашавае, манъм, номъм, доғъм, ниҳола, парвардъме, мекардъме, ғампарварақъм, шинондъм, парвардъме, кардъм;**

в) диалектизми фонетикӣ-морфологӣ – **зъвонъм, кънъм, савръм, натия, намъра, устъхонъм, хъдруида.**

Аз мисолҳо мушоҳида мегардад, ки дар суруд ба тағйироти овозӣ ё ходисаҳои фонетикӣ дар диалектизмҳои морфологӣ бештар морфемаҳои шаклсози калимаҳо, аз ҷумла бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ (**-ъм (-ам) – чонъм – чонам**), бандакҳои феълӣ (**-ъм (-ам) – парвардъм – парвардам**) ва хабарӣ (**-а (аст) – шумае – шум аст**) дучор омадаанд, ки ин хоси лаҳҷаҳои гурӯҳҳои марказӣ ва ғарбии шеваҳои шимоли Кӯлоб мебошад.

Дар суруд «**Ҳе алло...**» мухотаб ё муроҷиат ба Худо аст, ки аз нидои амриӣ **хе** (эй) ва **алло** – шакли тахфифии калимаи **Аллоҳ** таркиб ёфтааст. **Аллоҳ** аслан калимаи арабӣ буда, номи Худо мебошад [456, с. 58; 464, с. 55].

Барои тақвияти ин гуфтаҳо намунае меорем, ки калимаи **Аллоҳ** дар шакли **ёллоҳ** аст:

Дар шухчаҳако ягон-ягон гъл дидъме,

Ман доғам, ё дуст.

Эй ёллоҳ, эй ёллоҳ, ман доғам ё дуст.

Дар гардани ёр ҳақиқъ марҷун дидъме.

Ман доғам, ё дуст.

Гуфтъм бъравъм ҳақиқъ марҷуниша гиръм.

Ман доғам, ё дуст.

Эй ёллоҳ, эй ёллоҳ, ман доғам ё дуст.

Ай бахти бадам ёрма гърезун дидъме.

Ман доғам, ё дуст

Эй ёллоҳ, эй ёллоҳ, ман доғам ё дуст. [1, с. 44]

Ё ин ки дар маҷмуаи «Фолклори Кӯлоб» омадааст:

Ҳе Алло, ҳе Алло ёре, ман доғъм ёр дуст,

Ҳе Алло, ҳе Алло ёре, ман доғъм ёр дуст. [2, с. 292]

Ҳамчунин, дар бораи суруди «Ман доғ» фолклоршинос Р. Аҳмадов маълумоти муфассал дода, намунаи сурудро аз деҳаи Калоти Кӯлоб меорад, ки чунин аст:

Ҳе Аллоҳ, ҳе Аллоҳ, ёре, ман доғъм ё дуст!

Ситора дар ҳаво кавги заринай,

Худам ангуштарин ёрам нигинай.

Худовандо нигинамро ниғаҳ дор,

Киёри аввалу охир ҳаминай.

Ҳе Аллоҳ, ҳе Аллоҳ, ёре, ман доғъм ё дуст!

[58, с. 292]

Маъноии луғавии бахше аз калимаҳои зикргардида дар «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Масалан, калимаи **доғ** (**доғъм**) бо маъноҳои зерин омадааст:

«дог¹ дов, тамга, нишона, муҳр асари захму ҷароҳат.

*дог² (Хов., Нд., Лш., Кан., Ог., Сам., Ҳо., Кд., Яр.) (ихтисороти номи даҳаҳо – Н.Н.) хоҳиш, рағбат, майл; умедвор: доге бѣдум, ки ма-ра бѣхунунан (Ог.); ♦~ **бѣдан** майли тамом доштан, орзуманд (шавқманд, муштоқ) будан, умед доштан: у доге ҳаст, ки мѣн да хуна-шу бестѣм-ѣ қати-шу шинѣм (Яр.); доге ҳастӣ, ки бо (боз) ӣа пийола шурво-т бѣтан (Ҳич.); акъ у дог-ай, киорд-ѣт бийора (Куг.); ♦~ **кардан** тафсондан, тафт додан, дог кардани равған.*

*дог³ (Пд.) ҷабр; азобу уқубат: доги и-ра мѣн кашидагийѣм; ~ **кардан** гам додан, сѣзондан (дар шиқ): румоли фаранг басти-ӣу дог-ѣм кардӣ (фольк.) ♦~ **чѣкондан** (Б.) ранҷондан, захри худро чакондан; хай тѣ дог-т-а чѣконди-ку ма мондѣм» [439, с. 134].*

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи **доғ** ба 6 маъно омадааст, ки ифодаи маънои охири он чунинаст: «б. киноя аз андӯх, аламу ҳасрат ва азоби қалбӣ, ки дар натиҷаи ишқ, рашк ё марги дилбандон ва хешовандон пеш меояд» [456, с. 394].

Маънои луғавии калимаи **доғѣм** (дар ҷумлаи **ман доғѣм**-и суруд) бо маънои грамматикӣ аломати морфологӣи **-ѣм (-ам)** вобаста ба ҳиссиёти гӯянда маъноҳои маҷозӣ дарду аламу ғамдор будан, дарду аламу ғамнок будан, дарду аламу ғам доштанро ифода мекунад.

Диалектизми лексикӣи **натия** дар робита бо мазмуни байт ва маънои луғавию грамматикӣиашон **натия** маънои **надихад**-ро мефаҳмонад.

Дар суруд синонимҳои **бахт**, **толеъ** ва **бадѣм**, **шумае** бо вучуди фарқияти ками тобишҳои маъноӣ ба назар мерасанд:

Ай лолаю лозазор дил маҳрѣмае, ман доғѣм

ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғѣм, ё дуст!

Ай бахти бадѣм, толеи ман шумае, ман доғѣм

ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 25]

Антонимҳои **намъра ва зинда**, инчунин вобаст ба ин дар таносуб мисраъҳо низ бадеияти сурудро таҳким бахшидаанд:

*То кас намъра, номи кас гум нашавае, ман
доғъм ё дуст!*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

*То зинда манъм, мъдом номъм гъмае, ман
доғъм ё дуст!*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм ё дуст! [1, с. 25]

Таъбиру ибораҳои фразеолгӣ ба хусну кубҳи суруд ҷилои дигар додааст:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

*Ҳаргиз дили гампарварақъм шод нашъде,
ман доғъм, ё дуст.*

*Шинондъм ниҳола дар замин бог нашиде,
ман доғъм, ё дуст.*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

*Шинондъм ниҳол, ба хуни дил парвардъме,
ман доғъм, ё дуст.*

*У тавре, ки ма хиёлъ кардъм нашуде,
ман доғъм, ё дуст.*

Ҳе алло, Ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст. [1, с. 27]

Зимни назар афкандан ба хусусиятҳои луғавию грамматикӣ матни суруд, аз ҷумла ҳиссаҳои нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин, зарф, феъл, пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссачаҳо ва нидо) маълум гашт, ки он як зумра аломатҳои морфрлогию синтаксисиро дар бар мегирад. Бахусус аломатҳои морфологӣ, ки ҳангоми нутқ баён мешавнд, бештар аломатҳои грамматикӣ ном бурда мешаванд.

Дар суруд номи хоси Худо дар хат бо алифбои кириллӣ бо ҳарфи хурд **алло** ва **хъдо** дарҷ ёфтааст, ки мувофиқи қоидаҳои имлоии солҳои 60-уми асри XX-и замони шӯравӣ буд.

Алҳол мутобиқи сархати дуҷуми банди 23 Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №268 тасдиқ шудааст, ҳарфи аввали ном ва сифатҳои Худо, аз ҷумла Худо, Худованд, Парвардигор, Офаридгор, Кирдугор, Яздон, Эзид, Аллоҳ, Раб, Холиқ ва ғайра бо ҳарфи калон навишта мешаванд [171, с. 22].

Худо дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маъно тавзеҳ шудааст: 1. Худо(й) – зоти мавҳуми олий, ки ҷаҳон ва ҷаҳониёнро офарида ва ҳамаро идора мекунад, Аллоҳ, Илоҳ, Холиқ, Парвардигор, Яздон (Дар ин ҷо минбаъд дастури «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ», 2021 ба инобат гирифта шуд). 2. соҳиб, молик [456, с. 501].

Дар суруд бо назардошти хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳои **ёр(е), дуст, кас, сар, зъвон(ъм), мағзъ, устъхон(ъм), дил, хол** ба номҳои умумии шахс ва узви бадан, **замин, боғ, ниҳол, лола(ю) ва гандъм(ак)** ба исмҳои мушаххасу ҷинс, **фарёд, савр(ъм), чон(ъм), дард(ест), маҳръм(ае), бахт, толеъ(и), ном, гум, ҳавас, ғампарварақ(ъм) ва хиёлъ** ба исмҳои мавҳум марбутанд.

Қариб 50 ғоизи калимаҳои суруд аз исмҳо иборатанд.

Аломати морфологии пасванди **-ак** маъноҳои хурдию навозишро ифод мекунад, ки дар калимаҳои **гандъм** ва **ғампарварақъм** во мехӯранд:

Гандъмаки хъдруида дарав мекардъме, ман

догъм, ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!

Ба холи сиёҳи тъ ҳавас мекардъме, ман

догъм, ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!

Ҳаргиз дили ғампарварақъм шод нашъде,

ман догъм, ё дуст.

Шинондъм ниҳола дар замин боғ нашиде,

ман доғъм, ё дуст. [1, с. 27]

Илова ё нишон додани аломату хусусиятҳои исм услуби баёни бадеияти сурудро афзудааст: бахти **бад(ъм)**, гандъмаки **хъдруид(а)**, холи **сиёҳ**, дили **ғампарварак(ъм)**.

Хелҳои чонишин дар шакли калимаҳои умумихалқӣ ва лаҳҷавӣ истифода шудаанд: **ман, ин, ай (аз), ть (ту), у, ма (ман)**.

Гурӯҳҳои луғавӣ-грамматикии зарфҳо – **ҳаргизу мудом** ва феълҳои **фарёд занъм, дардест, натия, сузад(е), намъра, парвардъм(е), шинондъм, савр кънъм, гум нашава(е), дарав мекардъм(е), хавас мекардъм(е), шод нашъд(е), боғ нашид(е), хиёль кардъм, нашуд(е)** низ дар суруд дарҷ ёфта, таркиби луғавии онро ғанӣ гардониданд. Аз мисолҳо бармеояд, ки баъзан як феъл дар чанд шакл талаффуз шудааст: **шод нашъд(е), боғ нашид(е), нашуд(е)**.

Дар суруд пешояндҳои **ба** ва **дар**, дар шакли лаҳҷавӣ ҳамчун синоними пасоянди **-ро** морфемаи **-а** (дар калимаи **хъдруида**), инчунин пайвандакҳои **ки** ва **то** истемол ёфтаанд.

Нидоҳои **хе, -е** (ҳамчун синоними нидои **эй**) ва **ё** дар нақароти суруд бо ҳиссёту ҳаяҷони хос садо медиҳанд: «**Хе алло, хе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!**» [1, с. 24].

Ҳамчунин морфемаи **-е** дар калимаҳои **сузаде, парвардъм(е), дарав мекардъм(е), хавас мекардъм(е), шод нашъд(е)** ва **боғ нашид(е)** таъкиди амалро ифода менамояд.

Дар охири калимаҳои (дил) **маҳръмае, (толеи ман) шумае, (гум) нашавае** ва (номъм) **гъмае** морфемаи **-е (йэ)**, ки кашидаю дароз талаффуз мешавад, ба тобиши маъноӣ ва нидоии ҳиссиёти ғаму ҳасрат ва дарду аламдорӣ далолат мекунад.

Калимасозӣ, таркиби морфологӣ ё сохти калимаҳои суруд мухталифанд. Зимни муайян кардани сохти калимаҳо аломатҳои грамматикӣ шаклсоз сарфи назар карда мешавад. Чунончи, калимаҳои сода хеле зиёданд (70 фоиз): **ёр, доғ, хъдо (Худо), тамом, чон, маҳръм,**

бахт, толе(ъ), ном, шод, замин, боғ, дуст, сар, зъвон, мағзъ, устъхон, дил, кас, хол, хун, лола, ниҳол, сиёҳ, ман, ин, ай, тъ, дар, у, ма, ҳаргиз, мъдом, натия (додан), сузад (сӯхтан), парвард (парваридан), ба, ки, то, гандъм, шум, гъм, дард, мъра (мурдан), бад, савр, шуд (шудан), ном, ман, шинонд(ан).

Бо пасванди **-зор** калимаи **лолазор** сохта шудааст.

Соҳти мураккаби калимаҳоро **ғампарвар(акъм)** ва **хъдруид(а)** ташкил медиҳанд.

Ба соҳти таркибии калимаҳо, асосан, феълҳои таркибӣ, ки ҷузъи номиро бештар исмҳо ва феълҳои ёридиҳандаро **кардан** ва **шудан** мансубанд: **фарёд занъм** (задан), **гум нашавае** (шудан), **дарав мекардъм** (кардан), **боғ нашид** (шудан), **савр кърдъм** (кардан), **шод нашъд** (шудан), **ҳавас мекардъм** (кардан), **хиёл кардъм** (кардан).

Феълҳо бо пешвандҳои шаклсози **ме-** ва **на-**, ки маъноҳои грамматикӣ инкор ва замони амалу ҳолатро ифода менамоянд, сурат гирифтааст: **гум нашавае** (шудан), **боғ нашид** (шудан), **шод нашъд** (шудан), **дарав мекардъм** (кардан), **ҳавас мекардъм** (кардан).

Дида мешавад, ки феълҳо бандакҳои феълии **-ъм (-ам), -ид, -а (-ад)** ва бандаки хабарии **-ст (аст)** омадааст дар бар мегиранд.

Суруд дар маҷмуъ бо истифода аз 1057 овоз (ё ҳарф), аз ҷумла 348 овози садонок (33 фоиз), 652 ҳамсадо (62 фоиз) ва 57 йотбарсар (5 фоиз) ташаккул ёфтааст. Ин овозҳо аз 35 номгуӣ ҳарфҳои алифбои забони тоҷикӣ 29 ҳарф, аз қабилӣ 5 садонок, 24 ҳамсадо ва 4 йотбарсарро ташкил дода, овозҳои садоноки **й** ва **ӯ**, инчунин ҳамсадоҳои **ж, қ, ч** ва **ҷ** дар матни суруд ба назар намерасанд.

Аз шумораи умумии овозҳо садоноки **а** – 126 маротиба (12 фоиз), **о** – 86 (8 фоиз), **э** – 66 (6 фоиз), **у** – 41 (4 фоиз), **и** – 29 маротиба (3 фоиз) ва ҳамсадоҳои **м** – 102 (10 фоиз), **д** – 90 (9 фоиз), **л** – 80 (8 фоиз), **ъ** – 63 (6 фоиз), **н** – 60 (6 фоиз), йотбарсари **ё (йо)** – 51 маротиба (5 фоиз), **с** – 44 (4 фоиз) ва **т** – 40 (4 фоиз) такрор омадаанд.

Аён мегардад, ки сурудро бештар овозҳои садоноки **а, о, э,** хамсадоҳои **м, д, л** ва ётбарсари **ё** фаро гирифтааст .

Ҳодисаи фонетикии афтидани овоз дар калимаи **нашавае** бо афтидани ҳарфи **д** (нашаваде) ва дар калимаи **ма** бо афтидани ҳарфи **н** афтидаанд, ки ба вуқӯъ пайваستاат.

Вобаста ба талаффузи лаҳҷавӣ садоноки **ӯ** ифода нашуда, овози ҳалқии заифи **ъ** ба ҷои овозҳои **а** – 47 маротиба ва **у** – 11 маротиба омадааст.

Дар хусуси ҳарфи **ъ** (сакта) Р. Амонов менависад, ки дар шеваи Кӯлоб овозҳои садоноки **а, и, у** ва **ӯ** аксаран бо фонемаи хоси ин шева, ки дар забоншиносии тоҷик, одатан, бо ҳарфи «ъ» ишора шуда, садоноки кӯтоҳи пуштизабонӣ ва ғайрилабӣ ба шумор меравад, талаффуз меёбад: мӯхлат – мухлат, мӯхтоҷ – мухтоҷ, фӯреб – фиреб, гӯрифт – гирифт, дӯрахт – дарахт, фӯлахмон – фалахмон, рафтӯм – рафтам [1, с. 12].

Ҳамчунин, оид ба ин фонема дар китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» маълумоти муфассал дода шудааст [226, с. 45-54].

Дар воқеъ фонемаи **ъ** овози ҳалқии заифи кӯтоҳ буда, дар гуфтори лаҳҷаи Кӯлоб бештар ба ҷойи садонокҳои ноустувори **а, и** ва **у** талаффуз мешавад.

Дар маҷмуъ матни суруд аз 38 ҷумла, аз қабили 29 ҷумлаи сода ва 9 ҷумлаи мураккаб иборат аст. Масалан, ман доғам (25 маротиба омадааст), Ай лолаю лозор дил маҳрӯмае, Гандӯмаки хӯдруида дарав мекардӯме, Ба холи сиёҳи тӯ ҳавас мекардӯме, Ҳаргиз дили ғампарваракӯм шод нашӯде ба гурӯҳи ҷумлаҳои сода шомил буда, Фарёд занӯм, сари зӯвонӯм сузаде, Ман савр кӯнӯм, тамоми ҷонӯм сузаде ҷумлаҳои мураккаби пайасти ва Ман савр кӯнӯм, Хӯдо, ки саврӯм натия, Ин дардест, ки мағзӯ устӯхонӯм сузаде, То кас намӯра, номи кас гум нашавае, То зинда манӯм, мӯдом номӯм гӯмае, У тавре, ки ма хиёл кардӯм нашуде ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мебошанд.

Дар доираи талаботи жанр сурудро муҳотабҳои ҳе алло (26 маротиба), ёре (15 маротиба) ва ё дуст (29 маротиба) орои маънию оҳанг

бахшидаанд.

Зимни мутолиаи асари бадеӣ ист (пауза) ва оҳанг (интонатсия) нақш ва мавқеи хос дорад. Дар суруд бо мақсади нишон додани ин омилҳо бештар аз аломатҳои китобати нуқта (.), вергул (,) ва хитоб (!) истифода шудааст:

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24]

Дар натиҷа аён гардид, ки суруди «Ман доғ» ҳамчун матни фольклорӣ бо лаҳҷа суруда шуда, дар он хусусиятҳо, оҳанг ё шеваи гуфтори халқ, лаҳҷае аз расму оини даравгарӣ ва ҳамчунин эҳсоси равонии мардум инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ, барои таҳкими масъалаҳои вобаста ба лингвофолклористика сарчашмаи муносиб ба шумор меравад.

БОБИ 2

НАЗАРИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТӢ БА ХУСУСИЯТҲОИ ОВОЗИИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

2.1. ОМОРИ ОВОЗИИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Вобаста ба **овоз**, **фонетика** ва **фонология** умуман дар забон ва бахусус забони тоҷикӣ асарҳои зиёде таҳия ва нашр шудаанд, ки маҷмуи мухтасари онҳо дар «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [84], «Краткий очерк фонетики таджикского языка» [264], «Новые сведения по фонетике иранских языков» [139, с. 76-91], «Фонемы и фонологические единицы» [92], «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [133], «Языковая система и речевая деятельность» [418], «Общая фонетика» [145, с. 4-32], «Луғати терминҳои забоншиносӣ» [473, с. 202-203], «Грамматикаи забони адабии тоҷик» [109], «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347], «Сопоставительнотипологическая фонология бурятского и английского языков» [263], «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» [431, с. 238, с. 334-336], сомонаҳои интернетии <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фонетика> ва <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фонология> баён гардидааст.

Алифбо (ё алфавит) маҷмуи ҳарфҳост, ки низоми хатти ин ё он забонро ташкил медиҳад. На ҳар як забон алифбои хешро дорад. Аз ин рӯ, шумораи алифбо нисбат ба забонҳо хело кам буда, дар ҷаҳон бештар аз 50 ададаш маълуму машҳуранд. Ва ҳар як алифбо шумораи гуногуни ҳарфҳоро дорад. Мувофиқи Китоби рекордҳои Гиннесс ҳарфҳо аз ҳама зиёд дар забони кхемрӣ аст, ки 74 ҳарф дорад ва аз ҳама кам дар забони ротокас аст, ки 12 ҳарфро дар бар мегирад [29].

Ҳар як алифбо аз ҷиҳати хусусиятҳои овозӣ боз ба гурӯҳҳои алоҳида, масалан, садоноку ҳамсадоҳо ҷудо мешаванд. Алифбои забони тоҷикӣ аз 35 ҳарф, аз ҷумла 6 садонок, 4 йотбарсар ва 25 ҳамсадо, алфавити забони русӣ аз 33 ҳарф (10 садонок, 21 ҳамсадо, 2 аломат) ва

алфавити забони англисӣ аз 26 ҳарф (6 садонок ва 20 ҳамсадо) иборат аст.

Ва ҳамин тариқ, дар ҳар як забон шумораи ҳарфҳою овозҳо аз рӯи алифбо (алфавит) таҳқиқ ва шумурда шудаанд. Аммо бахус таҳқиқу таҳлили муфассалу ҳамачонибаи шумораи овозҳо ё омори овозии асарҳои адабӣ, фолклор ва матнҳои алоҳидаи фолклорӣ аз рӯи алифбо (алфавитҳо) дар забонҳо, аз ҷумла забони тоҷикӣ ба назар нарасид.

Аз ин лиҳоз, лозим шумурда шуд, ки ин масъаларо дар мисоли фолклор ё матнҳои фолклории Сари Хосор мавриди омӯзиш ва таҳқиқу таҳлил қарор дода шавад.

Фолклори Сари Хосор дар доираи 7717 номгӯи калимаҳо бо назардошти иловаи морфемаҳои тобиши маъно ва алоқасоз маҷмуан бо шумули 3 шумора (рақам) 28701 калимаро дар бар мегирад, ки ин аз 132963 овоз иборат мебошад.

Шумораи калимаҳо дар мадди назар вобаст ба ҳар як овоз 121212 адад мебошад. Масалан, шумораи калимаҳо бо фарогирии овози **а** ё ташаккул бо овози мазкур 17041 адад буда, ин овоз дар ҳамин миқдор калима 22340 маротиба омадааст.

Шояд дар ҳисоби шумораҳо баъзе овозҳо тақрибан аз 1 то 3 адад кам ё зиёд сахв шуда бошад. Аммо ин ба натиҷаи шумораи овозҳо фарқияти бузургро ба миён намеоварад.

Р/г	Р/г ҳарфҳо дар алифбо	Алифбо – ҳарфҳо (овозҳо)	Оғози калимаҳо бо овозҳо	Шумораи калимаҳо бо фарогирии овозҳо	Шумораи умумии овозҳо	Ҷоиз
1.	1	А	1379	17041	22340	16,8
2.	2	Б	3640	4604	4804	3,6
3.	3	В	215	2167	2206	1,7
4.	4	Г	1623	3246	3309	2,5

5.	5	Ғ	188	401	411	0,3
6.	6	Д	2944	7912	8387	6,3
7.	7	Е	2	3492	3743	2,8
8.	8	Ё	225	797	797	0,6
9.	9	Ж	-	24	24	0,02
10.	10	З	485	1779	1800	1,3
11.	11	И	608	7624	8130	6,1
12.	12	Й	-	1308	1310	1,0
13.	13	Й	-	1940	1950	1,5
14.	14	К	2537	4309	4424	3,3
15.	15	Қ	544	1193	1275	1,0
16.	16	Л	148	1983	2237	1,6
17.	17	М	2734	6405	7162	5,38
18.	18	Н	1143	6106	6664	5,0
19.	19	О	739	7728	8723	6,6
20.	20	П	1028	1436	1451	1,0
21.	21	Р	853	8461	8918	6,7
22.	22	С	1001	2764	2857	2,1
23.	23	Т	908	5181	5441	4,1
24.	24	У	369	4838	5031	3,8
25.	25	Ў	26	109	111	0,1
26.	26	Ф	128	1920	1925	1,5
27.	27	Х	1075	1858	1863	1,4
28.	28	Ҳ	1233	2149	2178	1,6
29.	29	Ҷ	624	1275	1291	1,0
30.	30	Ҷ	639	873	888	0,7
31.	31	Ш	879	3258	3441	2,6
32.	32	Ъ	-	5943	6779	5,1
33.	33	Э	204	204	204	0,2
34.	34	Ю	5	85	85	0,1
35.	35	Я	572	799	804	0,6
		Шумора	3	-	-	

		Чамъ	28701	121212	132963	100
--	--	------	-------	--------	--------	-----

Дар фолклори Сари Хосор аз шумораи умумии овозҳо (харфҳо) дар доираи бартарии 10 ҷойи аввал **а** – 22340 маротиба (16,8 Ҷоиз), **р** – 8918 маротиба (6,7 Ҷоиз), **о** – 8723 (6,6 Ҷоиз), **д** – 8387 (6,3 Ҷоиз), **и** – 8130 (6,1 Ҷоиз), **м** – 7162 (5,38 Ҷоиз), **ъ** – 6779 маротиба (5,1 Ҷоиз, ба ҷойи садонокҳои таҳфифӣ зиёдтар 6370 маротиба – 4,8 Ҷоиз), **н** – 6664 (5,01 Ҷоиз), **т** – 5441 (4,1 Ҷоиз) ва **у** – 5031 маротиба (3,8 Ҷоиз) омадааст. Аз рӯйи таҳлил ва қиёси афзунӣ шумораҳои мазкур овозҳои садонок – 37,3 Ҷоизро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ истифодаи 6 овози садонок 42,1 Ҷоиз аст. Ва истеъмоли ҳарфҳои ҳамсадои **р, д, м, н** ва **т** ба 27,8 Ҷоиз рост меояд.

Дар умум 28701 калима аз 132963 овоз ё ҳарф, аз ҷумла 55985 садонок (42,1 Ҷоиз) ва 75289 ҳамсадо (56,6 Ҷоиз) ва 1689 йотбарсар (1,3 Ҷоиз) иборат аст.

Иштироки 10 ҳарфи мазкур аз шумораи умумии 35 ҳарфи алифбои забони тоҷикӣ ба 65,1 Ҷоиз мерасад.

Р/т	Тартиби рақам дар алифбо	Овозҳо (харфҳо)	Оғози калимаҳо бо овозҳо (харфҳо)	Шумораи калимаҳо бо фаргирии овозҳо	Шумораи умумии овозҳо	Ҷоиз
1.	1	А	1379	17041	22340	16,8
2.	21	Р	853	8461	8918	6,7
3.	19	О	739	7728	8723	6,6
4.	6	Д	2944	7912	8387	6,3
5.	11	И	608	7624	8130	6,1
6.	17	М	2734	6405	7162	5,38
7.	32	Ъ	-	5943	6779	5,1
8.	18	Н	1143	6106	6664	5,0

9.	23	Т	908	5181	5441	4,1
10.	24	У	369	4838	5031	3,8

Дар 10 ҷойи охир ҳарфҳои **ч** (1,0 Ҷоиз), **қ** (1,0), **ҷ** (0,7 Ҷоиз), **я** (0,6 Ҷоиз), **ё** (0,6 Ҷоиз), **ғ** (0,3 Ҷоиз), **э** (0,2 Ҷоиз), **ӯ** (0,1 Ҷоиз), **ю** (0,1 Ҷоиз) ва **ж** (0,02 Ҷоиз) меистанд, ки баробар ба 4,56 Ҷоизанд.

1.	29	Ч	624	1275	1291	1,0
2.	15	Қ	544	1193	1275	1,0
3.	30	Ҷ	639	873	888	0,7
4.	35	Я	572	799	804	0,6
5.	8	Ё	225	797	797	0,6
6.	5	Ғ	188	401	411	0,3
7.	33	Э	204	204	204	0,2
8.	25	Ӯ	26	109	111	0,1
9.	34	Ю	5	85	85	0,1
10.	9	Ж	-	24	24	0,02

Шумораи даҳ овози охир аз даҳ овози аввал 60,54 Ҷоиз кам аст.

Дар доираи матнҳои фолклории Сари Хосор аз рӯи 35 ҳарфи алифбои забони тоҷикӣ бо овози (ҳарфи) **а** – 1379 калима, **б** – 3640 калима, **в** – 215 калима, **г** – 1623, **ғ** – 188, **д** – 2944, **е** – 2, **ё** – 225, **з** – 485, **и** – 608, **к** – 2537, **қ** – 544, **л** – 148, **м** – 2734, **н** – 1143, **о** – 739, **п** – 1028, **р** – 853, **с** – 1001, **т** – 908, **у** – 369, **ӯ** – 26, **ф** – 128, **х** – 1075, **ҳ** – 1233, **ч** – 624, **ҷ** – 639, **ш** – 879, **э** – 204, **ю** – 5 ва **я** – 572 калима оғоз ёфтаанд. Оғози калимаҳо бо ҳарфҳои **ж**, **й**, **й** ва **ъ** ба назар нарасиданд.

1.	2	Б	3640	4604	4804
2.	6	Д	2944	7912	8387
3.	17	М	2734	6405	7162
4.	14	К	2537	4309	4424

5.	4	Г	1623	3246	3309
6.	1	А	1379	17041	22340
7.	28	Ҳ	1233	2149	2178
8.	18	Н	1143	6106	6664
9.	27	Х	1075	1858	1863
10.	20	П	1028	1436	1451

Аз ҳама зиёд калимаҳо бо ҳарфҳои **б** (3640 калима), **д** (2944 калима), **м** (2734 калима), **к** (2537), **г** (1623), **а** (1379), **ҳ** (1233), **н** (1143), **х** (1075) ва **п** (1028 калима) оғоз ёфтаанд. Шумораи камтари оғози калимаҳо аз ҳарфҳои **ғ** (188 калима), **л** (148), **ф** (128), **ӯ** (26), **ю** (5) ва **е** (2 калима) иборат мебошанд.

1.	5	Ғ	188	402	412
2.	16	Л	148	1983	2237
3.	26	Ф	128	1920	1925
4.	25	Ӯ	26	109	111
5.	34	Ю	5	85	85
6.	7	Е	2	3492	3743
7.	9	Ж	-	24	24
8.	12	Ӣ	-	1308	1310
9.	13	Ӥ	-	1940	1950
10.	32	Ъ	-	5943	6779

Дар байни чадвали оғози калимаҳо бо ҳарфҳои ҳарфи **ч** бо 624 калима, ҳарфи **и** бо 608 калима ва ҳарфи **я** бо 572 калима меистад.

1.	29	Ч	624	1275	1291	1,0
2.	11	И	608	7624	8130	6,1
3.	35	Я	572	799	804	0,6

Дар ин маврид овози **и** фарқ дорад. Агар дар оғози калима дар ҷойи байнӣ ҳам бошад, дар ташаккули 7624 калима 8130 маротиба омадааст, ки дар забони фолклори Сари Хосор мавқеи хосро доро мебошад.

Ҷамчунин дар мадди назари такрорёбӣ шумораи калимаҳо бо назардошти овозҳо низ ба инобат гирифта шуданд. Маълум гардид, ки аз рӯйи бартарии 10 ҷойи аввал ҳарфи **а** дар 17041 калима, **р** дар 8461 калима, **д** дар 7912 калима, **о** дар 7728, **и** дар 7624, **м** дар 6405, **н** дар 6106, **ъ** дар 5943, **т** дар 5181 ва **у** дар 4838 калима омадааст.

1.	1	А	1379	17041	22340
2.	21	Р	853	8461	8918
3.	6	Д	2944	7912	8387
4.	19	О	739	7728	8723
5.	11	И	608	7624	8130
6.	17	М	2734	6405	7162
7.	18	Н	1143	6106	6664
8.	32	Ъ	-	5943	6779
9.	23	Т	908	5181	5441
10.	24	У	369	4838	5031

Яке аз хусусиятҳои овозии фарқноки фолклори Сари Хосорро Р. Амонов дар набудни фонемаи \bar{y} – садоноки устувори дароз қайд менамояд: «Бинобар он, ки хусусиятҳои ин шева дар китоби Р. Л. Неменова батафсил тасвир ёфтааст, зарурати қайд намудани ҷиҳатҳои лаҳҷавии материалҳои фолклорӣ аз байн бардошта мешавад. Фақат ҳаминро гуфтан лозим аст, ки дар шеваи Кӯлоб овози садоноки « \bar{y} » вуҷуд надорад. Ба ҷои он аксаран бо як навъ зада «у» ва қисман (пеш аз «х»-и ҳалқӣ) фонемаи хоси ин шева, ки дар забоншиносии тоҷик одатан бо аломати «ъ» ишора шуда, садоноки кӯтоҳи пуштизабонӣ ва

ғайрилабӣ ба шумор меравад, талаффуз меёбад (гуша – гӯша, му – мӯй, зур – зӯр; мӯхлат – мӯхлат, мӯхтоҷ – мӯхтоҷ) [1, с. 12].

Дар бораи хусусиятҳои асосӣ ва умумии фонемаҳои у-и кутӯҳи ноустувор (буд – бӯд), у-и устувор (дуд) ва ӯ-и устувори дароз (рӯд) дар ҷилди 1 китоби «Шеваҳои чанубии забони тоҷикӣ» [226, с. 36-54] маълумоти муфассал дода шудааст, ки ба лаҳҷаи мардуми Сари Хосор низ мувофиқат намуда, аммо мисолҳо на аз матнҳои фолклорӣ, балки бештар аз гуфтугӯи дигар лаҳҷаҳои шимолӣ, аз ҷумла кӯлобӣ, роғӣ, муъминободӣ, кӯлобии Ҳисор, чанубӣ ва ғарбии Кӯлоб, ки дар фонди илмӣ шуъбаи таърихи забон ва лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ солҳои 1965-1974 гирд оварда шудаанд, истифода гардидаанд [226, с. 3].

Аммо аз мушоҳидаи матнҳои фолклорӣ Сари Хосор бармеояд, ки овози ӯ-и устувори дароз дар ташаккули 55 номгӯйи калимаҳо омадааст. Ва ин калимаҳо 109 маротиба мавриди истифода қарор гирифтаанду овози ӯ бошад 111 маротиба дида мешавад.

Бо овози ӯ 3 калима (**ӯ**, **ӯзбак** ва **ӯро**) оғоз гардида, 26 маротиба такрор меёбанд. Аз ҷумла калимаи ӯ – 19 маротиба, **ӯзбак** – 1 маротиба ва **ӯро** – 6 маротиба такроран вомехӯрад.

Дар таҳлили матнҳои фолклорӣ аз назари лингвофолклористӣ мавқеи истифодаи ҳар як воҳиди забонӣ, аз ҷумла фонема (овоз), морфема, формант, калима, ибора ва ҷумлаҳо ба инобат гирифта мешаванд: ҷунончи, калимаҳои ӯ ва **ӯро** (-ро – пасоянд) мустақил ҳисобида шуданд.

*Як ёраки хурдтараки маҳваши доръм,
Аз баҳшаки ӯ сина дар оташи доръм.
Ҳар чан кардъм, ура надодан бар мо,
То рузи қиёмата кашокаи доръм. [1, с. 71]*

(Рубаҳ ба ӯ) гуфт, ки:

«– Бачам, ҳътъёт кънӣ, мърғ файрод дора!» [1, с. 303].

Съҳарӣ руз шид, ки (занак) рафт, яг ўзбак тиеқ сари арқа бозор мардикорӣ мерава [1, с. 317].

(Одамон ўро) даррав қатида овардан, гуфтан:... [1, с. 185].

Бадар рафтаку баъд яки (ўро) бъринчфърӯш қатӣ қассоб дидан: ... [1, с. 315].

Дар матнҳои фолклорӣ баъзе калимаҳо, таркибҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо дар қавс дарҷ гардидаанд.

Калимаҳои **ӯ**, **ўзбак** ва **ўро (ура)** дар матнҳои фолклорӣ бе **ӯ**-и устувори дароз (бо **у**-и устувор) низ истифода шудаанд.

Гъли сияҳгуш ҳафтрангай,

Миёни хору ҳам сангай,

Ай у дилҳо хърсандай.

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30]

Бъдай, набъдай, як кал бъдай, у карбосбоф бъдай... [1, с. 189].

– Э акай узбак, – гуфт (зан), – къчо мерай? [1, с. 317]

Як ёраки хурдтараки маҳваши доръм,

Аз бахшаки ӯ сина дар оташи доръм.

Ҳар чан кардъм, ура надодан бар мо,

То рузи қиёмата кашокаши доръм. [1, с. 71]

Баъд бурда ура дар сағона гур мекънан [1, с. 328].

Дар 55 номгӯйи калимаҳо (бо назардошти иловаи формант **ё** морфемаҳо ва шаклҳои гуногун) овози **ӯ**-и устувори дароз дида мешавад: **бигӯй** [1, с. 117], **биринчфурӯш** [1, с. 311], **бӯ** [1, с. 94], **бьгӯ** [1, с. 148],

бъринчфурӯш [1, с. 148], гӯё [1, с. 296], гӯён [1, с. 247], гӯр [1, с. 197], Гӯрӯғлишо [1, с. 105], Гӯрӯғлишо-е [1, с. 111], гурӯҳ [1, с. 256], гӯсфандро [1, с. 197], гӯш [1, с. 117], гӯша [1, с. 63], дӯзад [1, с. 53], дӯкон [1, с. 247], дӯст [1, с. 73], имрӯз [1, с. 110], кӯза [1, с. 71], кӯҳ [1, с. 243], кӯраш [1, с. 264], кӯтал [1, с. 266], кӯча [1, с. 63], кӯш [1, с. 240], «Майдо»-гӯй [1, с. 259], мегӯй [1, с. 256], мегӯяд [1, с. 257], мегӯяму [1, с. 54], мепӯшӣ [1, с. 312], мехӯранд [1, с. 256], мӯ [1, с. 211], мӯйсафедро [1, с. 289], мӯминро [1, с. 242], нӯг [1, с. 247], нӯгаширо [1, с. 247], орзӯ [1, с. 56], пӯшида [1, с. 228], рӯ [1, с. 211], рӯз [1, с. 66], рӯзе [1, с. 71], рӯй [1, с. 49], сӯй [1, с. 105], тӯй [1, с. 291], ӯсма [1, с. 239], ӯ [1, с. 71], ӯзбак [1, с. 317], ӯро [1, с. 315], ҳафрӯза [1, с. 249], чӯб [1, с. 248], чӯбаширо [1, с. 248], чӯбаст [1, с. 256], чӯбдасташ [1, с. 256], чӯбдастхояшон [1, с. 254], чӯш [1, с. 240], шӯрида [1, с. 71].

Аз ин калимаҳо ӯ, (ӯро) – 23 маротиба, рӯ, (рӯй) – 16 маротиба, кӯҳ – 5 маротиба, дӯст ва имрӯз – 3 маротибагӣ омадаанд.

*Имрӯз инча фардо дигар чо,
Чои ист бигӯй ас нест ба мо,
Кампир гуфт рута накун сиё,
Шънохтамът, эй кокултилло. [1, с. 117]*

*Ситораи равшанъма къчо кардӣ, фалак!
Събҳа ай миёни шаб ҷидо кардӣ, фалак!
Моро ба фалак то ба қиёмат кор аст,
Ай дӯсти ширин зиндаҷидо кардӣ, фалак! [1, с. 63]*

*Занак хурсанд шуда, гӯсфандро кушта, Ҳасанакӯ шавҳараширо
зиёфат мекунад [1, с. 197].*

*Дидани кӯҳ шуд тамошо дар назар,
Пора-пора ӯ фитод дар баҳру бар. [1, с. 243]*

Бачаҳақ ҳардъ пошнай пора ҷъмбунда бѣд, ки хар кард мут дар даму рӯи бѣқагов, дар дѣруни туда парид. Хар паноҳай, ҳиҷои хар диёр нест [1, с. 293].

Таҳқиқ нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми ь (сакта) бо назардошти омори зиёда аз бутун дар 5940 калима 6770 маротиба омадааст. Овози мазкур дар 380 калима бо овози аслии сактаи худ истифода шудааст. Дар бештар аз 20 калима иловатан афзоиш ёфтааст. Дар 5540 калима бештар аз 6370 маротиба ба ҷойи садоноҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** дарҷ гардидааст. Аз ҷумла дар 2060 калима ба ҷойи **а** зиёда аз 2130 маротиба, дар 1050 калима ба ҷойи **и** 1230 маротиба, дар 1 калима ба ҷойи **о** 1 маротиба, дар 2720 калима ба ҷойи **у** зиёда аз 2850 маротиба, дар 127 калима ба ҷойи **ӯ** 127 маротиба ва дар 1 калима ба ҷойи **е (э)** 1 маротиба омадааст.

... се митър ай усън гаит, бѣрумад ба дар рафт [1, с. 312].

Дар ҳар гушаву канор,

Пълона кардан иҷро. [1, с. 234]

Гъръфт, ҳуйъи кард, ису усъ лав кард бахмала қатӣ пахтаҳо, ки руба тилло бааст, қадди гъл хъирувай [1, с. 305].

Баъзан овози ҳалқии нарми ь дар як калима ба ҷойи 2, 3 ва 4 овози садонок ҳам омадааст.

Беҳтараиш, ки ай баҳри пулъи бѣзаръму ай паи коръм шавъм [1, с. 318].

– Эй, – гуфт, – корчара биёр, бѣкъшемъи, ай Қуқан ҳамуқа (чиз) овардам, навад солта басай! [1, с. 310].

– Агар ки мѣра бѣгирӣ, мѣ ҳазор бор гъръфтъмът [1, с. 308].

Аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили омили овозии матнҳои фолклорӣ метавон дар бораи хусусиятҳои овозии забон ё лаҳҷаҳои мухталифи он иттилоот, натиҷа ва хулосаи илмӣ дастрас намуд.

2.2. СОХТИ ОВОЗИИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЯКҲИЧОӢ

Оид ба ҳичо, сохтор ва навъҳои он, ки мавзӯи баҳси фонетика маҳсуб меёбанд, дар китобҳои «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [133, с. 97] ва «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 128] маълумоти мукамал қайд гардидааст. Аслан дар асарҳои мазкур аз рӯйи сохтори овозии садонокҳо ва ҳамсадоҳо 6 навъи ҳичо дар доираи калимаҳои забони адабии тоҷик ишора шудааст: ҳичоҳои кушода – С, ҲС; ҳичоҳои баста – СХ, СХХ, ҲСХ, ҲСХХ. Ва дар забони тоҷикӣ асоси ҳичосозӣ ё ҳичочудокунии калимаҳо садонокҳо доништа мешаванд.

Роҷеъ ба ҳичо дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва забони фолклор асари мушаххас вонахӯрд.

Аз ин лиҳоз, лозим доништа шуд, ки яке аз паҳлуҳои ин масъала, аз ҷумла сохтор ва навъи калимаҳои лаҳҷавӣ ё диалектизмҳои якҳичоӣ дар фолклори Сари Ҳосор аз рӯйи асари Р. Амонов «Очерки этнодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] мавриди омӯзиш дода шавад.

Дар таркиби луғавии фолклори Сари Ҳосор дар доираи номгӯй 107 калимаи якҳичоӣ бо шумули такрорёбӣ 2485 маротиба омадааст (шояд шумораҳо аз 1 т 3 адад фарқ кунанд), ки бо тартиби алифбои ҳозира дар ҷадвал оварда мешаванд.

1.	ай	аз	373	55.	руз	рӯз	39
2.	ам	ҳам	21	56.	ру	рӯ, рӯй	7
3.	аҳ	асло, ҳеч	8	57.	рут	рӯят	3
4.	бест	биист, ист	4	58.	руш	рӯяш	3
5.	бо	боз	1	59.	рӯт	рут	3

6.	бу	бӯ(й)	4	60.	савз	сабз	1
7.	бъд	буд	105	61.	савр	сабр	2
8.	бъз	буз	2	62.	сурт	сорт	1
9.	вахт	вақт	9	63.	сухт	сӯхт	1
10.	воз	боз	10	64.	събх	субх	2
11.	габ	гап	10	65.	сър	сур	5
12.	гур	гӯр	9	66.	сърх	сурх	2
13.	гуш	гӯш	9	67.	съст	суст	2
14.	гушт	гӯшт	3	68.	туй	тӯй	11
15.	гъл	гул	28	69.	туп	тӯп	2
16.	гърг	гург	25	70.	тъ	ту	174
17.	гърм	гурм	1	71.	у	ӯ	83
18.	да	дар	7	72.	уш	ӯяш	2
19.	дуст	дӯст	63	73.	фан	фанд	1
20.	дъ	ду	53	74.	фигр	фикр	3
21.	ёф	ёфт	1	75.	фълх	фулх	1
22.	за	зан	2	76.	фър	фур	3
23.	зур	зӯр	7	77.	хай	хайр	40
24.	и	ин	238	78.	хо	хоҳ	7
25.	иш	инаш	5	79.	хов	хоб	25
26.	ка	кас	4	80.	хой	хоҳ	2
27.	каг	как	1	81.	хъд	худ	6
28.	кад	кард	55	82.	хъдт	худат	1
29.	каҳ	коҳ	2	83.	хърс	хирс	5
30.	ко	кор	7	84.	хаф	ҳафт	5
31.	кур	кӯр	4	85.	хич	ҳеч	14
32.	къ	кън	7	86.	хиҷ	ҳеҷ	15
33.	кън	кун	51	87.	хуй	кушода	10
34.	лав	лаб	9	88.	хуч	бардоштан	6
35.	лаг	лак	1	89.	чан	чанд	22

36.	ма	ман	90	90.	чи	чй	10
37.	митр	метр	10	91.	чо	кучо	4
38.	мунд	монд	7	92.	чъз	чиз	2
39.	мун	мон	3	93.	чъл	чил	11
40.	мут	мут	1	94.	ча	чо	4
41.	мъ	ман	123	95.	чош	чояш	5
42.	мън	ман	1	96.	чуй	чуй	1
43.	мърғ	мурғ	2	97.	чун	чон	2
44.	мъшт	мушт	2	98.	чъфт	чуфт	14
45.	нун	нон	2	99.	ша	шаҳ	1
46.	нъҳ	нуҳ	6	100.	шав	шаб	17
47.	ов	об	35	101.	шид	шуд	102
48.	пър	пур	10	102.	шу	шӯ, шуй	11
49.	пърт	пурт	10	103.	шуй	шуй	2
50.	път	пут	1	104.	шум	шӯям	10
51.	пъхт	пухт	1	105.	шуш	шӯяш	4
52.	пъшт	пушт	5	106.	шъд	шуд	2
53.	ра	раҳ	2	107.	яг	як	321
54.	реб	як ним	3				

Аз ин шумораи диалектизмҳои якҷиҷой 21 калимаи зерин зиёда аз 20-маротибагӣ омадаанд.

1.	ай	аз	373	12.	дъ	ду	53
2.	яг	як	321	13.	кън	кун	51
3.	и	ин	238	14.	хай	хайр	40
4.	тъ	ту	174	15.	руз	рӯз	39
5.	мъ	ман	123	16.	ов	об	35
6.	бъд	буд	105	17.	гъл	гул	28
7.	шид	шуд	102	18.	гърг	гург	25

8.	ма	ман	90	19.	хов	хоб	25
9.	у	ӯ	83	20.	чан	чанд	22
10.	дуст	дуст	63	21.	ам	ҳам	21
11.	кад	кард	55				

Аз диалектизмҳои якҷиҷой танҳо калимаҳои **и** (ин) ва **у** (ӯ) яқовоза ва ҳиҷои кушодаи навъи **С** (садонок) мебошанд, ки дар жанрҳои назму наср ва драма чунон ки аз ҷадвалҳо бармеояд, хеле зиёд истифода гардидаанд.

Хуш меравӣ, ба и раҳи руфтаи мо,

Оташ мезанӣ, ба и дили сухтаи мо.

Оташ мезанӣ, месузад хору хасе,

Месузему мевреҷем намегем ба касе. [1, с. 65]

– *Ай ҷони ҷавонӣ раҳмат наёмед, ки тӯ ба и дъруни гора омадӣ?! [1, с. 157].*

Деҳқони ҷавон. Эй, биё, ҳолӣ ҷъзи деҳқунира и хел нагем акъ, мунъи-да бӯкоремъи аввал! [1, с. 251].

Кокуло ба қад баробар,

Тамошо кард у духтар,

Ошиқ шӯд ба у писар,

Ҷо гирифт шиқъи дар ҷигар. [1, с. 95]

Яг ҷавонмарди камбагал бӯд, ки у бӯсёр кор мекард, ҳиҷи зиндагиши нашид... [1, с. 189].

Сохтори овозӣ ё навъи дигари диалектизмҳои якҷиҷой ва кушода аз **ҲС** (ҳамсадо ва садонок) иборат мебошанд, ки калимаҳои зеринро дар бар гирифта, баъзеи онҳо аз шакли адабишон ба кулӣ фарқ мекунанд: **бо** (боз), **бу** (бӯ(й)), **да** (дар), **дӯ** (ду), **за** (зан), **ка** (кас), **ко** (кор), **кӯ** (кун), **ма**

(ман), **мъ** (ман), **ра** (рах, рох), **ру** (рӯ, рӯй), **тъ** (ту), **хо** (набошад), **чи** (чӣ), **чо** (кучо), **ча** (чо, чой), **ша** (шах), **шу** (шӯ, шӯй).

– *Бо мерай!* [1, с. 289].

– *Э лаббай, овози шърин, э лаббай!, – санг да дърони ов маҳтал гаит ай дъстой лаббайгуий занакa* [1, с. 197].

– *Парвой мъ накъ, чӣ хел гапе боша, дар почоҳа туюш гап за!»* [1, с. 292].

Деҳқони чавон. Хиҷ ка нест! [1, с. 260].

– *Агар бърмад, бедор къ мара* [1, с. 277].

Чойлови баланд дорию пояш якатут,

Синаи сафед дорию нумоли кабут.

Ҳар кас, ки тура ай ма чудой фармуд,

Гураш пури оташай, лаҳаташ пури дуд! [1, с. 60]

У мургера тъ куштаний, ма партъш кардам [1, с. 218].

– *Хо, ки меода бошӣ, хо не, ма дига зан намегиръм* [1, с. 319].

Деҳқон. Чо мегардӣ? [1, с. 246].

Яг руз почо хост дъхтаръша шу бътa, гуфтак, ки:

«– *Ҳар кас, ки муллои нагз боша, ма дъхтарма ба ҳаму метъм...*» [1, с. 163].

Ҳиҷоҳои кушодаи мазкур дар диалектизмҳо якҳиҷой асосан бо овозҳои садоноки **а, и, о** ва **у** ба анҷом расидаанд. Овози сактаи нарми **ъ** бошад, ба ҷойи садонокҳои **а** ва **у** омадааст: **мъ** (ман), **дъ** (ду), **къ** (кун), **тъ**

(ту). Ва аз ҳама зиёд чонишинҳои **ма** – 90 маротиба, **мъ** – 123 маротиба, **тъ** – 174 маротиба, шумораи **дъ** – 53 маротиба ва феъли **къ** – 51 маротиба омадааст.

Диалектизмҳои якҷиҷой бо ҳиҷоҳои бастаи навъи СҲ калимаҳои зеринро дар бар мегиранд:

1.	ай	аз	373	сх	5.	иш	инаш	5	сх
2.	ам	ҳам	21	сх	6.	ов	об	35	сх
3.	ах	асло, ҳеч	8	сх	7.	уш	ӯяш	2	сх
4.	ёф	ёфт	1	сх	8.	яг	як	321	сх

Дар фолклори Сари Хосор аз ҳама зиёд диалектизми якҷиҷоии **ай** (аз) – 373 маротиба (15,0 фоиз аз шумораи умумии диалектизмҳои якҷиҷӣ) ва **яг** (як) – 321 маротиба (13,0 фоиз) истифода шудаанд.

*Сад вой дарег, дар биёбон мурдем,
Дур ай ватану ҷидои дустон мурдем.
То вахте будем, корвонӣ кардем,
Дар чанги аҷал дар гарибӣ мурдем. [1, с. 55]*

– Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам [1, с. 150].

*Дӯстон ҳастем ғанимат,
Бо ганда нашавӣ аҳ ҳамсубат,
Ганда не гап дораду не субат,
Як гап дораду олама минат. [1, с. 87]*

– Рузе як тангаӣ, агар кор ёф шава [1, с. 317].

Иш ки ть осёб бъра, уш ки ть осёб бъра [1, с. 271].

«Пора санги хорара ов мекъна» [1, с. 218].

Э вазирум.

Маро боз ту яг роҳи кор кун.

Чӣ хел бугирум духтарора?

Ҳар яг кадомуи тирдаст дора,

Чони навкара мебурора. [1, с. 103]

Дар диалектизмҳои якҷиҷоии фолклори Сари Хосор аз ҳама зиёдтар сохти овозии навъи ҳиҷоҳои бастаи ҳамсадо+садонок+ҳамсадо (ҲСХ) – 53 калима (50,0 фоиз) ба назар расид.

1.	бъд	буд	105	28.	сър	сур	5
2.	бъз	буз	2	29.	туй	тӯй	11
3.	воз	боз	10	30.	туп	тӯп	2
4.	габ	гап	10	31.	фан	фанд	1
5.	гур	гӯр	9	32.	фър	фур	3
6.	гуш	гӯш	9	33.	хай	хайр	40
7.	гъл	гул	28	34.	хов	хоб	25
8.	зур	зӯр	7	35.	хой	хоҳ	2
9.	каг	как	1	36.	хъд	худ	6
10.	кад	кард	55	37.	хаф	хафт	5
11.	каҳ	коҳ	2	38.	ҳич	ҳеч	14
12.	кур	кӯр	4	39.	ҳич	ҳеч	15
13.	кън	кун	51	40.	хуй	кушода	10
14.	лав	лаб	9	41.	хуч	бардоштан	6
15.	лаг	лак	1	42.	чан	чанд	22
16.	мун	мон	3	43.	чъз	чиз	2
17.	мут	мут	1	44.	чъл	чил	11
18.	мън	ман	1	45.	ҷош	ҷояш	5
19.	нун	нон	2	46.	чуй	чӯй	1
20.	нъҳ	нуҳ	6	47.	чун	ҷон	2

21.	пър	пур	10	48.	шав	шаб	17
22.	път	пут	1	49.	шид	шуд	102
23.	реб	як ним	3	50.	шуй	шӯи	2
24.	руз	рӯз	39	51.	шум	шӯям	10
25.	рут	рӯят	3	52.	шуш	шӯяш	4
26.	руш	рӯяш	3	53.	шъд	шуд	2
27.	рът	рут	3				

Аз ин диалектизмҳои якҷиҷой бештар калимаҳои **бъд** (буд) – 105 маротиба, **шид** (шуд) – 102 маротиба, **кад** (кард) – 55 маротиба ва **кън** (кун) 51 маротиба истифода гардидаанд, ки куллан феъл мебошанд ва бо тахфифи садоноки **у – ь** ва садонокҳои **и** ва **а** сохта шудаанд.

Ман хоб бъдам, як гъл ба дарвоза гъзаит,

Нъмоли саръи чорбога молида гъзаит.

Мардум меган: «Чита гул бъд, ки гъзаит?»

И гъл набъд, кадом паризода гъзаит. [1, с. 70]

Нахът дар тори шътър съвор шид [1, с. 271].

Д е ҳ қ о н. Акъ мо рафтем, дар хуна очамун раҳмун надод, ки «мотъра ба як азобе ришта-ришта додем, охӣ, карбосбоф чош кад?» [1, с. 249].

Сангови мазор дуру дароз афтодай,

Ра гаштани бачачон ба ноз афтодай,

Съмбъл бъшавъм, соя кънъм роҳота,

Афтов набара қади хъши раънота. [1, с. 57]

Дар диалектизими якҷиҷоии **мън** (ман) овози **ь** ба ҳамчун тахфифи садоноки **а** омадааст.

Деҳқони ҷавон. Биё, ҳамӣ дъкаса, мъни тоқаҳъм, ҳучъи кънем, дар ам як тай товасанг мунемъшу... [1, с. 263].

Овози ҳалқии нарми **Ъ** дар калимаи **ЧЪЛ** (чил) ба ҷойи садоноки **И** истифода шудааст.

– ... *Чъл шаву чъл руз бедорховӣ мекънем, баъд хов мекънем* [1, с. 274].

Соҳт ва навъи ҳичоҳои **ҲСХ** бо таҳфифи садоноки у ба калимаҳои зеринро дар бар мегиранд: **бъз** (буз), **гъл** (гул), **нъх** (нух), **пър** (пур), **път** (пут), **рът** (рут), **сър** (сур), **фър** (фур), **хъд** (худ), **шъд** (шуд).

Раҳкӣ шид, чанд солу моҳе раҳ гаит, ки даҳани дари аму бачае, ки хара съвор шид, бъз кашида бъд, расид [1, с. 297].

*Гъли сияҳгуш ҳафтрангай,
Хуроки кавги дилтангай.
Ҳамеша дар рӯяш ҷангай,
Буҳори нав муборак бод!* [1, с. 29]

Дев хест, ҳардъш, ки гардондан, майдон ай гардондана пъри хок шид [1, с. 157].

Пас ай тъ зъминҷъмбъш шид, пули хуна ай минаколъш шъкаст, яг ҳамсоя ира овард, тешае наёфтем, гърмоша рът къна, фақат задемъш то умадани хътта [1, с. 311].

Мъра сър накън! [1, с. 269].

– *Агар биём, ки набъромадай, ай решат меканъм, фърът метъм* [1, с. 283].

Баъд яг руз моиндар хъдша ба касалӣ дохт [1, с. 285].

*И ҷа биё, дъхтари амак,
Ма имрӯз меравъм дар газа,
Мову ту шъдем дилсиё.
Бояд ошті кънем ҳардуи мо.* [1, с. 110].

Дар калимаҳои зерин ба ҷои \bar{y} (у-и дарози устувор) у-и воқи маҷхул талаффуз шудааст: **гур** (гӯр), **гуш** (гӯш), **зур** (зӯр), **кур** (кӯр), **руз** (рӯз), **рут** (рӯят), **руш** (рӯяш), **туй** (тӯй), **туп** (тӯп), **чуй** (чӯй), **шуй** (шӯи, шӯйи), **шум** (шӯям), **шуш** (шӯяш).

*Дар гурбат агар дард расад бар баданам,
Оё кӣ канад гуру, кӣ дӯзад кафанам!
Тобути мара суи баландӣ бибаред,
Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [1, с. 53]*

Ҳама мераван, ҳиҷ ки ҳуҷ карда наметона, зурион намераса [1, с. 278].

– Ма одами куру оқиз, тоқитда бӯте, ҷӯволъмда андоз, мерам [1, с. 284].

Яг рузе шид, ки яг пораи сева кадом одами раҳгъзар дар яг сари зъмин мунда рафт [1, с. 287].

Дехқон. Рута сиёҳ кадӣ! [1, с. 248].

Подавон се шабонарузӣ туй карду аскара дӯо дод [1, с. 274].

*Мургобира бин, лаб-лаби чуй парвоз кард,
Гирди качакош гаитем, аз мо ноз кард.
Гирди качакош гаитем рӯзе сад бор,
Дилъш, ки ба мо набуд, баланд парвоз кард. [1, с. 231]*

– Ҷони шуй тӯ дар кӯҷошай? [1, с. 282].

Диалектизмҳои якҷиҳои зерин садоноки ҳиҷосози а-ро дар бар мегиранд: **габ** (гап), **каг** (как – калимаи иқтибоси русӣ), **кад** (кард), **каҳ** (коҳ), **лав** (лаб), **лаг** (лак), **фан** (фанд), **хай** (хайр), **хаф** (хафт), **чан** (чанд).

– Не, габ зан! – (гуфт подшоҳ) [1, с. 300].

– *Ҳаму қъдат умада исода бъдай, ов бурдастъи харша қати молу матоҳъишу бачаша ҳила ай лингъи қапида, дар лави ов бървардасту хънъкида ларзида истодай...* [1, с. 302].

– *Дъхтари хола, ҳамиқа гъшинаюм, ки ай гъшинагӣ мембъръм, чан шав чан руз ова дар даҳан накардъм* [1, с. 323].

Бо садоноки э (е) як диалектизми якҳичоӣ ба назар расид: **реб**.

Кори ганда доим баминнат,

Реб, ки бишина мекъна гайбат...

Одами хуб мегира раҳмат,

Ба ганда доим ҳастай лаънат. [1, с. 88]

Калимаҳои **ҳич** (ҳеч) ва **хич** (ҳеч), ки аз ҳичоҳои баста иборатанд, бо овози садоноки **и** дар шакли диалектизм сохта шудаанд.

«Як камбагал бъд, ҳич чиз дар бисотъи надошт...» [1, с. 189].

Бо фанда. *Акъ, ҷура, мо търа санҷидем, агане ҳақи ҳич ки ба ҳич кира насиб накъна* [1, с. 249].

Овози садоноки **о** дар диалектизмҳои **воз** (боз), **хов** (хоб), **хой** (хоҳ) ва **чош** (чояш) ҳичсосоз аст.

Баъд у дъхтар чъвола воз кардай, ки санго рехтан, съни очаш рафта гуфтай:

– *Тъ санг овардӣ, гуфтӣ мара, ки кордчара соз кънъм* [1, с. 284].

Баъд и кал фърмадасту чъзу чорай девкамтира гъръфтаю бърфтай ба тай зардолуша, хурдай хов кардай [1, с. 285].

– Акъ дасту пома мешум, яг авқоти саридъстакӣ мекънъм, ана ҳамича як қорш ҳамсоя, миёя даравда никомун мекъна, хой бъмбрӣ, хой бъзиҳӣ, дига уша хъдът медунӣ [1, с. 311].

Дъхтар гаит, нигах карду хест ай чошу гърехту ҳарам шиит [1, с. 319].

Дар сохт ва навъи ҳичоҳои ҳамсадо+садонок+ҳамсадо+ҳамсадо (ҲСҲХ) диалектизмҳои якҷиҳои зерин дар фолклори Сари Хосор омадаанд:

1.	бест	ист	4	14.	савр	сабр	2
2.	гушт	гӯшт	3	15.	сурт	сорт	1
3.	гърг	гург	25	16.	сухт	сӯхт	1
4.	гърм	гурм	1	17.	събҳ	субҳ	2
5.	дуст	дуст	63	18.	сърх	сурх	2
6.	митр	метр	10	19.	съст	суст	2
7.	мунд	монд	7	20.	фигр	фикр	3
8.	мърғ	мурғ	2	21.	фълх	фулх	1
9.	мъшт	мушт	2	22.	хъдт	худат	1
10.	пърт	пурт	10	23.	хърс	хирс	5
11.	пъхт	пухт	1	24.	чъфт	чуфт	14
12.	пъшт	пушт	5	25.	вахт	вақт	9
13.	савз	сабз	1				

Дар ин навъи диалектизмҳои якҷиҳои аз ҳама зиёд калимаи **дуст** (дӯст) – 63 маротиба омадааст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24]

Овози садоноки **а** дар ҳичосозии диалектизмҳои навъи **ҲСҲХ** омадаанд: **савз** (сабз), **савр** (сабр), **вахт** (вақт).

Ашағлони ростина,

*Оста бѣчѣмбон остина,
Ғаллаи савзѣм қоқ шидай,
Яг бор бѣрезон борона. [1, с. 32]*

*Фарѣд занѣм сари зѣвонѣм сузаде, ман
догѣм, ѣ дуст.*

Ғе алло, Ғе алло, ѣре, ман догѣм, ѣ дуст!

*Ман савр кѣнѣм, тамоми чоңѣм сузаде,
ман догѣм ѣ дуст.*

Ғе алло, Ғе алло, ѣре, ман догѣм, ѣ дуст!

*Ман савр кѣнѣм, хѣдо, ки саврѣм натия,
ман догѣм ѣ дуст.*

Ғе алло, Ғе алло, ѣре, ман догѣм, ѣ дуст!

*Ин дардест, ки мағзѣ устѣхонѣм сузаде,
ман догѣм ѣ дуст! [1, с. 24]*

Ғе алло, Ғе алло, ѣре, ман догѣм, ѣ дуст! [1, с. 25]

УҒо дар вахти салони нѣмоз бѣдан, гаита бачара дидан [1, с. 159].

Овози садоноки э (**е**) дар калимаи **бест** омадааст.

Э кафтараки сѣфеди гардан гѣли хор,

ГоҒ дар сари гѣл бѣши, гоҒ дар сари хор,

Зурѣт, ки намераса ба гѣрѣфтани ѣр,

Ай дургѣи бест, пасаки калата бѣхор! [1, с. 59]

Овози садоноки **и** дар дилаектизмҳои зерин якҷиҷой сохтааст: **митр** (метр), **фигр** (фикр).

Амуқа шава, ки хѣди, ки бѣландиши қади яг митр, кулиѣ пѣр шаван! [1, с. 253].

– Охи, мѣ дар фирғ мундам! [1, с. 300].

Овози у ба ҷойи садоноки **о** диалектизми якҷиҷой сохтааст: **мунд** (монд), **сурт** (калимаи иқтибосии русии **сорт**).

На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунї намекардѣм, хѣдо ай поҳом мегърѣфтакѣм [1, с. 315].

– ... И хел заѣифаи боявойи виши сурт нест дар гушаи дѣнѣ! [1, с. 316].

Овози садоноки у ба ҷойи у-и дарози устувори **ӯ** омадааст: **гушт** (гӯшт), **дуст** (дӯст), **сухт** (сӯхт).

«– Очаҷон, яг се-ҷорта нону иқа гуштѣм бѣте» [1, с. 320].

Худовандо, тѣ медонї, дили девонаи моро,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст ё оллоҳ.

Намедонем, кай пур мекунї паймонаи моро.

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ! ... [1, с. 128]

Лиқоб сухт, ки хар як кабутарак шид, хест парид ба ҳаво, бѣрафт [1, с. 296].

Дар калимаи **хърс** овози ҳалқии нарми **ъ** ба ҷойи садоноки **и** омадааст.

– Ҳичи хърс ва пои хърс надидї? [1, с. 144].

Овози **ъ** дар калимаҳои зерин ҳамчун таҳфифи овози садоноки у-и кӯтоҳ истифода гардидааст: **гърг** (гург), **гърм** (гурм), **мърғ** (мурғ), **мъшт** (мушт), **пърт** (пушт), **пъхт** (пухт), **пъшт** (пушт), **сѣбх** (субх), **сърх** (сурх), **сѣст** (суст), **хѣдт** (худат), **чѣфт** (чуфт).

«Дар даҳани гърг бошиву пот кашол» [1, с. 215].

– Занак, – гуфт, – и чияй дар и танай сѣтѣмб – гърм воре ҳамита рост бастагияй? [1, с. 312].

Боло бѣландї, мърғи қѣлангї,

Турфа зарангї, ҳама дар боғи латифа. [1, с. 267].

Пъхт, бърёнора гъръфт, додъш, гуфт:

«– Бъра, бъра, очам наёя!» [1, с. 324].

Чонунаи чон, бе ту чиёнро чӣ кънъм,

Бе тъ гъли сърхъ аргъвонро чӣ кънъм,

Бе тъ гъли сърхи аргъвон бьсёрай,

Дил майли тъ дора дигаронро чӣ кънъм. [1, с. 57]

Кампир яки съст шида гуфт: «Мъшкило дар саръм, и чӣ бало боша, и хар гап мезана!» [1, с. 291].

Баъд яг шахрда дъромада ҳамӣ сари чъфт ба чъфт рафт [1, с. 320].

Аз омӯзиши сохт ва навъҳои ҳичоҳои диалектизмҳои якҷиҷой аён гардид, ки дар фолклори Сари Хосор истисно аз сохт ва навъи ҳичоӣ баъдаи СХХ (чун орд) намудҳои дигари ҳичоҳои истифода шудаанд.

2.3. ОВОЗҲОИ МАЪНОДОР ВА ЁРИДИҲАНДА

Дар забони тоҷикӣ фонемаҳо ё овозҳои алоҳида ҳастанд, ки ба гурӯҳи калимаҳо дохил шуда, маъно ё тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд.

Таърифи фонема дар қисми якуми китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» низ чунин оварда шудааст: «Хурдтарин воҳиди овозии забон, ки барои фарқ кардани маъно хизмат мекунад, фонема ном дорад» [133, с. 4].

Ҳамчунин, дар ҳамон ҷо қайд гардидааст, ки азбаски овозҳои алоҳидаи нутқ барои фарқи маъноӣ калимаҳо хизмат мекунанд (чунончи, сар, пар, бар) ва баъзе овозҳои алоҳида маъноӣ мустақил доранд (чунончи, ӯ – ҷонишини шахси сеюм, д дар охири асоси замони гузаштаи феъл: хон-хонд), нутқи мо ба овозҳои алоҳида ҷудо мешаванд. Фонема

бошад, дигар ба ҳиссаи алоҳида чудо намешавад ва воҳиди соддатарини забон аст.

Дар нутқи гуфтугӯӣ ва эҷодиёти даҳанакии халқ, аз ҷумла фолклори Сари Хосор низ чунин фонемаҳо ё овозҳои алоҳидаи маънодор истифода гардидаанд.

Аз ин лиҳоз, чанде аз онҳо, ки дар фолклори Сари Хосор бо шаклҳои адабию лаҳҷавӣ омадаанд ва бахше аз калимаҳои яқовозаи (фонемаҳои) ёридиҳанда, ки тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд, мавриди омӯзиш қарор дода шуданд.

Дар фолклори Сари Хосор фонема ё овозҳои алоҳидаи **а** – 7 мартаба, **ё** – 89 мартаба, **и** – 241 мартаба, **о** – 5, **у** – 83, **ӯ** – 19 ва **э** – 52 мартаба, дар маҷмӯъ (6 садонок ва 1 йотбарсар) 496 мартаба дарҷ ёфтаанд.

Аз рӯйи ҳисоби шумораҳо бисёртар аз ҳама – 382 мартаба (77 фоиз) фонемаҳои **и**, **ё** ва **э** омадаанд.

Аз ин овозҳо фонемаҳои **у** (**ӯ** – ҷонишини шахси сеюми танҳо) ва **и** (**ин** – ҷонишини ишоратӣ, ки ба ҷойи ҳиссаҳои номии нутқ – исм, сифат ва шумора меоянд) ба гурӯҳи ҳиссаҳои номӣ ё мустақилмаъноӣ нутқ дохиланд.

Овозҳои дигари **а**, **ё**, **о** ва **э** бештар ҳамчун нидо истифода гардидаанд. Фонемаи **ё** чун пайвандаки пайвасткунанда низ дар матнҳои фолклорӣ воমেҳӯрад.

Дар фолклори Сари Хосор аз фонемаҳои алоҳидаи маънодор – ҷонишини шахси сеюми танҳо – **ӯ** (овози садонокӣ устувори дароз) дар шакли лаҳҷавии **у** (овози садонокӣ устувор ё воӣ маҷхул) бештар ба назар мерасад.

Чун қоида ҳарчанд ҷонишини мазкур, аслан, ба ҷойи шахсҳо меояд, лекин ин овоз дар матнҳои фолклорӣ ҳам ба шахсу исмҳои ҷондор, ҳам ба ашёю макон ва ҳам ба ҳодисаҳои дигар ишра мекунад.

Ҷилавиша даррав у қатидак,

Пои чап дар зангу шидак. [1, с. 105].

*Беҳънар ҳар ҷо рава, рузъи нъмози дигарай,
Пърҳънар хар ҷо, ки боша, пеши у симу зарай. [1, с. 121]*

*Баъд ба тай чинора рафтай, ки кал ай у шохи чинор гуфтай:
«– Инастъм, инастъм» [1, с. 285].*

*– Кут-куту-куд, у рубай шайтоне, дар гардан тасбеҳ дохтай,
мехоҳа мардъмора фан къна! ... [1, с. 150].*

*– Эй дъхта, наё, ватани мо ҳамаш девай, дар у ҷа одамизод
рафтагиши нест. ...» [1, с. 158].*

*Дар у шаҳр яг почо бъд, яг дъхтар доит, ки дар дънё набъд, ҳамута
хъиру бъд [1, с. 277].*

*Хар дъмби хъда дар сагрин кард, ки рафт дар шаҳри Мочин, ҳамика
туе ҳаст, ки ба монънди у туй дар дънё нест [1, с. 291].*

Овоз ё фонемаи \bar{y} (ҷонишини шахси сеюми танҳо) дар ҳамин шакли аслиаш низ дар матнҳои фолклории назмию насрӣ мушоҳида гардида, ишора ба шахсхоро мефаҳмонад.

*Як ёраки хурдтараки маҳваши доръм,
Аз бахшаки \bar{y} сина дар оташи доръм.
Ҳар чан кардъм, ура надодан бар мо,
То рузи қиёмата кашокаиши доръм. [1, с. 71]*

*Дидани кӯҳ шуд тамошо дар назар,
Пора-пора \bar{y} фитод дар баҳру бар.
Моҳиён аз тарси \bar{y} шуд дар гурез,
Меравад дарёи дигар хонахез... [1, с. 243]*

Баъд деҳқоне пеши ӯ меояд [1, с. 246].

Шакли лаҳҷавии чонишини ишоратӣ ё фонемаи **и** (ин) дар матнҳои фолклорӣ ба исмҳо ва ё омилу хусусиятҳои мансуб ба онҳо ишора менамояд.

Баъд и бача гуфт, ки:

«– Ҳамӣ дънёра ҳамаша бътӣ, ҳичи дар ма даркор нест!» [1, с. 184].

Ало, чоно, и рафторът муборак,

И куртай гули норът муборак.

Ма, ки ёрът будъм, хайрът надидъм,

Ба ёри нав гирифторът муборак! [1, с. 71]

– Аввал бъхез, и пашара бъбин, барои (гирифтани) чони тъ омадай!
[1, с. 157].

– ... И калаву почъки шъмо бъсёр қимат бъдаст. [1, с. 181].

– Барои чӣ и хел мегуй? [1, с. 185].

Ира и ча монем, съхан ай дъхтар шънавен [1, с. 190].

Деҳқони чавон. Охӣ, и зъмина нав чъфт кардему... [1, с. 255].

Деҳқони пир. Охӣ, и қадар дашти калун, гушаҳоша ов паноҳ накардаас! [1, с. 256].

– То и чъл шаву чъл руза ма мембъръм, биё хов мекънем [1, с. 274].

Овози **а** аксаран ҳамчун нидои амрӣ ва муроҷиат дар матнҳои фолклорӣ дида мешавад.

– А къша, паша! – гуфту ба дастъи зад шамшера [1, с. 156].

– *А бивай паҳат, гуфта бѣдї, ки шу надорѣму?! [1, с. 309].*

– *А, и паданаѣлат, – гуфт, – дар ов ам наистод! [1, с. 318].*

Фонемаи **ё** ба сифати пайвандаки пайваскунандаи чудої омадааст. .

И беда баланд хазонаю барг ай ту,

Ҳар чан кардѣм, дилѣм нашид сард ай ту,

Оѣ ту маро ѣд кѣнї, ѣ накѣнї,

Шояд бимирам, чудо кѣнад марг ай ту. [1, с. 67]

*Деҳқон. Хай, ҳами хел боша агар, мо хамида ришта-пишта
биѣрем, мебофї ѣ не?*

– *Ма шарт дорѣм, шарти мара қабул дорї ѣ не? [1, с.279].*

Инчунин овози **ё** ҳамчун нидои амрї – мурочиатро низ ифода мекунад.

Ҳе алло, ҳе алло, ѣре, ман догѣм, ѣ дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ѣре, ман догѣм, ѣ дуст! [1, с. 24]

– *Ё расули акрам, ѣ хѣдой холисъме, даст дар домани кампири
холисът бастѣм, ҳамї Ҳасанака ба яг бало бѣзан! [1, с. 197].*

– *Ё хѣруз, итарї, нагу! [1, с. 150].*

Фонемаи садоноки **о** дар матнҳои фолклорї асосан нидои амрї **ё** мурочиатро фаҳмондааст, ки ба нидои дигари амрї – **эй** синоним шуда метавонад.

О шириниши шѣғрона, [1, с. 99]

Бѣрем таи дѣлона,

Мурчари гѣл хѣндона,

Ошѣқа месузона. [1, с. 100]

О эшони қорї! [1, с. 265].

– *О дъхтар, – гуфт, – къҷой?* [1, с. 324].

Овози садоноки э низ ба ҳайси нидои амрӣ бештар мурочиатро ифода кардааст.

Ҳушъта бигӣ, э ҷанвар, ба сар,

Метова ҳами зур ҷодугар,

Яг ҷанор задум, дидӣ агар

Нагалтид, ҷилабъта метум сар. [1, с. 111]

– *Э марди хъдо, апай тъ дар Қърбоншаҳидаи, ай ҳаму ҷа, ки бод сар медиҳа, бодъи гъли орда мебараву сабусъи мемуна* [1, с. 197].

– *Э падар, яг бача аждаҳора къишту мара дъо дод, омадъм* [1, с. 278].

Чуноне омӯзиш нишон дод, дар матнҳои фолклории Сари Хосор ҳам чун забони адабии тоҷик бисёре аз фонемаҳои алоҳида чи дар шакли адабӣ ва чи лаҳҷавӣ барои ифодаи маъно ва ё тобишҳои маъноии гуногун дар нутқи бошандагони ин диёр мавриди истифода қарор гирифтааст.

2.4. МАВҚЕИ ОВОЗИ Ъ

Дар бораи хусусиятҳои сифатӣ миқдории фонемаи **ъ** (сакта – номи ҳарф дар алифбои забони тоҷикӣ [171, с. 9]) дар мақолаи М. Маҳадов «О фонеме «ъ» в южных и юго-восточных говорах» [188, с. 56-60] ва китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (Ҷилди 1) хеле муфассал гузориш дода шудааст. Дар натиҷа хулоса карда гардидааст, ки фонемаи **ъ** садоноки қафоӣ ноустувори кӯтоҳи ихтисоршаванда буда, дар лаҳҷаҳои кӯлобии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ аксар ҳолат ба ҷойи садонокҳои **а, и, у, о** ва **ӯ** меояд [226, с. 45-49].

Ин нукта дар китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1, с. 9] қайд шудааст, ки ба нуктаи назари М. С. Андреев [39; 40] ва Р. Л. Неменова [224, с. 3, 63] рост меоянд.

Ҳамин хусусият ва паҳлуҳои дигари фонетикии овози ь дар фолклори Сари Хосор низ ба назар мерасанд.

Омӯзиши масъалаи мазкур нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми ь бо назардошти омори зиёда аз бутун дар 5940 калима 6770 маротиба омадааст.

Аз ҷумла, дар номгӯи зиёда аз 30 калима бо овози аслии ь (сакта) 380 маротиба бо назардошти шаклҳои адабию лаҳҷавиашон омадааст: **алвидоъ, аъзо, баъд** (298 маротиба омадааст), **дафъ, даъват, қалъа, Канъон, Каъба, қаъла, Қуръон, лаънаднума** (лаънатнома), **лаънат, матоъ, маълоқ, маънӣ, маърака, маъшук, маъшуқа, минбаъд, нафъ, наълат** (лаънат), **наъл, наъра, паданаълат** (падарлаънат), **раъно, суръат, таънасор, хотирчамъ, чамъ, чаъмахонӣ** (ҷумъахонӣ), **шамъҷуроғ** (шамъчароғ), **шаръ, шаъм** (шамъ), **шъчоъ** (шучоъ), **эътибор, яъне.**

Ба ёрон алвидоъ гуфтем, рафтем,

Ба ҷону дил дуо гуфтем, рафтем.

Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,

Паноҳаш бо худо гуфтем, рафтем. [1, с. 240]

Баъд очаш омад, ай гард чъмоша ҷъқид [1, с. 324].

– ... *Меравӣ, осақолӣ мекънӣ, бъкън, намеқънӣ, бар рабби Каъбаи шариф, ки дар ҳаишодӣ, агар дар 120 равӣ ҳам калата меканъм* [1, с. 288].

Навруз шуду олам мунаввар мешавад,

Зиннати руи замин аз сабзаи тар мешавад,

Эҳ падар, дар додани наврузиам ҳиммат намо,

Дон, ки дар як ҳарфи Қуръон, сад ҷигар хун мешавад. [1, с. 31].

Яг матов! [1, с. 248].

– *Яг афсона медонъм, мегуму маъниша хуб гуш кънен:*

Яг бозъргон бъдай, яг бача дошту яг дъхтар... [1, с. 186].

Ҳар хона, ки бечарог бошад, ҳайф аст,

Маъшуқа, ки бедимог бошад, ҳайф аст.

Чандин сухани талха ба маъшуқ нагу,

Тутӣ, ки ба чанги зог бошад, ҳайф аст. [1, с. 69]

Пода кавиои ҳилола.

Тъгма ба пъшти пора,

Наъли кави чилу чора,

Дили ошъқ мефора. [1, с. 101]

Гунҷишкаки беқарор кардай, ту, мара,

Шинандаи ҳар диёр кардай, ту, мара.

Шармъндаи таънасор асло набъдъм,

Шармандаи таънасор кардай, ту, мара! [1, с. 61]

(Зан) овардак, шаъма дар пешъи мондак [1, с. 315].

Овози ь (сакта) дар бештар аз 10 калима бо назардошти риояи коидаҳои имлои забони тоҷикӣ илова шуда, барзиёд омадааст: **заъиф** (заиф), **заъифа** (заифа), **қиматбаъҳо** (қиматбаҳо), **маълим** (муаллим), **маълимхона** (муаллимхона), **митър** (метр), **пълон** (план), **таҳида** (тахида), **таъоло** (таоло), **търъм** (тухм), **таъбилчидъртар** (табелчидухтар), **хуйъш** (хуяш), **чъръм** (чашм).

Умад, дара воз кад и заъиф [1, с. 314].

Зинатгъл хесту ай чо:

Апат бърмбъра дар чоло,

Нъх бухчама бьгѣ биѣ.

Либосои қиматбаъҳо. [1, с. 99]

И акай ма ай и ча моил шьду рафт,

Бо бачаҳой дедом маиғул шьду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бьгуй, нагуй, маълим шьда меоя. [1, с. 224]

Фуломшоҳ. Ҳаму бари таҳъида, ки рифтем, новардунай [1, с. 268].

Б о й. Ай, ришьт бьреза, ки мь тьра гов додъм, тьхъми арзънт додъм... [1, с. 263].

Дарвоза баланду сояҳои салқинъм,

Таъбилчидьхтар да шиқакът завқинъм,

Таъбилчидьхтар, ту қандалоту писта,

Ай идораи колхоз барой мисли гълдаста. [1, с. 232]

Кай парво дора бача, ба қигачой чьшьмъш ба дьхтари почо ниғаҳ мекънаву мега: «Э хьдо, кай ть миянсари мо мегардѣ, барно» [1, с. 292].

Ҳамчунин овози **ъ** аз шумораи умумии калимаҳои фолклори Сари Хосор (28701 калима) ба ҷойи садоноҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** бо назардошти пасванду пешванд ва бандакҳо) омадааст.

Овози **ъ** дар 2060 калима ба ҷойи **а** 2130 маротиба истифода шудааст, ки намунаи онҳо оварда мешаванд: **анойитърош** (анойитарош), **бағалът** (бағалат), **бъромад** (баромад), **гуфтъм** (гуфтам), **дастьш** (дасташ), **дъдъста** (дудаस्ता), **дърав** (дарав), **дъстът** (дастат), **зъмйн** (замин), **медъром** (медароям), **мь** (ман), **сьвор** (савор), **сьфед** (сафед), **хьтъёт** (ҳатиёт – эҳтиёт), **чарънда** (чаранда), **чьшмъш** (чашмаш), **чьвон** (чавон).

– Яг говарай чагчагаи анойитърош доръм, сеюним митр дърозишай, яг митр паҳмиш, миёръм, бе сибаву бе сьвчък ҳами ча ховът мекънъм [1, с. 314].

Бузбалай нағз бьд, тамом карда бьромад [1, с. 174].

Рафтъм, хока дар саръш задъм «иш, хари кабут» гуфтъм, шид яг хари кабут [1, с. 306].

Зад хез, бьрумад, ки қозира дьдъста, ки задан, то овхъраки таҳинаша майдаву тарит шид [1, с. 317].

Агар ягун гушаюш дърав умада боша, ина дарравӣ када дърав медозем [1, с. 257].

Охӣ, нахо, ки зьмина ҳамитарӣ соз кьнӣ, тегъз кьнӣ! [1, с. 255].

– *Бачам, хътъёт кьнӣ, мьрг файрод дора!* [1, с. 303].

Чъвони пастак,

Ҳама шига бастак. [1, с. 206]

Овози ь дар 1050 калима ба чойи и 1230 маротиба истифода шудааст, ки бештар пешванди **би**-ро дар бар мегирнд: **бамъносьб** (бемуносиб), **бегълагӣ** (бегилагӣ), **бьбанд** (бибанд), **Бьбиғазмолак** (Бибиғазмолак), **бьбичон** (бибичон), **бьги** (бигир), **бьбар** (бибар), **бьгу** (бигӯй), **бьбър** (бибур).

Бача ҳамита бачай шъчоъи бамъносьбе бьд, ки гуфт:

«– Э мь ҳами чуной саги сиёра барой ть кандестам, садқаи яг сарът» [1, с. 293].

«– Хиҷ габ не, моли шаҳри Мисра бѣдозъш; намевардора, мерава, бегълагӣ мешава!» [1, с. 300].

*Боло мерай, дуо бѣгу болора,
Ғармашақи сѣрхи сари девлохора,
Ғармаш, гармаш, тѣ гъл бѣкъ, дона нагӣ,
Пас ай сари мо ёраки бегона нагӣ. [1, с. 70]*

Овози ӯ дар 3 калима (аз рӯйи таркиби луғавӣ 2 калима) ба ҷойи **о** 4 маротиба омадааст (чунин баҳисобгирӣ дар доираи риояи талаботи таҳлили линвофолклористӣ ба шумор меравад): **дѣмод** [1, с. 325] – домод, **дѣмода** [1, с. 325] – домодро, **дѣмодимуна** [1, с. 304] – домодиамонро.

Баѣд дѣмода хавар мегирани, ки сари дѣмод яг ваҷаб хамирай, ай болош каҳгъл чошидагياج [1, с. 325].

– Мо бѣрем акъ яг аму хунай дѣмодимуна бѣбинем [1, с. 304].

Овози ӯ дар 2720 калима ба ҷойи **у** зиѣда аз 2850 маротиба (аз дигар садонокҳо зиѣдтар) истифода шудааст, намунаи онҳо дарҷ мегарданд: **амбѣр** (анбур), **Балчѣвон** (Балчувон), **берѣн** (берун), **бѣбин** (бубин), **бѣд** (буд), **бѣз** (буз), **бѣлбѣл** (булбул), **гандѣм** (гандум), **гѣзар** (гузар), **гъл** (гул), **ғун** (ғун), **дѣ** (ду), **дѣхтар** (духтар), **кѣлча** (кулча), **кѣн** (кун), **лѣхч** (лухч), **мардѣм** (мардум), **мѣзд** (музд), **мѣрғ** (мурғ), **нѣх** (нух), **пѣр** (пур), **рѣст** (руст), **сѣр** (сур), **тѣ** (ту), **тѣнѣк** (тунук), **устѣгон** (устухон), **фѣлх** (фулх), **хѣд** (худ), **Хѣдо** (Худо), **ҳезѣм** (ҳезум), **чѣғз** (чуғз), **чѣмла** (чумла), **шѣмо** (шумо), **шѣтѣр** (шутур).

Амбѣра овардак, ай яг лав ай дандуной шѣкорӣ дохтак, якта-якта чиндаку лавой қозӣ сѣни дѣрун хам хурд [1, с. 315].

– Дар бозори Балчѣвон панҷ танга ҳаст [1, с. 181].

*Гандѣм лола, миѣни гандѣм лола,
Ошѣқ шидаме ба дѣхтари қингола.*

*И дъхтари қингола ба мо дил дора,
Дъ чаими сиё, зъвони бўлбўл дора. [1, с. 67]*

*Хизматгор сӯҳарӣ яг харда гандъм бор карду югу сипора говда бор
кард, (ба) сари замин ҷӯфткӯнӣ рафт [1, с. 174].*

*– Дар ҳами қӯшлоқ чӣ қадар банде, ки ҳаст, бандора гӯн кӯн [1, с.
288].*

*Дъхтар, дъхтаре, ҳавот мастъм кардаст,
Хок бар сари бемолим, пастъм кардаст.
Моле, ки надоштъм, бӯтиюм падарӯша,
Як бор ба канори худ гиръм дъхтарӯша. [1, с. 58]*

*Баъд ай чан рузи дига кълчаву кӯмоч карда, дъхтара ба хонай почо
равон кардан...». [1, с. 184]*

*Ма садқаи абруҳой қатори тӯ шавъм,
Ма садқаи дили беқарори тӯ шавъм.
Ма мол надоръм, ки ҳалолӣ тӯ шавъм,
Шабҳо то руз дар канори тӯ шавъм. [1, с. 59]*

Дехқони ҷавон. Хӯдора шӯгрӯш-е! [1, с. 264]

*– Агар ҳамамон бӯрем, шаҳр вайрон мешава, биёен, шӯмо бестен,
ма рафта ба шӯмора нону ов ёфта миёръм [1, с. 276].*

Истифодаи овози **ъ** ба ҷойи овози **ӯ** дар 127 калима 127 маротибаро ташкил медиҳад, ки аксарашон ба феълҳои **хӯр** ва **хӯрдан** рост меоянд: **бӯхӯр** (бихӯр), **исъ** (ин сӯй), **исън** (ин сӯй), **мехӯра** (мехӯрад), **нахӯрен** (нахӯред), **нахӯт** (нахӯт), **ноомӯхт** (ноомӯхт), **пӯшонд** (пӯшонд), **рӯмол** (рӯймол), **хӯрок** (хӯрок), **ханӯз** (ханӯз), **усъ** (он сӯй), **усън** (он сӯй).

– Нон доръм, – гуфтак, – ҳу, сари ваноғънма, чомам партофтағӣ,
қатӣ нон ов доръм, қатӣ додарақът бѣғӣ, бѣхър! [1, с. 183].

Ғуломшоҳ. Исъ шѣгай [1, с. 268].

«Път-пѣтакът път мега, оши бе нахът мега» [1, с. 216].

Иёра дѣхтар сеқаватӣ сару по пѣшонд [1, с. 273].

Ғъндѣшкаки чър-чърӣ, чър-чърсамиён,
Ҳайдама бѣте, ки занта бурдан дигарон.
Бурдан дигарон, гърѣфта бохтан дигарон,
Рѣмола бѣғӣ, гърѣ бѣкѣ мѣсли занон. [1, с. 321]

– Э паданағлати фѣзун, тѣ ай ҳаму одами ҳастӣ, ки ҳанғз акѣ дар
ҳафтодӣ, ақли чӣ дорӣ? [1, с. 298].

Пеши дѣхтаро, мардъм ай усъ дѣравидестан [1, с. 266].

Овози ъ дар 1 калима ба ҷойи е (э) 1 маротиба истифода
гардидааст: **қаротъгинӣ** (қаротегинӣ).

Занъш ҳамита зани ҷаҳманбозе бѣдаст, ки нуни кънҷорағӣ
мекардаст ба шушаву нуни базеби қаротъгиниши лъм-лъм барои
ҷаҳмандоша... [1, с. 196].

Ба ҳамин тарик, дар маҷмуъ овози ҳалқии нарми ъ (сакта) аз
шумораи умумии калимаҳои фолклори Сари Хосор (28701 калима) дар
зиёда аз 5540 калима (19,0 фоиз) бештар аз 6370 маротиба ба ҷойи
садоноҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** омадааст.

2.5. ҲОДИСАҲОИ ОВОЙ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ҲОСОР

Вобаста ба табиати зеҳнии инсонҳо зимни гуфтор дар баъзе калимаҳо тағйироти овозӣ, аз ҷумла зиёдшавӣ, камшавӣ ва ивазшавии ба миён меояд, ки онҳоро ҳодисаҳои фонетикӣ меноманд. Дар бораи ҳодисаҳои фонетикӣ афзоиш, афтидан, бадалшвай, дуршавӣ (диссимилятсия), монандшавӣ (ассимилятсия), тахфиф ва ҷойивазкунии овозҳо асосан дар ҷилди якуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [226], «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [109, с. 40-47] ва «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 99-111] маълумоти илмӣ зикр ёфтааст.

2.5.1. АФЗОИШИ ОВОЗҲО

Омӯзиш ва таҳқиқи ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, бадалшвай, дуршавӣ (диссимилятсия), монандшавӣ (ассимилятсия), тахфиф ва ҷойивазкунии овозҳо ҳам мавзуи баҳси баҳши фонетикаи илми забоншиносӣ ва ҳам яке аз соҳаҳои илми лингофолклористика маҳсуб меёбад.

Ҳодисаи фонетикӣ ба калимаҳо зам ё илова гардидани овозҳо бо истилоҳи **афзоиш** ном бурда мешавад.

Дар бораи ҳодисаи фонетикӣ мазкур дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [109, с. 43-44] ва «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 104-106] маълумоти илмӣ зикр ёфтааст.

Азбаски муаллифи мавзуи ҳодисаи фонетикӣ **афзоиш** ҳам дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [109, с. 43-44] ва ҳам дар «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 104-106] забоншинос Т. Н. Хаскашев мебошад, таърифи такмилёфтаи **афзоиш** аз китоби ӯ «Фонетикаи забони адабии тоҷик» зарур доништа шуд: «Афзоиш акси

ходисаи коҳиш мебошад. Дар чараёни нутқ дар натиҷаи ҳамнишинии фонемаҳо таркибҳои овозие пайдо мешаванд, ки бо ин ё он сабаб талаффузи онҳо барои соҳибони забон душворӣ мекунад. Аз ин рӯ, бо мақсади осон кардани талаффуз дар чунин таркибҳои овозӣ як овоз (садонок ё ҳамсадо) зиёд ё азфуда мешавад. Ҳамин ҳодисаро дар фонетика **афзоиши овозҳо** ё ихчамтар **афзоиш** меноманд» [347, с. 104].

Ва ин ҳодисаи фонетикиро \bar{y} ба ду навъ – таърихӣ ва муосир чудо менамояд. Яъне дар як қисм калимаҳо (**шаҳриёр, мардикор** – овози и) таърихан овозҳо афзоиш ёфтаанд, аммо дар қисми дигар калимаҳо (**ҳавоӣ хунук, бинӯӣ нав** – овози й) афзоиши овозҳо афзоиши муосир аст, ки дар хат дарҷ намеёбанд [ниг.: 347, с. 104-106].

Дар ҷилди 1 китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» ҳодисаи фонетикӣ афзоиш бо ифодаи илова шудани овозҳо дарҷ гардидааст [226, с. 75].

Аз ҷумла, дар асари мазкур оид ба афзоиши овозҳо дар калимаҳо омадааст: «Дар шеваи ҷанубӣ илова шудани ҳамсадоҳо бештар дар охир ва қисман дар мобайни калимаҳо мушоҳида мешавад. Ин ҳолат доираи маҳдуди калмаҳоро фаро мегирад» [226, с. 75].

Ба ҳамин тариқ, дар забону лаҳҷаҳои дигар низ ҳодисаҳои фонетикӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфтаанд. Аз ҷумла, асарҳои М. А. Гаджиева «Фонетические и морфологические особенности отемешского говора кумыкского языка» [2006], Р. В. Ширшаков «Фонематические диалектизмы в пензенских говорах» [411, с. 58-63], И. В. Толкачева «Нерегулярные фонетические явления как основа лексикализации (на материале Нижегородских говоров» [325], А. С. Пирмагомедова «Гелхенский говор лезгинского языка» [249] ва М. А. Медведева «Фонетические явления в произведениях хакасских писателей» [200, с. 125-127] масъалаҳои мазкурро дар бар мегиранд.

Аз омӯзиши асарҳои мазкур низ маълум гардид, ки ҳодисаи афзоиши овозҳо дар калимаҳо чун афтидани овозҳо маъмул набуда,

махдуд аст ва асосан мисолҳо аз забони адабӣ, гуфтугӯӣ ва лаҳҷаҳо оварда шудаанд.

Барои ҳамин лозим доништа шуд, ки масъалаи мазкур аз нигоҳи лингвофолклористӣ дар забони матнҳои фолклори Сари Хосор аз рӯйи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шавад.

Бояд ибраз дошт, ки дар забони фолклор, баъзан, дар як калима чанд ҳодисаи фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, тахфиф ва табдили овозҳо ба назар мерасад. Аммо зимни таҳлил ҳамон калима дар мавриди ба ҳодисаи фонетикии мазкур хос оворда мешавад. Масалан, дар калимаи **маълим** аз рӯйи қоидаи имло (муаллим) ҳам афзоиш ва ҳам афтидани овоз ба назар мерасад, ки метавон онро дар ду маврид нишон дод. Ё ин ки дар калимаи **наметъмът** (намедиҳамат) ҳодисаҳои фонетикии афтидан, табдил ва тахфифи овозҳо мушоҳид мегардад. Ба калимаи **авто** (Офтоб) бошад, ҳам табдили овозҳои садонок ва ҳам ҳамсадо рост омадааст.

Ай хуна баромадӣ, эй ҷураи маст,

Тоқӣ ба сари абру, қалам сари даст.

Гуфтъм: «Къчо мерай, эй маълими маст?»

«Ба гапъм нагӣ, вақти дарсъм бигзаит». [1, с. 226]

Давлатхотун – барги гули зардолу,

Яг буса буте дарди дилъма дору.

Яг буса наметъмът, ки ту рагузарӣ,

Шаҳрора ба шаҳр гардӣ овоза барӣ. [1, с. 240]

Авто задай дар таҳаки долунъм,

Коре кардай модараки нодунъм,

Ҷое, ки дилъм бъдай, сар наст кардай,

Ҷое, ки дилъм набъд, барқаст кардай. [1, с. 60]

Дар натиҷаи гирдовари мисолҳо аз асари мазкур маълум гардид, ки дар зиёда аз 25 номгӯй ё феҳристи калимаҳо бо истифодаи такрори онҳо дар матнҳо маҷмуан афзоиши овозҳо дар калимаҳо бештар аз 50 маротибаро ташкил медиҳад: **бачаҳак** (8 м.) [1, с. 289, 293 (2 м.), 297 (2 м.), 300, 314, 319] – бачаяк, **зангъбор** [1, с. 117] – зангбор, **заъиф(а)** (4 м.) [1, с. 312 (2 м.), 314, 316] – заиф, **илтиҷоъ** [1, с. 269] – илтиҷо, **исън** (2 м.) [1, с. 312] – ин сӯ(й), **исъ-усъна** [1, с. 261] – ин сӯ(й)-он сӯ(й), **исън-усън** [1, с. 311] – ин сӯ(й)-он сӯ(й), **қиматбаъҳо** [1, с. 99] – қиматбаҳо, **қимматаш** [1, с. 293] – қиматаш, **қимматбаҳо** [1, с. 302] – қиматбаҳо, **майдаҳак(ит)** (3 м.) [1, с. 309, 298 (2 м.)] – майдаяк, **маълим** (2 м.) [1, с. 224, 226 (2 м.)] – муаллим, **маълимхона** [1, с. 276] – муаллимхона, **митър** [1, с. 312] – метр, **мулкҷойи** [1, с. 54] – мулкҷой, **напойид** [1, с. 198] – напоид, **мурдаҳан** [1, с. 328] – мурдаанд, **насибаҳак(и)** [1, с. 321] – насибаяк, **Октябър** [1, с. 234] – Октябрь, **палаҳой** [1, с. 315] – плоҳо, **пълона** [1, с. 234] – план, **тъхъм(и)** [1, с. 263] – тухм, **таъбилчидъхтар** (2 м.) [1, с. 232] – табелчидухтар, **таъоло** (2 м.) [1, с. 287, 295] – таоло, **таҳъида** (2 м.) [1, с. 268 (2 м.)] – таҳӣ, **усън(а, ът)** (3 м.) [1, с. 272, 304, 312] – он сӯ(й), **усънгидай** [1, с. 315] – онсӯ(й)гӣ, **хутикбачаҳак** (3 м.) [1, с. 288, 290 (2 м.)] – хӯтукбачаяк (хӯтикбачаяк), **хуйъш** [1, с. 305] – хуяш, **чъшъмъш** [1, с. 292] – чашмаш.

Шумораи калимаҳои матнҳои фолклории Сари Хосор зиёда аз 28500 адад аст ва шояд зимни чудо кардани калимаҳо аз рӯйи ҳодисаҳои фонетикӣ саҳве гузашта бошад, аммо кам ё зиёдии як-ду калима хулосаро куллан тағйир дода наметавонад.

Бо мақсади таҳлил таснифоти онҳо аз рӯйи афзоиши овозҳо дар оғоз, байн ва охири калимаҳо ба роҳ монда шуд.

Таснифоти афзоиши овозҳо дар калимаҳои матнҳои фолклории Сари Хосор нишон дод, ки бо афзоиши овозҳо дар оғози калимаҳо танҳо 1 адад – калимаи **хизор(а)** [1, с. 304] баромад. Дар ин калима дар оғоз овози **х** ҳамчун илова дар реша афзоиш ёфтааст, ки асли калима **изор** буда, онро **эзор** ҳам мегӯянд ва ба маънои либоси тағ, шалвор омадааст.

Зад (почаи) ҳизора лифаву руболо шид [1, с. 304].

Дар байни калимаҳои зерин овозҳои афзоиш ёфтаанд, ки зиёда аз 20-то мебошанд: **бачаҳак, зангбор, заъиф(а), қиммат(аш), қимматбаҳо, қимматбаъҳо, майдаҳак, митър, мулқои, напойид, насибаҳак(и), мурдаҳан, Октябр, палахой, пълон(а), гъҳми, таъбилчидъхтар, таъоло, таъида, хутикбачаҳак, хуйъш, чъшьмъш.** Дар калимаҳои мазкур афзоиши овозҳои ҳам дар реша ва ҳам дар асос дида мешавад.

Дар байни калимаҳои овозҳои **а, й, м, х** ва **ъ** афзоиш ёфтаанд, ки аз ҳама зиёд овозҳои **ҳ** – 16 маротиба ва овози **ъ** – 23 маротибаро ташкил медиҳанд. Бояд иброз дошт, ки дар матни фолклорӣ ҳар як калима мавқеи истифодаи худро дорад, аз ин рӯ, дар ҳолати лозимии таҳлил ҳар дафъаи он ба ҳисоб ё ба инобат гирифта мешавад. Дар ҳамин маврид ин усул риоя гардид. Баъдан морфемаҳои шаклсоз ҳам дар охири калимаҳои илова мешаванду боиси тағйироти овозии овозҳои пеш аз худ мегарданд, ки дар мавриди зарурӣ дарҷ меёбанд. Ин хусусияти дигари таҳлили матнҳои фолклорӣ дар доираи мавзӯҳои баҳси лингвофолклористика маҳсуб меёбад.

Аз овозҳои афзоишёфта танҳо **а** овозҳои садонок буда, овозҳои дигар ҳамсадо мебошанд.

Ва калимае, ки дар он овози **а** афзоиш ёфтааст, шакли талаффузи тоҷикии калимаи русии **плохо** мебошад.

– Дела палахой! На рши мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом мегъръфтакъм [1, с. 315].

Илова ба калимаи мазкур дар калимаҳои иқтибосии русӣ-байналмилалии **митър, Октябр, пълон** ва **таъбилчидъхтар** овози **ъ** афзудааст, ки чун таҳфифи овозҳои садонок (ба монанди **и ё у**) дар байни ҳамсадоҳои омада, вазифаи ҳичосозиро адо намудааст.

(Биринҷфуруш) воас кад, ки зад зур, сътъмб дар пъитъш, хез зад рафт дар дар ръст шид, се митр ай исън гаит, се митър ай усън гаит, бърумад ба дар рафт [1, с. 312].

*Дар моҳи Октябр буд,
Тирамоҳи хъинамуд,
Дарахтони нурбор буд. [1, с. 324]*

*Ай Кремл баҳиши мо...
Дар ҳар гушаву канор,
Пълона кардан иҷро. [1, с. 324]*

*Дарвоза баланду сояҳои салқинъм,
Таъбилчидъхтар да шиқакът завқинъм,
Таъбилчидъхтар, ту қандалоту писта,
Ай идораи колхоз барой мисли гълдаста. [1, с. 232]*

Калимаҳои иқтибосии мазкур асосан дар матнҳои фолклории назмӣ аз эпоси «Гӯрӯғлӣ» истифода гардидаанд.

Овози **й** дар калимаҳои **мулқойи** ва **напойид** дар байни калима афзоиш ёфтааст.

*Эй очаи чун, ягун-ягун ёдъм кън,
Хокистари қуи тъ шидъм бодъм кън.
Хокистари қуи тъ шидъм боди фано,
Ай мулқойи гарибӣ озодъм кън! [1, с. 54]*

Ҳамиқа ки дошт, ягон тари об дар гербол напойид, бача омад, шишит
[1, с. 198].

Овози **м** дар калимаи **қиммат(аш)** дар реша ва дар калимаи **қимматбаҳо** дар асос афзудааст.

Як нъмол бъд (қимматаш ба ҳадди) чъқими ҳафтсола ибодату
тоати аму шаҳр бъд, нъмолака додан дар бача [1, с. 293].

Дарравӣ карда, хара оварда тъқум када, се растара чъгелоша чамъ
кард, ки зад туб, ҳами ки баст, (шуд) бугчаҳой «қимматбаҳо» [1, с. 302].

Овози ҳ дар байни калимаҳои **бачаҳак**, **мурдаҳан**, **насибаҳак(и)**, **майдаҳак** ва **хутикбачаҳак** афзоиш ёфтааст, ки ҳам реша ва ҳам морфемаҳоро дар бар мегиранд.

Бачаҳак яғбора ҳавлида дъромад [1, с. 304].

– *Ку рафта бин ҳамиҳо мурдаҳан ё зинда?* [1, с. 328].

– *Яг чорвоҳака гъръфтем, хъдой кардъм, ҳамуқаш насибаҳаки тъ бъдай, ба търа овардъм* [1, с. 321].

– ... *Рута сиё мекънӣ, тъ ай майдаҳаки тъ вунамарги шайтун шидагӣ!* [1, с. 298].

– *Мъ ҳаму марде ҳастъм, ки яг хутикбачаҳак доръм, почо ба фарзандӣ қабулъи къна* [1, с. 290].

Омӯзиш нишон дод, ки дар матнҳои фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми **ъ** дар 22 калима (номгӯӣи 14 калима) иловатан бо вазифа ё хусусиятҳои гуногун афзоиш ёфтааст.

Ҳамчунин афзоиш ё иловаи овози **ъ** ҳамчун таҳфифи садонокҳои **и** ё **у** дар калимаҳои иқтибосии русӣ-байналмилалӣ (**митър**, **Октябър**, **пълона** ва **таъбилчидъhtar**) пештар қайд гардид.

Ҳамин тавр дар калимаи **зангъбор** овози **ъ** метавонад ҳамчунин таҳфифи овози садонокӣ **у** фаҳмида шавад ва ё чун иловаи таҳфифи овози аслии худ.

Нуралӣ гуфт мома гӯш бъдор,

Мо ҳастем ай мулки зангъбор,

Мехонем ҳар чо қаландарвор,

Метан мора тангаву тилло. [1, с. 117]

Дар калимаи **қиматбаъҳо** ҳамчун овози аслии худ афзоиш ёфтааст, чунки матн аз эпоси «Гӯрӯғлӣ» буда ва ба тарзи сароидан ё хондани он

хос мебошад. Агар аз ин калима пасванди чамъбандии **-хо**-ро хориҷ намоем, зарурати афзоиши овози **ъ** дар охири калима аз байн меравад.

Зинатгъл хесту ай чо:

Апат бѣмбѣра дар чоло,

Нѣх бухчама бѣгї биѣ.

Либосои қиматбаѣҳо ... [1, с. 99]

Овози **ъ** дар байни калимаҳои **заѣиф(а)** (ба маънои бону, зан), **маѣлим**, **маѣлимхона** ва **таѣоло** дар доираи қиѣс бо қоида ва феҳристи имлои забони адабии ҳозираи тоҷик афзоиш шумурда шуданд, ки ба решаи калимаҳо зам гардидаанд.

Умад, дара воз кад и заѣиф [1, с. 314].

И акай ма ай и ча моил шѣду рафт,

Бо бачаҳои дедом машгул шѣду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бѣгуй, нагуй, маѣлим шѣда меоя. [1, с. 224]

И беда баланд болои маѣлимхона,

И ѣракма бин дар ҳукъмат мехона.

Гуфтум: биравѣм, чаҳдѣш кѣнѣм меҳмонї,

Монѣш бѣрава, ѣракѣм саргардонай. [1, с. 226]

Яг мард бѣд дар ҳаштоду кампирѣи дар ҳафтоду ба қѣдрати хѣдои таѣоло дар иѣ ҳич яг насл таваллѣд нашид [1, с. 287].

Дар калима ѣ решаҳои **таҳида**, **тѣхѣм(и)**, **хуйѣш** ва **чѣшѣмѣш** овози **ъ** шояд аз рѣйи нутқи хоси гѣяндағони матнҳои фолклорї сабт ѣ навишта шуда бошад. Зеро мумкин аст, ки на ҳамаи гѣяндағон ин калимаҳоро ба шаклҳои номбаршуда талаффуз намоянд.

Фуломшоҳ. Ҳаму бари таҳида, ки рифтем, новардунай [1, с. 268].

Б о й. Ай, ришът бъреза, ки мь тьра гов додъм, тьхьми арзънът додъм... [1, с. 263].

Гъръфт, хуйъи кард, ису усъ лав кард бахмала қатї пахтаҳо, ки руба тилло бастант, қадди гъл хъирувай [1, с. 305].

Кай парво дора бача, ба қигачой чъиъмъи ба дъхтари почо нигах мекънаву мега: «Э хъдо, кай ть миянсари мо мегардї, барно» [1, с. 292].

Овозҳо дар охири калимаҳо низ афзоиш ёфтаанд, ки нисбатан камтаранд. Асосан дар охири калимаҳо овозҳои **н** ва **ъ** илова омадаанд. Шумораи онҳо бештар аз 5 ададро ташкил медиҳанд: **илтиҷоъ, исън(у), исъ-усъна, исън-усън, усън, усънгидай**.

Ғ у л о м ш о ҳ. (Бо илтиҷоъ). Санифҷон, мь ай раи дур пеши ть умадам, галтидаву хеста [1, с. 269].

Нахът дар дъруни дара гърд гаит исъну усън [1, с. 272].

Биё ку яг исъ-усъна нигоҳ кънем, ягунта набоша яки, баъд и қадар бъгирем, ки ягбора баран сутмун кънан? [1, с. 261].

(Шавҳараш) умад, шиштаку исън-усън нигах кард [1, с. 311].

– Дъруни кулиш усънгидай, арачай дъстї [1, с. 315].

Аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ки дар оғоз, байн ва охири калимаҳои фолклори Сари Хосор асосан овозҳои **а, й, м, н, ҳ** ва **ъ** афзоиш ёфта, овозҳои **н, ҳ** ва **ъ** бештар ба назар мерасанд, ки ҳам садонок (**а**), ҳам ҳамсадоҳои чарангдор (**й, м, н**), бечаранг (**ҳ**) ва ҳам ҳалқӣ (**ъ**) мебошанд.

Вобаста ба мавқеи афзоиши овозҳо дар калимаҳо дар байни калимаҳо овозҳо зиёдтар илова шудаанд, ки асосан овозҳои **ҳ** ва **ъ**-ро дар бар мегиранд.

Ҳамчунин мушоҳида шуд, ки дар калимаҳо овозҳо дар реша, асос ва морфемаҳо афзоиш ёфтаанд.

2.5.2. АФТИДАНИ ОВОЗҲО (дар мисоли решаи калимаҳо)

Дар забоншиносии тоҷик оид ба ҳодисаи фонетикии афтидани (ё коҳиши) овозҳо аз калимаҳо дар асарҳои «Грамматикаи забони тоҷикӣ» [108, с. 29], «Луғати терминҳои забоншиносӣ» [473, 1983, с. 22], «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [109, с. 43-44], «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 106-107] дар умум маълумоти мукамал дода шудааст.

Бахусус роҷеъ ба ҳодисаҳои фонетикии ихтисор ва афтидани овозҳо дар лаҳҷаҳои шеваи шимолии Кӯлоб дар ҷилди 1 китоби «Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» иттилооти назарӣ амалӣ дарҷ гардидааст [226, с. 73-74].

Пажӯҳишгар М. Х. Олимова дар рисолаи илмиаш «Эллипсис в таджикском литературном языке» [236] менависад, ки ҳарчанд эллипсис ҳодисаи забонии афтидани таркиби нутқ, ба монанди калима, ибора ва ҷумлаҳо маҳсуб меёбад, аммо аз навиштаҳои В. А. Капронов мисол меорад, ки \bar{u} дар ашъори адибони классик афтидани фонемаҳоро дар пешоянд, пасоянд ва пайвандакҳо қайд кардааст: к-аз – ки аз, ар гар – агар.

Асари илмии М. Т. Ҷаборова «Вариантность слов в переводной литературе X века» [125] дар бораи пайдоиши шаклҳои гуногуни дар натиҷаи ҳодисаҳои фонетикии бадалшавӣ, афзоиш, таҳфиф ва ҷойивазкунӣ дар тарҷумаи асарҳои «Тафсири Табарӣ» ва «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ иншо шудааст.

Забоншинос Т. Н. Хаскашев дар бораи тавлиди овозҳо ва нутқ зимни гуфтор менависад: «Нутқ сел ё занҷири овозиеро мемонад, ки дар он овозҳо чун ҳалқаҳои занҷир ба таври ногусататнӣ бо ҳам пайвастан

мебошанд ва чунин тарзи истеъмоли онҳоро моҳияти сарфакорӣ ва талаби осонии забон муайян менамояд. ...

Нутқи мо аз рӯи ҳамин ду қонуни забон (сарфакорӣ ва осонҷӯӣ) амал мекунад: узвҳои нутқ дар як ҳаракати худ як овозро сохта, барои тавлиди як ё якчанд овози минбаъда шароит фароҳам меоранд, дар як ҳолати худ тавлиди чанд овозро таъмин менамоянд» [347, с. 99].

Аз рӯи ҳамин нуқтаи назар дар забони гуфтугӯӣ калимаҳо ба тағйироти овозӣ – ҳодисаҳои фонетикӣ дучор моянд. Бахусус ҳодисаҳои мазкур дар лаҳча ва шеваҳо бештар ба назар мерасанд. Фолклор ё матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз забони гуфтугӯӣ ё нутқи халқ – мардум сабт мешаванд, аз ин ҳодисаҳо хориҷ нест.

Дар забоншиносии тоҷик, ки асари мукаммале оид ба ҳодисаҳои фонетикӣ дар забони фолклори ин ё он маҳал ё минтақа таҳия нагардидааст, аз ин хотир тасмими омӯзиши масъалаи мазкур ба миён омад.

Бо ҳамин мақсад дар доираи мавзӯҳои баҳси илми лингвофолклористика омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили ҳодисаҳои фонетикӣ фолклори Сари Хосор, аз ҷумла афтидани овозҳо аз калимаҳо аз рӯи матнҳои фолклорӣ асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] ба роҳ монда шуд. Зеро матнҳо айнан аз гуфтори сокинони диёри Сари Хосор сабт гардидаанд.

Матнҳои мазкури фолклори Сари Хосор инъикосгари забони гуфтугӯӣи давраи то солҳои 60-уми асри XX мардуми он буда, дар муқоиса бо воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва семантикӣ забони адабии ҳозираи тоҷик, инчунин дар заминаи қоидаҳо ва имлои забони адабии тоҷик [171; 460] мавриди омӯзиш қарор ёфтанд.

Дар матнҳои фолклорӣ назмӣ, насрӣ ва драматӣи Сари Хосор, ки зиёда аз 28500 калимаро дар бар мегирад, бештар аз 13500 ададашро калимаҳои лаҳҷавӣ – диалектизмҳо ташкил медиҳанд. Аз ин шумора афзунтар аз 170-тои он диалектизмҳои лексикӣ ба шумор рафта, зиёда аз 13300 қадимаи дигар ба ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан,

дуршавӣ, монандшавӣ, бадалшавӣ, тахфиф ва ҷойивазкунии овозҳо дучор омадаанд.

Шумораи матнҳои фолклории назмӣ, насрӣ ва драмавӣ аз ҳам фарқ дошта бошанд ҳам, диалектизмҳо дар ҳар се жанр истифода гардидаанд, ки онҳо аз мисолҳои аз матнҳо овардашуда аён мегарданд. Азбаски ҳаҷми матнҳо ва фарогирии калимаҳо дар ҳар се жанр фарқ мекунанд, қиёси шуморавии истифоди онҳо ҳулосаи воқеӣ нахоҳад буд.

Зимни омӯзиши ҳодисаи фонетикии афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор дар мадди аввал афтидани овозҳо аз решаи калимаҳо ба эътибор гирифта шуданд. Зеро шумораи калимаҳое, ки бо афтидани овозҳо дар маҷмӯъ истифода гардидаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯи бештар аз 700 калима ташкил доданд.

Афтидани овозҳо аз решаҳо дар доираи номгӯи зиёда аз 140 калима бо истифодаи такрор бештар аз 1000 калимаро дар бар гирифт.

Омӯзиши афтидани овозҳо бо тартиби аз оғоз, байн ва охири решаҳо гузаронида шуд.

Дар мавзуи зерин саҳифаи истифодаи калимаҳо нишон дода нашуд, зеро баъзе калимаҳо такроран хеле зиёд омадаанд. Масалан, калимаи **и** – ин афзунтар аз 240 маротиба ва **ма (мъ)** – ман зиёда аз 200 маротиба рӯи кор омадааст. Дар ин маврид ишора ба саҳифаҳои истифодаи онҳо рӯйхатро ташкил медиҳад, ки бо назардошти зиёд шудани ҳаҷми мақола оварданашон зарур шумурда нашуд.

Яке аз махсусияти фарқноки омӯзиши лингвофолклористӣ дар он аст, ки тарзи талаффузи калимаҳо бо назардошти ҷараёни нутқ дар доираи ҳамон шакли лексикӣю грамматикӣаш нигоҳ дошта мешавад. Зеро тағйироти овозии калимаҳо бо иловаи морфемаҳо (ё ҳиссаҳо) бештар ба амал меоянд. Масалан, дар калимаи лаҳҷавии **каам** (кардам) морфемаи **-ам**-ро зимни таҳлили афтидани овозҳо ҷудо карда наметавонем. Чунки танҳо ҳиссаи **ка** бе бандаки **-ам** ҳамчун **кард** фаҳмида намешавад. Ё дар калимаи **ишам** (инаш ҳам) агар **и**-ро ҷудо намоем, дар ҳиссаи **шам** мафҳумро намефаҳмем. Агар аз калимаи

лахчавии **ҳақи** (ҳаққи) бандаки изофиро ба инобат нагирем, ҳодисаи афтидани овоз аз решаи **ҳақ** маълум намегардад.

Хусусияти дигари таҳлили лингвофолклористии матнҳо дар он аст, ки тамоми шаклҳои гуногуни калимаҳо бо вучуди такрорёбиашон ба эътибор гирифта мешаванд. Зеро як калима вобаста ба шеваи лафзи гӯяндагон метавонад дар чанд шакл ояд. Ва дар ҳар шакли он ҳодисаҳои забонӣ ё фонетикии гуногунро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, қонишини **ҳеч чӣ** дар матнҳои фолклории Сари Хосор бо шаклҳои **ҳичи**, **ҳичӣ**, **ҳиччи**, **ҳич чи**, **ҳиччӣ** ва **ҳич чӣ** истифода шудааст, ки ҳар кадоме ҳодисаи забонӣ ва ё фонетикиро дар бар мегирад.

Деҳқони ҷавон. Хай, ҳичи гапе нест [1, с. 250].

Нига кард дегда на ошай, на ҳичӣ [1, с. 277].

– *Ҳиччи номи мара шънидай, ё нашънидай? [1, с. 281].*

– *Ҳич чи нон нестай, чит метъм, охи? [1, с. 323].*

– *Э у ким-къҷодай, вай дига на миёву на ҳиччӣ [1, с. 323].*

– *Эй бобо, бьсёр ҳамӣ додарақъм гъшна шидай, нон мега, ҳич чӣ нон надорӣ? [1, с. 183].*

Лекин забоншинос метавонад, ки барои омӯзиш, таҳлил ва муқоиса аз назари лексикографӣ номгӯӣ ё феҳристи калимаҳои матнҳои фолклориро таҳия намояд.

Дар фолклор Сари Хосор афтидани овозҳо дар оғози решаи калимаҳои **ам** (бештар аз 20 маротиба (минбаъд м.) – ҳам, **ача** (2 м.) – а бача, **арқа** – ҳарқан, **ичи** (2 м.) – ҳеч чӣ, **маам** – ман ҳам ва **(и) ям** (2 м.) – (ин) ҳам мушоҳида гардид, ки куллан овози **ҳ**-ро дар бар мегиранд.

– *Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам [1, с. 150].*

Съхарӣ руз шид, ки (занак) рафт, яг ўзбак тиеқ сари арқа бозор мардикорӣ мерава [1, с. 317].

И бачаалока арзънъи ичи дуна надора? [1, с. 260].

Дъмби ҳаму зана маам гъръфтъм дарравӣ карда [1, с. 305].

Дарравӣ карда и ям косай шира дид, ки хунолу [1, с. 280].

Дар калиами **ача** – а бача ҳичо ё ҳиссаи **ба**- афтидааст.

Деҳқони пир. Ача, бӯдав! [1, с. 263].

Дар бораи чӣ тавр шакл гирифтани калимаи **истаро** (5 м.) дар чилди 2 китоби «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» чунин оварда шудааст:

«Ҷонишини **истаро** чунин вариантҳои фонетикӣ дорад: **истаро, сарой, читаро, шътарой, иштаро**. 1) **Истаро** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои Қаротегин, ваҳиёӣ-қаротегинӣ, кӯлобии ҳисор ва Кӯлоб хос аст. ...

Ҷонишини **истаро//истаройӣ** бо вариантҳои фонетикӣ дар лаҳҷаҳои «қаротегинӣ»-и водии Фарғона низ серитеъмом аст. ... Дар лаҳҷаи фонемаи «ч»-и ҷонишини **чи** ба **с** бадал шуда, бо овози «и» ҷои худро иваз кардааст: **ис//чи**. Баъзан «**чи**» ба «**ш**» мувофиқат мекунад: **ши//чи**. Ба фонемаи **с** бадал шудани **ч**, чунон ки дар боло хотирнишон кардем, дар шеваи чанубӣ дар калимаҳои дигар низ дида мешавад: сорбоғ-чорбоғ.

Аз калимаи **тавр** бошад, ба ақидаи мо, дар баъзе лаҳҷаҳои фонемаи **в** афтида, ҳиссаи **тар** ва дар баъзе лаҳҷаҳои **-таро** боқи боқӣ мондааст, ки ин ҳолат бештар ба қонуни дохилии тараққиёти ин ва он шева вобаста мебошад. Шояд бо ана ҳамин сабаб калимаи **саройи** дар шеваи чанубӣ вариантҳои гуногуни фонетикӣ пайдо кардааст» [408, с. 69-70].

Газ истароияй?

Ай кӯшо фаҳмидӣ, ки газ истароист? [1, с. 248].

Ина акъ истаро мекънем? [1, с. 253].

Ҳамчунин дар китоби мазкур омадааст, ки ҷонишини **чо** бо ҷонишини **кучо**-и забони адабӣ ҳаммаъно буда, дар маводи лаҳҷаҳои Кӯлобу Қаротегин қайд гардидааст. Ин ҷонишин бо ҷонишини чи (чӣ кор)-и забони тоҷикӣ низ ҳаммаъно мебошад [408, с. 69].

Пас, маълум мегардад, ки калимаи **чо** дар натиҷаи афтидани овозҳо ё ҳиҷои **ку** ва табдили овози **ч** ба **ч** ҳосил шудааст.

Дар фолклори Сари Хосор низ калимаи **чо** ба маъноҳои **кучо** (3 маротиба) ва **чӣ кор** (1 маротиба) вомехӯрад.

Деҳқон. Чо мегардӣ? [1, с. 246].

Қосимҷон. Аму хами шълхада дъ кас умадестодаст.

Фуломшоҳ. Ай чо? [1, с. 267].

– *Мара мекъшӣ, чо мекънӣ?* ... [1, с. 276].

Дар калимаҳои зерин аз байни решаашон (бо назардошти истифодаи такрор зиёда аз 40 маротиба) овозҳо афтидаанд: **аку** (2 м.) – акнун, **ара** – арра, **бона** – баҳона, **вадай** – ваъдаи, **мачит** (5 м.) – масҷид, **мина** (5 м.) – миён(а), **минат** – миннат, **маълим(и)** (2 м.) – муаллим, **мумин** (2 м.) – муъмин, **осёб** (2 м.) – осиеб, **оста** (4 м.) – оҳиста, **палвон** (2 м.) – паҳлавон, **паша** – пашша, **руған** (7 м.) – равған, **сина(кот)** – синна, **субат** – суҳбат, **таоло** – таолло, **тиёр** (4 м.) – тайёр, **чако(у)н** (2 м.) – чакқон, **шарда** – шаҳр, **яни** – яъне.

Аз ин калимаҳо овозҳои **а, в, ё, и, й, к, л, н** (аз 3 калима), **р, с, у, х** (аз 5 калима), **ш** ва **ъ** (аз 3 калима) афтидаанд, ки аз инҳо 3 овози садонок (а, и, у) ва 1 йотбарсар (ё) мебошанд.

Дар баъзе калимаҳо аз байни решаҳо ду овоз низ афтидааст. Масалан, аз калимаи **маълим** (муаллим) аз байн овозҳои **у** ва **л** ва аз калимаи **палвон** (паҳлавон) овозҳои **ҳ** ва **а** афтидаанд.

И акай ма ай и ча моил шъду рафт,

Бо бачаҳои дедом машгул шъду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бъгуй, нагуй, маълим шъда меоя. [1, с. 224].

Овоза шид, ки як палвон омадай, ҳамаара қир кард [1, с. 276].

– Ай, – гуфт почо, – кънҷорара гън кънен, ругани карасина бърезену аловъш бъзанен! [1, с. 289].

– Яг соат сабр кън, авқот тиёр мешава [1, с. 211].

*Ганда не гап дораду не субат,
Як гап дораду олама минат.* [1, с. 87].

*Гъларусак, сар бъшу,
пага вадай рафтанай.*

*Сарма шишта чӣ кънъм,
ношиштанъм бетарай.* [1, с. 33].

Аз решаи зиёда аз 50 калимаи зерин (бо такрор зиёда аз 500 калима) овозҳои охир афтидаанд: **аку** (2 м.) – акнун, **алло** (49 м.) – Аллох, **арқа** – ҳарқан, **балантар** – баландтар, **бега(й)** – бегоҳ(и), **дига(да)** (80 м.) – дигар, **зара** (7 м.), – зарро, **зиётар** – зиёдтар, **иё** (9 м.) – инҳо, **ика(рак)** (2 м.) – ин қадар, **ихо** (5 м.) – инҳо, **и(хо)ра** (29 м.) – ин(ҳо)ро, **ируи** – ин рӯи, **ису(ън, ъну)** (12 м.) – ин сӯ(й), **исъ-усъ(н, на)** (5 м.) – ин сӯ(й)-он сӯ(й), **ита** (14 м.) – ин тавр, **ича(да, ра)** (18 м.) – ин ҷо, **ихо(ра)** (5 м.) – инҳо, **ишам** (7 м.) – инаш ҳам, **ию** – ину, **иям** – ин ҳам, **каам** (2 м.) – кардам, **кае** – кайе, **куи** (2 м.) – кӯйи, **куи** – кӯҳи, **ма(ъ, ам, и, ку, юм)** (зиёда аз 200 м.) – ман, **нико(и)** (10 м.) – никоҳ, **рае(и, й)** (5 м.) – раҳ, **рову(е)** (2 м.) – роҳ(у), **сиёи(й, м, ра)** (27 м.) – сиёҳ, **сипо(-е)** – сипоҳ, **таи(да, ра)** (18 м.) – таги/таҳи, **хара** (13 м.) – харро, **ҳак(и)** (16 м.) – ҳаққи, **хичо(и)** (4 м.) – ҳеч ҷо, **хичи(й)** (25 м.) – ҳеч чӣ, **осёб(а)** (2 м.) – осиеб, **уқа** (2 м.) – он қадар, **уним(и)** – он ним (тараф), **уш(а)** (5 м.) – онаш, **усун** – он сӯ(й), **усъ(н, нът)** (25 м.) – он сӯ(й), **чамии** – чамъи.

Дар феъл ба ҷои реша калимаи асос аст, аммо дар таҳлил ба сифати реша истифода мешавад, зеро баъзан решаро ба асос баробар медонанд [ниг.: 109, с 85-87]

Аз диалектизмҳои номбаршуда асосан овозҳои **д, й, к, н, р, х, ҷ**, ва **ъ** афтидаанд, ки куллан ҳамсадо мебошанд. Аз рӯи номгӯи калимаҳо маълум гардид, ки аз решаҳо бештар овозҳои **н** (зиёдтар аз 25 калима, дар умум 332 калима), **р** (1 калима, зиёда аз 80 маротиба) ва **ҳ** (афзунтар аз 10 калима, дар маҷмӯъ бештар аз 90 калима) афтидаанд.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24].

– *Агар мӯ овозма балантар бароръм, ҷондору омада, гусфандои колхоза мехъран* [1, с. 238].

Эй очаи ҷун, ягун-ягун ёдъм кън,

Ҳокистари куи тӯ шидъм бодъм кън.

Ҳокистари куи тӯ шидъм боди фано,

Ай мулқои гарибӣ озодъм кън! [1, с. 54]

Хара пӯшти лич кард, чариданӣ рафт, наси куи Қоф рафт хар [1, с. 294].

И чули дърозу ҷъфти гови пеша,

Говрона ба дъстъм, мекънъм андеша,

Э гърг, биё бъхър маи дарвеша. [1, с. 320]

– *Ҷони ҷъвони ма садқай тӯ* [1, с. 157].

Деҳқони ҷавон. Эй, мӯ ам доръм яг досчаак утарӣ боша... [1, с. 258].

– *Ҳамӣ дънѐра Ҳамаша бътӣ, Ҳичи дар ма даркор нест!* [1, с. 184].

Баъд ай чан рузи дига кълчаву кълмоч карда, дъхтара ба хонай почо равон кардан...» [1, с. 184].

Ҳамчунин аз охири калимаҳои **ита** – ин тавр, **хамита** – ҳамин тавр, **хамута** – ҳамон тавр ҳиссаҳои **вр** ва аз калимаҳои **хамука** – ҳамон қадар ҳиссаи **дар** афтидааст.

– *Ма пърсиданӣ омадъмът – яг мардаки хъиру дар богъш медърояву мебъроя, бахчӣ ита мекарда боша?* [1, с. 154].

Бо(з) рузи дига Ҳам Ҳамита кард [1, с. 174].

– *Эй, – гуфт, – корчара биёр, бълъшемъш, ай Қуқан Ҳамуқа (чиз) овардам, навад солта басай!* [1, с. 310].

Аз рӯйи матнҳо ва мисолҳои мазкур дар муқоиса бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва имлои он маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор аз оғоз, байн ва охири решаи калимаҳо бештар овозҳои **н** ва **х** афтидаанд, ҳамчунин афтидани овозҳо зиёдтар аз охири решаи калимаҳо ба миён омадааст.

Таҳлили лингвофолклористии матнҳои солҳои 60-уми асри ХХ диёри Сари Хосор шаҳодат медиҳад, ки забони гуфтугӯии мардуми он то ба имрӯз монандӣ дорад.

2.5.3. МОНАНДШАВӢ, ДУРШАВӢ ВА ЧОЙИВАЗКУНИИ ОВОЗҲО

Дар бораи ҳодисаҳои фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия) ва дуршавии (диссимиялтсияи) фонемаҳо (овозҳо) дар китобҳои «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [133, с. 106-108], «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [226, с. 75-76], «Луғати терминҳои забоншиносӣ» [473, с. 21, 44], «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [109, с. 41-42] ва

«Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 101-102] маълумот бо ишораи истифодаи адабиёти илмӣ оварда шудааст.

Дар асари «Фонетикаи забони адабии тоҷик» навишта шудааст: «Дар нутқ овозҳо алоҳида-алоҳида ва аз ҳам ҷудо талаффуз намешаванд, балки онҳо ба ҳам пайванд шуда, ҷараёни нутқро ба вучуд меоваранд. Дар ин баҳампайвандӣ овозҳо бо ҳамдигар алоқаи ҳосе пайдо мекунанд ва ба ҳамдигар таъсир мекунанд. Дар натиҷа дар ҷараёни нутқ одатан каму беш характери овозҳо тағйир меёбад, тобишҳои гуногуни овозҳои аслий (фонемаҳо) ба вучуд меоянд ва ҳатто фонемаҳо ба куллий тағйир ёфта, ивази талаффуз мешаванд» [347, с. 106].

Ва ин тавсифу таъриф мутааллиқ аст ба ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла монандшавӣ (ассимилятсия) ва дуршавии овозҳо (диссимилятсия).

Яъне дар ҷараёни нутқ аз ҷиҳати талаффуз ба ҳам монанд шудани як овоз ба овози дигар ассимилятсия ё монандшавӣ ном бурда мешавад [ниг.: 473, с. 21].

Ҳодисаҳои фонетикӣ аслан дар нутқи шифохӣ ё гуфтугӯӣ ба назар мерасанд.

Ҳодисаи фонетикӣ монандшавӣ (ассимилятсия) ва дуршавии (диссимилятсия) фонемаҳо (овозҳо) дар фолклори Сари Хосор, ки аз рӯйи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] мавриди омӯзиш қарор ёфт, мушоҳида гардиданд.

Ин ҳодиса на он қадар калимаҳои зиёдро дар бар гирифт: **амбар** [1, с. 107], **амбър** [1, 2 м., с. 315], **барқаст** [1, с. 60].

Шакли дурусти калимаи **амбар** – анбар ва **амбур** – анбур аст. Овози **б** дулабӣ ва **н** нӯғизабонист. Аз ин лиҳоз, барои сабукии талаффуз ба ҷойи овози **н** овози **м**-и дулабии ба овози **б** монанд омадааст.

«Ҳами Авази гави зуровар,

Ҳажда кокули рӯй китф дангал,

Ҳар туги кокул тугмаи зар,

Қад ба мисоли хумчаи тар,

Тана мекна буи мушку амбар». [1, с. 107]

– Амбъри дандунканира биёр, бивай паданаълат, дандуноша бъчинем,
ки ба ҳърмати хъдо, агар ки сина бъга, ба қарибӣ натииш, синакот усъ
(истад), дилу ҷигарта мекана, мепартоя!

Шакли аслии калимаи **барқаст** – барқасд аст. Дар ин калима овози **с**, ки бечаранг аст, овози **д**-и чарангдор ба овози **т**-и бечаранг чун овози **с** монанд шудааст.

Автов задай дар таҳаки долунъм,

Коре кардай модараки нодунъм,

Ҷое, ки дилъм бъдай, сар наст кардай,

Ҷое, ки дилъм набъд, барқаст кардай. [1, с. 60]

Ҳодисаи фонетикии дуршавӣ (диссимилятсия) аз ҳамдигар дуршавии ду овози якхела ё ба якдигар монанд мебошад [ниг.: 473, с. 44].

Ин ҳодисаи фонетикӣ дар забони фолклори Сари Хосор низ мушоҳида гардид, ки аз калимаҳои зерин иборантанд: **бевахт** [1, с. 174], **вазмин** [1, 2 м, с. 284, 316], **вахт** [1, 43 м.], **автов** [1, с. 60].

Дар калимаи **вақт** тарзи талаффузи ба вучуд омадани овозҳои **қ** ва **т** монанд, яъне зич мебошанд. Аммо зимни талаффузи ин калима ҳамчун **вахт** ба ҷои овози **қ** овози **х**-и роғ меояд, ки ин овозҳо аз ҳам дур мешаванд.

– *Бевахт шиду ҳезъм карда натонистъм* [1, с. 174].

И куҳи баланд тура ба бело бинъм,

Маҳтов буро, шълъаи дарё бинъм.

Чан вахт шидай, зиндаҷидо мегардъм,

Як бори дига рӯи рафиқо бинъм. [1, с. 55]

Овозҳои ҳамсадои **з** ва **н** дар калимаи **вазнин** ба ҳам монанд буда, нӯғизабонианд. Аммо дар талаффузи калимаи **вазмин** овози **м** димоғӣ мебошад, ки дар тарзи бавучудой аз ҳам ин овозҳо дур шудаанд.

– *И, бачай калдор бъмбъра, иқа вазмин шидастак* [1, с. 284].

Дар калимаи **Офтоб** аз рӯйи чойи ба вучуд омадани овозҳо овозҳои **ф** ва **т** бечаранг мебошанд. Дар калимаи **автов** бошад, ба чои овози **ф** овози **в** омадааст, ки ин овоз чарангдор аст. Дар ин маврид овозҳо аз рӯйи чои ба вучуд омадан аз ҳам фарқ мекунанд.

Автов задай дар таҳаки долунъм,

Коре кардай модараки нодунъм,

Чое, ки дилъм бѣдай, сар наст кардай,

Чое, ки дилъм набѣд, барқаст кардай. [1, с. 60]

Аз омӯзиш маълум гардид, ки дар фоклори Сари Хосор ҳодисаҳои фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия) ва дуршавии (диссимиялтсияи) фонемаҳо (овозҳо) камтар ба назар мерасанд.

Яке аз ҳодисаҳои дигари фонетикӣ ҳангоми гуфтор чойивазкунии овозҳо ё метатеза дар таркиби калима мебошад, ки дар фолклори Сари Хосор ба назар расид [ниг.: 473, с. 121, 229].

Дар калимаҳои зерин овозҳо чойи асосии худро иваз кардаанд: **авҳол** [1, с. 302] – аҳвол, **қаъла** [1, 2 м., с. 281] – қалъа, **чаъмахонӣ** [1, 6 м.] – чумъахонӣ, **уштур** [1, 2 м., с. 30, 243] – шутур, **файрод** [1, 13 м.] – фарёд, **шаъм** [1, 2 м., с. 315] – шамъ.

Дарравӣ карда, ки дидан авҳол бѣсѣр бадай, баъд гаишта пеши подшо рафта, гуфтан, ки: «– Ҳаму қъдат умада исода бѣдай, ов бурдастѣи харша қати молу матоҳѣшу бачаша ҳила ай лингѣи қапида, дар лави ов бѣровардасту хънъкида ларзида истодай [1, с. 302].

Гаит ниго кард, миёнай ҳаму дарёда яг қаъла [1, с. 281].

Баъд ҳаму чада мачити чаъмахонӣ бѣду баланд, аждаҳора ҳуч карду ҳаму мачитда монд [1, с. 278].

Ай ин лангар ба у лангар,

Алӣ домоди пайгамбар,

Чӣ уштур мехура дангал.

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30]

Як чиҳати фарқкунандаи калимаи **файрод** аз калимаҳои дигар дар он аст, ки аз шакли дурусти калимаи **фарёд** зимни талаффуз овози йотбарсари **ё** ба овозҳои **й** ва **о** чудо шуда, овози **й** ҷояшро иваз карда, пеш аз овози **р** омадааст.

Дар сараки санг шинъм, тьро ёд кьнъм,

Монандаки кавки тоқа файрод кьнъм.

Файрод кьнам, ҳеч ҷавобъм надиҳӣ,

Умрам ба тамошои ть барбод кьнъм. [1, с. 73]

(Зан) овардак, шаъма дар пешӣи мондак [1, с. 315].

Аз мисолҳо бармеояд, ки зимни гуфтор ҳодисаҳои фонетикии мазкур дар назму наср ва ҳам дар драмаи (намоишномаи) матнҳои фолклории Сари Хосор дучор гардидаанд.

2.5.4. ТАБДИЛИ ОВОЗҲО

Оид ба ҳодисаи фонетикии табдили (бадалшавии) фонемаҳо (овозҳо) дар китобҳои «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [226, с. 78-80], «Луғати терминҳои забоншиносӣ» [473, с. 25], «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [109, с. 44-47] ва «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 108-111] бо ишораи истифодаи адабиёти илмӣ иттилоот баён гардидааст.

Ин ҳодисаи фонетикӣ дар китобҳои «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [226, с. 78-80] ва «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» **табдил** [109, с. 44-47], дар «Луғати терминҳои забоншиносӣ» [473, 1983, с. 25] ва «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [347, с. 108] **бадалшавӣ** ном бурда шудааст.

Аз ҷумла дар китоби «Фонетикаи забони адабии тоҷик» дар бораи табдил қайд шудааст: «Бадалшавӣ гуфта ҳодисаи табдил шудани овозҳоро дар таркиби як морфема дар мавридҳои гуногуни истеъмоли он

(дар таркиби калима ва ибораҳои гуногун)-ро мефаҳмонад. Аз ин рӯ бадалшавӣ дар фарқи фонемагии алломорфҳои як морфема, фарқи фонетикии байни шаклҳои як реша ё суффикс, ё префикс, ё анҷома воқеъ мегардад» [347, с. 108].

Ҳодисаи табдили (бадалшавии) фонемаҳо (овозҳо) дар фолклори Сари Хосор аз рӯи асари Р. Амонов «Очерки этнодиети даҳанакии Кӯлоб» [1] мавриди омӯзиш қарор ёфт. Аз рӯи ин асар дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба табдили овозҳо ба назар расид.

Дар забони фолклор низ чун забони адабӣ ҳодисаи фонетикии табдили овозҳоро ба ду гурӯҳ – овозҳои садонок ва ҳамсадо метавон ҷудо кард. Дар ин ҷо аввалан дар бораи табдили овозҳои садонок дар фолклори Сари Хосор сухан хоҳад рафт.

2.5.4.1. Табдили овозҳои садонок

Аз рӯи тартиби ҷойгирии овозҳо мисолҳои фолклор шаҳодат медиҳанд, ки дар нутқи сокинони диёри Сари Хосор овози **а** табдили овоз кардааст.

Овози **а** пеш аз ҳама дар реша ё асоси калимаҳо бо садонокҳои **и**, **о** ва **у** табдили овоз шудааст: **биродар** (2 м.) – бародар, **чиён** (2 м.) – ҷаҳон, **чиҳон** – ҷаҳон, **майдо** – майда, **буҳор** (10 м.) – баҳор, **майлуш** – майлаш, **пуғой** – пағоҳӣ, **руған** (6 м.) – равған, **руғанӣ** – равғанӣ, **сувор** (3 м.) – савор.

– ... *Мо ҳами хелӣ чор ёру биродарем, агар ошмон карда, сермон кънен, хуб, неки накънен, тайёри бинен, ҷанг мекънем!* [1, с. 276].

Ҷонунаи ҷон, бе ту ҷиёнро ҷӣ кънъм,

Бе тъ гъли сърхъ аргъвонро ҷӣ кънъм,

Бе тъ гъли сърхи аргъвон бъсёрай,

Дил майли тъ дора дигаронро ҷӣ кънъм. [1, с. 57]

*Майдо мегуме, хирманакъм майда шава,
Чонвар мольме, майдо, майдо,
Безъвонъме, майдо, майдо!
Кавгак шавъм, къланд кънъм горора. [1, с. 28]*

– Ай, – гуфт почо, – кънчорара гън кънен, ругани карасина бързёну аловъш бъзанен! [1, с. 289].

*«Э мардак, бигиву шав сувор».
Чанори чангѝ кад Хасан бор,
«Э занак, халама зуд биёр!».
Хала гирифт, хара шъд сувор. [1, с. 109]*

Мисолхо бо калимахоё оварда мешаванд, ки дар матнҳои фолклорӣ аз дигар калимахо нисбатан зиёдтар истифода шудаанд.

Бо назардошти мисолхо дар морфемахо, ки аслан аз бандакхо иборатанд, овози **а** асосан ба овози **у** табдил ёфтааст: **ачалум** [1, с. 71] – ачалам, **бегинакум** [1, с. 34] – бегинакам, **вазирум** [1, с. 103] – вазирам, **вазируш** [1, с. 103] – вазируш, **ёрум** [1, с. 65] – ёрам, **сафарум** – сафарам, **умракут** [1, с. 71] – умракут, **шерхангум** [1, с. 110] – шерхангам.

*Дънѝ ба мисоли кӯзаи зарринай,
Умри одамѝ гоҳ талхъ гоҳ шъринай.
Мардъм меган: «Умракут чандинай?»
Аспи ачалум мудом тайи зинай. [1, с. 71]*

*Гуфтан дар пеши Аббоспачо,
Ай ҳунармандии духтаро...
Ба вазируш гуфт:*

«Э вазирум». [1, с. 103]

Сумбъта бъмбурум, эй шерхангум,

Зуд ҳанг бъза, даррав бъчангум. [1, с. 110]

Овози навбатии **и** ба истиснои як овози **и**-дароз дар калимаи **охӣ** (охир) дигар ба овози ҳамсадои **й** (йот) табдил шудааст: **акай** (6 м.) – акаи, **арчай** – арчаи, **атай** (4 м.) – атаи, **барой** (2 м.) – барои, **бачай** (7 м.) – бачаи, **бедунай** – бедонаи, **бобой** – бобои, **боғхой** – боғҳои, **болой** (4 м.) – болои, **бузбалай** – бузбалаи, **вадай** (4 м.) – ваъдаи, **донай** – донаи, **зий** – зии, **тай** (20 м.) – таи (тайи) – таги, **холой** – холои, **чаканакой** – чаканакои, **шуй** (6 м.) – шӯи (шӯйи), **охӣ** (6 м.) – охир.

Эй акаи шах, тег намезгара.

Эй акай шах, тег намезгара... [1, с. 35]

Ай тай юг бъдъро, ай тай юг! [1, с. 254].

Деҳқони ҷавон. Охӣ, ира як қопчаиша, ки мегирем, ... ҳичӣ не яг-дъ тавақ ҳақи боя амуча бърезем, у бой, охӣ, мора яғбора мекъшае! [1, с. 260].

Дар фолклори Сари Хосор овози **о** ба **а** бештар дар пасоянди **-ро** табдил гардидааст, ки ду шакл дорад: шакли кӯтоҳи **-а**, ки аз **-ра** овози **р** афтидааст; ва шакли пурраи **-ра**.

Пасоянди **-ра** (-ро) дар калимаҳои зерин дар шакли кӯтоҳ омадааст: **вазира** – вазирро, **ғора** (2 м.) – ғорро, **меҳа** – меҳро, **нава** (2 м.) – навро, **никоҳа** (2 м.) – никоҳро, **падарма** (3 м.) – падарамро, **хоиска** – хоискро, **хока** – хокро, **хонаша** – хонашро, **хучаинша** (3 м.) – хучаинашро, **хъдша** (10 м.) – худашро, **хавза** – хавзро, **ҳилола** (3 м.) – ҳилолро, **чилабша** (3 м.) – чилабашро, **чонта** – чонатро.

Баъд даррав дъ вазира роӣ кард... [1, с. 273].

И бача къланди хъдша сари гардан мекарду яг санг гандъм мегъръфту къланд мекард [1, с. 183].

Баъд (подшоҳ) одам роӣ мекъна, ба лави ҳавза [1, с. 278].

Дар калимаҳои зерин таъбири овози **о** ба **а** дар пасоянди пурраи **-ра** (-ро) шакл гирифтааст: **бандора** (2 м.) – бандҳоро, **бачара** (6 м.) – бачаро, **беакара** – беакаро, **бехудара** – бехударо, **болора** – болоро, **вазирора** (3 м.) – вазирҳоро, **говора** (3 м.) – говҳоро, **дарёра** (3 м.) – дарёро, **докара** – докаро, **ира** (10 м.) – инро, **кира** – киро, **ковшоша** - кафшҳояшро, **мара** (87 м.) – мара, **мора** (3 м.) – мора, **мъра** (15 м.) – маро, **тура** (6 м.) – туро, **ухора** (2 м.) – онҳоро, **ура** (18 м.) – ўро, **хонара** (2 м.) – хонаро, **ҳамира** (5 м.) – ҳаминро, **яктара** – якторо.

– *Дар ҳами қъшлоқ чӣ қадар банде, ки ҳаст, бандора гън кън* [1, с. 288].

*Дур рафтай, эй ҷура, хабар нест мара,
Сухтӣ ҷигаръм, чора дига нест мара.
Ма ҷониби тъ қанат бъроръм бъраръм,
Афсус чӣ кънъм, ки болу пар нест мара.* [1, с. 49]

*Бача доръм, ай и ҷа гофил шидъ рафт,
Бо мардуми Ховалинг моил шидъ рафт,
Гуфтъм бърравъм ура съррогъш бъркнъм,
Кима ба кадом куча мърсофър шидъ рафт.* [1, с. 56]

Дар калимаи **афтовара** овози **о** ҳам дар саршавӣ ва ҳам дар пасоянди **-ра** ба **а** таъбир ёфтааст: **афтовара** – офтобаро.

*Баъд омадъм, тобаву надомат кардъм, ҳаму зан афтовара дърстъмда
дод, боз шиштъм, шидъм асли қадим* [1, с. 307].

Овози **о** дар решаи калимаҳои зерин ба **а** таъбир шудааст: **пага** (3 м.) – пагоҳ, **палахой** (калимаи русӣ) – плохо, **ча** (29 м.) – чо.

*Гъларусак, сар бъшу,
пага вадай рафтанай.
Сарма шишта чӣ кънъм,
ношиштанъм бетарай.* [1, с. 33]

– *Дела палахой! ...* [1, с. 315].

– *Эй дъхта, наё, ватани мо ҳамаш девай, дар у ча одамизод рафтагиши нест* [1, с. 158].

Дар калимаи русии **тарактир** овози **о** ба **и** табдил дода шудааст.

– *Эҳа, – гуфт, дар Кангурт, – тарактир рос кардестай, аҳ ҳичо нест, ки биёя* [1, с. 198].

Дар фолклори Сари Хосор овози **о** ба **у** нисбатан зиёдтар дар мавқеъҳои мухталиф табдил ёфтааст. Яке аз мавқеъ ва хусусиятҳои хосаш пеш аз овози ҳамсадои **н** ба **у** табдил шудани **о** мебошад: **аловистун** - аловистон, **биёбун** – биёбон, **будагмун** – будагмон, **вайрун** – вайрон, **дандун** – дандон, **деҳқун** – деҳқон, **дуна** (2 м.) – дона, **калун** (3 м.) – калон, **камун** (2 м.) – камон, **коргун** – коратон, **ларзун-ларзун** – ларзон-ларзон, **майдун** (4 м.) – майдон, **метарошунем** (8 м.) – метарошонем, **мун** (4 м.) – мон, **мунанди** – монанди, **мунд** (2 м.) – монд, **мебинамун** (2м.) – мебинамон, **намедунӣ** – намедонӣ, **натуна** – натавонад, **ночоримун** – ночориамон, **нун** (6 м.) – нон, **нунбандиш** (2м.) – нонбандиш, **намуна** (3 м.) – намонад, **опискамун** (калимаи русӣ) – опискаамон, **пайвуна** (3 м.) – пайвона, **печунд** (3 м.) – печонд, **саршун** – саршон, **сутмун** – судмон, **ягун** (10 м.) – ягон, **ягун-ягун** – ягон-ягон.

– ... *Ҳамқа чуши аловистун!* [1, с. 316]

– *Тъ нуна бѣхър, мѣ хеста чѣфта ҳай кѣнѣм* [1, с. 196].

Деҳқони ҷавон. Истаро пайвуна кардестай? [1, с. 261].

Неки ягун ҳънар-пънаре дорӣ, ки ҳамита гарангчоп рафтестодай? [1, с. 246].

Овози **о** пеш овози ҳамсадои **м** низ ба **у** табдил гардидааст: **кадум** (3 м.) – кадом, **салум** – салом, **умаагӣ** (3 м.) – омадагӣ, **умад** (зиёда аз 100 м. бо назардошти сохт ва шаклҳои тасрифии феъл) – омад.

Дехқони ҷавон. Кадуме ҳаст? [1, с. 257].

Дехқони ҷавон. Хо, на боша, яг салум кънем! [1, с. 250].

Мъ ба търа туша гъръфта умадъм [1, с. 270].

Дар калимаи ёя аз ояд (биояд) ба ҷойи овози о йотбарсари ё истифода шудааст.

Идора сафеду ҷонишинай ёръм,

Тайи кастуми савз нозанинай ёръм,

Идора рава идора пурнур шава,

Хона ёя чаими душман кур шава. [1, с. 225]

Дар бахше аз калимаҳо овози у ба и табдил шудааст: **чидо** (зиёда аз 10 м.) – чудо, **лич** (3 м.) – луч, **луб-лич** (4 м.) – луб-луч, **миянсар** – муяссар, **хинар** – хунар, **чува** – чиба, **чидо-чидо** – чудо-чудо, **шид** (зиёда аз 200 м.) – шуд.

Ситораи равишанъма къчо кардӣ, фалак!

Събҳа ай миёни шаб чидо кардӣ, фалак!

Моро ба фалак то ба қиёмат кор аст,

Ай дӯсти ширин зиндачидо кардӣ, фалак! [1, с. 63]

Хара пъшти лич кард, чариданӣ рафт, паси куи Қоф рафт хар [1, с. 294].

Яг рузе шид, ки хар серуза шид [1, с. 288].

Ҳамчунин дар як қатор калимаҳо чун қоидаи лаҳҷаи шимоли шеваи ҷануби забони тоҷикӣ ба ҷойи овози ū-и устувори дароз у-и устувор омадааст: **афсус** (2 м.) – афсӯс, **бу** - бӯ, **куҳ** (2 м.) – кӯҳ, **кур** (4 м.) – кӯр, **Қурғон** – Қӯрғон, **якруза** – якрӯза, **мувош** – мӯйҳояш, **рупарут** – рӯй ба рӯят, **арус** – арӯс.

Дур рафтай, эй ҷура, хабар нест мара,

Сухтӣ ҷигаръм, чора дига нест мара.

*Ма ҷониби тӯ қанат бӯрорӯм бӯпарӯм,
Афсус чӣ кӯнӯм, ки болу пар нест мара. [1, с. 49]*

*Як гуспанди бури гӯрддӯмба дорӣ-ку, – (мегӯяд Ҳасанак аз даруни
гӯр), – ӯамура бӯкӯшу, Ҳасанака бӯте, кур мешава! [1, с. 197]*

*И куӯи баланд тура ба боло бинӯм,
Маӯтов буро, шӯлаи дарё бинӯм.
Чан вахт шидай, зиндаҷидо мегардӯм,
Як бори дига рӯи рафиқо бинӯм. [1, с. 55]*

Дар калимаҳои лаҳҷавии фолклори Сари Хосор овози **э (е)** асосан ба овози **и** табдил гардидааст, ки бештарашон аз калимаи **ҳеч** ташаккул ёфтаанд: **битаракӣ** – бехтаракӣ, **миёя** (9 м.) – меояд, **митр** (11 м.) – метр, **ҳич** (13 м.) – ҳеч, **ҳичи** (19 м.) – ҳеч чӣ, **ҳичӣ** (6 м.) – ҳеч чӣ, **ҳичка** (3 м.) – ҳеч кас, **ҳиччи** – ҳеч чӣ, **ҳиччӣ** – ҳеч чӣ.

*Деӯқони ӯавон. Акӯ тӯ одами баақлтарӣ, ай мӯда битаракӣ,
ӯамай деӯқунира дидагӣ, биё тӯ ов бӯтеву мӯ бӯззолавунӣ кӯнӯм [1, с. 256].*

– Деви сиё ай кӯчо миёя? [1, с. 163].

*Хай, занак хест, хунаш умадаку ин мардак – эшони қозӣ баӯд,
дӯвоздаҳ митр докаи сон дошт [1, с. 313].*

*Дӯхтар, дӯхтар, чолота сӯст бофтай тӯ,
Шӯғрона бӯкӯн, ӯвони хуб ёфтай тӯ.
Шӯғрона намекӯнӯм, ӯвон розӣ нест.
Бо и ӯвон ҳич ишратӯ бозӣ нест. [1, с. 61]*

– Ҳамӣ дӯнёра ӯамаша бӯтӣ, ҳичи дар ма даркор нест! [1, с. 184].

– Биё, хоҳари бѣсѣр хѣшруи соҳибчамол дорѣм, бе сару но, бе ҳичї бѣтѣмѣту мара ай и раҳ нагардон! [1, с. 184].

Эй, ҳичка нест-а? [1, с. 251].

Аз мисолҳои зикршуда бармеояд, ки дар фолклори Сари Хосор ҳодисаи фонетикии табдили овозҳои садонок ба якдигар ва ба баъзе овозҳои ҳамсадо дар нутқи гуфтугӯи маъмулан вомехӯрад.

2.5.4.2. Табдили овозҳои ҳамсадо

Оид ба табдили овозҳо дар мавзуи «Табдили овозҳои садонок дар фолклори Сари Хосор» маълумоти назарӣ қайд гардид. Дар ин нигориш бевосита дар бораи табдили овозҳои ҳамсадо дар фолклори Сари Хосор сухан меравад.

Намунаи мисолҳои табдили овозҳои ҳамсадо аз рӯи тартиби ҷойгирии овозҳо дар алифбо оварда мешаванд.

Аз мисолҳо мушоҳида мегардад, ки дар фолклори Сари Хосор бештар овози **б** ба **в** дар мавридҳои гуногун – оғоз, байн ва охири калимаҳо табдил гардидааст.

Дар оғози калимаҳо ин табдилёбӣ камтар аст: **вар** – бар, **вардор** – бардор, **вегай** – беғоҳи, **ведор** (6 м.) – бедор, **воз** (4 м.) – боз, **вунӣ** – бонӣ.

Дидор ба дидор бѣхурѣм вар,

Ормонӣ намбурум хоки тар. [1, с. 111]

– Агар чї қадар кола гуфт почо, вардор, нагард, ки бар рабби Каъба дар тѣнѣқиҳои дилѣт ба нуғи пой шатта мезанѣм, ... маводо нағрезї, чие бѣга, қабул кѣн! [1, с. 290].

Ма хов бѣдѣм, ки барги савзѣм додї,

Ведор шидѣм, як буса қарзѣм додї,

Худо бѣгира камбагалї-бепулира,

Як буса чї бѣд, ба тарсъ ларзъм додї?! [1, с. 59]

– ... Чѣшмотуна бѣчѣкен, хѣрга рафтъм, хѣрга бѣрен, давида рафтъм, давида бѣрен, чорговак, ки рафтъм, чорговак бѣрен, қарор истодъм, қарор бестену чѣшмотуна воз накънен [1, с. 301].

Овози **б** дар байни калимаҳо ба овози **в** табдил шудааст: **авр** – абр, **авру** – абрӯ, **афтовру** – офтобрӯ, **афтовшин** – офтобшин, **бедорховї** – бедорхобї, **биѣвї** – биѣбї, **бохавар** – бохабар, **маводо** – мабодо, **метова** (5 м.) – метобад, **миѣвъм** – миѣбам, **ов** (21 м.) – об, **овхѣрак** – обхӯрак, **овѣру** – обурӯ, **подавон** (3 м.) – подабон, **севга** – себгах, **секаватї** – секабатї, **тавак** (5 м.) – табақ, **хавар** (8 м.) – хабар, **ховай-ховай** – хобай-хобай, **шавона** (2 м.) – шабона.

«Гов дар диѣри бегона гусола метова» [1, с. 215].

Духтар, ки ба ов мерай, ба дастът куза,

Ту оҳ бѣкашї, чигари ман месуза.

Ай бахшаки оҳи тѣ гѣрѣфтъм руза,

Сесад рагѣ пайвандъм чидо месуза. [1, с. 58]

–*Ҳамиҷа бестен, ма рафта шахрда нону ов мекънъму баѣд шѣмора хавар мекънъм [1, с. 277].*

Дар охири калимаҳо низ овзи **б** ба овози **в** табдил гардидааст: **афтов** (12 м.) – Офтоб, **дайров** – дарѣб, **дарѣв** (3 м.) – дарѣб, **дилѣв** (2 м.) – дилѣб, **имшав** (3 м.) – имшаб, **лав** (36 м.) – лаб, **пешов** – пешоб, **талхов** – талхоб, **тов** – тоб, **улав** – он лаб, **хов** (40 м.) – хоб, **чойлов** (3 м.) – чойлоб, **чув** – чӯб, **шав** (12 м.) – шаб.

– *Ай лаву даҳани ма гапи хуб намероя... [1, с. 16].*

Ман хов бѣдъм таи чанори дѣбара,

Эй дилбаръм, майда, майда, майда.

Бедор шидъм ҳафт суламай сиѣй калта мегъзара.

Чони ширин, майда, майда, майда, майда. [1, с. 259]

*Гушаки чапша филҳолаҳақ чъмбунду тамоми кора буд кардану шав
никоҳу тамоми кору бора буд кардану иёра дар яг хуна бурдану дъхтара
қатӣ хар тоқа кадан* [1, с. 295].

Дар фолклори Сари Хосор овози д дар охири калимаҳо ба овози **н** табдил шудааст, ки калимаҳои зерин ҳамчун намуна оварда мешаванд: **банден** – бандед, **барен** – баред, **бестен** (2 м.) – биистед, **биён** (2 м.) – биёед, **биёншон** – биёредашон, **бинен** (2 м.) – бинед, **бъбарен** – бибаред, **бърасен** – бирасед, **бърен** – биравед, **ғалтиден** – ғалтидед, **наистен** – наистед.

– *Бърен, банден, биёншон!* [1, с. 326].

– ... *Мо ҳами хелӣ чор ёру биродарем, агар ошмон карда, сермон
кънен, хуб, неки накънен, тайёри бинен, ҷанг мекънем!* [1, с. 276].

– *Шъмо бърен, ҳаму ҷотонда бестен, баъд съҳар мерем, и шаҳра
наистен* [1, с. 277].

Ҳамчунин овози **д** ба овози **т** табдил гардидааст: **наметъм** – намедиҳам, **бътеву** – бидиҳеду, **зиётай** – зиёдай, **кабут** (5 м.) – кабуд, **лаҳат** (2 м.) – лаҳад, **натия** – надихад.

– *Ҳиҷ малолӣ накъна, чъзе, ки бърава, ба тани хъдъм, ура гам
наметъм* [1, с. 320].

*Хай, иқаръи зиётай ай зъмин. Охӣ, бъззолавунира мегирӣ, ё
овтиҳира?* [1, с. 255].

– *Бар, дар сари ҳаму зан парто, бъгу «иш, хари кабут* [1, с. 306].

Овози **ж** ба **ҷ** табдил шудааст: **миҷгон** – мижгон.

И абри губор-губор миҷгони ман аст,

*Қуқанд меравӣ, ларза дар ҷони ман аст.
Ҳарчо равӣ, оби сафед пеш оя,
И оби сафед, дидаи гирёни ман аст. [1, с. 66]*

Овози з ба **й** табдил гардидааст: **ай** – аз. Дар фолклори Сари Хосор калимаи **ай** 360 маротиба омадааст.

*Дур афтодай, ай ту хабар нест мара,
Сухтай чигаръм, чорай дигар нест мара.
Меҳоҳа дилъм, ҷониби тъ парвоз кънъм,
Илло, чӣ кънъм, ки боль пар нест мара. [1, с. 56]*

*... Як замоне буд, ки зани деҳқон ай сини шаҳр доду фарёд
зада омад [1, с. 144].*

«Русурхий одам ай меҳнатай» [1, с. 214].

Овози **к** ба овози **г** табдил гардидааст: **каг** – как, **погиза** (4 м.) – покиза, **погизагӣ** (3 м.) – покизагӣ, **фигр** (3 м.) – фикр, **чагман** (2 м.) – чакман, **яг** (зиёда аз 300 м.) – як, **ягбора** (4 м.) – якбора, **ягдигар** (2 м.) – якдигар, **яг-дъ** (2 м.) – як-ду, **яг-дъ-се** – як-ду-се, **ягмоҳа** (2 м.) – якмоҳа, **ягсола** – яксола, **ягҷоя** – якҷоя.

– Ҳа, эшонӣ қозӣ, каг дела [1, с. 315].

*Деҳқони ҷавон. Погизаи хӯиру бӯдърав, охӣ, утарӣ дар исқотът
додише! [1, с. 258].*

*Ашағлони ростина,
Оста бӯҷъмбон остина,
Ғаллаи савзъм қоқ шидай,
Яг бор бӯрезон борона. [1, с. 32].*

Ҷузъи аввали таркиби калимаҳои дигари номбаршуда низ аз решаи

яг (як) иборат аст.

Дар калимаи **махсад** (10 м.) овози **қ** ба **х** табдил шудааст.

*Баъд... ба мъроду махсадъи расид, шъмо ҳам ба мъроду махсаттон
бърасен* [1, с. 189].

Дар калимаи **неки** овози **л** ба **н** табдил шудааст: **неки** (33 м.) – лекин.

Неки агар ай яг найча нимша бъхрӣ, ба занта барӣ, ҷазир мешай! [1, с. 247].

Баръакс овози **н** ба **л** низ табдил шудааст: **лиқоб** – ниқоб.

Лиқоб сухт, ки хар як кабутарак шид, хест парид ба ҳаво, бърафт
[1, с. 296].

Овози **п** ба **б** табдил гардидааст: **габ** (10 м.) – гап, **туб** – тӯп, **чабгардун** – чапгардон.

– Не, габ зан! – (гуфт подшоҳ) [1, с. 300].

*Дарравӣ карда, хара оварда тъқум када, се растара ҷъгелоша ҷамъ
кард, ки зад туб, ҳами ки баст, (шуд) бугчаҳой «қимматбаҳо»* [1, с. 302].

*Пешандоз кард, умад дар ҳами дари хунай подшо яг дайро бъд,
ай ам линги хар гъръфт чабгардун партофту дъруни дайродаву гуфт: ...* [1, с. 302].

Дар калимаҳои зерин овози **р** ба **л** табдил ёфтааст: **ғишдевол** – ғиштдевор [1, с. 315], **девол** [1, с. 218] – девор, **малғузор** – марғзуор [1, с. 94].

«Кулухи қоқ ба деволи қоқ намечаспа» [1, с. 218].

Ҳамчунин овозҳои зерин ба овозҳои дигар табдил ёфтаанд:

с ба **з**: **тегъз** – тегис.

*Деҳқони ҷавон. Накън дига, вайрун накън иқа бъсёри бад
зъмина, зъмин тегъз шидаст* [1, с. 255].

т ба **д**: **авқод** – авқот, **байд** (7 м.) – байт, **қиёмад** – қиёмат.

– *Ҳами руз, занак, ай Норақ хестам, авқот накардагӣ, ҳичи авқод дорӣ, ки бӛхърем?* [1, с. 314].

Гоҳе-гоҳе дӛ даҳанак байд бӛгу, охӣ! [1, с. 265].

Деҳқони ҷавон. Қиёмадда чӣ ко мекънӣ? [1, с. 262].

ф ба в: **авзол** – афзол, **Автов** – Офтоб, **ғавс** (2 м.) – ғафс, **кавш** (2 м.) – кафш.

Съҳарӣ (зан) дӛ танга гърѣфтаку авзолу орову торо, сърхиву сѣфедву маҳшаку марҷон кард, кавио дар зери по, ҳамита, ки раҳ мегарда, ов дар қъртқъши метова, дига ай чойхърӣ то даҳ руза мемонӣ [1, с. 308].

*Автов задай дар таҳаки долунъм,
Коре кардай модараки нодунъм,
Ҷое, ки дилъм бӛдай, сар паст кардай,
Ҷое, ки дилъм набӛд, барқаст кардай.* [1, с. 60]

Деҳқони пир. Ғавс чошидъмъши [1, с. 255].

ҳ ба ғ: **устъғон** – устухон.

Баӛд мардак бачаша къштак, гуштоша пӛхтану занъши хурд, устъғоноша партофт [1, с. 285].

ҷ ба ҷ: **мачит** (6 м.) – масчид.

Мардъмо мачит ҷаъмахонӣ мераван, мебинан, ки аждаҳора сари сӛтӛмбда задагияй, дӛмгозаши ай мачит берън [1, с. 278].

ш ба с: **шамсод** – шамшод.

Ай гови лаванда беҳай тайлоқ...

Ай тут мешава шонай шамсод, [1, с. 88]

ъ ба ҳ: **матоҳ** (4 м.) – матоъ.

Бачама қатӣ молу матоҳу қатӣ зару зеваръм ов бурдак! [1, с. 302].

Аз мушоҳидаи таҳлили мисолҳо маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор зиёда аз 15 овози ҳамсадо ба ҳамсадои дигар табиал

шудаасту ин ҳодисаҳои фонетикӣ дар лаҳҷаҳо маъмулӣ мебошанд. Ҳатто ҳамсадоҳо дар паҳлуи ҳам ба овозҳои дигар табдил ёфтаанд, ки аз ягон ҷиҳат монандӣ ва аз ҷиҳати дигари баромад ё ташаккули овозӣ тафовут доранд (**авзол, Авто́в, ға́вс, кавш, махсад, шамсод, ягҷоя** ва ғ.). Ва дар ин маврид кӯшиш намуда, онҳоро ба ҳодисаҳои фонетикии монандашвию (ассимилятсияю) дуршавии (диссимилятсияи) овозҳо иртибот додан мувофиқ намеояд. Зеро дар ҳодисаҳои фонетикии мазкур низ ҳамон табдили овозҳо ба назар мерасад.

2.5.5. ТАҲФИФИ ОВОЗҲО

Дар илми забоншиносӣ таҳфиф яке аз ҳодисаҳои фонетикӣ ба шумор меравад. Дар ин хусус забонишинос Т. Н. Хаскашев навиштааст: «Дар зери мафҳуми таҳфиф тағйироти овозие фаҳмида мешавад, ки дар муҳити беадагӣ (заиф) воқеъ мегардад. Таҳфиф бештар ба садонокҳо хос аст, зеро онҳо воситаҳои ҳичосоз мебошанд. Садонокҳо дар ҷараёни нутқ метавонанд аз ҷиҳати сифат ва миқдор (тамдид) тағйир ёбанд. Вобаста ба навъи тағйирот ду навъи таҳфиф – сифатӣ ва миқдорӣ фарқ карда мешаванд. Дар таҳфифи миқдорӣ вақте, ки барои тавлиди садонок лозим аст, кам мешавад. Масалан, садонок [a] дар ҳолати заданок (қавӣ) дар калимаи **дар** бо тамдиди лозим талаффуз мешавад, аммо дар ҳолати заиф (сафед) тамдиди худро хеле кам мекунад, таҳфиф меёбад.

Камшавии тамдиди садонок (таҳфифи миқдорӣ) сабаби таҳфифи сифатии он мегардад: бинобар камии ғурсати (вақти) кам (таҳфифи миқдорӣ) узвҳои нутқ тавлиди садонокро пурра ба амал оварда наметавонанд ва дар натиҷа яке аз марҳилаҳои тавлиди садонок аз миён меравад ва ин боиси хирагию номуайянии садонок мегардад» [347, с. 102-103].

Умуман дар бораи таҳфиф забоншинос Р. Д. Каримхӯҷаева рисоли илмӣ «Тафсири усулҳои таҳфифи вожаҳо дар «Ғиёсуллуғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ»-ро иншо намудааст. Муҳаққиқ дар ин

асар куллан дар бораи омӯзиши тахфиф дар забоншиносӣ дар мисоли «Ғиёс-ул-луғот» тамоми паҳлуҳои мухталифи тахфифро дар овозҳо, хичоҳо, морфемаҳо, решаҳо, калимаҳо, таркибҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо мавриди таҳқиқ қарор додааст [ниг.: 157]. Дар ин рисола мафҳуми тахфиф ба маънои хеле васеъ, аз ҷумла афтидану ихтисори овоз ва воҳидҳои лексикӣю грамматикӣ забон истифода шудааст.

Ҳодисаи фонетикӣ тахфифро дар шеваҳо бо истилоҳоти **ихтисор шудан, гузаштан, суфт шудан ва афтидани овозҳо** ном бурдаанд [ниг.: 226, с. 35-74].

Азбаски омӯзиши ҳодисаи фонетикӣ тахфифи овозҳо дар асоси маводи матнҳои фолклорӣ мушоҳида нагардид, аз ин рӯ, масъалаи мазкур дар фолклори Сари Хосор аз рӯйи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Дар навиштаи мазкур асосан таърифи тахфифи овошиноси тоҷик Т. Н. Хаскашев ба инобат гирифта шуд, зеро ин хулоса дар натиҷаи гузаронидани таҷриба дар озмоишгоҳҳо бо методҳои гуногуни фонетикӣ бароварда шудааст.

Аз рӯйи таърифи овошиноси мазкур ҳодисаи фонетикӣ афтидани овозҳо аз тахфифи овозҳо ба кулӣ фарқ мекунад. Барои собит сохтани ин нуктаи назар аз фолклори Сари Хосор мисол меорем. Калимаи **ман** дар фолклоири Сари Хосор дар шакли гуфтугӯӣ ва лаҳҷавии **ма** ва **мъ** (зиёда аз 100 мароimba) истифода шудааст. Дар калимаҳои **ма** ва **мъ** аз охир овози **н** комилан афтидааст, ки на талаффузи он эҳсос мешавад ва на бо ҳарф **ё** аломати дигаре ишора мегардад. Дар калимаи **мъ** кашиши овози садоноки **а** кам шуда бошад ҳам, аммо аз талаффузи он овоз эҳсос ва бо ҳарфи **ъ** (шартан ба ҷои овози аслии сакта овози ҳалқии нарм номида мешавад) ишора мегардад, ки ин ҳодисаи фонетикӣ тахфиф аст. Яъне дар тахфиф овоз комилан **ё** пурра нест нагардида, зимни талаффуз кашишаш хеле кам мешавад ва бо ҳарф **ё** аломате ишора меёбад. Ҳодисаи фонетикӣ тахфиф дар фолклори Сари Хосор аз ҳамин нуктаи назар мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Агар аз калимаи шевагии **мъ**

овози ʔ афтад, дар талаффуз ё хонадни м-и танҳо нарасидани ҳиссаи овозе эҳсос мегардад.

*Ман чъғз шавъм, ба ҳоли хъд нола кънъм,
Ҳамроҳи ҷонъме, майдо, майдо!* [1, с. 28]

*Ма меравъму намерава амраи ма,
Торик шидай, куҳу биёбон раи ма,
Мурғои ҳаво наъра занан бар сари ма,
Ма наъра занъм: къчо шидай амраи ма.* [1, с. 53]

Касабай ба дили мъ гуфтӣ! [1, с. 247].

Дар лаҳҷаи чануби забони тоҷикӣ, баҳусус лаҳҷаҳои шимоли Кӯлоб ба ҷойи овозҳои садонок таҳфифшуда, яъне талаффуз ё кашишашон камшуда дар хат шартан ҳарфи ʔ (овози ҳалқии нарм, на ҳамчун овози аслии сакта) истифода мешавад.

2.5.5.1. Таҳфифи овози *а* (дар мисоли калимаҳои сода)

Омӯзиш нишон дод, ки овозҳои садонок новобаста аз мавқеи заданокӣ ва беадагиашон дар морфемаҳои гуногуни калимаҳо таҳфиф ёфтаанд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама таҳфифи овози *а* дар реша (морфемаҳои шаклсоз аз таркиби калимаҳо баъзан хориҷ карда шудаанд) мавриди таҳлил қарор дода шуд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зеринро метавон дохил кард: **арзън** (35 маротиба, минбаъд – м.) – арзан, **бофънда** (2 м.) – бофанда, **бъланд** (4 м.) – баланд, **дъво** – даъво (ҳам ифодаи таҳифи овози *а* ва ҳам овози аслии ʔ – сакта), **дърав** (12 м.) – дарав, **дърафш** – дарафш, **дъреғ** (2 м.) – дареғ, **дърид** – дарид, **дъроз** (12 м.) – дароз, **дърун** (35 м.) – дарун, **дъст** (38 м.) – даст, **зъвон** (4 м.) – забон, **зъмин** (22 м.) – замин, **камбъғал** (3 м.) – камбағал, **кашък** – кашак, **къланд** (3 м.) – каланд, **къли** – калид, **лъғат** – лағат, **майлъш** (22 м.) – майлаш, **монънд** (12 м.) – монанд,

мъ (-а, 128 м.) – ман, **мън** (-а, 3 м.) – ман, **мъра** (39 м.) – маро, **нъваса** (2 м.) – наваса (набера), **нъмоз** (10 м.) – намоз, **пъга** – пагоҳ, **пъгах** – пагоҳ, **съвор** (18 м.) – савор, **съгера** – сагера, **съхар** (3 м.) – сахар, **съфед** (9 м.) – сафед, **тъёр** – тайёр, **тъхорат** (3 м.) – тахорат, **търанг** – таранг, **хътъёт** – хатиёт (эхтиёт) **чъконд** – чаконд, **чъким** – чаким, **чъроғ** (4 м.) – чароғ, **чъшм** (26 м.) – чашм, **чъвон** – чавон. Дар ҳисоби шумораи баъзе калимаҳо шояд аз 1 то 3 адад кам ё зиёд саҳв шуда бошад, ки ин ба натиҷаи таҳлили забони тафовути зиёдеро ба миён намеорад.

Намунаи мисолҳо бо калимаҳои **арзън**, **дърав** ва **чъшм**:

*Деҳқони пир. Ҳами яктада бъра, ай барой хъдо, яг чъфти гов
бътат, арзън мекорем-е!* [1, с. 251].

Агар ягун гушаюш дърав умада боша, ина дарравӣ када дърав медозем
[1, с. 257].

*Дандоной сафеди гъл
Ҳай, ҳай бъбинӣ аз зар,
Лабҳои шърин пършакар,
Дандоно дъру гавҳар,
Ръхсораҳо севи лочвар,
Чъшмои гъл ҳавзи кавсар.* [1, с. 100]

Вобаста ба мавқеи таҳфифи овози **а** калимаҳои номбаршударо аз рӯйи сохташон дар доираи ҳиҷоҳо ба гурӯҳҳои якҳиҷоӣ, духиҷоӣ ва сеҳиҷоӣ шартан чудо кардан мумкин аст.

Калимаҳои якҳиҷоӣ: **дъст** (даст), **мъ** (ман), **мън** (ман) ва **чъшм** (чашм):

*Яг пугоӣ хамбид зуровар,
Дъстора гирифт дар пеши бар.* [1, с. 104]

– *Мома, чъзе дар насиби мъ боша, ҳаму насибма мебинъм* [1, с. 164].

*Дехқони ҷавон. Биё, ҳамӣ дъкаса, мъни тоқаҳъм, ҳучъи кънем,
дар ам як тай товасанг мунемъшу... [1, с. 263]*

Ови чъимъи дар ръхсорай ҳаму бача чъкид [1, с. 278].

Калимаҳои содаи духочие, ки овози **а** дар ҳичои якум тахфиф ёфтааст, нисбат ба калимаҳои якҳичоино бисёрҳичоӣ зиёдтаранд: **бъланд** (баланд), **дърав** (дарав), **дърафш** (дарафш), **дъреғ** (дареғ), **дърид** (дарид), **дъроз** (дароз), **дърун** (дарун), **зъвон** (забон), **зъмин** (замин), **къланд** (каланд), **къли** (калид), **лъғат** (лағат), **мъра** (маро), **нъмоз** (намоз), **пъга** – **пъгах** (пагоҳ), **съвор** (савор), **съхар** (сахар), **съфед** (сафед), **тъёр** (тайёр) **търанг** (таранг), **чъконд** (чаконд), **чъким** (чаким), **чъроғ** (чароғ), **чъшм** (чашм) ва **чъвон** (ҷавон).

Чойлоби бъланд дориву пешуи богай,

Синаи съфед дорӣ, дилум догай.

Мева мехърӣ, меваи хуб дар богай,

Ҳайфи дъхтаре дар таи чанги зогай. [1, с. 70].

*Аввал дърафша ба пой хъдът бъзану баъд (агар дард накунад) ба пой
каси дига [1, с. 214].*

*Ҳай дъреғу сад дърег, – гуфт (дар дилаш бача), – бу гърғфта боша,
овърум мереза! [1, с. 304]*

Ай омаданът тоза шидай доғи дилъм,

Ҷура меравӣ, мурдаи чъроғи дилъм,

Ку дашти дъроз, ёр, нигоҳи тъ кънъм,

И ҷуни ҷувонима фидои тъ кънъм. [1, с. 71]

Фарёд занъм, сари зъвонъм сузад,

Гар сабр кънъм, тамоми ҷонъм сузад,

Ма сабр кънъм, хъдо, ки сабръм натияд,

И дардест, ки мағзи устухонъм сузад. [1, с. 63]

Уҳо дар вахти салони нъмоз бъдан, гаита бачара дидан [1, с. 159].

(Мардак) мерафтаст дар вилоято кор мекардаст, орди съфеду тамоми чъзи бамъносиба миёвардастак ба хонаи [1, с. 196].

Търезаҳора маҳкам кард, пардаҳора кашид, чъроги шамъчърога гърыюн кард [1, с. 296].

Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтаи тъ,

Шъғрона бъкън, чъвони хуб ёфтаи тъ.

Шъғрона намекънъм, чъвон розӣ нест.

Бо и чъвон ҳич ишратъ бозӣ нест. [1, с. 61]

Дар калимаи **дъво** (даъво) овози **ъ** (овозии ҳалқии нарм) метавонад ду вазифаро иҷро кунад: аввал ҳамчун таҳфифи овози садоноки **а** ва дуюм нисбатан таҳфифи овози аслии сактаи хеш.

«– *Ма къштъм, дъхтара бътем» гуфта ба почо дъво мекъна [1, с. 278].*

Калимаҳои содаи духочие, ки овози **а** дар ҳиҷои дуюм таҳфиф ёфтааст: **арзън** (аразан), **кашък** (кашак), **майлъш** (майлаш), **монънд** (монанд).

Деҳқони чавон. Арзън мечошем? [1, с. 251]

Даррав ханчара дар кашъки лави аждаҳо монд, аждаҳо дъ пораи рост шид, дангалъи кард [1, с. 278].

Д е ҳ қ о н. Хай, майлъш, биё, ку газ кънем, охӣ! [1, с. 249]

Подавон дъхтаре дошт, монънди моҳ бъд [1, с. 273].

Калимаҳои содаи сеҳичой, ки овози **а** дар онҳо дар мавқеҳои гуногун тахфиф шудааст: **бофънда** – бофанда, **камбъгал** – камбағал, **нъваса** – наваса (набера), **тъҳорат** – таҳорат, **хътъёт** – ҳатиёт (эхтиёт)

Деҳқон. Бофъндай соз бошӣ, ки агар ҳақи кампирора нахъри! [1, с. 247].

Қосимҷон. Нав ина дар Дърозитов умадем [1, с. 245].

Деҳқон. Хай, ягун касабает кънӣ агар, ҳами қъшлоқи мода камбъгал бъсёрай, мересан, метанан, карбос мебофан [1, с. 246].

Бъд набъд, як кампир бъд, яг нъваса дошт [1, с. 298].

– Э сартърош, и афтовай ова бъгӣ, тъҳорат къ, баъд чӣ ки мекънӣ, қатӣ ма бъкън [1, с. 307].

– Бачам, хътъёт кънӣ, мърғ файрод дора! [1, с. 303].

Омӯзиш нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми **ъ** бо назардошти зиёда аз ҳисоби омори бутун дар 2060 калима ба ҷойи **а** зиёда аз 2130 маротиба омадааст.

2.5.5.2. Тахфифи овози и (дар мисоли реша ё калимаҳои сода)

Оид ба бахше аз масъалаҳои умуминазарии тахфифи овозҳо дар мавзӯи «Тахфифи овози а дар фолклори Сари Хосор» сухан рафт. Истисно аз ин вобаста ба тахфифи овози садоноки **и** бархе аз забоншиносон ва муҳаққиқон дар асрҳои ҳеш маълумоти заруриро ироа кардаанд.

Забоншинос Р. Л. Неменова доир ба гузаштани овозҳои садоноки **а** ва **и** ба **ъ** дар китоби «Кулябские говоры таджикского языка (северная группа)» иттилоъ додааст [224, с. 14].

Баъдтар (солҳои 70-80-уми асри XX) масъалаи мазкурро Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев дар китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» мафассалтар шарҳ додаанд: «Ҳодисаи гузаштани фонемаҳои **а** ва **и** ба **ъ** ... бештар дар ҳиҷоҳои кушодаи беада, яъне дар ҳолати мусоиди ихтисоршавии садонокҳо мушоҳида кардан мумкин аст. ...

Умуман, дар шеваи ҷанубӣ гузаштани **и** ба **ъ** дар ҳиҷоҳои заданок назар ба **а** бештар мушоҳид мешавад. Ин ҳодиса нишон медиҳад, ки **а** дар ҳиҷоҳои заданок назар ба **и** хосияти асосии худро муҳофизат мекунад ва нисбатан устувортар аст. Бинобар ин, вай ба ихтисоршавӣ камтар дучор мешавад» [226, с. 47].

Вобаста ба ин мисолҳои зерин оварда шудаанд: «... шъкаст – шикаст, сътора – ситора, дъга – дигар, бънӣ – бинӣ, фъреб – фиреб, гъре – гиреҳ, бъринҷ – биринҷ. Мувофиқати **ъ** - и инчунин дар ҳиҷоҳои кушодаи беада дучор шуда, дар ҳиҷоҳои баста танҳо дар якҷанд калима ... дида мешавад: дъл – дил, чъл – чил, чъз – чиз, кърм – кирм, чърк – чирк, сьнф – синф» [226, с. 47].

Муҳаққиқони мазкур дар хулоса менависанд: «Хусусияти хоси шеваи ҷанубӣ дар он зоҳир мешавад, ки аломати дуюмдараҷа дар ҳолатҳои муайяни фонетикӣ омили асосии сифатан тағйир ёфтани фонемаҳо мегардад, ки дар натиҷа як овоз ба овози дигар табдил меёбад. Чунин аст ҳодисаи дар ҳиҷоҳои беада ба фонемаи **ъ** гузаштани фонемаҳои **а** ва **и**» [226, с. 54].

Дар хусуси таҳфифи овозҳо садонок, аз ҷумла **и** дар забони тоҷикӣ овошинос Т. Н. Хаскашев дар асари илмӣ «Фонетикаи забони адабии тоҷик» назари хешро баён доштааст [347, с. 102-104].

Забоншинос Р. Давлатзода дар китоби «Усулҳои тафсири таҳфифи вожаҳо дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ» оид ба шарҳи таҳфифи **и** дар «Ғиёс-ул-луғот» назари хешро қайд кардааст [122, с. 112-113].

Масъалаи тахфифи овози садоноки **и** дар фолклори Сари Хосор аз рӯи асари фолклоршино Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанкии Кӯлоб» [1963] мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Азбаски тахфифи садонокҳо дар морфемаҳои мухталифи таркиби калимаҳо ба назар мерасаду мавзӯ хеле доираи васеи таҳқиқотро дар бар мегирад, лозим шумурда шуд, ки аввалан тахфифи садонокҳо, аз ҷумла садоноки **и** дар решаҳо (бо шумули асосҳои феълӣ) ё калимаҳои сода ба инобат гирифта шаванд.

Овози **и** дар фолклори Сари Хосор асосан дар зиёда аз 50 калимаи решагии зерин тахфиф ёфтааст, ки аз баъзеи онҳо морфемаҳои шаклсозу алоқамандсоз хориҷ карда шуданд: **ачъга** (5 м.) – ачига, **большт** – болишт, **бнӣ** (2 м.) – бинӣ, **бннӣ** (2 м.) – бинӣ, **бъригат** – биригад – бригад, **бъринч** (7 м.) – биринч, **бъсё** (18 м.) – бисёр, **бъсёр** (34 м.) – бисёр, **гълем** – гилем, **гъндъшк** (6 м.) – гунчишк, **гърд** (10 м.) – гирд, **гъревон** – гиребон, **гъревун** (2 м.) – гиребон, **гърфт** (3 м.) – гирифт, **гъръфт** (146 м.) – гирифт, **гъря** (10 м.) – гиря, **ғъчаст** – ғичаст, **дъл** – дил, **кърм** – кирм, **кътиф** – китиф – китф, **къша** – киша, **қъзил** (2 м.) – қизил, **қъшлок** (14 м.) – қишлок, **қанчъга** – қанчиға, **маслъхат** (2 м.) – маслиҳат, **мегъря** – мегиряд, **метъмъм** (на-, 8 м.) – (на-)медихамат, **мешънонемъш** (3 м.) – мешинонемаш, **мешъносӣ** (2 м.) – мешиносӣ, **мъсл** (7 м.) – мисл, **мъсофър** (2 м.) – мусофир, **нъсм** (2 м.) – нисм – ним – нисф, **оғъл** – оғил, **ошък** (13 м.) – ошик, **сън** (39 м.) – син – сун – сӯй – тараф, **тегъз** (2 м.) – тегиз, **тутък** – тутик, **търiza** (4 м.) – тиреза, хъмча – химча, **хърбич** – хирбич, **хърс** (6 м.) – хирс, **хълел** – хилел, **хътъёт** – ҳатиёт – эҳтиёт, **чъз** (18 м.) – чиз, **чъл** (14 м.) – чил, **чълик** (2 м.) – чилик – ангушт, **чъркин** (2 м.) – чиркин, **чандър** – чандир, **чъғел** – чиғел, **чъм** (2 м.) – чим, **шъғ** (2 м.) – шиф – шуғ, **шъкам** (3 м.) – шикам, **шъкамб** (6 м.) – шикам, **шъкаст** (3 м.) – шикаст, **шъкор** (11 м.) – шикор, **шърин** (8 м.) – ширин.

Калимаҳои зеринро аз рӯи сохти таркибии фонетикиашон вобаста ба садонокҳо ба гурӯҳҳо метавон ҷудо кард. Ва дар ин маврид маълум

мегардад, ки овози **и** дар кадом гурӯҳи калимаҳои сода – решаҳо бештар дар фолклори Сари Хосор ба тахфиф дучор гардидааст.

Калимаҳое, ки аз як ҳиҷо иборатанд: **гърд** (10 м.), **дъл**, **кърм**, **мъсл** (7 м.), **нъм** (2 м.), **сън** (39 м.), **хърс** (6 м.), **чъз** (18 м.), **чъл** (14 м.), **чъм** (2 м.), **шъғ** (2 м.). Ин калимаҳо асосан аз ҳиҷоҳои баста иборатанд. Аз нишондоди шуморашон бармеояд, ки кадом калимаҳо бештар истифода гардидаанд.

Чунон сандал мекъна ду паҳлавон-е.

Гърди аскар печидан ҳардуй ихо-е. [1, с. 111].

– ... Акъ мора дълму ай тъ пър шид! [1, с. 305].

Борони буҳор дидаи намнокъм,

Борон, ту, бъбор, савза дама дар хокъм.

Рузе бъшава кънчи лаҳат манзилакъм,

Кърмо бъчинан доги ватан ай дилакъм. [1, с. 54]

– Мома, чъзе дар насиби мъ боша, ҳаму насибма мебинъм [1, с. 164].

Дъмша гърфтан, ки гоҳе дъқ-дъқу гоҳе хозакию гоҳе хърга дохт,
ки ҳами чъми ба чъм кад, дар хунай подшо расундшун [1, с. 301].

Қосимҷон. Ҳо ба уними шъғ, ки рафтӣ, ба ҳамиҷара миёй,
ҳу? [1, с. 268].

Калимаҳое, ки аз ду ҳиҷо иборатанду дар ҳиҷоҳои кушода ва бастаи якум овози **и** тахфиф шудааст ва ин қабил калимаҳо дар фолклори Сари Хосор нисбатан зиёд вомехӯранд: **бънӣ** (2 м.), **бъринч** (7 м.), **гълем**, **гърфт** (3 м.), **гърффт** (146 м.), **ғҷаст**, **къша**, **қъзил** (2 м.), **хълел**, **чълик** (2 м.), **чъғел**, **шъкам** (3 м.), **шъкамб** (6 м.), **шъкаст** (3 м.), **шъкор** (11 м.), **шърин** (8 м.); **бъннӣ** (2 м.), **бъсё** (18 м.), **бъсёр** (34 м.), **гъря** (10 м.), **къшлоқ** (14 м.), **хъмча**, **хърбич**, **чъркин** (2 м.).

– ... *Бача ба пеши кампири модарша гушу б̂ниши б̂ридаг̂и рафт* [1, с. 175].

Нону ови б̂с̂ер хариду б̂ринчи б̂с̂ере хариду омад хонай як камтирда [1, с. 277].

*Э кафтараки с̂феди гардан г̂ли хор,
Гоҳ дар сари г̂л б̂ш̂ӣ, гоҳ дар сари хор,
Зурът, ки намераса ба г̂р̂фтани ёр,
Ай дург̂и бест, пасаки калата б̂хор!* [1, с. 59]

Нахът ай д̂руни ш̂ками г̂рг файрод мек̂на. [1, с. 272].

Д е ҳ қ о н. Чура, т̂ чатоқши б̂с̂е кард̂ӣ! [1, с. 249].

*Гар ёри манӣ, биё ба ман ёрӣ к̂н,
Мара мебаран, ту г̂ряю зорӣ к̂н.
Мара мебаран ҷойи дигар мефурушан,
Гар пул дорӣ ҷон̂ма харидорӣ к̂н!* [1, с. 62]

– *Д̂хтар̂м, сари м̂ ч̂ркин шидай, иқа ов мун, сар̂ма б̂шум* [1, с. 164].

Калимаи **к̂тиф** аслан **китф** буда, аз як ҳичо иборат аст. Азбаски дар лаҳҷа садоноки **и** илова шудааст, бинобар ин аз ду ҳичо иборат гардидааст.

Яг г̂ли д̂хтар ҳазор г̂л ш̂куфид, ай к̂тифой бача г̂р̂фту овард... [1, с. 296]

Калимаҳое, ки аз се ҳичо иборат буда, овози **и** дар ҳичои якум ба тахфиф дучор омадааст: **г̂ревон**, **г̂ревун** (2 м.) ва **г̂риза** (4 м.).

*Г̂л баст т̂морчаҳора,
Қ̂лфи г̂ревон дора.* [1, с. 100]

Дъмби хара гърфту гъревун ай думани хъд кашиду, синасипар таи пора дарде не, пъшти пора гарде не, муаллақзанун дар биёбун ай ақиби ами харбача раҳкӣ шид [1, с. 296].

– Бъхез, дар ҳами хуна чӣ търизае боша, маҳкам кън [1, с. 296].

Ба ин гурӯҳи калимаҳо шакли лаҳжавии калимаи иқтибосии русии **бъригат** – бригад – бригад шомил аст, ки овози **и** дар ҳичои якуми он тахфиф гардидааст.

Э духтар, барат рафта деҳқонӣ кунам,

Дар бъригатат даром ҷуфронӣ кунам.

Ҳар гаҳе ки ту дар сари корът бошӣ,

Аз шавқи дил барот газалхонӣ кунам. [1, с. 255]

Дар феълҳои зерин овози **и** тахфиф ёфтааст: **мегъръя**, **метъмъм** (на-, 8 м.), **мешънонемъш** (3 м.), **мешъносӣ** (2 м.).

– Бачат мегъръя! [1, с. 199]

Э бева, зинда монум агар,

Ай усун биём, метъмът сар! ... [1, с. 110]

– Ғлом, ҳамира калон кън, вахте ки ҳами калон шид, търа мехамбонему ба ҷои тъ болои тахт мешънонемъш, почо мешава [1, с. 274].

Мешъносӣ ҳамӣ аспӣ дева, ё намешъносӣ, ки ма съвора омадъм? [1, с. 281].

Калимаҳое, ки аз тахфифи овози **и** дар ҳичоҳои дуюм ё сеюм иборатанд: **ачъга** (5 м.), **большт**, **гъндъшк** (6 м.), **қанчъга**, **чандър**, **маслъҳат** (2 м.), **мъсофър** (2 м.), **хътъёт**, **оғъл**, **ошъқ** (13 м.), **тегъз** (2 м.), **тутък**.

Деҳқони ҷавон. (Бо овози баланд бо чӯбдастаи ба зери пои «буззолагон» зада). Ачъга! Ачъга! Ачъга! Ачъга! Паданаълата бѣззолаҳош мѣра гаранг кадан!... [1, с. 256].

– Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бѣдаст акъ гандѣма бѣрор дар даҳани дар афтов кѣну тиеқи синчала бѣтему ма гѣндѣшкову мѣргора вонѣ кѣнѣм [1, с. 197].

– ... Неки иҷа биеен, яг маслѣҳат мекѣнем [1, с. 315].

*Бача дорѣм, ай и ҷа гофил шидѣ рафт,
Бо мардуми Ховалинг моил шидѣ рафт,
Гуфтѣм бѣравѣм ура сѣрогѣш бѣкнѣм,
Кима ба кадом куча мѣсофѣр шидѣ рафт. [1, с. 56]*

Яг ҷупонбача ба яг дѣхтари подшо ошѣк бѣд, баѣд ҷан вахт молмомол кард, ки падари дѣхтар дѣхтарша ба бача надод... [1, с. 189].

Деҳқони ҷавон. Накѣн дига, вайрун накѣн иҷа бѣсѣри бад зѣмина, зѣмин тегѣз шидаст [1, с. 255].

... Ҳаф шаву ҳаф руз тавлу нагора, тутѣку сѣрнай, ҷигаку рѣбоб кашида, дѣхтара Сѣлтонҳѣсайн гѣрѣфт [1, с. 185].

Маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор овози садоноки **и** новобаста аз мавќеи ҷойгириаш дар калимаҳои содда ё решаҳо аз рӯйи ҳичоҳо ба таҳфиф дучор оmdaаст.

Ҳамчунин овози ҳалқии нарми **ъ** дар зиѣда аз 1000 калима бештар аз 1200 маротиба ҷойи **и**-ро гирифтааст.

2.5.5.3. Тахфифи овози у

Доир ба гузаштани овози садоноки у-и кӯтоҳ ба ӯ забоншинос Р. Л. Неменова дар китоби «Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) назари хешро баён кардааст [224, 1956, с. 14].

Зимни таҳлили садонокҳои шеваи ҷануби забони тоҷикӣ В. С. Расторгуева низ дар китоби «Опыт сравнительного изучения таджикских говоров» ба ҳамин ақида монанд сухан рондааст [265, с. 34].

Дар китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» муҳаққиқон Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев менигоранд: «Ба овози ӯ гузаштани у (у-и таърихан кӯтоҳ) ҳиссаи (шояд ин калима ҳодисаи бошад – Н. Н.) доимӣ мебошад ва онро бояд норма ҳисоб кард. Табдили садонокҳои дигар, ба ӯ ... ба шароити фонетикии махсус ва дар калимаҳои алоҳида ба вучуд меояд. Инак тафсили ин ҳодисаҳо:

1. у – ӯ: гъл – гул, бъз – буз, хънък – хунук, кърта – курта. Ин ҳодиса мунтазам воқеъ шуда, дар ҳаргуна шароит фонетикӣ дар таркиби калимаҳои сершумор ва дар ҳамаи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ мушоҳида мешавад [226, с. 47].

Забоншинос Т. Н. Хаскашев дар китоби «Фонетикаи забони адабии тоҷик» назари хешро оид ба тахфифи овози садоноки у чунин баён доштааст: «Садоноки у низ дар ҳолати беада тахфиф ёфта, мустақилияти муайянии худро аз даст медиҳад. Садоноки у ба туфайли тавлиди лабиаш дар ҳамсоғӣ бо ҳамсадоҳои ҷарангдор сифати хоси худро нигоҳ медорад: гувоҳ (гувоҳ), гумон (гумон), гурусна (гурусна), аммо дар байни ҳамсадоҳои бечаранг то ба дараҷаи аз байн рафтан тахфифи меёбад: хушбахт (хшбахт), чукри (чкри)» [347, с. 103].

Ақида ва нуктаҳои назари мазкур оид ба тахфифи садоноки у (у-и кӯтоҳ ва у-и устувор – якҷо у ишора мегардад) дар решаи калимаҳо ва асосҳои феъл аз рӯйи мисолҳои фолклори Сари Хосор, ки аз китоби Р. Амонов «Очерки этнодиети даҳанакии Кӯлоб» [1] гирдоварӣ шудаанд, мавриди омӯзиш қарор ёфтанд.

Мавқеи тахфифи овози садоноки у дар решаи калимаҳо (калимаҳои сода) ва асосҳои феъл новобаста аз сохт ё таркиби овозиашон аз рӯи ҳичоҳо мухталиф ба назар расиданд.

Овози у дар калимаҳои содаи решагӣ бештар тахфиф ёфта, номгӯи онҳо зиёда аз 180 ададро ташкил медиҳад.

Садоноки у дар калимаҳои содаи решагии якҷиҷоии қушодаи дуовоза тахфиф ёфтааст: **дъ** – ду, **тъ** – ту. Дар фолклори Сари Хосор калимаи **дъ** зиёда аз 50 маротиба ва **тъ** бештар аз 200 маротиба ҳолис ва бо иловаи пасванду бандакҳо истифода шудааст.

*Се моҳ шидай, ба якта хъшдор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бъҳонъм дъ газал,
Ай ҷони шърини хъдъм безор шидъм. [1, с. 58]*

Б о ф а н д а. Охи агар мъ карбос, ки бъбофъм, ай ҳақи мардак ай ҳаиша шаишаи мегиръм, дъташа метъмъи [1, с. 247].

*Гъл овардъм, ба меҳмонӣ,
Тъ қадри гъл намедонӣ.
Агар донӣ намехонӣ?!
Буҳори нав муборак бод! [1, с. 29]*

– *Не, мега, модари ма девай, търа мехъра, бебало намемона! [1, с. 158].*

Тахфифи садоноки у дар калимаҳои содаи решагии якҷиҷоии бастаи сеовозаи зерин ба назар расид: **бъз** (2 м.) – буз, **гъл** (бештар аз 50 м.) – гул, **гъм** – гум, **гън** (4 м.) – гун, **дър(р)** (2 м.) – дур(р), **къл(л)** – кул(л), **пър** (бештар аз 10 м.) – пур, **път** – пут, **сър** (5 м.) – сур, **фър** (4 м.) – фур, **хъд** (бештар аз 70 м.) – худ, **хъш** (5 м.) – хуш, **хъш** – хуш.

*Маюм бъзи чъннӣ-бъннӣ,
Дъ шох доръм, дъ бъннӣ. [1, с. 148]*

– Биём, ага гъл накардай, решаву почата меканъм, фърът метъм [1, с. 283].

– Дар ҳами қъшлоқ чӣ қадар банде, ки ҳаст, бандора гън кън [1, с. 288].

*Гъли сияҳгуши қошгардон,
Тавақ пър кънъ даст гардон,
Бъте бар дасти гългардон.
Бухори нав муборак бод!* [1, с. 29]

Мъра сър накън! [1, с. 269]

Баъд ҳаму мардак, ки хъдъи дев бъдаст, хъдъиша мъллои нағз кардасту пеши почо омадаст, ки «дъхтара ба ма бъте» [1, с. 163].

Апаш чъймоша хуй кард, ки додарақъи дар пешъи шиштай, вахтъи хъи шид [1, с. 287].

Дар калимаҳои якҷиҷоии бастаи чоровоза ё чорҳарфай зерин овози у тахфиф ёфтааст: **гърг** (28 м.) – гург, **гърз** – гурз, **гърм** (6 м.) – гурм, **гънд** – гунд, **дъмб** (15 м.) – дум, **зълф** (4 м.) – зулф, **кънч** – кунч, **кълф** – кулф, **кърт** – курт, **лъмб** – лумб, **лъхч** – лухч, **мъзд** – музд, **мълк** – мулк, **мърғ** – мурғ, **мъшт** – мушт, **пърт** (10 м.) – пурт, **пътк** – путк, **пъшт** (16 м.) – пушт, **ръст** – руст, **събх** (3 м.) – субх, **съмб** – сумб, **сърх** (9 м.) – сурх, **съст** (2 м.) – сустан, **търк** – турк, **търъм** – тухум – тухм, **фълх** – фулх, **чъғз** – чуғз, **чънг** – чунг, **чъхт** – чухт, **чъфт** – чуфт, **шър** – шукр.

«Дар даҳани гърг бошиву пот кашол» [1, с. 215].

Пас ай ть зьминчъмбъши шид, пули хуна ай минаколъши шькаст, яг хамсоя ира овард, тешае наёфтем, гьрмоша рът кьна, фақат задемъши то умадани хьтта [1, с. 311].

Қосимчон. Майлъши. Дьторта майда нохун кьву ай дъмби мь умадан бьгй! [1, с. 265].

Ҳами хел авзоре кадан, ки ҳаму хел авзор дар ҳич давлати почой набьд: чирингастии гуякчаву шартастии нъмолу холой чькундагй, қошой кашидагй, зълфой ҳамоил, ки шапидан атра, сад бу гьррьфтан [1, с. 294].

– Як пьрт, ки гуфтъм, бькашенъм [1, с. 316].

*Пода кавшои хилола,
Тьгма ба пьшти пора,
Наъли кави чилу чора,
Дили ошъқ мефора. [1, с. 101]*

Дами сьбх шида бьд, руба рафт, ки хай каму беше мезидай, ҳичи габ не [1, с. 303].

Б о й. Ай, ришът бьреза, ки мь тьра гов додъм, тьхьми арзньт додъм... [1, с. 263].

То ана-мана кард, ки курбарзангй фьлх шид [1, с. 303].

*Ман чьгз шавъм, ба ҳоли хьд нола кьнъм,
Ҳамроҳи чонъме, майдо, майдо!
Мурдам аз гамъ кьлфатои дьнёра.
Чонвар мольме, майдо, майдо!... [1, с. 28]*

Номгӯйи калимаҳое, ки аз ду ҳичо иборат буда, овози у дар ҳичои якуми кушода тахфиф шудааст, нисбат ба дигар калимаҳо зиёдтар, буда бештар аз 25 фоизро ташкил медиҳанд: **бъка** (6 м.) – буқа, **бътун** (5 м.) – бутун, **гъзар** (3 м.) – гузар, **гълон** (4 м.) – гулон, **гъчо** (4 м.) – кучо, **гъноҳ** – гуноҳ, **гъръмб** – гурумб, **гълум** (15 м.) – гулом, **дъо** (13 м.) – дуо, **дърӯғ** (4 м.) – дурӯғ, **кълух** – кулӯх, **кънъск** – кунуск, **Кънъск** (21 м.) – Кунуск, **къчък** (2 м.) – кучук, **къчо** (35 м.) – кучо, **къшо** (3 м.) – кучо, **къшод** – кушод, **къда** – куда, **кълъғ** – қулуғ, **къмоч** – қумоч, **қъръмб** (3 м.) – қурумб, **къчок** (6 м.) – кучок, **лъғат** (3 м.) – луғат, **мъдом** – мудом, **мълло** (3 м.) – мулло, **Мънъск** (23 м.) – Мунуск, **мърид** (2 м.) – мурид, **мърод** (9 м.) – мурод, **нъмол** (11 м.) – нумол – рӯймол, **ръбоб** – рубоб, **ръхсат** – рухсат, **съкут** – сукут, **съман** (2 м.) – суман, **съроғ** (6 м.) – суроғ, **съроқ** (2 м.) – суроқ, **сътъмб** (5 м.) – сутун, **съхан** (2 м.) – сухан, **тъкум** (5 м.) – тукум, **тънък** (3 м.) – тунук, **търақ** – турақ, **търуғ** (2 м.) – туруғ, **търъш** – туруш – турш, **фъзун** – фузун, **фъськ** (2 м.) – фусук – фусак, **хъдо** (Худо, 44 м.) – Худо, **хъмор** (2 м.) – хумор, **хъруз** (4 м.) – хурӯс, **хъчум** – хучум, **хънар** (5 м.) – хунар, **чъғук** – чуғук, **шъчоъ** – шучоъ, **шъмо** (37 м.) – шумо, **шътър** (23 м.) – шутур.

Дар номгӯйи калимаҳои мазкур қисме аз калимаҳо дар ҳамин шакли тахфифии у зиёда аз 40, 30 ва 20-маротибагӣ дар матнҳои фолклории Сари Хосор вомахӯранд: **хъдо** (Худо, 44 м.), **шъмо** (37 м.), **къчо** (35 м.), **Мънъск** (23 м.), **шътър** (23 м.), **Кънъск** (21 м.).

Барор, бароруше, кай мебарориш,

Рузи хъдо бега шидай, кай мебарориш. [1, с. 38]

– Бърен, ихтиёрътон, нарен ҳамӣ Қуқан тани шъмо [1, с. 181].

Ма меравъму намерава амраи ма,

Торик шидай, куху биёбон раи ма,

Мурғои ҳаво наъра занан бар сари ма,

Ма наъра занъм: къчо шидай амраи ма. [1, с. 53]

Яг руз Мънъск дар хар чормагз бор карда омадан гъръфт [1, с. 327].

Галара ба галавон, шътъра ба сорвон, подара ба подавон, рамара ба рамавон, хара ба харвон метъмът, ть мара ай раҳ нагардон [1, с. 184].

Дар яг раҳи танг Кънъск писта бор карда, ба тарафи Ховалинг омадан гъръфт [1, с. 327].

Аз номгӯйи калимаҳо бармеояд, ки бахше аз калимаҳои дигар аз 5 ва зиёда аз он истифода шудаанд: **бътун** (5 м.), **тъқум** (5 м.), **ҳънар** (5 м.), **бъқа** (6 м.), **къчок** (6 м.), **мърод** (9 м.), **дъо** (13 м.), **гълум** (15 м.).

Б о ф а н д а. Се гази бътун бърумад! [1, с. 327].

– Бача, бьсё бефара шидаму агарда рафтаву погах, ки рафтак, амь тьқумой мъра бьчънбунӣ [1, с. 294].

Бъқа бьгиръм ё ахта? [1, с. 253].

*Тари тар мебофеме, шонатар мебофеме,
Як қъчоқи хуб бътӣ, сьфтатар мебофеме. [1, с. 248]*

*Баъд... ба мъроду махсадъи расид, **ШЪМО ҲАМ** ба мъроду махсаттон бърасен [1, с. 189].*

*Гъли зардак само мега,
Санои авлиё мега,
Ба ҳар хестан дъо мега!
Буҳори нав муборак бод! [1, с. 30]*

Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп сьвор шиду ба ҷош гълумиа почо кард, хъдъи рафтак [1, с. 274].

Тахфифи у дар ҳичои якуми бастаи калимаҳое, ки аз ду ҳичо иборатанд: **бълбъл** (20 м.) – булбул, **гъндъшк** (8 м.) – гунчишк, **гъррас** – гуррас, **гъшна** (5 м.) – гушна, **дънё** (27 м.) – дунё, **дъхта** – духта, **дъхтар** (260 м.) – духтар, **дъшман** – душман, **кълфат** – кулфат, **кълча** (15 м.) – кулча, **кърта** (11 м.) – курта, **къдрат** – кудрат, **кърган** – курган, **къртък** – куртук, **къррас** – куррас, **къшқор** – кушқор, **лъғма** – луғма, **мъдат** (2 м.) – муддат, **мъшкил** (2 м.) – мушкил, **съмбъл** – сумбул, **сърфа** (2 м.) – сурфа, **съфта** (7 м.) – суфта, **тъгма** (2 м.) – тугма, **хърма** – хурма, **хърсанд** (8 м.) – хурсанд, **хърчин** – хурчин, **хърға** (3 м.) – хурға, **хърмат** (2 м.) – хурмат, **хъшёр** – хушёр, **чъмла** – чумла, **шъдгор** – шудгор, **шълха** – шулха, **шълъа** – шуъла.

Дар ин гурӯҳи калимаҳо низ баъзеи онҳо зиёда аз 250 ва 20-маротибагӣ истифода гардидаанд: **дъхтар** – 260, **дънё** – 27, **бълбъл** – 20 маротиба.

Нига кард, ки яг дъхтари хъиру шиштаю сари дев дар сари зонуш [1, с. 157].

*Дънё ба мисоли кӯзаи зарринай,
Умри одамӣ гоҳ талхъ гоҳ шъринай.
Мардъм меган: «Умракут чандинай?»
Аспи ачалум мудом тайи зинай. [1, с. 71]*

*Навруз шъдъ лолаи хъиранг бъромад,
Бълбъл ба тамошои дафъ чанг бъромад,
Мърғони ҳаво чъмла бикарданд парвоз,
Мърғи дили ман аз қафаси танг бъромад. [1, с. 31]*

– Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бъдаст акъ гандъма бърор дар даҳани дар афтов къну тийёқи синчала бътему ма гъндъшкову мърғора вонӣ кънъм [1, с. 197].

Баъд кълчаи кард, гъръфта бачаи калонъи рафтан гъръфт... [1, с. 182].

*Гъларусак кърта бъпуш,
пага вадай рафтанай.*

*Къртапушӣ чӣ кънъм,
нопушиданъм бетарай. [1, с. 33]*

Мъддати чан вахте почо ба ишрату бозӣ ва чақ-чақ қатӣ занъи саргардон бъду (пеши арбобони давлатаи) ба салом намерафт [1, с. 274].

Съфтай соз бъбофӣ [1, с. 248].

*– Не, ростиа бъгу, агарда барои ишдани мъ хафа ишда бошӣ,
хафагита бъгу, хърсанд ишда бошӣ, хърсандита бъгу [1, с. 287].*

Баде ки ҳъиёр набошӣ, ҳамеша дар азобӣ! [1, с. 126].

Тахфифи овози у дар ҳичои дуҷум ё сеҷуми баъзе калимаҳо, новобаста аз он ки зада қабул мекунам, дида мешавад: **акъ** (83 м.) – акнун, **амбър** (2 м.) – анбур, **анбър** – анбур, **ангъшт** – ангушт, **арғвон** (2 м.) – арғувон, **Балчъвон** – Балчувон, **берън** (2 м.) – берун, **гандъм** (21 м.) – гандум, **ғомък** – ғомук, **дарън** – дарун, **Кангърт** (2 м.) – Кангурт, **Кобъл** – Кобул, **махърм** – махрум, **мардъм** (25 м.) – мардум, **ольфта** – олуфта, **таваллъд** – таваллуд, **тарадът** – тарадуд, **тарбъз** – тарбуз, **устъгон** (10 м.) – устухон, **харбъза** – харбуза, **хезъм** (10 м.) – хезум, **хукъмат** – ҳукумат, **ясавъл** (2 м.) – ясавул.

Дар ин гурӯҳи калимаҳо аз ҳама зиёдтар калимаҳои **акъ** – 83 маротиба, **мардъм** – 25 ва **гандъм** – 21 маротиба истифода гардидаанд.

– Бърав акъ! [1, с. 175].

Ай хуна бадар шидъм, чаимъм ба намай,

Чаимъм ба тамошову дилъм п̄раламай.

Мардъм мега: «дар дилът ч̄и аламай?»

Ай ёр чидо шидъм, дилъм п̄раламай. [1, с. 52]

Гандъм лола, миёни гандъм лола,

Ошъқ шидаме ба дъхтари қингола.

И дъхтари қингола ба мо дил дора,

Дъ чаими сиё, зъвони бълбъл дора. [1, с. 67]

– Амбъри дандунканира биёр, бивай паданаълат, дандуноша б̄чинем, ки ба ҳърмати х̄до, агар ки сина б̄га, ба қариб̄и натиши, синакот усъ (истад), дилу чигарта мекана, мепартоя! [1, с. 315].

Ҷонунаи чон, бе ту чиёнро ч̄и к̄нъм,

Бе т̄ гъли с̄рхъ арғвонро ч̄и к̄нъм,

Бе т̄ гъли с̄рхи арғвон б̄с̄ёрай,

Дил майли т̄ дора дигаронро ч̄и к̄нъм. [1, с. 57]

Баъд мардак бачаша к̄штак, гуштоша п̄хтану занъи хурд, устъгоноша партофт [1, с. 285].

Ана, гъломи занг̄и ҳезъм мекаша, яг хари кабутай, ҳаму занай [1, с. 306].

Овози у дар асосҳои феъл низ ба таҳфиф дучор омадааст. Бештари онҳо дар шакли тасрифӣ, бо морфемаҳо дар шаклҳои инкорӣ ва таъкидии худ истифод шудаанд. Ва бо назардошти шакли асосиашон онҳоро ба ду гурӯҳ – асосҳои замони ҳозираи феъл ва асосҳои замони гузаштаи феъл чудо намудан мумкин аст.

Ба асосҳои замони ҳозираи феъл намунаи калимаҳои зерин дохил мешаванд: **б̄б̄ър** – бибур – бур, **б̄г̄ърезем** – бигурезем – гурез, **б̄д̄ъзем** – бидузем – дузд, **б̄п̄ърс̄м** – бипурсем – пурс, **б̄ч̄ънбан** – бичунбанд –

чунб, **нагърезӣ** – нагурезӣ, **къ** – кун, **кън** – кун, **накъ** – накун – кун, **накън** – накун – кун, **накъш** – накуш – куш, **намеърсӣ** – намепурсӣ – пурс, **фърӯш** – фурӯш, **шънавен** – шунавен – шунав.

Азбаски феълҳо бо шаклҳои гуногуни номбаршуда дар матнҳои фолклории Сари Хосор хеле зиёд истифода гардидаанд, аз овардани ҳисоби омории онҳо худдорӣ карда шуд. Масалан, асоси замони ҳозираи **кун** бо шаклҳои тасрифии кунам – кунем, кунӣ – кунед, кунад – кунанд, мекунам – мекунем, мекунӣ – мекунед, мекунад – мекунанд ва дар шаклҳои инкорӣ таъкидиашон бо иловаи пешвандҳои **на-**, **наме-** ва **би-** дар матнҳои фолклорӣ зиёда аз 400 маротиба вомехӯранд.

– *Эй ошно, доси теза бъгир, бъбъришун!* [1, с. 144].

Деҳқони пир. Ҳу! Биё аввал бъсанҷем, ки зиётар боша, ягун тавақакъша бъдъздем [1, с. 261].

Агар яг таҳгузаитта бъфаҳмъм, бъпърсъмът [1, с. 250].

Деҳқони ҷавон. Ҳа, ҳолӣ пайвунаш къ ала [1, с. 260].

*Эй очаи чун, ягун-ягун ёдъм кън,
Хокистари куи тъ шидъм бодъм кън.
Хокистари куи тъ шидъм боди фано,
Ай мулқойи гарибӣ озодъм кън!* [1, с. 54]

– *Мара нақши, ай як касда дъ кас нағтар, ҳар ҷое, ки равӣ, мерам қатит* [1, с. 275].

Ира и ҷа монем, сълхан ай дъхтар шънавен [1, с. 190].

Овози у дар асоси замонҳои гузаштаи феълҳои зерин таҳфиф ёфтааст: **бъд** – буд, **бъррид** – буррид, **гъзашт** – гузашт, **гърехт** – гурехт,

пъхт – пухт, **пърсид** – пурсид, **сърунд** – сурунд, **тъкид** – тукид, **фърид** – фурид, **чъкид** – чукид, **чъкид** – чукид, **шъд** – шид, **шънид** – шунид.

Ман хоб бъдам, як гъл ба дарвоза гъзаит,

Нъмоли саръи чорбога молида гъзаит.

Мардум меган: «Чита гул бѣд, ки гъзаит?»

И гъл набѣд, кадом паризода гъзаит. [1, с. 70]

Пъхт, бърѣнора гърѣфт, додъи, гуфт... [1, с. 324].

Рафтаю хонаи акаҳоида кънчорара чъкидаю бехтай, шуридаю дар як косаву иқа каҳгъли дигара бо гърѣфтаю овардай [1, с. 324].

Кокуло ба қад баробар,

Тамошо кард у духтар,

Ошиқ шѣд ба у писар,

Чо гирифт шиқъи дар чигар. [1, с. 95]

Мо нуми тѣра шънидем, пеши тѣ умадем [1, с. 252].

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор тахфифи пайвандаки пайваस्तкунандаи -у низ дар калимаҳои зерин ба назар расид: **боль** (пар) - болу, (қадам) **бъмонъ** - бимону, **гандъмъ** (ғуза) - гандуму, **ғамъ** (кулфат) - ғаму, **дардъ** (алам) - дарду, **лабъ** (даханъш) - лабу, **мағзъ** (устуғонъм) - мағзу, (дилът ба) **манъ** - ману, **рагъ** (пайвандъм) - рагу, **сърхъ** (арғвон) - сурху, (гоҳ) **талхъ** (гоҳ шъринай) - талху, **тарсъ** (ларз) - тарсу, (миёни) **хокъ** (хам сангай) - хоку, (яг) **чомавъ** (як салла) - чомаву, (ғофил) **шидъ** (рафт).

Омӯзиши масъалаи мазкур нишон дод, ки тахфифи овози у ҳамчун пайвандаки -у куллан дар матнҳои фолклории назмӣ истифода шудаанд.

Дур афтодай, ай ту хабар нест мара,

Сухтай чигаръм, чорай дигар нест мара.

Мехоҳа дилъм, чониби тѣ парвоз кънъм,

Илло, чӣ кӯнӣ, ки болъ пар нест мара. [1, с. 56]

*Ҷонӣма тасаддуқът мекӯнӣ, ёр, натарс,
Дар сояи гъл бӣшинъ, ай хор натарс.
Ай бахтаки ман тӯра ба кӯштан мебаран,
Мардона қадам бӯмонъ ай дор натарс! [1, с. 61]*

*Духтар, ки ба ов мерай, ба дастът куза,
Ту оҳ бӯкашӣ, ҷигари ман месуза.
Ай бахшаки оҳи тӯ гӯрӯфтът руза,
Сесад рагъ пайвандът ҷидо месуза. [1, с. 58]*

*Ҷонунаи ҷон, бе ту ҷиёнро чӣ кӯнӣ,
Бе тӯ гӯли сӯрхъ аргӯвонро чӣ кӯнӣ,
Бе тӯ гӯли сӯрхи аргӯвон бӯсӯрай,
Дил майли тӯ дора дигаронро чӣ кӯнӣ. [1, с. 57]*

*Дӯнӣ ба мисоли кӯзаи зарринай,
Умри одамӣ гоҳ талхъ гоҳ шӯринай.
Мардът меган: «Умракут чандинай?»
Аспи ачалум мудом тайи зинай. [1, с. 71]*

Ба ҳамин тариқ, ҳисоби омории овозҳои садонок дар матнҳои фолклории Сари Хосор собит сохт, ки овози ҳалқии нарми ӯ дар зиёда аз 2700 калима ба ҷойи у бештар аз 2800 маротиба омадааст. Яъне дар ҳамин шумораи калимаҳо овози садоноки у мавриди таҳфиф қарор гирифтааст.

2.5.5.4. Таҳфифи овозҳои садоноки о, ӯ ва э

Мувофиқи маълумоти назарӣ ва амалии соҳаи фонетика ва диалектологияи илми забоншиносии тоҷик дар калимаҳо садонокҳои

устувори **о**, **ӯ** ва **э** ба ҳодисаҳои фонетикии тахфиф ё коҳиш умуман дучор намеоянд, ё ин ки қисман мушоҳида гардида, ба овозҳои садоноки кӯтоҳ табдил меёбанд [226, с. 47-48; 347, с. 102-104; 122, с. 35-46].

Дар ин замина омӯзиш ва мушоҳидаи матнҳои фолклории Сари Хосор, ки аз рӯи асари фолклоршинос Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] гирд оварда шуданд, нишон дод, ки садонокҳои устувори мазкур низ ба ҳодисаи фонетикии тахфиф дучор омадаанд.

Забоншиносон Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев дар хусуси гузаштани овози садоноки **о** ба **ъ** навиштаанд: «Мувофиқати **ъ** бо **о**-и адабӣ пеш аз ҳамсадоҳои димоғии **м**, **н** дар лаҳҷаи ваҳиёӣ-қаротегинӣ (Ҷиргатол) ба қайд гирифта шудааст. Гузаштани **о** ба **ъ** ба воситаи **у** ба вучуд омадааст: домод – думод – дъмод» [226, с. 48].

Ҳамин ҷо мисолҳои зерин низ оварда шудаанд: «дъмод – домод, дандън – дандон, кадъм – кадом» [226, с. 48].

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор низ калимаи **домод** дар шакли лаҳҷавии **дъмод** 3 маротиба омада, овози садоноки устувори **о** дар ҳиҷои якуми он тахфиф шудааст: **дъмод** [1, с. 325] – домод, **дъмода** [1, с. 325] – домодро ва **дъмодимона** [1, с. 304] – домодиамонро.

Баъд дъмода хавар мегирани, ки сари дъмод яг ваҷаб хамирай, ай болош қаҳғъл чошидагияй [1, с. 325].

– *Мо бъррем акъ яг аму хунай дъмодимуна бъбинем* [1, с. 304].

Дар калимаи **амъ**, ки шакли лаҳҷавии калимаи **ҳамон** буда, дар асл **аму** хонда мешавад, овози **о** ба **у** гузашта, сипас тахфиф ёфтааст.

– *Бача, бъсё бефара шидаму агарда рафтаву погах, ки рафтак, амъ тъқумой мъра бъҷънбунӣ* [1, с. 294].

Ҳамчунин Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев дар дар бораи гузариши овози садоноки устувори дарози **ӯ** ба **ъ** чунин қайд кардаанд: «Фонемаи забони адабии **ӯ** (**у** – бо ишораи аломати °, **у**-и воқи маҷхул – Н. Н.) дар шеваи ҷанубӣ қонунан бо садоноки **у** мувофиқат мекунад. Аммо дар як қатор калима ба акси ин ба ҷои **у** (воқи маҷхул – Н. Н.), **ъ** мушоҳида

мешавад. Ин ҳодиса бо таъсири шароитҳои фонетикӣ алоқаманд аст; а) дар ҳиҷои пӯшида, ки пас аз он боз ҳамсадо меояд, садонокҳо, одатан, ихтисор мегарданд; б) бо таъсири ҳамсадоҳои пасизабонии чуқури **х**, **к** халқии **х**, **ε**, **h**, инчунин сонорҳои **л**, **р** садонокӣ **у** кушодатар шуда, хеле ихтисор мегардад. Дар натиҷа дар ин шароитҳо **у** сифаташро тағйир медиҳад ва ба фонемаи **ӯ** мегузарад. Дар ин сурат гузаштани **ӯ** (**у°**) ба **ъ** характери бавосита дорад, яъне вай ба воситаи **у** мувофиқат мекунад: адабӣ: **хӯрок**, ҷанубӣ: **хурок** – **хърок**» [226, с. 48]. Дар ҳамин ҷо мисолҳо зерин пеш аз ин гуфтаҳо оварда шудаанд: «**ъ** – **ӯ** (**у°**) – **ъ**: **къҳна** – **кӯҳна**, **къҳ** – **кӯҳ**, **мълчар** – **мӯлчар**, **омъхта** – **омӯхта**, **мъһтоҷ** – **мӯһтоҷ**, **хърок** – **хӯрок**, **хърдан** – **хӯрдан...**» [226, с. 48].

Дар решаи калимаҳои мазкур овози садонокӣ устувори дарози **ӯ** новобаста аз мавқеи ҳиҷосозӣ ва заданокӣ тахфиф ёфтааст: **исъ** (10 м.) – ин сӯй, **исън** (3 м.) – ин сӯй, **кълӯх** – кулӯх, **Нахът** (**нахът**, 30 м.) – Нахӯт, **ханъз** – ханӯз, **пъшок** (8 м.) – пӯшок, **усъ** (22 м.) – он сӯй, **усън** (3 м.) – он сӯй, **хърок** – хӯрок.

Фуломшоҳ. Исъ шъгай [1, с. 268].

Деҳқони ҷавон. Эй, шамол ай исънае! [1, с. 260].

Пасттари погизатари хъиру бъдравъи, ки ина и кълӯхо қатиш аралаш нашаван! [1, с. 258].

«Път-пътакът път мега, оши бе нахът мега» [1, с. 216].

Неки пъшоки созам надорӣ [1, с. 266].

Ҳучъи къ ай усъ! [1, с. 262].

– Ё расулълло, – гуфтан, – насиби мора аллоҳу таолло буд кардаст, акъ хъроки амӣ гърг шидем [1, с. 297].

Дар феълҳои зерин бо назардошти истифодаи пешвандҳо ва бандакҳо овози садоноки *ӯ*-и устувори дароз тахфиф шудааст: **бъхъ** (4 м.) – бихӯр, **бъхър** (12 м.) – бихӯр, **мехъра** (23 м.) – мехӯрад, **намехъра** – намехӯрад, **нахър** (-а, -ен, 4 м.) – нахӯр(-ад, -ед), **ноомъхт** – наомӯхт, **пъшонд** (3 м.) – пӯшонд, **хъръм** – хӯрам.

«Харбузара бъхъ, тура ба палак чӣ кор» [1, с. 212].

– *Нон доръм, – гуфтак, – ҳу, сари ваноғъна, чомам партофтагӣ, қатӣ нон ов доръм, қатӣ додарақът бъгӣ, бъхър!* [1, с. 183].

«– Не, мега, модари ма девай, търа мехъра, бебало намемона!» [1, с. 158].

Хари коом мъсофъре боша, дар дъруни хуна бандъмъи, ки дар и даҳай дар гърғъи нахъра, ки шармъндагим ба олам бъроя, ки «дар даҳани дари фалун кампир хара гърг хурд [1, с. 291].

– *Шъмо аврати ёш, мо одами ноомъхт, чӣ хел мекънем?* [1, с. 309].

Иёра дъхтар сеқаватӣ сару по пъшонд [1, с. 273].

Сазои саръм ба и мъсофир шиданъм,

И гушай мълки мардъммо шид ватанъм.

Ку дустии шърин мара бара бар ватанъм,

Сангора хъръм, ёди гарибӣ накънъм. [1, с. 53]

Овози *ӯ* дар калимаҳои аз чиҳати сохт мухталиф ва таркибҳо низ ба тахфиф дучор омадааст: **исън-усън** – ин сӯй-он сӯй, **исъ-усън** – ин сӯй-он сӯй, **исъ-усъ** (4 м.) – ин сӯй-он сӯй, **овхърак** – обхӯрак, **пърхър** – пурхӯр, **ръмол** (3 м.) – рӯймол, **усънгидай** – дар онсӯйгӣ аст, **ҳавлохър** – ҳавлохӯр, **чойхърӣ** – чойхӯрӣ.

(Шавҳараш) умад, шиштаку исън-усън ниғаҳ кард [1, с. 311].

Мъра ҳам бѣбар, орд бѣкѣн, ҳезъм биёр, исъ-усъ кѣн» [1, с. 288].

Зад хез, бѣрумад, ки қозира дѣдѣста, ки задан, то овхѣраки таҳинаша майдаву тарит шид [1, с. 317].

«Ай кѣнѣск мерасаду ай пѣрхѣр не» [1, с. 213].

*Гѣндѣшкаки чѣр-чѣрї, чѣр-чѣрсамиѣн,
Ҳайдама бѣте, ки занта бурдан дигарон.
Бурдан дигарон, гѣрѣфта бохтан дигарон,
Рѣмола бѣгї, гѣря бѣкѣ мѣсли занон. [1, с. 321]*

Қози тари вазмини лулаи ҳавлохѣра, ки кашол кардан, поҳош дар зѣмин норасида бѣд, ки дѣ ошбѣра дар дѣ лѣхчи қунѣш, ки чѣқид, «мѣ, – гуфт, – то даҳ пѣрта яктайї мегум, дилу қигарѣм мереза» [1, с. 316].

Сѣҳарї (зан) дѣ танга гѣрѣфтаку авзолу орову торо, сѣрхиву сѣфедву маҳшаку марҷон кард, кавио дар зери по, ҳамита, ки раҳ мегарда, ов дар қѣртѣқѣш метова, дига ай чойхѣрї то даҳ руза мемонї [1, с. 308].

Дар хусуси тахфифи овози садоноки устувори э дар асарҳои илмӣ маълумоти муфассал ба назар нарасид. Танҳо забоншинос Р. Давлатова дар баҳши ивази садоноки э ба а менвисад, ки Ромпурї хангоми нишон додани шакли тахфифѣфтаи калимаҳо аз хусуси саҳеҳ будан ё набудани чунин воҳидҳои луғавӣ низ мулоҳизаҳои чолиб баён мекунад. Инро дар мисолҳои зерин дидан мумкин аст: «дас – ба маънии монанд... ва дар «Сироч-ул-луғот» навишта, ки **дас** ба маънии монанд ё он ки муҳаффафи дес... бошад. Дар ин сурат билкасп (яъне дис) саҳеҳ» (қ. 1, с. 335) [122, с. 40-41].

Дар фолклори Сари Хосор бошад, тахфифи овози садоноки устувори э дар калимаи **қаротѣгинї** [1, с. 196] (– қаротегинї) ба назар

расид, ки овози э (е) бо ь ишора шудааст. Ва шояд ин калима дар лаҳҷаи ҳамонвақтаи Сари Хосор ба шакли **қаротигинӣ** талаффуз мешудааст ва овози садоноки ноустувори **и** ҳиҷои сеюм ба таҳфиф дучор гардидааст.

Занъи ҳамита зани ҷаҳманбозе бӯдаст, ки нуни кънҷорагӣ мекардаст ба шушаву нуни базеби қаротъгини лъм-лъм барои ҷаҳмандоша...» [1, с. 196].

Аз мисолҳо бармеояд, ки дар фолклори Сари Хосор на ин ки овозҳои садоноки ноустувори **а, и, у**, балки садонокҳо устувори **о, ў** ва **э** низ бавосита ё бевосита ба таҳфиф дучор омадаанд.

2.5.5.5. Таҳфифи овозҳо дар морфемаҳои шаклсоз

Аз рӯйи омӯзиши матнҳои фолклории Сари Хосор ба гурӯҳи морфемаҳои шаклсоз интихобан бандакҳо ва пешвандҳои шаклсоз, ки ба таҳфифи овозҳо дучор омадаанд, дохил карда шуданд.

Бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ

Дар мадди аввал бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ меистанд, ки доир ба онҳо дар асарҳои «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Гамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» хулосаи илмии сарех дода шудааст. Аз ҷумла дар ҳар ду асар ба мазмуни зайл қайд гардидааст, ки бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ дорои маъноҳои семантикӣ ва грамматикӣ буда, ҳам соҳибият ва ҳам шахсро далолат мекунанд [ниг.: 133, с. 219-220; 109, с. 161-163].

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ам** дар бештар аз 70 номгӯйи калима бо таҳфифи овози садоноки **а** зиёдтар аз 200 маротиба омада, ба ҷойи он овози ҳалқии нарми **ъ** дарҷ ёфтааст, ки калимаҳоро аз рӯйи муносибати маъноияшон ба гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Бандакчониши шахсї соҳибии **-ъм** (-ам) дар гурӯҳи калимаҳое, ки одамон ва узвҳои онҳоро ифода мекунанд: **Авазхонъм** (Авазхонам), **акааякъм** (акааякам), **додаракъм** (додаракам), **ёракъм** (ёракам), **ёръм** (ёрам), **занъм** (знам), **модаръм** (модарам), **падаръм** (падарам), **хоҳаръм** (хоҳарам), **хъдъм** (худам), **дастъм** (дастам), **дилакъм** (дилакам), **дилъм** (дилаам), **дъстъм** (дастам), **зъвонъм** (забонам), **қъртъкъм** (қуртуқам), **миёнъм** (миёнам), **устухонъм** (устухонам), **чашъм** (чашмам), **чигаръм** (чигарам), **чонъм** (чонам).

Э Авазхонъм – лахти чигар,

Дар шикор мекънї ту сафар. [1, с. 105]

Бошї гар, бошї бозафар,

Ру бинем, бачам, бо якдигар. [1, с. 106]

– Эй бобо, бъсёр ҳамї додаракъм гъина шидай, нон мега, ҳич чї нон надорї? [1, с. 183].

Қади ёръм – хъмча гъли дулуна,

Лабъ даҳанъи бодоми шъриндуна.

Эй ҷураи чон, буса ай рут буте,

Гашти сафарум шидай мерам хуна. [1, с. 73]

Падаръм қатї модаръм як чуледа омадан, ки ма ай модар омадъм [1, с. 283].

Агар одами соз бошї, ба дилъм мувофиқ соз биёй, мъда санг бъкашунї, кор мекънъм қатит [1, с. 250].

– Оҳ, бало дар саръм! [1, с. 290].

Гар ёри манї, биё ба ман ёрї кън,

Мара мебаран, ту гъряю зорї кън.

*Мара мебаран ҷойи дигар мефурушан,
Гар пул дорӣ ҷонъма харидорӣ кён! [1, с. 62]*

Калимаҳое, ки бевосита ба одамон ва ҳолати онҳо мансубанд: **дамъм, димоғъм, ёдъм, зоръм, зуръм, илоҷъм, қисматъм, ларзъм, маҳсадъм, назаръм, насибъм, номъм, сабръм, ховъм.**

Фуломшоҳ. (Нафаси вазнин кашида). Лавда брасем, дамъм гъръфт
[1, с. 266].

*Деҳқони ҷавон. Мъ ҳам ай барои ҳамӣ димоғъм сухтасту
бърумадам [1, с. 251].*

– *Илоҷъм дар дъсти тъҳай, ягун ҷо агар бачом кёнӣ, хубу нағз,
набоша, яқин мъра мекъшан! [1, с. 303].*

– ... *Мъ акъ қабулъи мекънъм, дар қисматъм чъзе рафта боша! [1, с.
295].*

– ... *Қолина биёр қатӣ говора, чърога даргиронда дар пешъм
мон, ки бачама то набинъм, – гуфтак, – мъра дига ховъм намебара! [1, с.
314].*

Таҳфифи овози а дар морфемаи калимаҳое, ки соҳибияти инсонҳо ва дигар маъноҳои мансуб ба марбут ба онҳоро мефаҳмонанд: **дарсъм, зеваръм, куталъм, қарзъм, меҳнатъм, нопушиданъм, нишонъм, нонъм, овъм, ошъм, пайвандъм, пастъм, пешъм, пулъм, рафтанъм, савғотъм, савзъм, соҳибъм, тайлоқъм, халосъм, хирманакъм, бандъм, коръм, қабулъм, ҳақъм, ҷавобъм, чъфтъм.**

*Ай хуна баромадӣ, эй ҷураи маст,
Тоқӣ ба сари абру, қалам сари даст.
Гуфтъм: «Къчо мерай, эй маълими маст?»*

Ба гапъм нагӣ, вақти дарсъм бигзашт. [1, с. 226]

– *Хучаин, – гуфтай, – ҳаму ягсола меҳнатъм дар арвоҳи падаръм,
фотиҳа бъте, ки дига намиём* [1, с. 322].

– *Пулъм бъте, тъ почой къну ма падарма кофтанӣ мерам* [1, с. 275].

– *Э акам, савготъм овардай.* ... [1, с. 321].

Ҳақът ай хъдът, ҳақъм ай хъдъм! [1, с. 259].

Бандакчонишинҳои шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми танҳо **-ат** бо тахфифи овози садоноки **а** дар **-ът** дар номгӯйи зиёда аз 70 калима бештар аз 100 маротиба омадааст.

Калимаҳои мазкур бо тахфифи овози **а** одамон ва узвҳои бадани онҳоро нисбат ба соҳибияти шахси дуҷум ифода мекунанд: **амакът** (амакат), **додаракът** (додаракат), **ёрът** (ёрат), **падарът** (падарат), **хъдът** (худат), **ҳардът** (ҳардуят), **шахът** (шаҳат), **бағалът** (бағалат), **гарданът** (гарданат), **гушът** (гушат), **даханът** (даханат), **дастът** (дастат), **дилът** (дилат), **додарът** (додарат), **дъстакът** (дастакат), **дъстът** (дастат), **қадът** (қадат), **ришакът** (ришакат), **ришът** (ришат), **сарът** (сарат), **чонът** (чонат).

Амакът намешам! [1, с. 257].

– *Бачам, – гуфт (усто), – и додарът чӣ ко кард?* [1, с. 199].

То агар хоки даҳанът накънъм арзънота, аҳ наемунъмъте! [1, с. 263].

Қадът бо шохъи нараса, шохша хам кун [1, с. 214].

Бача, бача, тоқии нав дар сарът,

Ду медали вайнагӣ дар пеши барът.

Чура, рафтъм, конверт дар руи усталът,

Ту чашмак бѣзан, мешинѣм дар барѣт. [1, с. 226]

Калимаѣое, ки соѣибияти амал ва холату вазѣбияти шахсони дуюмро тавассути тахфифии бандакѣонишини шахсѣ-соѣибии **-ѣт** мефаѣмонанд: **ачалѣт, вахтѣт, гапакѣт, гапѣт, гирифторѣт, зурѣт, истоданѣт, ишѣакѣт, корѣт, маргѣт, насабѣт, некѣт, рахмѣт, рафторѣт, саломѣт, софѣт, файродѣт, фѣрѣт, хайрѣт харидорѣт, ховѣт, хотирѣт, чутѣт.**

– *Ачалѣт омад!* [1, с. 281].

– *Дѣхтари хола, ма яг гапакѣт бѣзанѣм* [1, с. 324].

Э духтар, барат рафта дѣхѣонѣ кунам,

Дар бѣригатад даром ѣуфтронѣ кунам.

Ѥар гаѣе ки ту дар сари корѣт бошѣ,

Аз шавѣи дил барот газалхонѣ кунам. [1, с. 225]

– *Хай, бачам, хѣдо сафари некѣт бѣта, умри дѣрозѣт бѣта, тани сѣхат, дили бегад бѣта, бѣрав аѣу* [1, с. 319].

– *Тѣ чѣ хов дидѣ, ховѣт нек боша?* [1, с. 306]

Тахфифи бандакѣонишини шахсѣ-сѣибии **-ѣт** (-ат) дар калимаѣои дигар, ки маѣнои соѣибияти шахси дуюм, мансуб ва марбут ба онро доранд: **аловѣт, арзѣнѣт, барѣт, бѣринѣт, гандѣмбѣрѣнѣт, гушворѣт, гуштѣт, досѣт, дѣрозѣт, зорѣт, исѣотѣт, каврѣт, нишонѣт, норѣт, пешѣт, пѣшокѣт, рахѣт, тасаддукѣт, тахтѣт, усталѣт, харѣт, холисѣт, хомѣт, хаѣт, чилпечѣт, чѣвонѣт, чѣфтѣт.**

Почо, ба фарзандѣ қабул мекѣнѣ, бѣкѣн, қабул намеѣнѣ, бар рабби Қаѣба аловѣт мезанѣм! [1, с. 289].

– *Иѣрак гандѣмбѣрѣнѣт кѣнѣм?* [1, с. 323]

Деҳқони ҷавон. Досът қатитай? [1, с. 258].

*Ай омаданът агар хабар медоштъм,
Дар рӯй раҳът гъли съман мекоштъм.
Гъл мекоштъм, ки пота дар хок назанӣ,
Хоки қадамта ба дида мевардоштъм.* [1, с. 49]

– Агар саломът намешид, яг лъгмай хомът мекардъм! [1, с. 164].

Аз мисолҳо бармеояд, ки баъзан бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ аз муайяншаванда ба муайянкунанда гузашта, бо сифати исмҳо меоянд.

Бандакҷониши шахсӣ-соҳибии танҳои **-аш** бо шакли лаҳҷавию таҳфифиаш – **-ъш** дар номгӯи зиёда аз 120 калима бештар аз 250 маротиба омадааст, ки аз бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии дигар афзунтар мебошад.

Шакли лаҳҷавию таҳфифии бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси сеюми танҳои **-ъш** (-аш) дар калимаҳое, ки **одамон**-ро ифода мекунад: **акахонъш** (акахонаш), **додаракъш** (додаракаш), **додаръш** (додараш), **дъхтаръш** (духтараш), **занъш** (занаш), **кампиръш** (кампираш), **модаръш** (модараш), **моиндаръш** (моиндараш), **ошъкъш** (ошиқаш), **падаръш** (падараш), **соҳибъш** (соҳибаш), **хучайнъш** (хӯчинаш).

Акахонъш гуфт: «Сари и ваноғда байд бъга, мъқаррар ҳамуҳай» [1, с. 320].

Даррав дъхтар омада дид, ки устъғоний додаръш нест, оҳ кашид, ки и устъғоний додари мара кӣ хурда боша [1, с. 285].

Баъд хонаш омадай, съни дъхтаръш гуфтӣ:
«– Тезинара соз кън, ки кала овардъм!» [1, с. 284].

Яг мард бъд дар ҳаштоду кампиръш дар ҳафтоду ба қъдрати хъдои таъоло дар иё ҳич яг насл тавалъд нашид [1, с. 287].

Хуҷаинъи бъромада гуфт:

«– *Чура, хафа шидӣ?*» [1, с. 174].

Бандаҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ъш** (-аш) дар калимаҳое, ки узви баданро мефаҳмонанд: **дъстъш, даҳанъш, дастъш, дилъш, гарданъш, гушъш, къртъкъш, лингъш, пьштъш, саръш, танъш, халқъш, чашмъш, чъликакъш, чъшмъш.**

Деҳқони пир. Дар дъстъи додӣ? [1, с. 254].

Чел дар гарданъи дохт, бугак дъсто-е,

Бандӣ каду фъридак дар майдоное-е... [1, с. 112]

Банд дохт, қозира пьшт кард, рафт, яг ҳавзи калуне бъд ҳаму ча бурд, ай лингъи, ки дангал кард, яг мусъфед ай усъ тъҳорат мекард [1, с. 318].

– *Рафта мусъфеда пърс, ки талаби дилъи чияй, ба мо бъга!* [1, с. 288]

Ховай-ховай, руи сини афтовае,

акамой, акамой, акамой.

Дамъи назанен ки аъзои танъи зардовае,

акамой, акамой, акамой. [1, с. 42]

Калимаҳое, ки ба одамон мансуб ва мутаалиқанд: **гапъш, дамъш, ишқъш, кафанъш, махсадъш, мачакъш, нигоҳъш, овозъш, одатъш, пьшокъш, ришъш, ховъш, хърматъш.**

Ғайри гапъи дъо мерава! [1, с. 256].

Баъд ... ба мъроду махсадъи расид, шъмо ҳам ба мъроду махсаттон бърасен [1, с. 189].

Дехқони ҷавон. Ҳамӣ, мун акъ дига дар дънё овозъи наёя! [1, с. 263].

– ... *Пару пъшокъи роӣ кън!* [1, с. 302].

– ... *Одами шалпарай, ховъи мебара, мехезен, меравен* [1, с. 314].

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ъш (-аш)** дар калимаҳои ифодакунандаи ҳайвонот ва мансубу мутаалиқ ба онҳо: **аспъш, гъргъш, паръш, шохъш.**

Баъд аспъи қарор истод [1, с. 281].

– *Дар иҷа паранда пар зана, тефу паръи месуза, чарънда чар бъзана ҳалқу нояш месуза, ё ки ба замин биёя кафи поюш месуза, тъ чӣ хел омадӣ?* [1, с. 281]

Гова, ки дар шохъи задӣ, аъзоюш мечунба [1, с. 317].

Калимаҳои, ки бо бандакҷониши шахсӣ-соҳибии **-ъш (-аш)** ашӯҳоро ифода мекунад: **арзънъш, бесатръш, боғъш, гуштъш, ғилофъш, донъш, қахъш, овъш, пулъш, рахъш, рохъш, сабусъш, сангъш, тасбеҳъш.**

И бачаалока арзънъи ичи дуна надора? [1, с. 260].

Дар мисоли мазкур – **арзанъш** – агар бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ъш (-аш)** ҳам омада бошад, аммо соҳибият ба шахсро ифода накарда, иловатан барои таъкид истифод гардидааст.

– *Ма пърсиданӣ омадъмът – яг мардаки хъиру дар богъи медърояву мебъроя, бахчӣ ита мекарда боша?* [1, с. 159].

Дехқони пир. Ай мъ ҳамиқа серӣ аст, ки донъи ай хуначаш бърумаагияй! [1, с. 259].

– Яг хърма руган доръм, оварда дар гърди дег мегардонъмши, баъд овъши мерезъм, чалласи руган мешава [1, с. 327].

Руба рафтай дари яг осёбда... тасбеҳъши дар гарданъши, у шиштай як канорда [1, с. 150].

Калимаҳе, ки бо бандакҷониши шахсӣ-соҳибии **-ЪШ (-аш)** маъноҳои гуногунро мефаҳмонанд: **аввалъш, ақибъш, аслъш, басыш, бисотъш, бодъш, боръш, вақтъш, ваҳтъш, гумъш, дарунъш, иқаакъш, иқаръш, кадаҳъш, калонъш, камолъш, кашолъш, қоқъш, коръш, қабулъш, қавлъш, лъғатъш, минаколъш, монандъш, мълъш, нимъш, нълъмъш, омаданъш, партъш, пасъш, пешандозъш, пешъш, равунъш, рузъш, созъш, суроғъш, тамомъш, таҳъш, файродъш, ҳаққъш, ҳалолъш, хуйъш, хучъш, чънғъш, чамъш, чаҳдъш, чоъш.**

Мъ дар аму аввалъши гуфта бёдъм, ки қатӣ тъ соз намегиръм! [1, с. 256].

Деҳқони ҷавон. Бодъши намеқънем? [1, с. 260].

И Эраҷи тълисмиҳкан(ро) модаръши ай халқе бёд, ки дар вақтъши бо дево ҷанг мекардан ... [1, с. 189].

– *Почо и бачара партофт, биё бурда гълома метемъши, гълум калонъши къна, баъд гълома ай почой мегирему бачара ба ҷои отаи почо меқънем [1, с. 274].*

– *Эй почои олам, як паданағлати хар умадаи дар таҳ, мега, ки «яг хар доръм, ба фарзандит қабулъши кън [1, с. 288].*

– *Э гълуми пирхар, – гуфт, – пасъши нагард, ба тани хъдъм [1, с. 317].*

– *Хъдо насибай ть къна, хъдоё хъдовандо, ҳалолъи ба ть, неки погаҳда мерем!* [1, с. 294].

Бандакҳои феълӣ ва хабарӣ

Дар матнҳои фоклории Сари Хосор бо тахфифи овозҳои бандаки феълию хабарии шахси якуми танҳои **-ъм** (-ам) номгӯӣ зиёда аз 40 калима ё асосҳои замни гузаштаю ҳозираи феъл бештар аз 120 маротиба омадааст.

Бандакҳои тахфифӣ бо асоси замони гузашта феълҳои зеринро дар бар мегирад: **будъм, бѣдъм, бѣромадъм, гуфтъм, гѣрѣфтъм, дидъм, додъм, ѳфтъм, задъм, кардъм, овардъм, омадъм, умадъм, хурдъм, шидъм, шинондъм, шиштъм.**

Ман хов бѣдъм таи чанори дѣбара,

Эй дилбаръм, майда, майда, майда.

Бедор шидъм ҳафт суламай сиёй калта мегъзара.

Ҷони ширин, майда, майда, майда, майда. [1, с. 259]

Дъмби ҳаму зана маам гѣрѣфтъм дарравӣ карда [1, с. 305].

Оҳи сард ай дили пѣрдард мекаша, ки: «мъ дар дѣнѣ шармънда шидъм, ки ҳоли ҷумлагӣ мега, ки подшо одам наѳту дѣхтарша ба хар дод!» [1, с. 295].

Феълҳо бо асоси замони ҳозира аз калимаҳои зерин иборатанд: **баръм, биёвъм, биравъм, бихъръм, бѣбинъм, бѣгиръм, бѣзанъм, бѣравъм, бѣроръм, бѣхонъм, бѣхуръм, гиръм, доръм, кунъм, кънъм, мебардоръм, мебаръм, мебинъм, медонъм, мекънъм, мемонъм, меравъм, метъм, мехохъм, мешинъм, накънъм, намекънъм, наметъм, намефаҳъм, шавъм.**

Қосимҷон. Гъҷот баръм? [1, с. 265].

«– Ма яг одами бодпо доръм, бо ҳаму одамъм медавӣ, ть гъзаитӣ,

ма тѐра мегирѐм, нагѐзаштї, у гѐзашт, ма тѐра мекѐшѐм» [1, с. 279].

– Мара ҷавоб бѐтен, даҳсола Бѐхоро хонданї меравѐм ... [1, с. 181].

Калимаҳое, ки бо бандакҳои хабарии **-ѐм (-ам)** оmdaанд: **азодорѐм, ведорѐм, ғамдорѐм, доғѐм, зорѐм, мастѐм, одамѐм, озодѐм.**

Ма хов бѐдѐм, ки марг ведорѐм карде,

акамой, акамой, акамой,

Ма дѐхтари дѐруза, Хѐдо ғамдорѐм карде,

акамой, акамой, акамой.

Дар ҳини мастим азодорѐм карде,

акамой, акамой, акамой,

Ба руи акајкѐм зорѐм карде,

акамой, акамой, акамой! [1, с. 41]

Пешвандҳои шаклсози феъл

Роҷеъ ба пешвандҳои шаклсози феъл дар китобҳои илмии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Гамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» қайд гардидааст, ки як гурӯҳ префиксҳои феълии забони тоҷикӣ бо феъл омада, шаклҳои грамматикӣ месозанд ва ба воситаи онҳо тобишҳои нави грамматикӣ ва услубии феълҳо - ҳамчун инкор, замон, оҳангнокии сухан ва ғайра ифода меёбад. Ин гуна префиксҳо маънои аслии (лексикӣ) феълро тағйир дода наметавонанд ва бинобар ин **префиксҳои шаклсоз** номида мешаванд: **би- (бу-), ме-, на-** [133, с. 251-256; 109, с. 186-190].

Дар китоби «Гамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дарҷ гардидааст: «Агар феъл бо ҳамсадои лабулабии **б** сар шуда бошад, префикси **би-** бо шакли **бу-** омада, бо он мувофиқат мекунад: Онҳо вазифи оинагиро ҳам адо наменамуданд, ки ман худро дар онҳо **бубинам** (Ҳаким Карим).

Ба маҷлис духтари колхоз биёмад,

Бубояд нутқи ширинаш шунидан. (Раҳимӣ)» [109, с. 189].

Аммо ин назар нисбӣ аст, зеро агар ба калимаи **бубин** мувофиқ омада бошад, ба калимаҳои **буборид** (биборид), **бубарояд** (бибарояд) ва **бубаред** (бибаред) на он кадр мувофиқат мекунад.

Калимаҳое, ки дар фолклори Сари Хосор бо тахфифи овозҳои садоноки и ва у дар пешванди **бъ-** (би-, бу-) истифода гардидаанд, асосан феълҳоро дар бар гирифта, номгӯи зиёда аз 100 калима бештар аз 500 маротиба бо тасрифҳо омадааст: **бъбар, бъбарен, бъбинем, бъбин, бъбинӣ, бъбор, бъброя, бъбършун, бъга, бъгарден, бъгем, бъги, бъгӣ, бъгир, бъгърезем, бъгалтем, бъдоз, бъдор, бъза, бъзгарем, бъзи, бъзиҳӣ, бъкан, бъкафа, бъкаш, бъкнъм, бъков, бъкшӣ, бъкъ, бъкън, бъкъша, бъқапъш, бъмбрӣ, бъмбъра, бъмбурум, бъмон, бъпаз, бъпар, бъпуш, бъпърсемъш, бъра, бърав, бърасем, бъреза, бъру, бърувен, бъсанчъш, бъта, бъталб, бъте, бъфаҳмъм, бъхар, бъфармо, бъхамбона, бъхе, бъхез, бъхоҳа, бъхъ, бъхрӣ, бъчошӣ, бъхон, бъхор, бъхър, бърем, бъхуръм, бъчинан, бъчангум, бъчъкен, бъчъмбон, бъчънбун, бъшава, бъшапам, бъшинен, бъшинъ, бъшӣ, бъшкана, бъшко, бъшнава, бъшу.**

– *Мъра ба хунай падарма бъбар, падари мъ ба шъмо чанқа чъз мета [1, с. 272].*

– *Эй ошно, доси теза бъгир, бъбършун! [1, с. 144].*

«*Бъкаш хърбича, бъза рубича*» [1, с. 213].

Гънҷишкаки чър-чърӣ, чър-чър соя,

Қинголта бъгӣ, бъпар, бъшӣ дар соя.

Қинголи търа пунаки зар мевоя,

Овой равон, мълки падар мевоя. [1, с. 62]

Вахте ки рафтӣ, хонай ҳаму мардака пул дода бъхар» [1, с. 159].

Одами тир, ҳами б̄шин̄му поҳом б̄ҷ̄нбан... [1, с. 247].

Г̄ларусак, сар б̄шу,

пага вадай рафтанай.

Сарма шишта ч̄и к̄н̄м,

ношиштан̄м бетарай. [1, с. 33]

Дар фолклори Сари Хосор бо тахфифи овози садоноки **а** дар пешванди **на-**, ки ҳамчун морфемаи лаҳҷавии **н̄-** дарҷ ёфтааст, як калима – феъли **н̄мебинам** истифода шудааст.

– ... *М̄, ки бош̄м, дар як таги хас мед̄ром, ҳичка н̄мебинам* [1, с. 303].

Аз таҳлили мисолҳо бармеоҷд, ки дар морфемаҳои шаклсози фолклори Сари Хосор, ба истиснои пешванди **бу-** дар чанд феъл, асосан овози садоноки **а** ба тахфиф дучор гардида, ба ҷойи он овози ҳалқии нарми **ъ** омадааст.

БОБИ 3
ЧАНБАҲОИ ВОЖАГОНИИ ФОЛКЛОРИ
САРИ ХОСОР АЗ НИГОҶИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТӢ

3.1. КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ХОСИ МАХЗАНИ
АСОСИИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Мувофиқи таърифи илмии истилоҳи **калимаҳои аслии забони тоҷикӣ** «Ба гурӯҳи калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ҳамаи калимаҳои аслии ҳамин забон ва инчунин калимаҳое, ки ба воситаи аффиксҳои забони тоҷикӣ аз калимаҳои иқтибосӣ сохта шудаанд (тракторчӣ, эксковаторчӣ, планӣ, каллективонӣ, фойданок, байрақдор), дохил мешаванд» [133, с. 30].

Инчунин дар бораи калимаҳои аслии ва маҳзани (фонди) асосии луғавии забони тоҷикӣ забоншиносон Н. Маъсумӣ [193], Қ. Тоҳирова [328], М. Муҳаммадиев [205] ва Х. Ҳусейнов, К. Шукурова [473] маълумот ва назари хешро иброз доштаанд.

Аз рӯйи хулосаҳо ва таърифи илмӣ фолклори Сари Хосор, ки зиёда аз 7700 ногӯйи калимаро дар бар мегирад, ки ба истиснои диалектизмҳои лексикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ 7000 ададашро (91,0 фоизашро) калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳад, ки ба истилоҳ ҳам умумихалқӣ, ҳам умумитоҷикӣ ва ҳам умумиистеъмоли маҳсуб меёбанд. Бинобар ин, ба таҳлили комил ва ҳамаҷонибаи забонии онҳо зарурат намононад.

Фонд, захира, ё маҳзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои решагӣ ташкил медиҳад. Аслан калимаҳои решагӣ аз як ё духичой иборат мебошанд. Чунин калимаҳо дар фолклори Сари Хосор зиёда аз 400 калимаро ташкил медиҳанд.

Аз ин рӯ, тасмим гирифта шуд, ки аз таркиби луғавии матнҳои

фолклории Сари Хосор намунаи калимаҳои як ва духиҷоии аслан тоҷикии хоси махзани асосии луғавии забони тоҷикӣ, ки боис ва заминаи асосии калимасозӣ, ташуккулу такомул ва рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ гардидаанд, номбар ва тасниф карда шаванд.

Ҷамчунин, азбаски мавзӯи калимаҳои хоси махзани луғавии асосӣ аст, кӯшиш гардид, ки мисолҳои бештарро шакли забони адабии онҳо дар бар гирад.

Дар матнҳои фолклории назмию насрӣ ва драмавии Сари Хосор як гурӯҳи калимаҳои аслии решагии хоси махзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои ифодакунанди узви бадан (бадани одамон, ҳайвонот, ҳашарот ва ғ.) ташкил медиҳад, қисме аз онҳо дар шакли забони адабию лаҳҷавӣ, дар таркиби калимаҳо ва дар навъҳои мухталифи калимасозӣ омадаанд: **бинӣ, гӯш, даст, забон, зулф, лаб, пой, рӯй, сар, чашм, чехра, шикам.**

*Ай дур меоя, ҳашу ҳаш,
Панҷадору панҷакаш,
Гурда бинний манқаш,
Дига намешам садқаш.* [1, с. 206]

*(Бой) даррави карда гушу бӯниша бӯррид, гуфт:
«– Бӯрав акъ!»* [1, с. 175]

*Дилбар ба гамза гуфт: «Чаро гамгинӣ,
Дар қайди кадом дилбари ширинӣ?»
Барҷастаму оина ба дасташ додам,
Гуфтам, ки «дар оина киро мебинӣ?».* [1, с. 68]

*Себаки сурх, ман талабгори туам,
Дар орзуи дидани дидори туам.
Дар мулки шумо мусофири беватанам,*

Як бор ба забони худ бигу ёри туам. [1, с. 70]

– ... *Агарда апат ай ҳаму ча нобут шава, хуб, нашава, вой ба ҷони бесоҳибъту сари дарафтовът»* [1, с. 197].

Аз калимаҳои аслии тоҷикии решагире, ки исм ё номҳои мавҷудоти гуногунро ифода мекунанд, намунаи онҳо оварда мешавад: **асал, асп, ачал, банд, барг, барф, баҳо, бор, дарав, замин, зин, кор, кӯҳ, лола, май, ном, нон, об, орд, орзу, осмон, пар, ризо, роҳ, санг, садо, сол, тар, танг, фикр, хоб, хок, чанг, чарх, чоҳ, шах, шох.**

«Сад аспара ба як аспна кор магалта». [1, с. 218]

Дар шътър бора бор кардан [1, с. 271].

Дунё барбод, кори дунё барбод,

Бечора касе, ки дил ба дунё бидод.

Ҳар кас, ки ба ин хирмани мо орад рӯ,

Қоҳаш ба замин резаду донаш бар бод. [1, с. 62]

«Нони гандум ҳар ҷо, кайбону ҷо-ҷо». [1, с. 217]

Деҳқони пир. Чапареш кадам, ки агар ов додӣ, хъди ай ам... [1, с. 255].

– ... *Яг ҷъвол орд зуд бор кънен* [1, с. 271].

Баъд як ҷо рафтай, ки и кал бъромадай, ҷъвола пъри санг кардаю мондастъш, хъдъш гърехтай, омадай [1, с. 284].

Намунаи калимаҳои аслии ҳоси маҳзани асосии луғавие, ки сифат, ранг, аломат ва хусусияти ҳоси олами мавҷудотро мефаҳмонанд: **бад, баланд, нағз, нек, паст, пур, равшан, сафед, соз, соф, сурх, талх, тоза, хуб.**

*Мурғобира бин лаб-лаби чу парвоз кард,
Гирди качакош гаитем аз мо ноз кард,
Гирди качакош гаитем рузе сад бор,
Дилуш, ки ба мо набуд, баланд парвоз кард. [1, с. 69]*

– Тъ чӣ хов дидӣ, ховът нек боша? [1, с. 306].

*Кафтар ба сари чинор ман бандаи ту,
Бишкуфта гули сафед аз хандаи ту,
Аз хандаи ту маро ба куштан бибаранд.
Хуни мани бегуноҳ дар гардани ту. [1, с. 70]*

– Э, – гуфт, – ба хъдо талх, ки! [1, с. 321].

Тоза кард, хъиру кардак [1, с. 321].

*Аз намунаи шумораҳо калимаҳои **як, ду, се, чор, панч, шаш, хафт, хашт, нух, даҳ** ва **сад** зиёдтар дар фолклори Сари Хосор вомахӯранд.*

Дар як таксарӣ чил сар,

Болои чил сар бори сад хар. [1, с. 208]

Акъ, биё, яг илоҷ кън, ки ҳами дъ газша мъра бъте-да баръм, ҳаму камтира бътъм, ки бегаҳ ё съҳар мембъра. Ҳичи не як кафанъиш кънъм! [1, с. 249]

Ёракма бубӣ, усма задай қошоша,

Дар замин намомона сухани додоша.

Раҳмат ба Ҳукумати Советӣ сад бор,

Рухсат додай, ҳар кас гира дилхоша. [1, с. 225]

Дар фолклори Сори Хосор бештар ҷонишинҳои **ман, ту, ӯ, мо, шумо, кӣ, чӣ, ин, он, ҳар, ҳеҷ** ва **худ**, ки хоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикӣ мебошанд, чи дар шакли забони адабӣ ва чи лаҳҷавӣ истифода шудааст.

– *Ҳаму хел боша ман то даҳ пӯрт нагуям накашед!* [1, с. 316].

Куталаки рупарура мерум холӣ,

Сесади байту газала мегум ҳолӣ.

Мардум мегане: «Чавон ту чӣ менолӣ?»

Ёрум рафтае, ҳавлим мондаӣ холӣ. [1, с. 65].

– *Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у ай ма рузи меҳнат гирифт, имрӯз ки боша, баровардаӣ дар и ча саръм додаӣ.* [1, с. 236].

– *Бърен, ихтиёрътон, нарен ҳамӣ Куқан тани шъмо* [1, с. 181].

Кӣ хурдаӣ Алули ма,

Кӣ хурдаӣ Булули ма,

Кӣ тиру камон дора,

Кӣ мебъроя ба ҷанги ма! [1, с. 148]

Ёр куртаи чити магазинӣ мепуша,

Пиёла ба даст чой ба асал мепуша.

Ма қурбони фасони он ёр шавъм,

Тоза-тоза шой, атлас мепуша. [1, с. 227]

– *Ҳич кӣ монда боша, ҳуч накарда?* [1, с. 278]

«Ҳар гул ба буттаи худ бу дора». [1, с. 215]

Наумнаи калимаҳои аслии решагӣ, ки амалу ҳаракату ҳолатро ифода мекунанд ва ҳам дар шакли асоси замони ҳозира ва ҳам асоси замони гузашта омадаанд: **буд, бур, гард, дав, дӯхт, зад, кард, кошт, ларз, монд, омад, рафт, рез, рехт, сохт, хӯр, шикаст, шав, шуд.**

Дилатро бар дилам омукта кардӣ,

Чаро захми диламро тоза кардӣ?

Агар майлат набуд бар ошноӣ,

Чаро дар ин диёр овоза кардӣ? [1, с. 71]

Деҳқони пир. Ача, бӯдав! [1, с. 255].

... хоиска гирифт, зад дар саръи, саръи тит шид [1, с. 198].

Фикр кард Аҳмади саркалон,

Дар чулем, доим ба чил чувон. [1, с. 94]

Санифчон. Ба ҳами савготот пеши мӯ омадай? [1, с. 269]

Рафт дӯхтар, дид, ки курбарзангӣ сар шишта истодай! [1, с. 164].

И қадаки борикакта меларзонӣ,

Гълҳора ба сар задай, мерезонӣ,

Гълҳора ба сар задай лоиқ дора,

И ҷигари сухтагира месузонӣ. [1, с. 66]

Калимаҳои аслие, ки аломат, тарз, ҳолат, вақту замон, сабабу мақсад ва миқдору дараҷаи иҷрои амалҳоро мефаҳмонанд: **берун, бисёр, боло, дарун, зуд, кам, пас, пеш, поён, рӯз, фардо, ҳозир, шаб.** Ҳарчанд ки баъзе калимаҳо ба дигар ҳиссаҳои нутқ марубт доништа мешаванд, аз ҷумла **рӯз** ва **шаб** ба исм, аммо аслан ифодакунанди вақту замонанд. Зеро бештар пурсида мешавад, ки «– Кай омадӣ?». Ҷавоб «– Шаб» ё «– Рӯз» медиҳанд. Ё ин ки калимаҳои **паси** ва **пеши** ба пешояндҳо мутааллуқ

маҳсуб меёбанд, аммо асли калима **пас** ва **пеш** аст, ки ба гурӯҳи зарфҳо дохиланд.

– *Кал бисёр афсонагу метова ...* [1, с. 186].

*Сумбъта бъмбурум, эй шерҳангум,
Зуд ҳанг бъза, даррав бъчангум.* [1, с. 110]

Дар наси дар истодак [1, с. 299].

*Дар хуна як рӯзе чанҷол шид,
Ҳилела лат кардан, малол шид.* [1, с. 94]

Шабҳо ҳама шаб дарди тура нола кънъм,

Дар кунҷи лаҳад ёди ть чонона кънъм.

Баъди сад сол агар ба хокам гъзарӣ,

Буи ть ба ман расад, кафан пора кънъм. [1, с. 72]

Дар забоншиносӣ гурӯҳе аз калимаҳо ё ҳиссаҳои нутқ ёридиханда, аз чумла пешояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссачаҳо ва нидо шумурда шудаанд. Аммо маълум мегардад, бе истифодаи онҳо сурат гирифтани раванди ё чараёни нутқ ғайриимкон аст.

Дар фолклори Сари Хосор чунин ҳиссаҳои ёридихандаи забони тоҷикӣ хеле зиёд омадаанд, чун пешояндҳои аслии **аз, ба, бар, бо, бе, дар, то**. Бисёртар пешоянди **аз** дар шакли лаҳҷавии **ай** омадааст.

Чанд руз шъкор кардану баъд аз шъкор гаштан [1, с. 273].

– *Ай лаву даҳани ма гапи хуб намероя...* [1, с. 186].

Бобом ба комаш шох мехамбона. [1, с. 207]

*Дар гъзари мо тистара тар мефрушан,
Бачазанако буса ба зар мефрушан,*

*Дар гур бѣрава мѣчаррадї, камбагалї,
Ҳамсоя моем, ҷои дигар мефрушан.* [1, с. 59]

Қосимҷон. О-ҳо, то Тай сояҳора хела раҳай! [1, с. 265]

Калимаҳои аслии пайвандакӣ низ дар матнҳои фолклории Сари Хосор афзунтар истифода шудааст: **ва, ё, ки, ҳам.**

Бача ин гапро шунида, раҳмаи омад ва кампирро гирифта, ба хонааш бурд [1, с. 157].

Аспа ҳамиқа кард, ки ба у қаъла зур накард [1, с. 281].

*Ови чаими Аҳмад боридак,
Ҳам гирист, ҳам дилиа форидак.
Рӯи Султуна бӯ кашидак,
Фарзандъм», – гуфтаку бусидак.* [1, с. 94].

Ҳиссаҳои аслии содаи зерин дар фолклории Сари Хосор мушоҳида мешаванд: **ана, ҳа.**

*Хара кадай, ана, чоравзор,
Пеши Ҳасан овард, кад тайёр.* [1, с. 109]

– Ҳа биродар, кѣчо мерай? – гуфт (Чаноргардон) [1, с. 280].

Ба гурӯҳи ҳиссаҳои ёридиҳанда калимаҳои нидоии аслии зеринро низ дохиланд: **вой, о, ох, ҳу, э, эй, эҳ,**

Мардак, ки омад, у доду вой гуфт [1, с. 285].

О эшони қорї! [1, с. 265].

*– Оҳ дар хоки пот намурдъм, мѣн дар Норақ хов дидъм нимрузї,
ки бача ёфтам.*

Деҳқони пир. Ҳу! [1, с. 252].

*Сифат бигирем, эй чура, боз,
Ай канизи Ширмо, Бибиноз... [1, с. 116]*

– ... Ху бача, чӣ мъроду махсад дорен, ай кьчоен? [1, с. 326].

*Яг парча замин доръм, нъсмъш шъдгор,
Говони бақахр доръм, дил ошъқи зор.
Эҳ, вой, хъдо, бъшкана оҳани кор,
Говон ба алаф раван, ма пешаки ёр. [1, с. 320]*

Нуктаҳои иншогардидаи мақолаи мазкур охир ва иктифо шуда наметавонанд. Зеро зикр карда будем, ки калимаҳои аслии забони тоҷикии матнҳои фолклории Сари Хосор зиёда аз 90-ро ташкил медиҳанд. Ва бо калимаҳои аслии садҳо калимаҳои дигар сохта шудаанд. Чунончи, калимаи маъмули **сар** дар таркиб ё сохтори бештар аз 15 калимаи дигар омадааст, ки айнан оварда мешаванд: **дъсара, морсар, сарак, сарбасар, саргардон, саргардунӣ, саргашта, саргумае, сардор, сарзамин, саридъстакӣ, саркашол, сарқасабон, сартърош, сартарошунем, сарчашма, сарчилаб**. Қисме аз калимаҳои мазкур хеле зиёд истифода гардидаанд, бинобар ин, аз ишораи саҳифаҳо худдорӣ карда шуд. Масалан, калимаи **саридъстакӣ** 5 маротиба, калимаҳои **сартърош** ва **сартарошунем** бештар аз 5-маротибагӣ омадаанд.

Ҳамчунин калимаҳои аслии бо чандин маъноҳои мухталифи омонимӣ истифода шудаанд, ки мавзӯ ва масъалаҳои мазкур таҳқиқи дигарро тақозо мекунанд.

3.2. КАЛИМАҲОИ СЕРИСТЕЪМОЛИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Дар бораи калимаҳои серистеъмол ва камистеъмол ё сермахсулу каммахсули забони адабии тоҷик дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [133, с. 51-52] қайд гардааст.

Калимаҳои серистеъмол аз рӯи шумораи зиёда аз 50 маротиба дар матнҳои фолклории Сари Хосор бо истифодаи такрорёбии решагӣ ё асосашон, новобаста аз шаклҳои лаҳҷавӣ ва иловаи пешванду пасвандҳои шаклсозу бандакҳо, муайян карда шуданд, ки аз инҳо иборатанду 47 ададро дар бар мегиранд: **Аллоҳ** – 50 м., **Худо** – 53 м., **кашидан** – 56 м., **бой** – 59 м., **Ғуломшоҳ** – 63 м., **боло** – 66 м., **об** – 69 м., **ду** – 70 м., **боз** – 73 м., **биё** – 77 м., **э** – 79 м., **акнун** – 85 м., **агар** – 87 м., **ё** – 89 м., **эй** – 89 м., **рӯз** – 96 м., **пеш** – 99 м., **ака** – 101 м., **ҳар** – 105 м., **худ** – 106 м., **бошад** – 114 м., **ҷӣ** – 158 м., **чавон** – 178 м., **духтар** – 182 м., **подшоҳ** – 182 м., **охир** – 183 м., **ҳамон** – 188 м., **омадан** – 189 м., **ӯ (у)** – 191 м., **ҳамин** – 195 м., **бача** – 224 м., **доштан** – 234 м., **ту** – 267 м., **ин** – 277 м., **баъд** – 297 м., **гирифтан** – 309 м., **деҳқон** – 361 м., **рафтан** – 376 м., **шудан** – 405 м., **аз** – 454 м., **як** – 540 м., **ман** – 560 м., **дар** – 623 м., **ба** – 634 м., **гуфтан** – 825 м., **ки** – 860 м., **кардан** – 1043 м. (шояд зимни ҳисоб шумораҳо аз 1 то 3 адад кам ё зиёд сахв шуда бошад).

Дар ҷамъ 47 калимаи мазкур дар матнҳои фолклорӣ 11621 маротиба омадаанд, ки 41,0 фоиз аз шумораи маҷмуии калимаҳо (28701 адад) ва дар доираи номгӯӣи калимаҳо (7717 адад) 0,61 фоизро ташкил медиҳанд.

Аз шумораи умумии 47 калима 36-тои он мустақилмаъно ва 11-тои дигараш ба сифати ёридиҳанда омадаанд: 1) **Аллоҳ**, **Худо**, **кашидан**, **бой**, **Ғуломшоҳ**, **боло**, **об**, **ду**, **биё**, **акнун**, **рӯз**, **ака**, **ҳар**, **худ**, **бошад**, **чавон**, **ҷӣ**, **духтар**, **подшоҳ**, **ҳамон**, **омадан**, **ӯ (у)**, **ҳамин**, **бача**, **доштан**, **ту**, **ин**, **баъд**,

гирифтан, дехқон, рафтан, шудан, як, ман, гуфтан, кардан; 2) боз, э, агар, ё, эй, пеш, охир, аз, дар, ба, ки.

Калимаҳои мустақилмаъно дар матнҳои фолклорӣ 8351 мартаба омада, аз рӯи шумораи 11621 калима ба 72,0 фоиз ва аз рӯи маҷмуи умумии калимаҳо ба 29,0 фоиз ва калимаҳои ёридиҳанда 3270 мартаба истифода шуда, аз рӯи 11621 калима ба 28,0 фоиз ва дар доираи маҷмуи умумии калимаҳо ба 11,0 фоиз рост меояд.

Аз калимаҳои мазкур танҳо 3 калима – **Аллоҳ**, **баъд** калимаҳои иқтибосии арабӣ, **Ғуломшоҳ** арабию тоҷикӣ ва **бой** калимаи туркӣ-муғулӣ буда, калимаҳои дигар асли ва тоҷикӣ мебошанд.

– Ё расулълло, – гуфтан, – насиби мора аллоҳу таолло буд кардаст, акъ хъроки амӣ гърг шидем [1, с. 297].

*Шабҳо ҳама шаб дарди тура нола кънъм,
Дар кунҷи лаҳад ёди тъ чонона кънъм.
Баъди сад сол агар ба хокам гъзарӣ,
Буи тъ ба ман расад, кафан пора кънъм. [1, с. 72]*

*(Бой) даррави карда гушу бъниша бъррид, гуфт:
«– Бърав акъ!» [1, с. 175].*

Калимаҳои **Аллоҳ**, **Худо**, **Ғуломшоҳ**, **бой**, **об**, **рӯз**, **ака**, **духтар**, **подшоҳ** ва **бача** ба исм тааллуқ дошта, номҳои хос (**Аллоҳ**, **Худо**, **Ғуломшоҳ**) ва умумиро ифода мекунанд.

*Фарёд, ҷидоему ҷидо мегардем.
Бо амри худо ҷидо-ҷидо мегардем,
Амре бишава, ки мо биёем ба ватан,
Соҳибватанем, ватангадо мегардем. [1, с. 63]*

*И абри губор-губор миҷғони ман аст,
Қуқанд меравӣ, ларза дар ҷони ман аст.
Ҳарҷо равӣ, оби сафед пеш оя,*

И оби сафед, дидаи гирёни ман аст. [1, с. 66]

Деҳқони ҷавон. Э, бобой мӯсофир? [1, с. 250].

Духтар, ки ба ов мерай, ба дастът куза,

Ту оҳ бӯкашӣ, ҷигари ман месуза.

Ай бахшаки оҳи тӯ гӯрӯфтӯм руза,

Сесада рагӯ пайвандӯм ҷидо месуза. [1, с. 58]

Баъд (подшоҳ) одам роӣ мекӯна, ба лави ҳавза [1, с. 278].

Боз бача дидӯш, гуфт: – «Наё» [1, с. 158].

Калимаи **ҷавон** дар матнҳои фолклори ҳамчун сифат омадааст.

Аз калимаҳои маутақилмаънои зикршуда дар матнҳои фолклорӣ бо ҳарф шумораҳои **як** ва **ду** дарҷ ёфтаанд.

И куҳи баланд тура ба боло бинӯм,

Маҳтов буро, шӯлаи дарё бинӯм.

Чан вахт шидай, зиндаҷидо мегардӯм,

Як бори дига рӯи рафиқо бинӯм. [1, с. 55]

Ман хоб будам, ба хотирам ёр расид,

Бедор шудам ба ҷигарам хор расид.

Рӯзе ки танам ба хонаи ёр расид,

Ду булбули шӯрида ба гулзор расид. [1, с. 71]

Калимаҳои **ман**, **ту**, **ӯ** (дар матнҳо бештар **у**), **ҷӣ**, **ин**, **ҳамин**, **ҳамон**, **хар** ва **худ** ба ҳиссаи нутқи ҷонишин таллуқ доранд, ки дар матнҳои фолклорӣ чун қоида ба ҷои номҳо омадаанд.

– *Шӯмо усӯ равен, ман ира пурсам, баъд шӯмора мепурсам* [1, с. 312].

Дур афтадай, ай ту хабар нест мара,

*Сухтай цигаръм, чорай дигар нест мара.
Мехоҳа дилъм, чониби ть парвоз кьнъм,
Илло, чї кьнъм, ки боль пар нест мара. [1, с. 56]*

*«Э занак, халама зуд биёр!».
Хала гирифт, хара шьд сувор.
Баъд аз он гуфтак ӯ: «Э занак, [1, с. 109]
И ча биё, дъхтари амак». [1, с. 110]*

Бъдай, набъдай, як кал бъдай, у карбосбоф бъдай... [1, с. 189]

Касаба, ки натунї, дар и дънє чї мехърї, мегардї?! [1, с. 246]

*– Оҳ, ман дар ин ҷо аз осмон галтида бошам, чи хел шуда бошад, ба
ин ҷо омада бошам, аз гушинагиву ташинагї мемузда бошам [1, с. 159].*

*Ҳамин қадар кард, (духтар): «Не!» – гуфт, гирист як сари сангда
шишта [1, с. 158].*

*Ба ёрон алвидоъ гуфтем, рафтем,
Ба ҷону дил дуо гуфтем, рафтем,
Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,
Нигаҳдорат худо, гуфтем, рафтем. [1, с. 66]*

*У шаҳр ҳамта шаҳре бьд, ки яг гълҳавз бьд, дар у ҳавз яг аждаҳо,
(ҳар рӯз) яг бьқагов, яг одам, се дастърхон нон мехурду боз
гълҳавзда медъромад [1, с. 277].*

*Почо диду гъзаштак (худ ба худ) гуфт, ки: «Ҳоли ма бьхамбъм,
меган, подшо хамбид, ҳамёни зара гъръфт» [1, с. 305].*

Феълҳои зерин дар фолклори Сари Хосор хеле серистеъмоланд:
**биё, бошад, гирифтани, гуфтани, доштани, кардани, кашидани, омадани, рафтани,
шудани.**

*Сиеҳаспа кашид шамиера (дар дилаш гуфт): «дева ҳами хел
бъзанъм, номардӣ мешава, биё ведори кънъм [1, с. 157].*

*Фарёд, зи дасти фалаки бебокам,
Овора бикард гардиши афлокам,
Оё зи кадом чашма нушам дами об,
Оё ба кадом гӯша бошад хокам! [1, с. 63]*

*Ёракма бубин, дастакша бастай ҳина,
Раҳакша бастан, руи маро набина,
Ёракма гирифт беваи золи фитна,
Дуо мекунам, ҳоли беҳра набина. [1, с. 65]*

*Занаши нахост, ки капирро ба дар хона роҳ диҳад, лекин бача бошад,
гуфт, ки:*

– Залал надора, хизматгор шуда места [1, с. 157].

Яг мардак бўдай, яг зан доштай [1, с. 270].

Д е ҳ қ о н. Тамомъш кардӣ? [1, с. 249].

И ям дам ай ро кашид [1, с. 280].

*Қатӣ бодно и бача акъ давиданӣ рафтани. Ҳаму сари раҳда ҳардъш
давида омад, Афросиёб бодпора дангал кард, и гъзаит омад [1, с. 280].*

*– Тъ ҳаму нестӣ, мара да дъруни ҷъвол дохтӣ, пъшт кардӣ, ма
баъд (ба ҷуволат) санг пър кардъм, рафтъм [1, с. 284].*

*Дарега, зиндагониҳо, ки марг аст аз қафо охир,
Агар гардӣ чу Хизр аз ин аҷал набвад раҳо охир.
Чаҳон дар руи дарё аст, ба одам бебақо охир,
Зи ёру оинову хеш хоҳӣ шуд ҷудо охир,
Ба зери хок пинҳон мешавад шоҳу гадо охир!* [1, с. 241]

Дар фолклори Сари Хосор зарфҳои **акнун (акъ)**, **баъд** ва **боло** серистеъмол шудаанд.

Яг ҷода панҷ-шаш деҳқон гандъма чош кардам, акъ нав мебардоран»
[1, с. 183].

*Баъд дега монд, алова гирон карду гандъмака бърён карда истода бъд, ки
Девонаҳисайнӣ ръмолиа ита партофту яг мачакъи кард* [1, с. 324].

*Боло меравӣ, гулҳои сарта садқа,
Панҷ ҷура китоби дар бъгалъта садқа.
Панҷ ҷура китоб дорию ту мехунӣ,
Қошои сиёи сар ба сарта садқа.* [1, с. 226]

Ҳамчунин аз ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ калимаҳои зерин дар фолклори Сари Хосор бисёр истифода шудаанд: **аз**, **ба**, **дар**, **пеш** (пешояндҳо), **боз** (пасоянд); **агар**, **ки** (пайвандакҳо); **охир** (ҳиссача); **ё**, **э** ва **эй** (нидохҳо).

*Меравӣ аз назарам, ёд кунӣ ё нақунӣ,
Ин дили гамзадаро шод кунӣ ё нақунӣ.
Ин дили гамзадаро гамзадагон медонанд,
Ин рафиқи кӯҳнаро ёд кунӣ ё нақунӣ.* [1, с. 52]

Гърг рафт ба лави дара. [1, с. 272]

*Ниго кард ура духтар:
Аҷоиб базеб тисар.*

Монанди садбарги тар,

Ҳаҷедаҳ кокул дошт дар сар. [1, с. 95]

Рафтем пеши шъмо, мора дидиву акъ ҳамӣ арзъна мора додӣ, и мардак уқа фигур накарду и мъра ҳам чатоқ кад, и търа ҳам чатоқ кад [1, с. 262].

Боз Нахътак ҳай када шътъра, рафтан гъръфт [1, с. 271].

Гъл овардъм, ба меҳмонӣ,

Тъ қадри гъл намедонӣ.

Агар донӣ намехонӣ?!

Буҳори нав муборак бод! [1, с. 29]

Аслъи мо мегем, ки ита кънем, ута кънем, неки и деҳқунӣ ҳалолӣ дора! [1, с. 253].

Охир ма омадъм, боз ма ҳафт писари дига ай ҳаму зан ёфтъм [1, с. 307].

Э ҷураи ҷон, ранги ба ранг овардӣ,

Ай куҳи калон мара ба фанд овардӣ.

Хъдът гуфтӣ, ки: «Ман търа ром кънъм»

Ман ром шидъм, бача чӣ нанг овардӣ! [1, с. 61]

– Эй ошно, мара, ҷога кън! [1, с. 144].

Муҳимтар аз ҳама омӯзиши мавзуъ ва масъала нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор калимаҳои аслии тоҷикӣ замина, мавқеи хос ва серистеъмолиро доро мебошанд.

3.3. ЛЕКСИКАИ ДИНӢ ДАР НАЗМИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Лексика ё калимаҳои динӣ дар фарҳангва луғатҳо бо ҳарфи д. (динӣ – мансуб ба дин) ишора карда мешаванд. Масалан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин омадааст: **Алҳамд** *а., д.* сураи ҳамд, нахустин сураи Қуръон аст [456, с.61].

Дин аслан калимаи арабӣ буда, маънои луғавии **мазҳаб, кеш-ро** дорад, ки, **этикод ба мавҷудияти қувваи ғавқуттабиаи идорақунандаи олам-ро** мефаҳмонад. Ҳамчунин ба маъноҳои тариқ, роҳ; ойин ва маслак низ меояд [ниг.: 456, с. 379; 464, с. 453].

Оид ба омӯзиши лексикаи динӣ дар забонҳои мухталиф муҳаққиқон Р. А. Мухамедхочаева, Т. А. Тимофеев, З. Б. Яҳёева, Ҳ. А. Элназарова ва З. Р. Ҳафизова мақола ва рисолаҳои илмиро ба таърифи расонидаанд.

Мебоист таъкид кард, ки суҳанҳои воло ва илмӣ борҳо такроран ёдовар шаванд ҳам, аз мановеъ ҳолӣ нахоҳанд буд.

Фолклор аз калимаи англисии [folk-lore] гирифта шуда, аз ду ҷузъ иборат аст: маънои луғавии [folk] **халқ** ва [lore] **дониш, илм, маърифат, хирад** ва дар маҷмӯъ **ҳикмат-ро** дошта, дониш, илм, маърифат, хирад ва ҳикмати халқро ифода мекунад [420, с. 572; 433, с. 763; 437, с. 338].

Фолклоршиносони тоҷик В. Асрорӣ ва Р. Амонов доир ба **фолклор** кайд кардаанд: «Фолклор яке аз қисматҳои гаронбаҳои маданияти миллии ҳар як халқ аст» [47, с. 13].

Роҷеъ ба фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикон ва сабабу омилҳои эҷоди жанрҳои гуногуни он бошад, фолклоршиносони тоҷик Р. Аҳмадов ва Р. Раҳмонӣ маълумоти фарроҳ додаанд [58; 277].

Ҳамчунин **фолклор** истилоҳи байналмилалӣ соҳаи илми адабиётшиносӣ маҳсуб ёфта, дар асарҳои илмӣ ва фарҳангу луғатҳо ва ҳамчун синоним ба мафҳуми **эҷодиёти даҳанакии халқ** шарҳу тавзеҳ дода шудааст [чунончи, ниғ.: 47; 436, с. 333].

Аз ибтидои ҳаёт маҳз тавассути фолклор ҳаёти воқеии халқ ба тасвири бадеӣ кашида мешавад. Мардум – халқ эҳсосоти хеш, аз ҷумла суруру шодӣ ва ғаму андӯҳи худро аз бардошти зиндагӣ ба воситаи жанрҳои гуногуни бадеии фолклор, ба монанди эпос, лирика ва драма таҷассум менамояд. Дар ин мавриди Н. Маъсумӣ мегӯяд: «Хулоса, фолклор эҷодиёти даҳанакии оммаи васеи халқ буда, дар маврид ва давраҳои гуногуни таърихӣ, дар пояҳои гуногуни тараққиёти ҳаёти маданӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва дараҷаи гуногуни тафаккури эҷодӣ ва ақидаҳои мардум ба таври ҷамъбаст, натиҷа ва хулосаҳои умумихаёти дар намуди назму наср дар жанру шаклҳои гуногун гуфта шудааст» [197, с. 5].

Маҳз чунин хусусиятҳо дар фолклори диёри Сари Хосор низ ба назар мерасанд, ки онро фолклоршинос Р. Амонов дар асараш «Очерки эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб» [1] ба қалам додааст.

Аз рӯйи асари мазкур назми фолклори Сари Хосор сурудҳои «Ман доғ», «Майдо», «Гули сияҳгӯш», «Сартарошон», маросимҳои «Гулгардонӣ», тӯй, мотам ва зиёда аз 120 рӯбоию дубайтӣ, ҳамчунин «Ғарибнома», эпоси «Гӯрӯғлӣ» ва сурудҳо аз драмаи «Қаландарбозӣ», дар маҷмуъ 6527 калимаро фаро мегирад.

Лексикаи динии жанрҳои номбаршудаи назми матнҳои фолклорӣ аз 263 калима иборат буда, 4 фоизи маҷмуи калимаҳои назми фолклорро ташкил медиҳад.

Дар назми фолклори Сари Хосор вобаста ба вазъ ва шароити зиндагӣ дар асрҳои гузашта, аз ҷумла асри XIX ва то солҳои 60-уми асри XX мардум, бо вучуди маҳдудиятҳо, аз лексикаи динӣ густурда истифода кардааст, ки бештари онҳо мурочиати халқ – мардумба Аллоҳ – Худо – ягона Офаридгор, Холиқ ва абадан Наҷотбахшу Бароварандаи умеду орзуҳост.

Аз ин лиҳоз, пеш аз ҳама, дар назми фолклори Сари Хосор номҳои хоси Аллоҳ – **алло** [1, с. 24-25, с. 27], Илоҳо – **илоҳо** [1, с. 63], Оллоҳ – **оллоҳ** [1, с. 128], Худо – **худо** [1, с. 52, 59, 63, 66, 240], Худо – **хъдо** [1, с.

24, 38, 41, 52, 59, 63], **Худовандо** – **худовандо** [1, с. 128], **Ҳақ** – **ҳақ** [1, с. 110, 128], исмҳои **пайғамбар** [1, с. 30], **Қуръон** [1, с. 31], номҳои хоси пайғамбарон **Сулаймон** ва **Юсуф** [1, с. 54], номи писараму ва домоди пайғамбар **Муҳаммад (с)** – **Алӣ** [1, с. 30], исмҳои шахси **авлиё** [1, с. 30, 114] ва **устод(ам)** [1, с. 31] васеъ истеъмол ёфтаанд. (Зимни таҳлил имлои калимаҳо аз асли матни маводи фолклор айнан оварда мешаванд).

Таҳлилу муқоисаи мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли калимаҳо нишон дод, ки калимаҳо ё номҳои зебои **Худо** – **алло** – **Аллоҳ** – 49 маротиба, **хъдо** – **худо** – **Худо** – 11 маротиба, **оллоҳ** – **Оллоҳ** – 8 маротиба, **иллоҳ** – **Иллоҳ** – 1 маротиба, **худовандо** – **Худовандо** – 1 маротиба, дар маҷмӯъ 70 маротиба мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки 27 фоиз ё сеяки ҷамъи лексикаи динии назми фолклори Сари Хосорро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин калимаҳои зиёди дигаре истифода шудаанд, ки расму оин ва маросимҳои гуногуни марбут ба дин, аз ҷумла зиндагӣ ва маргро мефаҳмонанд: **азодорам** – **азодоръм** [1, с. 41], **вой**, **эй**, **эх** **акаам** – **акамой** [1, с. 40, 41, 42], **алвидоъ** [1, с. 52], **ачал** [1, с. 55], **бахт** [1, с. 24], **гур** [1, с. 52], **дамад** – **дама** [1, с. 54], **дуо** [1, с. 52], **дуо** – **дъо** [1, с. 30], **зинда** [1, с. 24, 53], **ғамдорам** – **ғамдоръм** [1, с. 41], **Ислом** – **ислом** [1, с. 242], **кафан** [1, с. 41, 55], **кафанам** [1, с. 53], **лаҳад** – **лаҳат** [1, с. 54], **мазор** [1, с. 41], **манзилакам** – **манзилакъм** [1, с. 54], **марг** [1, с. 41], **мурдааст** – **мурдай** [1, с. 53], **мурдам** [1, с. 28], **мурдем** [1, с. 55], **намоз** – **нъмози** [1, с. 121], **намурад** – **намъра** [1, с. 24], **мусулмонӣ** [1, с. 242], **чанг** [1, с. 55], **чомаву** – **чомавъ** [1, с. 31], **ҷонам** – **ҷонъм** [1, с. 24], **ҷонаме** – **ҷонъме** [1, с. 28], **сабза** – **савза** [1, с. 54], **сала** [1, с. 31], **сано** [1, с. 30], **тобут** [1, с. 53], **толеъ** [1, с. 24], **умр** [1, с. 35], **фалаке** [1, с. 53], **фано** [1, с. 54], **хокам** – **хокъм** [1, с. 54], **ҳалок** [1, с. 5].

Аз калимаҳои номбаршуда **акамой**, **бахт**, **гур**, **дама**, **зинда**, **марг**, **мурдай**, **мурдам**, **мурдем**, **мусулмонӣ**, **нъмоз**, **намъра**, **пайғамбар**, **савза**, **тобут**, **хокъм**, **худо**, **худовандо**, **хъдо**, **чанг**, **чомавъ**, **ҷонъм** ва **ҷонъме** аслан тоҷикӣ буда, **алло**, **илоҳо**, **оллоҳ**, **ҳақ**, **Қуръон**, **Алӣ**, **Сулаймон**, **Юсуф**, **авлиё**, **азодоръм**, **алвидоъ**, **ачал**, **дуо**, **дъо**, **ислом**, **ғамдоръм**, **кафан**, **кафанам**, **лаҳат**, **мазор**, **салла**, **сано**, **толеъ**, **умр**, **фалаке**, **фано** ва **ҳалок**

калимаҳои иқтибосии арабианд.

Вобаста ба он ки лексикаи зикргардида марбут ба дини Ислом аст, истифодаи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар назми фолклори Сари Хосор зиёдтар вомехӯранд.

Матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз эҷодиёти даҳанакии халқ иборатанд, албатта дар онҳо бахше аз калимаҳо дар шакли талаффуз ё гуфтори шевагӣ – диалектизмҳо айнан меоянд: **алло, илоҳо, азодоръм, ғамдоръм, дама, дьо, мурдай, намъра, савза, хокъм, хъдо, чомавъ ва чонъме.**

Бинобар ин, мутааллиқ ба мавзуи баҳси лексика лозим донистем, ки асли баромад ва маънои луғавию истилоҳии бахше аз калимаҳоро шарҳу тавзеҳ дода, ба Қуръони карим [172] низ ишора намоем.

Аллоҳ, ки дар бархе аз жанрҳои назми фолклори Сари Хосор дар шакли талаффузи шевагӣ ё гуфтории **алло** омадааст, дар асл калимаи арабӣ буда, номи Худо аст [456, с.57].

Ҳеалло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24-25, 27]

Илоҳо (бо иловаи морфемаи **-о** ҳамчун синоними нидоҳои амриӣ **ё, о, эй**) шакли дигари калимаи шевагии Аллоҳ аст, ки шарҳу тавзеҳи он дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои Худо дарҷ гардидааст [456, с. 485]. Дар ин рубоӣ ҳамчун нидо – мухотаб ва мурочиат ба Аллоҳ – Худо омадааст:

Илоҳо, ошиқи зорам ту кардӣ,

Дарахти гул будам, хорам ту кардӣ,

Дарахти гул будам дар шаҳри Кобул,

Ба хоки кӯча яксонам ту кардӣ! [1, с. 63]

Инчунин исми Аллоҳ дар шакли **оллоҳ** – Оллоҳ [456, с.913] ба кор рафтааст:

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ. [1, с. 128]

Дар назми фолклори Сари Хосор калимаҳои **хъдо** – **худо** – **Худо** ҳам хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст: **худо** [1, с. 52, 59, 63, 66, 240]; **хъдо** [1, с. 24, 38, 41, 52, 59, 63]):

*Ман савр кънъм, хъдо, ки савръм натия,
ман догъм ё дуст.*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!

Ин дардест, ки мағзъ устъхонъм сузаде, ман догъм ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст! [1, с. 24]

*Барор, бароруше, кай мебарориш,
Рузи хъдо бега шидай, кай мебарориш.* [1, с. 38]

*Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,
Паноҳаи бохудогуфтему рафтем.* [1, с. 52]

Ҳамчунин калимаи **Худовандо** чун мухотаб ва мурочиат ба **Худо** истифода гардидааст:

*Худовандо, тъ мёдонӣ, дили девонаи моро,
Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ.*

Намедонем, кай пур мекунӣ паймонаи моро.

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ!... [1, с. 128]

Худованд [Қуръони карим, 2007,1:3] маъноҳои **Худо**, **соҳиб**, **молик** ва **бузурги хона**-ро ифода мекунад [457, с. 501; 444, с. 379]. Дар калимаи **Худованд** ҳиссаи **ванд** ҳамчун ҷузъи пайванди баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои **узв**, **вобаста** (чунончи, *пасванд*, *пешванд*, *миёнванд*) ва чун ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои **мансуб**, **доро** ва **соҳиб** (*пӯлодванд*, *Худованд*) мешавад [464, с. 263].

Дар калимаи **Худовандо** морфемаи **-о** чун синоними нидоҳои амриӣ **ё, о, эй** мухотаб ва мурочиат ба **Худоро** мефаҳмонад.

Инчунин шакли лаҳҷавии дуоғӯии исми хоси **Худованд** – **хъдовандо** дар насри фолклори Сари Хосор воҷеҳурод: *Почо дар чъл ҳичра дърун*

дърумад, зъмина канд, синаша дар хокисий мунд, чънон нолаи пъраламе мекъна, ки хъдоё хъдовандо паноҳ бѣта [1, с. 295].

Ҳақ [172, 5:27, с. 112] ҳам яке аз номҳои Худо мебошад, ки маънои луғавии **ҳаққонӣ, ҳақиқат, рост** ва **дуруст** -ро дорад [457, с. 740].

*Эй мардаки сардор, хонадор,
Ай и сархарда мерай сувор,
Сад нобутът, кардим тѣ малол,
Ай у су ҳақ биёратсаркашол!» [1, с. 110]*

*Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ,
Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ. [1, с. 128]*

Қуръон китоби муқаддаси дини Ислом аст. Дар «Ғиёс-ул-луғот» омадааст: «Қуръон каломуллоҳ аст; ва он саду чаҳордах сура аст ва шаш ҳазору шашсаду шасту шаш оят... Ва лафзи Қуръон масдар аст, ба маънии **хондан**, ки мустаъмал шуда ба маънии мафъул» [440, с. 133]. Дар «Арабско-русский словарь» («Луғати арабӣ-русӣ») ва «Луғати русӣ-тоҷикӣ» ба маънои **хониш** (чтение) шарҳ ёфтааст [430, с. 806; 435, с. 1207].

Маълумоти фарогирро дар бораи Қуръон донишманди эронӣ **Сайид Муҳаммад Боқир Ҳуччатӣ** китоби «Таҳқиқот оид ба таърихи Қуръон»-ро таҳия ва нашр намудааст [384].

Дар дубайтии зерин оварда шудааст:

*Навруз шуду олам мунаввар мешавад,
Зиннати руи замни аз сабзаи тар мешавад,
Эҳ падар, дар додани наврузиам ҳиммат намо,
Дон, ки дар як ҳарфи Қуръон, сад ҷигар хун мешавад. [1, с. 31]*

Дар суруди «Гули сиягӯш» хонда мешавад:

*Ай ин лангар ба у лангар,
Алӣдомоди пайгамбар,
Чӣ уштур мехура дангал.*

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30]

Пайғамбар [172, 2:214, с. 33] калимаи тоҷикист, ки маънои луғавии **расул, набӣ, фиристодаи Худо**-ро дорад. Ҳамчунин **пайғамбар**-ро **паёмбар** низ мегӯянд, ки маъноҳои зеринро ифода мекунад: **паёмбар** – пайғамбар, касе, ки пайғом мебарад, қосид, пайки хабаррасон; пайғамбар, набӣ (а.), расул (а.) – фиристодаи Худо, ки амри ӯро ба бандагонаш мерасонад [ниг.: 457, с. 8, 18; 465, с. 54, 59].

Ислом дини мусулмонӣ, яке аз динҳои ҷаҳонист, ки дар асри VII дар Арабистон пайдо шуда, бунёдгузораш пайғамбар Муҳаммад (с) аст ва маънои **таслим, фармобардор шудан ба Худо, мусулмон шудан, ба дини Ислом даромадан**-ро ифода мекунад.

Маънои дигари калимаи **Ислом** ҳамчун калимаи арабӣ, ки решааш аз ҳарфҳои **с-л-м** иборат мебошад, калимаи **салом** (сулҳ) аст. Одамоне, ки ба Худо таслим шудаанд, пайрави дини Ислом ҳастанд ва ба дини ислом эътиқод доранд, мусулмон (мусалмон) номида мешаванд. Мусулмонон муваззафанд, ки ба Худо итоат кунанд, бо ҳамдигар дар ҷамъият ва олами гирду атроф тинҷ зиндагӣ намоянд, барои сулҳу осоиш бо тамоми қувва кӯшиш ба харҷ диҳанд, онро орзу кунанд ва пайваста тадбирҳои муайян андешиданд. **Мусулмонӣ** маънои ба дини Ислом мансуб будан, пайрави аҳкоми дини Ислом буданро дорад [ниг.: 76, с. 232; 456, с. 494, с. 762; 464, с. 556; 429, с. 290].

Дини ислом гуфтиву лоф аз мусулмонӣ задӣ,

Чанд мӯминро ба хоки тира яксон кардай... [1, с.242]

Намоз дуо, ибодат, сачда, таъзим ва арзи ҳочату ниёз кардан ба Худо аст, ки аз рӯи шариати Ислом дар як шабонарӯз панҷ маротиба адо карда мешавад [ниг.: 456, с. 831; 464, с. 894].

Беҳънар ҳар ҷо рава, рузъи нъмози дигарай,

Пърҳънар хар ҷо, ки боша, пеши у симу зарай. [1, с. 121]

Сулаймон яке аз пайғамбарони Худо мебошад [172, 2:102, с. 15].

Сулаймон ҳамчун калимаи ибронии қадима ба маънои луғавии **осуда, ором, сулҳдӯст; ҳифзшуда, химояшуда; пур аз саломатӣ** омада, яке

аз паёмбарони Худованд аст; ва маҷозан маънои **сарватманди шукргузор**; **донандаи забонҳо**-ро ифода мекунад [463, с. 138].

Юсуф низ яке аз пайғамбарони Худо аст [172, (12. Сураи Юсуф), с. 235].

Юсуф номи писари Яъқуби пайғамбар, ки дар хусну ҷамол бемисл будааст [ниг.: 465, с. 678]. **Юсуф** аслан калимаи ибронӣ буда, маънои **афзун ва афзуншаванда**-родорад, ки баъди зуҳури дини Ислом ба забони арабӣ ворид шуда, маънои **ҷамолва зебо**-ро пайдо кардааст [117, с. 157].

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар.

Хори ватан аз лолаю райҳон хуштар.

Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,

Сад кош гадо буд, ба Канъон, хуштар! [1, с. 54]

Дар байни халқи тоҷик ва забони тоҷикӣ истифодаи дуо ва истеъмоли калимаи **дуо** хеле роиҷ аст. Аз ин лиҳоз, назми фолклори Сари Хосор низ дар ин маврид дур намонда, калимаи **дуо** ҳам дар шаклҳои шевагӣ – **дъо** ва ҳам умумистеъмоли – **дуо** дида мешавад:

Гъли зардак сано мега,

Санои авлиё мега,

Ба ҳар хестан дъо мега!

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30]

Ба ёрон алвидоъ гуфтему рафтем,

Ба тахти дил дуо гуфтему рафтем.

Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат.

Паноҳаш бо Худо гуфтему рафтем. [1, с. 52]

Дуо [172, 2:186, с. 28] дар асл калимаи арабӣ буда, маънои **дархост аз Худо, хоҳиш** ва **ниёиш**-ро мефаҳмонад. **Дуо гуфтан** изҳори хоҳиш ва талаб кардан аз Худо аст [456, с. 400].

Оид ба **дуо** ҳамчуни жанри фолклорӣ фолклоршинос Р. Раҳмонӣ дар китоби «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» маълумоти муфассалу мукамал додааст [277, с. 227-231].

Дар назми фолклори Сари Хосор ифодаю ибораҳои дуогӯии **паноҳаш бо худо (Худо), ниғаҳдорат худо (Худо), Худо бьгира камбағалӣ-бепулира ва ҳақ (Ҳақ) биёрат** мавриди истифода қарор гирифтаанд [1, с. 52, 59, 66, 110].

*Ба ёрон алвидоъ гуфтем, рафтем,
Ба ҷону дил дуо гуфтем, рафтем,
Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,
Ниғаҳдорат худо, гуфтем, рафтем.* [1, с. 66]

Авлиё калимаи арабӣ буда, чамъи **валӣ** мебошад, ки маънои луғавии **бузургон, мансабдорон-ро** ифода мекунад.

Валӣ маъноҳои луғавии **дӯст, содиқ; ёвар, мададгор; соҳиб; хоҷа; мураббӣ ва қариб, наздик, муқарраб (ба худо); одами муқаддас-ро** мефаҳмонад [456, с.33, 224].

Омӯзишу таҳлил нишон дод, ки аксари (50 фоизи) лексикаи динии назми фолклори Сари Хосорро калимаҳои марбут ба марг, мурда ва мурдан ташкил медиҳанд: **азодоръм, акамой, алвидоъ, ачал, гур, ғамдоръм, (савза) дама, дуо, дьо, кафан, кафанам, лаҳат, мазор, манзилакъм, марг, мурдай, мурдам, мурдем, намъра, чанг(и ачал), чонъм, чонъме, тобут, умр, фалаке, фано, хокъм, ҳалок.**

*Ма хов бьдъм, ки марг ведоръм карде,
акамой, акамой, акамой,
Ма дъхтари дъруза, хъдо ғамдоръм карде,
акамой, акамой, акамой.
Дар ҳини мастим азодоръм карде,
акамой, акамой, акамой,
Ба руи акаякъм зоръм карде,
акамой, акамой, акамой.* [1, с. 41]

*Дар гурбат агар дард расад бар баданам,
Оё ки канад гуру, ки дӯзад кафанам!*

*Тобути мара суи баландӣ бибаред,
Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [1, с. 52]*

*Борони буҳор дидаи намнокъм,
Борон, ту, бѣбор, савза дама дар хокъм.
Рузе бѣшава кѣнчи лаҳат манзилакъм,
Кѣрмо бѣчинан доги ватан ай дилакъм. [1, с. 54]*

Азо ҳамчун калимаи тоҷикӣ маънои **ранҷ, азият, озор, малоли хотир ва зарару зиён-ро** ифода карда, чун калимаи арабӣ маънои **мусибату мотам-ро** мефаҳмонад [457, с. 46].

Азодор шахси ё каси мотамдор, сӯгвор, мотамзада ва азогирифтаро мегӯянд [464, с. 43].

Дар калимаи **акамой** морфемаи **-ой** ҳамчун синоними нидоҳои хиссиётию амрии **вой, эҳ** тобишҳои маъноии ғаму андӯҳ ва дарду аламро ифода мекунад.

Алвидоъ калимаи арабӣ буда, нидоест, кидар вақти гусел ва чудошавӣ аз якдигар ва дар ҳангоми мусофират гуфта мешавад [456, с. 56].

Асли баромади калимаи **кафан** аз забони арабӣ буда, ба маънои порчаи сафедест, ки мурдаро ба он печонда гӯр мекунанд [456, с. 544].

*Эй очаи чун, ягун-ягун ёдъм кѣн,
Хокистари куи тѣ шидъм бодъм кѣн.
Хокистари куи тѣ шидъм боди фано,
Ай мулкойи гарибӣ озодъм кѣн! [1, с. 54]*

Калимаи **фано** арабист: маънои луғавии нест шудан, нестӣ ва ҳалокро ифода мекунад. Дар адабиёти китобатӣ ва халқӣ бештар ибораи **бар (ё ба) боди фано рафтан** сермаъмул аст, ки маънои несту нобуд шуданро медиҳад.

*Коҳидаам чунон ки зи дил оҳ агар кашам,
Монанди барги коҳ ба боди фано равам. Мушифиқӣ*

[457, с. 409]

Фалак калимаи арабӣ буда, маънои **осмон**, **сипехр**-ро ифода мекунад [457, с. 406]. Ҳамчунин дар фарҳанг ва луғатҳо ба маъноҳои ҳар як аз қисмҳои осмон, ки ҷои яке аз сайёраҳост, маҷозан ба маъноҳои казову қадар, сарнавишт, тақдир, қисмат омадааст. Ба маънои дигар **фалак** бахше аз мусиқии мардумӣ ва суннати халқи тоҷик аст [ниг.: 457, с. 382].

Ситораи равшанъма кҷо кардӣ, фалак!

Събҳа ай миёни шаб ҷидо кардӣ, фалак!

Моро ба фалак то ба қиёмат кор аст,

Ай дӯсти ширин зиндаҷидо кардӣ, фалак! [1, с. 63]

Ҳамчунин дар назми фолклори Сари Хосор ифодаю ибораҳои маъмулӣ ва воҳидҳои фразеологӣ бо лексикаи динӣ ташаккул ёфтаанд: **бахти бадъм**, **мурдам аз ғамъ**, **харфи Қуръон**, **рузи хъдо**, **болой мазор**, **мурдай садсола**, **савза дама дар хокъм**, **кънчи лаҳат манзилакъм**, **боди фано**, **умри дароз**, **чанги аҷал**, **бо амри худо** [1, с. 24, 28, 31, 38, 41, 53, 54, 55, 59, 63].

Барор, бароруше, кай мебарориш,

Рузи хъдобега шидай, кай мебарориш. [1, с. 38]

Сад вой дарег, дар биёбон мурдем,

Дур ай ватану ҷидои дустон мурдем.

То вақте будем, корвонӣ кардем,

Дар чанги аҷал дар гарибӣ мурдем. [1, с. 55]

Фарёд, ҷидоему ҷидо мегардем.

Бо амри худо ҷидо-ҷидо мегардем,

Амре бишава, ки мо биёем ба ватан,

Соҳибватанем, ватангадо мегардем. [1, с. 63]

Аз лексикаи динӣ калимаҳои **аҷалу марг** синоним шуда омадаанд:

Дар чанги ачал дар гарибӣ мурдем [1, с. 55]; *Ма хов бѣдѣм, ки марг ведорѣм карде, акамой, акамой, акамой* [1, с. 41].

Баъзе калмаҳои зидмаъно – антонимҳо низ тавсиф ёфтаанд: **зинда – мурда(й):**

Наълат ба касе, ки ай ватан канда шавад,

Афтад ба гарибю саръи банда шавад.

Гашти фалаке шавад, биёяд ба ватан,

И мурдаи садсола магам зинда шавад. [1, с. 53]

Ба ҳамин тариқ, дар назми фолклори Сари Хосор, бо вучуди мамониатҳои даврони шӯравӣ, истифодаи лексикаи динӣ мавқеи хосро молик буда, эътиқод, боварӣ ва умеди мардумро ба Худои мутаол ва дини Ислом нишон медиҳанд.

3.4. СИНОНИМҲО

Доир ба синонимҳо забоншинос М. Муҳаммадиев, ба истиснои мақолаҳо, асарҳои «Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик», «Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ» ва «Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ»-ро таҳия намуда [206; 442; 443], дар китоби «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» оид ба синонимҳо маълумот додааст [205, с. 33-37].

Дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» оид ба синонимҳо маълумоти мухтасари илмӣ дода шудааст [133, с. 25.27].

Синонимҳо аз рӯйи асарҳои адибон, аз ҷумла Ҳаким Карим мавриди омӯзиш қарор гирифтааст [ниг.: 153, 1967].

Ҳамчунин роҷеъ ба синонимҳо дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз қабилҳои лаҳҷаи Ҳисор асарҳо таълиф гардидаанд [ниг.: 307].

Вале оид ба яке аз мавзӯҳои баҳси воҳидҳои лексикӣ – синонимҳо дар забони фолклори ин ё он маҳалли Тоҷикистон таҳияи асари алоҳида ё мукаммале ба назар нарасид.

Аз ин хотир, тасмим гирифта шуд, ки масъалаи мазкурро дар фолклори Сари Хосор аз рӯи низоми илми лингвофолклористика, яъне забони фолклор мавриди омӯзиш қарор дода шавад.

Таърифи синоним чуноне дар асарҳои илмӣ шарҳ ёфтааст, калимаҳои гумошта мешаванд, ки аз ҷиҳати ташаккул (ё шакл) гуногун буда, лекин маъноӣ якхела доранд, ё ҳаммаъно мебошанд [133, с. 25].

Мусаллам аст, ки муҳаққиқон зимни таҳқиқи фаъолияти адибони расмӣ ё касбӣ ва эҷодкорони озод ба истеъдоду маҳорати онҳо дар мавриди истифодаи воҳидҳои лексикӣ, аз ҷумла синонимҳо баҳогузорӣ менамоянд. Дар воқеъ синонимҳо ба суҳан – ҳусни баён обу ранги бадеӣ бахшида, онро таъсирбахш мегардонанд.

Омӯзиш нишон дод, ки ҳамин қабил воҳидҳои лексикӣ – синонимҳо на ин ки дар адабиёти расмӣ касбӣ, балки дар жанрҳои мухталифи фолклори Сари Хосор низ моҳирона истифода гардидааст, ки шумораи онҳо зиёда аз 100 номгӯӣ калимаро дар бар гирифта, бештар аз 900 маротиба дар мавридҳои гуногун омадаанд.

Ва синонимҳои фолклори Сари Хосор аз рӯи шакли истифодашон дар забони адабию лаҳҷавӣ (диалектизмҳо) ва мансубияташон ба забонҳо ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд. Инчунин метавон онҳоро аз рӯи ифодаи маъно ва воҳидҳои лексикӣ-грамматикӣ ба гурӯҳҳои ҷудо кард. Лекин маъноӣ ҳар яки он, ки дар луғатҳо шарҳ ёфтаанд ва ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштанишон маълум асту аз мисолҳо низ аён мегарданд, аз ин лиҳоз, аз дарҷи муфассали масъалаи мазкур нисбатан худдорӣ карда шуд.

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор зиёда аз 50 синоним танҳо ва бештар дар шакли адабиашон дарҷ ёфтаанд, ки маъноҳои аслии ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифод кардаанд. Аз ин шумора бештар аз 15 синоним танҳо дар шакли адабӣ омадаанд, ки калимаҳои аслии тоҷикиро дар бар гирифта, баъзан бо иловаи морфемаҳои мухталиф ва хеле зиёд дарҷ гардидаанд, аз ин рӯ, бо саҳифа ишора намеёбанд: **андак(ак) – кам, камтар; андоза – чен; аралаш – гал(л)агов; бад – ганда;**

бача – писар; дашт – майдон; модар – оча; на – не; орзу – умед; оташ – алов; пеш(и) – назд(и); саросема – ҳадаҳа; соф – тоза; танҳо – фақат; хеш – табор; хуб – нағз; хунук(ӣ) – сард(занӣ); хурд – майда.

Деҳқони ҷавон. Басай акъ, арзъна бѣдъравем, боз андакаки дига акъ... [1, с. 258].

*Бар ёр ситам макун, ки бе ёр шавӣ,
Бисёр талаб макун, ба кам зор шавӣ.
Бисёр қадам намон бар хонаи хеш,
Ҳар чанд азизӣ, оқибат хор шавӣ. [1, с. 240]*

Баъд камтар ганобаиш бурда бѣд, ки аждаҳо бѣромад [1, с. 277].

Аз рӯйи мисолҳои мазкур дида мешавад, ки яке аз синонимҳо (**андакак**) дар драма, дигаре (**кам**) дар назм ва сеюмӣ (**камтар**) дар наср дарҷ ёфтаанд.

*Э Авазхонъм – лахти ҷигар,
Дар шикор мекънӣ ту сафар. [1, с. 105]
Бошӣ гар, бошӣ бозафар,
Ру бинем, бачам, бо якдигар. [1, с. 106]*

Баъд ҳаму писари апаш Девонаҳисайнӣ яг акахон дошт дар ҳаму къшлоқ [1, с. 320].

*** *** ***

Модаръи ай хона бѣромад [1, с. 283].

*Очаи дав-давои,
Бачаи чапакзанон. [1, с. 207]*

*** *** ***

*Э хурду калон, асири маргем ҳамамон,
Дар пояи як тобут гарқем ҳамамон.
Эй очаи ҷон, мактуби маро тѣ бѣхон,*

Рӯз нола къну шав дар таи сарат бѣмон. [1, с. 66]

Ай майдаҳакит, тѣ бѣсѣ шайтунӣ! [1, с. 298].

Ҳамчунин дар фолклори Сари Хосор синонимҳое истифода шудаанд, ки яке аз онҳо калимаи аслии адабии тоҷикӣ ва дигаре иқтибосӣ, баҳсус арабӣ мебошанд ва зиёда аз 15 ададро ташкил дода, онҳо аз реша ё калимаҳои содда иборатанд: **зан – аврат; калонтар – акбар; гирд – давр; тан – бадан; пас – баъд; дил – қалб; ҳамеша – доим, доимо; зан – заиф(а); кишвар – мамлакат; марг – ачал; наздик – қариб; ҳамаи – тамоми; овоз – садо; осмон – само; хона – манзил; ситам – азоб, укубат; пас – ақиб, қафо; дард – ғам, алам; чавон – барно.**

... аз дидани зани бегонаи соҳибҷамол чашмой қозӣ бегуна шид, гуфт: «Мара намегирӣ?» [1, с. 187].

Қассоб гаит, нига кард, яг аврати ёи [1, с. 308].

*** *** ***

Эй дӯст, намедонам хонаи ту кучост,

Ҷонам ба ту пайванду тан аз ту ҷудост.

Монанди абр гирди ҷаҳон мегардӣ,

Занҷири муҳаббати ту дар гардани мост. [1, с. 73]

Баъд болой қъшлоқи париёда давр зада рафт [1, с. 180].

*** *** ***

Як почо бѣд, ҳафт кишварда почой мекард .

– Ута боша, почора бѣгу, чӣ қадар аскаре, ки дар кадом мамлакат дора, бѣхамбона [1, с. 273].

*** *** ***

Д е ҳ қ о н. Ҳа, мусъфед хѣдо медуна, акъ қиёмата наздик дидӣ!

«Ай дустии дур-да, душмани қариб хубай». [1, с. 217]

*** *** ***

*Баъд почо ҳавас карду боша андохт, боша гъндъшкора сър карда,
дари хонай подавонда якташа гъръфтак [1, с. 273].*

*Борони буҳор дидаи намнокъм,
Борон, ту, бѣбор, савза дама дар хокъм.
Рузе бѣшава кънчи лаҳат манзилакъм,
Кърмо бѣчинан доги ватан ай дилакъм. [1, с. 54]*

Синонимҳое ҳастанд, ки дар шакли адабӣ омада, танҳо калимаҳои иқтибосии арабиро дар бар мегиранд: **иззат – ҳурмат; ошиқ – маъшук; рафик – шарик; халос – тамом.**

... Бозъргон (ба меҳмонҳои худ) ову иззати бѣсѣр кард [1, с. 186].

Калимаҳои **иззату ҳурмат**, ба ғайр аз ҷудо омадани калимаи **иззат**, инчунин ҳамчун ҷуфтҳои синонимӣ низ истифода гардидаанд:

*Ира иззату ҳурматъи кад и бачаҳаки човандози бѣзкашидагиву ҷидо
ҳам ҳурмату иззати бѣсѣр кадаку шав гуфт:*

*– Ута боша, мѣ гъревун ай думани хѣд мекашъму ба якдигар акъ
Мағриб сафар мекънем [1, с. 297].*

*** *** ***

*Ҳаргиз сари сарчаиша бенам набувад,
Ҳаргиз дили ошиқон бегам набувад.
Бегам дили кӣ бошаду пургам дили кӣ?
Бегам дили он касе, ки ошиқ набувад. [1, с. 74]*

*Ҳар хона, ки бечарог бошад, ҳайф аст,
Маъшуқа, ки бедимог бошад, ҳайф аст.
Чандин сухани талха ба маъшуқ нагу,
Тутӣ, ки ба чанги зог бошад, ҳайф аст. [1, с. 69]*

*** *** ***

Бача ҳамӣ бачагӣ мекаасту халос! [1, с. 256].

Б о ф а н д а. Тамомъш кардъм! [1, с. 249].

Синонимхое, ки калима аввал дар шакли адабӣ ва калимаи дуҷум
дар шакли лаҳҷавӣ баён гардидаанд: **алвидоъ – хай; болои – руи; доим –**
мъдом; пайғамбар – расулълло; сар – кала; сар – нуг; тайёри – тараддът;
хап – чъм.

Ба ёрон алвидоъ гуфтем, рафтем,

Ба ҷону дил дуо гуфтем, рафтем.

Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,

Паноҳаи бо худо гуфтем, рафтем. [1, с. 240]

Мардак хай гуфта Наҳъта гъръфта мебара [1, с. 272].

*** *** ***

Ай ин лангар ба у лангар,

Алӣ домоди пайғамбар,

Чӣ уштур мехура дангал.

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30]

– *Эй расулълло, и чӣ гапай, ки и хутик қати мъ гап мезана? –*
гуфт мусъфед [1, с. 287].

*** *** ***

Саршувонем мо,

Сар мешуёнем мо.

Тағораи шишагӣ,

Биёр, мешуёнем мо. [1, с. 34]

Вазире (ки) бъд, овард, калаша бъриду хъдша дар дор кашид [1, с.
295].

*** *** ***

Тъ хап кън, вахти хъдъм шава, мъ ай ам ҷош сар мекънъм [1, с. 265].

*Дъмшиа гъръфтан, ки гоҳе дъқ-дъқу гоҳе хозакию гоҳе ҳърга дохт,
ки ҳами ҷъми ба ҷъм кад, дар хунай подшо расундшун [1, с. 301].*

Боз синонимҳое тасниф карда шуданд, ки калимаи якуми онҳо дар шакли адабӣ ва калимаҳои дуюм, сеюм ва ё минбаъдашон ҳам дар шакли адабӣ ва ҳам лаҳҷавӣ (ҳамчун диалектизмҳо) дарҷ ёфтаанд: **аллоҳ** – алло, худо, хъдо, худовандо, илло, илоҳо, олло, оллоҳ; **вай** – он, у, ӯ; **гап** – калом, суҳан, сьхан; **ғалла** – гандъм, гандум; **дангал** – чув (чӯб), таёк, тиёк; **дунё, днё** – олам, чаҳон, чиён; **зебо** – базеб, хъшру; **калон** – лула; **мақсад, маҳсад** – мърод; **монанди** – мисли, мьсли; **мулк, мълк** – сарзамин, мамлакат; **онҳо** – уво, уҳо; **пагоҳӣ, пугой, пьгай** – сьхарӣ; **падар** – ата, ота; **халқ** – мардум, мардъм; **шавхар** – шу, шуй (шӯй); **ятим(ча)** – сағера, сағира.

*– Ё расулълло, – гуфтан, – насиби мора аллоҳу таолло буд кардаст,
акъ хъроки амӣ гърг шидем [1, с. 297].*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24]

Фарёд, ҷидоему ҷидо мегардем.

Бо амри худо ҷидо-ҷидо мегардем,

Амре бишава, ки мо биёем ба ватан,

Соҳибватанем, ватангадо мегардем. [1, с. 63]

*Деҳқони ҷавон. Ҳамӣ, биё, яг илоҷе кънем, ки тъам, хъдо
медуна, ҳами бечораи бекас мундагӣ, дига кор наёфтаю бърумадай ай
қъшлоқът ... [1, с. 251]*

Дур афтодай, ай ту хабар нест мара,

Сухтай ҷигаръм, чорай дигар нест мара.

Мехоҳа дилъм, ҷониби тъ парвоз кънъм,

Илло, чӣ кънъм, ки болъ пар нест мара. [1, с. 56]

*** *** ***

– Не, – гуфт, – охи, тъ бе мақсаду бе камбудӣ нестӣ! [1, с. 300].

Баъд бълбълаки саргашта қати апаи ба мъроду махсадъи расид [1, с. 287].

Дар мисоли мазкур *мъроду махсадъи* ҳамчун чуфти синонимӣ омадаанд.

*** *** ***

*Дар тугайҷое шъкор кунум,
Сайқал дам дар тугайзор кунум,
Дар шикорум гар барор кунум,
Эй падар, сайди бисёр кунум,
Почай хурчин ай гушт бор кунум,
Бо рума сӯй ин диёр кунум.* [1, с. 105]

*– И атай тъ нест, и гъломи атай тъ ҳай, рафта гъломи атата бъгу,
кӣ бъдани атата қоил мешава.*

Бача пул гъръфту отаиша кофтанӣ рафт [1, с. 275].

Синонимҳое, мавриди таснифот қарор гирифтанд, ки калимаи аввал дар шакли лаҳҷавӣ ва калимаҳои минбаъда дар шаклҳои адбию лаҳҷавӣ истифода шудаанд: **руй – чехра; гусфанд – меш; абру – қош; авҳол – ҳолат; бсье, бсьер, бисёр – зиёд, мул, хеле; гъноҳ – айб; дангала (кардан) – партофтан; кутаҳ – калта; мусъфед – пир; поч, по, пой – линг; туда – гала; хърсанд – шод.**

*Болой мазор кабутарои қушае,
акамой, акамой, акамой.*

Ҳайфи акам, ки дар хок рупушае, [1, с. 41]

акамой, акамой, акамой.

Меғум биравъм, ҳуй кънъм қалпушае,

акамой, акамой, акамой.

Ай тай кафан загор гирифтай рушае,

акамой, акамой, акамой... [1, с. 42]

Севе, ки ту додаї, тамомъи холай,

Якруза ҷъдой ба саръм сад солай.

Савганд бихъръм билло ту бовар накънї,

И чеҳраи зарди ма гувоҳи ҳолай. [1, с. 72]

*** *** ***

Дарравї карда, ки дидан авҳол бѣсѣр бадай, ... [1, с. 302].

Дар ҳами ҳолат хамбидак [1, с. 279].

*** *** ***

Санифҷон. Бъхе, бѣхе, мусъфед, раҳта кутаҳ кън! [1, с. 269].

*Калтаву куташи бѣгирем, ки дар байни яг моҳ руба ҳаму ҳарамии
подшора руфтак [1, с. 299].*

Калимаҳои калтаву куташи ҳамчун синонимҳои ҷуфт омадаанд.

*** *** ***

«– Эй бово, ба шидани мѣ хафа шидї ё хърсанд?» [1, с. 287].

Навруз шѣдѣ шодам,

Аз банди гам озодам.

Яг ҷомавѣ як салла,

Наврузии устодам. [1, с. 31]

Дар фолклори Сари Хосор синонимҳои истифода шудаанд, ки аз се ва зиёда калимаҳо иборат буда, дар шаклҳои забони адабию лаҳҷавии мухталиф омадаанд: **та, таг, таҳ** – зер, **поён**; **почо, подшо, подшоҳ** – **шоҳ**; **дуст** – **ёр, рафик, чура**; **авзол** – **ашѣ, асбоб, чѣзу чора**; **вахт, вақт** – **гоҳ, замон, мѣдат**; **дарав, даррав**, – **зуд, филхола, ҷақон, ҷаққон**; **рост** – **дърѣст, туғрї**; **хурок** – **авқод, авқот**; **гур** – **қавр, манзил**; **су** – **сун, сѣн,**

тараф.

Дъхтар ай та мега, ки:

Чонакма фидоют мекънъм, ёр, натарс,

Дар сояи гъл шиитӣ, ай хор натарс.

Чона мардъмо барои ошъқ метан,

Мардона қадам бимон, ай дор натарс! [1, с. 326]

Баъд дъхтара ба таги чодир бурдан, дар у ча ҳардъша (духтару домодро) қинголбозӣ дохтан [1, с. 184].

– Мома, биё, ай ҳами таҳъи бъгӣ, бъра [1, с. 284].

Чамбула мекънъм, – у гуфт, – дар зери по-е,

Асир мегирем мо ҳаштота зебо-е. [1, с. 114]

Боло рафтан, поён рафтан, ки ҳич каса наёфтан [1, с. 276].

*** *** ***

– Не, ростша бъгу, агарда барои шидани мъ хафа шида бошӣ, хафагита бъгу, хърсанд шида бошӣ, хърсандита бъгу [1, с. 287].

– Мо ҳич одами дъръсте наёфтем, ки дар шъмо бътем [1, с. 273].

Деҳқони пир. Тъ ёшу мъ пир, ҳардъмун соз бъгирем бъсё гапи тугрӣ-да! [1, с. 250].

Охир баста туғрӣ каду овард, почаҳои хърчина пъри молу матоҳ кардану баъд пуштини хърсие доштак, овард дар болои зин партофт, аспа сьвор шид, секън-секън, чъмун-чъмун рафтан гъръфт. 313

*** *** ***

Рафт дарав, занҷира ҳуй карду гуфт:

«– Биёен!» [1, с. 301].

Подшо и гапа шънавид, даррав одам роӣ кард [1, с. 302].

Чанори чангӣ кад Ҳасан бор,
«Э занак, халама зуд биёр!». [1, с. 109]

Гуши чапиша филҳола чънбунд [1, с. 295].

– *Чақон кънен!* [1, с. 314].

Куталаки уругӣ тилфон омад,
Дар когази пӯшида марҷон омад.
Апама бигу хонаш меҳмон омад,
Як додари осуда чаққон омад. [1, с. 228]

Азбаски мавзуи синонимҳо мисолҳои зиёдро дар бар мегиранд, аз ин рӯ, бо овардани намунаҳои дарҷёфта иктифо карда шуд.

Калимаҳои синонимие, ки шаклҳои лаҳҷавиро дар бар мегиранд: **оста-оста – секън-секън; съҳар – събҳ; съст – мъллоим; уним – усь; фъромад – хамбид.**

Деҳқони пир. Хай, амита гърд бъгардун ҳа, оста-оста [1, с. 259].

Хест, секън-секън, пеш-пешӣ ясавъло умадан гъръфтак [1, с. 312].

*** *** ***

Съҳар вахти намоз бъд, ки ёру навкар омад, дидан, ки почо нестай, сър кардан, ки: «– То мо почора наёвем, оварда дар ҷош почош накънем, гълома мо почо намеқънем» [1, с. 274].

Имшав чӣ шавай, шави дилафруз имшав,
Дар пешаки ман ёраки дилсуз имшав.
Эй соҳиби събҳ, руза бар чоҳ андоз,

То рузи қиёмат нашава руз имшав! [1, с. 67]

*** *** ***

Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтай тъ,

Шъғрона бъкън, чъвони хуб ёфтай тъ.

Шъғрона намекънъм, чъвон розӣ нест.

Бо и чъвон ҳич ишратъ бозӣ нест. [1, с. 61]

Баъд чъликша расонд, ки мълломай [1, с. 325].

*** *** ***

*Баъд ҳаму ча дева фъровард, къшит, фъромад асти дева ҳамиқа кард,
ки асти дев гъръфтъиш надод* [1, с. 281].

Ҳолӣ ма бъхамбъм, меган, вазир хамбид, ҳамёни зара гъръфт [1, с. 305].

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор синонимҳои вохӯрданд, ки яке онҳо аз забони адаби, қисме аз онҳо дар шакли лаҳҷавӣ ва дигаре диалектизми лексикӣ мебошад: **ас, асло – аҳ; афгор – бефара, шалпар; бардоштан – ҳуч (кардан); барои – бахши; вақт, вахт – чен; канор – реб; китф, кифт – теф; кордча – чапқу; воз – ҳуй; монанд(и) – афт(и); набоша – агане, ала; ночор – ноилоч; пеш – сър, сур; тамом – буд; шояд – шотим; фикр – хиёл, уйла; чаро – бахчӣ, чиба, чида, барои чӣ.**

Имрӯз инча фардо дигар чо,

Чои ист бигӯй ас нест ба мо. [1, с. 117]

Дидагӣ дига акъ, асло ҳуш дар саръи намемуна [1, с. 3110].

*Деҳқони пир. Бачай бобой бъқадор бъмбъра, ки аҳ гардан
намета!* [1, с. 254]

*** *** ***

*Руба рафтай дари яг осёбда... тасбеҳъиш дар гарданъиш, у шиштай як
канорда* [1, с. 150].

*Кори ганда доим баминнат,
Реб, ки бишина мекъна гайбат...
Одами хуб мегира раҳмат,
Ба ганда доим ҳастай лаънат. [1, с. 88]*

*** *** ***

– *Чъшмота бъпуш, баъд мегум, даҳанта воз бъгӣ, неки [1, с. 286].*

*Гушота, чанвар, як бъховон,
Даҳан хуй кун чун гори вайрон. [1, с. 110]*

*** *** ***

*И беди баланд хазонаю барг ай ту,
Ҳар чан кардъм, дилъм нашид сард ай ту,
Оё ту маро ёд кънӣ, ё накънӣ,
Шояд бимирам, ҷудо кънад марг ай ту. [1, с. 67]*

*Ҷонъма ба Тошкалотъма бубар,
Ба бевам, шотим бори дигар
Дидор ба дидор бъхуръм вар,
Ормонӣ намбурум хоки тар. [1, с. 111]*

Синонимҳои **бузбала** ва **сулама** диалектизмҳои лексикиро ташкил медиҳанд, ки маъноӣ **бузург**, **калон** ва **ба болиғ расида**-ро доранд.

– *Э бачаҳо, бузбала шиден, рафта мардикорӣ кънен, нони хъттуна ёфта хърен! [1, с. 182].*

*Бачара яг рузаи дъ рузара бар зад, дъ рузаи чор рузара бар зад,
ахир, ки сулама шид [1, с. 274].*

Қайд гардид, ки масъалаи аз ҷиҳати ифодаи маъно ва воҳидҳои лексикӣ-грамматикӣ гурӯҳбандии синонимҳо нисбатан мавқуф гузошта мешавад, аммо барои намуна чанде аз синонимҳоро метавон аз рӯйи умумияти ифодаи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо намуд, ки дар ҳамон шакли

истифодаи овозиашон дар матнҳои фолклории Сари Хосор оварда мешаванд.

Масалан, синонимҳое, ки ба Офаридгор ва дин мансубанд: **аллоҳ** – алло, худо, хъдо, худовандо, илло, илоҳо, олло, оллоҳ; **гур** – қавр, манзил; **марг** – ачал; **пайғамбар** – расульлло.

Синонимҳое, ки асосан инсонҳо – одамон, ҳолат ва муносибати онҳоро ифода мекунанд, гурӯҳи калонро ташкил медиҳанд: **абру** – қош; **авҳол** – ҳолат; **алвидоъ** – хай; **афгор** – бефара, шалпар; **бад** – ганда; **бача** – писар; **бузбала** – сулама; **вай** – он, у, ӯ; **гап** – калом, суҳан, сӯхан; **гъноҳ** – айб; **дард** – ғам, алам; **дил** – қалб; **дуст** – ёр, рафиқ, ҷура; **зан** – аврат; **зан** – заиф(а); **зебо** – базеб, хъшру; **иззат** – ҳурмат; **китф**, **кифт** – теф; **мақсад**, **махсад** – мърод; **чавон** – барно; **модар** – оча; **мусъфед** – пир; **орзу** – умед; **орзу** – умед; **падар** – ата, ота; **почо**, **подшо**, **подшоҳ** – шох; **рафиқ** – шарик; **руй** – чехра; **сар** – кала; **саросема** – ҳадаҳа; **ситам** – азоб, уқубат; **тан** – бадан; **у**, **ӯ** – он, вай; **фикр** – хиёл, уйла; **фикр** – хиёл, уйла; **хап** – чъм; **хеш** – табор; **хона** – манзил; **хуб** – нағз; **хърсанд** – шод; **хърсанд** – шод; **ятим(ча)** – сағера, сағира.

Калимаҳои синонимие, ки аломат ва хусусияти умумии одамону ашъҳо ва амалро мефаҳмонанд, яъне ба сифат ва зарф тааллуқ доранд: **андак(ак)** – кам, камтар; **ас**, **асло** – аҳ; **бъсё**, **бъсёр**, **бисёр** – зиёд, мул, хеле; **доим** – мълдом; **калон** – лула; **калонтар** – акбар; **канор** – реб; **кутах** – калта; **наздик** – қариб; **ночор** – ноилоч; **хамеша** – доим, доимо; **оста-оста** – секън-секън; **пас** – ақиб, қафо; **пас** – баъд; **рост** – дъръст, туғри; **соф** – тоза; **су** – сун, сн, тараф; **сӯхар** – сӯбх; **сӯст** – мъллоим; **та**, **таг**, **тах** – зер, поён; **тайёри** – тараддът; **хурд** – майда.

Аз омӯзиши матнҳои фолклории Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ зоҳир мегардад, ки мардуми ин диёр барои пуробуранг ва таъсирбахш баромадани суҳан дар ҳар гуна жанрҳои воҳидҳои санъати бадеӣ ва лексикӣ маҳорати баланди эҷодкориро доро мебошанд.

3.5. ОМОНИМҲО

Дар бораи омонимҳо дар забони тоҷикӣ мақолаю асарҳои илмӣ зиёде иншо шудаанд. Ва мувофиқи таърифи асарҳои илмӣ омонимҳо калимаҳое мебошанд, ки сохти таркиби овозиашон монанд буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд [133, с. 24-25; 473, с. 142; 205, с. 26-27].

Забоншиноси тоҷик Ш. Кабиров китоби «Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ»-ро таҳия кардааст [152].

Оид ба калимаҳои омонимӣ дар лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор И. Сулаймонов мақола ба нашр расонидааст [306, с. 35-46]

Ва дар чамбаст забонишнос М. Алламуродова рисолаи илмӣ мукаммали хеш «Роҳҳои пайдоиши омонимҳои забони тоҷикӣ ва таснифоти семантикии онҳо»-ро ба ҳалли мавзӯи баҳси омонимҳо бахшида, ҳамаҷониба онро мавриди омӯзишу таҳқиқу таҳлил қарор додааст, ки мухтасари онро муаллиф дар гузоришаш нигоштааст [ниг.: 28].

Яъне вобаст ба омонимҳо дар забони адабии тоҷик ва лаҳҷаҳои он мақолаю асарҳо таълиф гардидаанд. Аммо истифодаи омонимҳо дар матнҳои фолклории тоҷик мақола ё асарҳои мукаммали мушаххасе омода нашудааст.

Ба ҳамин хотир, масъалаи омӯзиши мавқеи омонимҳо дар фолклори Сари Ҳосор ба миён омад.

Таҳқиқ нишон дод, ки омонимҳо дар матнҳои фолклории Сари Ҳосор на он қадар зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст. Ва шумораашон бештар аз 20 номгӯӣ калимаҳоро ташкил медиҳад, ки аз калимаҳои зерин иборатанд (дар доираи мавзӯи лингвофолклористӣ баъзан аз рӯйи ҳар як жанр мисолҳо оварда мешаванд):

буд – будан (асоси замони гузаштаи феъл), буд – тамом, халос;

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар.

*Хори ватан аз лолаю райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Сад кош гадо буд, ба Канъон, хуштар!* [1, с. 54]

Деҳқони пир. (Аз даравидан боз истода). Буд кадӣ палата? [1, с. 258].

гирд – атроф, гирд – давр;

*– Ута боша, пъгаӣ акъ бъқагова мекъшану дар майдун, ин дангала
кардан, тъ линги бъқагова таи по къну дар гирди қоши зин печуну
ҳардъ пота, ки чънбундӣ, баъд мъра сандалома бъбӣ!* [1, с. 292]

*Сари кӯҳи баланд ду буттаи қӯш,
Арақ гирди лабонат мезанад чӯш.
Арақ гирди лабонат чола бошад,
Ки доим кори ошиқ нола бошад.* [1, с. 240]

Ба дари хонаҳо, куча ба кучаҳо, ба бозоро гирд мегаштъм [1, с. 306].
қълф – кулфи гиребон (нақши курта), қълф – кулф (ашёи калиддор);
*Қачак бъррид чилу чора,
Ҳайкалчаҳо қатора,
Гъл баст тъморчаҳора,
Қълфи гъревон дора.* [1, с. 100]

*Иқа бача сару руша дъсмол карду баъд гърфът дар дъруни яхдун
мундъшу пахтатудара ай руш печунд, ай ру яг либос бахмала партофту
чамадуна қълф дохт, маҳкам кард, истод* [1, с. 304].

нав – тоза, чадид, нав – хозир, акнун;

*Роҳи нав бар мо фарогат медиҳад,
Ҳам ба уштур истироҳат медиҳад.* [1, с. 243]

Ай хуна нав рафтестем, ҳич ҷо нагаишем [1, с. 246].

пас – баъд, пас – қафо – акиб – охир;

Боло мерай, дуо бӛгу болора,

Ғармашақи сӛрхи сари девлохора,

Ғармаи, гармаи, тӛ гӛл бӛкӛ, дона нагӛ,

Пас ай сари мо ёраки бегона нагӛ. [1, с. 70]

Говкампир ай туйхуна умад, ки яг хар дар паси дар бастагияй [1, с. 291].

пеш – назд, пеш – аввал, пеш (кардан) – сӛр (сур) (кардан); пеш (гӛрфтан) – сар кардан;

Э зоги сиё, ки меравӛ ку ба ку,

Хабари мара ба пеши дустон бигу.

Аввал, ки рафтӛ, гиряю зорима бигу,

Бовар накунанд, догой гарибима бигу. [1, с. 55]

Ғ у л о м ш о ҳ. Пеши Санифҷон мерам. (Бо каломи шавқ).

– Эй кампир, гӛноҳи яг мартаара хӛдо мебахша, шав чигуна гапе боша, дар пеши мӛ ягона-ягона баён кӛн, ки бар рабби Каъба, ба шопа дар фарқой сарӛт мезанӛм! [1, с. 291]

Баъд дарравӛ карда, чӛ қадар ширату бозӛ кардан, ма, хестӛм, ҷомда омадӛм, пеш ай у хов кардӛм [1, с. 306].

(Бача) тӛқумора дар пӛшти хар зад, по дар изангу мундак то руз шиданиша ҳаф ман раҳ хар бачара пеш кард [1, с. 294].

Баъд почо туй пеш гӛрфтак, туй карду Кӛличпалвона гуфт:

– Ҳами дӛхтарӛм, ҳар коре, ки мекӛнӛ, тани тӛ [1, с. 279].

рост – дасти рост, пой рост, рост – ошкоро; рост – рахи рост; рост – боло шудан аз чой, рост – ҳақ гуфтан;

*Оина ба дасти рост мегирам ман,
Ёр аз тарафи шумост, мегирам ман.
На муфтишо на қозӣ, на ҷуфти гувоҳ,
Ёракма руи рост мегирам ман! [1, с. 224]*

*Пои ростда хестак руболо,
Руи зин Аваз гирифтум чо. [1, с. 106]*

– Ҷанвар, – гуфт, – рост осёб мерай. ... [1, с. 271].

Баъд бача, дарравӣ када, ай хов рост хест [1, с. 282].

*– Не, ростиа бъгу, агарда барои шидани мъ хафа шуда бошӣ,
хафагита бъгу, хърсанд шуда бошӣ, хърсандита бъгу [1, с. 287].*

сар – кала, сар – нуг (нӯг);

*Гъли бълълакъм,
Шохи рангинакум,
Шона шамшод биёр,
Бар сари бегинакум. [1, с. 34]*

*Фарёд занъм, сари зъвонъм сузад,
Гар сабр кънъм, тамоми ҷонъм сузад,
Ма сабр кънъм, хъдо, ки сабръм натияд,
И дардест, ки магзи устухонъм сузад. [1, с. 63]*

съст (суст) – мъллоим (муллоим), съст (шидан) – беҳол (шидан), аз худ рафтан;

*Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтай тъ,
Шъғрона бълкън, ҷъвони хуб ёфтай тъ.
Шъғрона намекънъм, ҷъвон розӣ нест.*

Бо и ҷавон ҳич ишратъ бозӣ нест. [1, с. 61]

Камтир яки съст шида гуфт: «Мъшикило дар саръм, и чӣ бало боша, и хар гап мезана!» [1, с. 291].

тез – (корди) тез, тез – зуд, тез – сахт;

– Эй ошно, доси теза бъгир, бъбъришун! [1, с. 144].

Қариб руз бегах шидаст, тез-тез раҳ бъгард-да бърасем, ки то Соқинара хела раҳай [1, с. 264].

Дехқони ҷавон. Басай акъ, ҳамаша шамоли тез бурд, охӣ [1, с. 260].

чен – андоза, чен – вахт, вақт.

Бофанда. Охӣ, ира мъ газ кардъм, ба чени ҳақи хъдма бърумад! [1, с. 249].

Яке занак дар (вақти) нунбандӣ яг бача кад чени нахът [1, с. 270].

– ... То и чена ма дар шартът ноилоҷ бъдъм, дига осмону замин бърай, ай чанги ма халосӣ надорӣ! [1, с. 280].

Муқоисаи маъноӣ омонимҳои фолклори Сари Хосор нишон дод, ки бисёре аз омонимҳо дар натиҷаи гирифтани маъноҳои нав дар доираи лаҳҷаи ҳамон диёр пайдо шудаанд.

3.6. АНТОНИМҲО

Мувофиқи гузориш ва хулосаҳои илмӣ антонимҳо калимаҳое маҳсуб меёбанд, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ҳам зид ё муқобиланд. Ва хулоса гардидааст, ки қариб кулли онҳо мафҳумҳои сифатиро ифода мекунанд, ё аломатҳои сифатӣ доранд [133, с. 27-28; 473, с. 17-18; 205, с. 27-36].

Мавзуи антонимҳо аз рӯйи эҷодиёти адибон низ мавриди омӯзиш қарор ёфтааст [ниг.: 153, с. 46-51].

Вобаста ба антонимҳо дар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии Кӯлоб, кӯҳистони Ҳисор ва Қаратоғ И. Сулаймонов ва Г. З. Абдуллоева мақолаҳо ба нашр расонидаанд [ниг.: 226, с. 250-252; 306, с. 17-18; 9, с. 18-22].

Асосан антонимҳои аслии антонимҳои гуногунреша дар назар дошта меашванд. Бар акси ҳол ба бисёре аз калимаҳо бо илова кардани пешвандҳо, аз ҷумла пешвандҳои **бе-** (зебо – безеб), **но-** (рӯшан – норӯшан, раво – нораво) калимаҳои ҳамрешаи антонимӣ пайдо мешаванд.

Доир антонимҳо дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он мақолаю асарҳо иншо шудаанд. Вале оид ба мавқеи истифодаи антонимҳо дар матнҳои фолклории тоҷик, алаҳусус диёри Сари Ҳосор мақола ё асарҳои алоҳидае таҳия нагардидааст.

Ба ҳамин хотир, омӯзиши антонимҳо дар фолклори Сари Ҳосор мавриди таҳқиқ қарор ёфт.

Дар матнҳои фолклории назмию насрии Сари Ҳосор бештар аз 50 номгӯйи калимаҳои антонимӣ истифода шудаанд, ки онҳоро метавон дар доираи мавзӯҳои мухталиф ҷудо кард. Аммо аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки антонимҳо зиёдтар дар матнҳои фолклории назмӣ дида мешаванд.

Антонимҳое, ки мафҳумҳои мутааллиқ ба одамон ва синну соли онҳоро ифода мекунанд: **барно – пир; бача – духтар; додар – хоҳар; ёш – пир; мард – зан; мардак – занак; мусъфед – кампир; писар – дъхтар; шавҳар – зан; шу, шуй – зан; чавон – пир; шах – арус.**

– *Чавре, доде, – гуфтак руба, – нахо қатӣ шаҳу арус одамой қинголбоз бо и гулака хов кънен, чӣ ръсвоияй дар олам!* [1, с. 303].

*** *** ***

Додар, бинӣ зебора,

Дили туда мефора. [1, с. 99]

*Он чо ки туй, расидани ман мушкил,
Аз рафтани ту ҳазор мушкил дар дил,
Ту орзуи чӣ дорӣ, э хоҳари ман?
Ман орзӯи рут дорум – дидан мушкил. [1, с. 56]*

*** *** ***

Деҳқон. Э, бобой мусъфед! [1, с. 246]

*Кампир гуфт рута нақун сиё,
Шънохтамаът, эй кокултилло.
Бъгарден бачаҳой Авазхон,
Дар хонай ма шав ҳардът меҳмон. [1, с. 117]*

Баъзан чузъҳои антонимии мазкур синонимҳои якдигаранд: **бача – духтар; писар – дъхтар; барно – пир; ёш – пир; чавон – пир.**

Бача ба хонаи деви сиё рафт [1, с. 163].

*Ало духтар, таманнои ту дорам,
Назар бо қадди болои ту дорам,
Тамоми мева дар боги чаҳон аст,
Умед аз меваи боги ту дорам. [1, с. 66]*

*** *** ***

Дъхтари барнои зъфнуни соҳибчамол миянсари бача гаит [1, с. 293].

*(Шавҳари духтар) косара гъръфта хурдаку шоҳи парие иёра чавоб
дод, ба хунаи пири ҳаитодсолара умадан [1, с. 298].*

*** *** ***

*Дар банди душман афтид амир,
Дар Чамбул мегиря ёшу пир. [1, с. 102]*

Антонимҳое, ки асосан ба фаъолияти одамон ва муносибати онҳо вобаста буда, сифату аломат ва ҳолату вазъияташонро мефаҳмонанд, ки бештар дар матнҳои назмию насрии фолклори Сари Хосор омадаанд: **бедор, ведор – хоб, хов; бой – камбағал; дуст – душман; зинда – мурда; нағз – бад; рост – дъруғ; рост – чап; пиёда – съвора; сер – гъшна; ханда – гъря; хуб – ганда; хуб – бад; хърсанд – зик; хъшёр – гаранг; чанг – оштӣ; шод – зик.**

– Э подшо, и чита ховай, ай-ай, ҳич ай хов бедор намешай?! [1, с. 306].

Ҳаму ченда дъхтар тарсиду (ӯро) ведор карда натонист, ҳаму ченда гъря кард [1, с. 277].

Хоб дар ваҳти саҳар кардан нишони гафлат аст,
Нокасеро илтифот кардан шикасти давлат аст. [1, с. 241]

Моргазидара хов мебара, аламзадара не. [1, с. 217]

*** *** ***

Баъд ҳаму мардак, ки хъдъи дев бъдаст, хъдъиша мъллои нағз кардасту пеши почо омадаст, ки «дъхтара ба ма бъте» [1, с. 163].

Дарравӣ карда, ки дидан авҳол бъсёр бадай, ... [1, с. 302].

*** *** ***

Ҷилавиша даррав у қатидак,
Пои чап дар зангу шидак.
Пои ростда хестак руболо,
Руи зин Аваз гирифтуну чо. [1, с. 105]

*** *** ***

Баде ки хъшёр набошӣ, ҳамеша дар азобӣ! [1, с. 260].

Паданаълата бъғзолаҳош мъра гаранг кадан! ... [1, с. 260].

Баъзе антонимҳо дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ омадаанд.

– *Хърсанд шидъм* [1, с. 287].

– *Зик шидй?* [1, с. 175].

Дар ин гурӯхи антонимҳо низ чузъе аз онҳо синоними ҳам гардидаанд, ки дар матнҳои фолклории назмию насрӣ вомехӯранд: **нағз – бад; хуб – ганда; хуб – бад; хърсанд – зик; шод – зик.**

Баъд рафта ҷафти кард, бузбалаи нағз бӯд, тамом карда бъромад [1, с. 183].

*Чойлоби бъланд дориву пеиуи богай,
Синаи съфед дорй, дилум догай.
Мева мехърй, меваи хуб дар богай,
Ҳайфи дъхтаре дар таи чанги зогай.* [1, с. 70]

*Ай амраҳи гандада хубай тиёқ,
Ай шаҳри ганда бура қишлоқ,
Ай бой мумсикда бошй қашшоқ...
Моли мумсик хароҷоти бебок.* [1, с. 88]

*Ай лолаю лозор дил маҳръмае, ман
догъм ё дуст!*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!

*Ай бахти бадъм, толеи ман шумает, ман
догъм ё дуст!*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!

*То кас намъра, номи кас гум нашавет,
ман догъм ё дуст!*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!

*То зинда манъм, мъдом номъм гъмае,
ман догъм ё дуст!*

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм ё дуст! [1, с. 25]

*Меравӣ аз назарам, ёд кунӣ ё нақунӣ,
Ин дили гамзадаро шод кунӣ ё нақунӣ.
Ин дили гамзадаро гамзадагон медонанд,
Ин рафиқи куҳнаро ёд кунӣ ё нақунӣ. [1, с. 52]*

Антонимҳои исмии дигар низ дар матнҳои фолклорӣ ба назар мерасанд: **санг – кълух; хъруз – мърғ; шахр – қъшлоқ.**

– *Аври сиё, борони сиё, барфи сиё, чолаи сиё, санги сиё, галаи сиё, рамаи сиё миёя* [1, с. 163].

Пасттари погизатари хъиру бъдравъи, ки ина и кълухо қатиш аралаш нашаван! [1, с. 258].

*** *** ***

Хъруз бовар кардай, роӣ шидай қатиш, бърафтаӣ [1, с. 150].

– *Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бъдаст акъ гандъма бърор дар даҳани дар афтов къну тиёқи синчала бътему ма гъндъшкору мъргора вонӣ кънъм* [1, с. 197].

*** *** ***

*Илоҳо, оишиқи зорам ту кардӣ,
Дарахти гул будам, хорам ту кардӣ,
Дарахти гул будам дар шахри Кобул,
Ба хоки кӯча яқсонам ту кардӣ!* [1, с. 63]

Боз чан қа рай дига рафт, ки як қъшлоқи дигада расид [1, с. 185].

Гурӯҳе аз антонимҳо мафҳумҳои сифатиро ифода мекунанд: **бъланд – паст; дърроз – калта, кутаҳ; калон – хурд, майда; нар – мода; чуш – сард; пър – холӣ; равшан – торик; рост – кач; рушан – торик; сахт – съст; съфед – сиё; танг – къшод; хом – пухтагӣ; ширин, шърин – талх; тар – қок.**

Бо бархе аз антонимҳо мисолҳо пештар оварда шудаанд, ки аз такроран овардани онҳо худдорӣ карда мешавад. Қисме аз калимаҳо

маҷозан ҳам омада бошанд, барои мисол мавриди истифода қарор гирифтанд.

*Ай омаданът тоза шидай доғи дилъм,
Љура меравӣ, мурдаи чъроғи дилъм,
Ку дашти дъроз, ёр, нигоҳи тъ кънъм,
И ҷуни ҷувонима фидои тъ кънъм. [1, с. 71]*

*Ҳаиштоду чор румола.
Таҳда калта нъмола. [1, с. 100]*

Санифҷон. Бъхе, бъхе, мусъфед, раҳта кутаҳ кън! [1, с. 269].

*** *** ***

*Ситораи равшанъма къҷо кардӣ, фалак!
Събҳа ай миёни шаб ҷидо кардӣ, фалак!
Моро ба фалак то ба қиёмат кор аст,
Ай дӯсти ширин зиндаҷидо кардӣ, фалак! [1, с. 63]*

*Оғили тангу торик,
Љувони сабзу борик. [1, с. 210]*

*** *** ***

*Се моҳ шидай, ба якта хъшидор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳиҷраи тангак, ки бъҳонъм дъ газал,
Ай ҷони шърини хъдъм безор шидъм. [1, с. 58]*

*Бо дили къшод, ваҳти сафар,
Дуо кун, ру бинем яғдигар».
Ошті мекъна зану шавҳар.
Даст мебардора соҳиби хар. [1, с. 110]*

*** *** ***

Лабҳои шърин пършакар,

*Дандоно дъру гавхар,
Ръхсорахо севи лочвар,
Чъшмои гъл ҳавзи кавсар.* [1, с. 100]

Баъд (девона) хурд, ки талх [1, с. 321].

Бахше аз антонимҳо аломату хусусиятҳои зарфӣ доранд: **аввал** – **охир**; **боло** – **поён**; **бисёр**, **бъсёр** – **кам**; **дарун** – **берён**; **дер** – **зуд**; **зиёд** – **кам**; **имрӯз** – **имшав**; **кушода** – **махкам**; **наздик** – **дур**; **пеш** – **акиб**, **қафо**; **пеш** – **пас**; **руз** – **шаб**; **зуд**, **тез**, **дарав** – **оста**; **хуй** – **махкам**; **чидо** – **ягчоя**; **чуфт** – **тоқ**.

Аввал бубин ҷота, баъд биму нота. [1, с. 212]

Баъд воқияҳора габ зад, ай аввал то охир, гуфт:
«– Ина дар дъсти шумо задем. ...» [1, с. 326].

*** *** ***

«Гапи бисёр, як хара бор». [1, с. 212]

Нону ови бъсёр хариду бъринчи бъсёре хариду омад хонай як кампирда [1, с. 277].

Бача дид, ки шир кам шидай, бъсёр гъря кардак, ай ови чъшмъи коса нър шида монд [1, с. 279].

*** *** ***

*И ҷа биё, дъхтари амак,
Ма имрӯз меравъм дар газо,
Мову ту шъдем дилсиё.
Бояд ошитӣ кънем ҳардуи мо.* [1, с. 110]

*Имшав чӣ шавай, шави дилафруз имшав,
Дар пешаки ман ёраки дилсуз имшав.
Эй соҳиби сѐбҳ, руза бар чоҳ андоз,*

То рузи қиёмат нашава руз имшав! [1, с. 67]

*** *** ***

Апаш чъшмоша ҳуй кард, ки додарақъи дар пешъи шиштай, вахтъи хъи шид [1, с. 287].

– *Бъхез, дар ҳами хуна чӣ търизае боша, маҳкам кън* [1, с. 296].

*** *** ***

Ай хуна бадар шидъм, чаимъм ба намай,

Чаимъм ба тамошову дилъм пъраламай.

Мардъм мега: «дар дилът чӣ аламай?»

Ай ёр чидо шидъм, дилъм пъраламай. [1, с. 52]

Рафтак, (бо қассоб) яғҷоя шидан [1, с. 312].

Дар фолклори Сари Хосор антонимҳои феълӣ низ ба назар расиданд: **бъшӣ – бъхез; ҳаст – нест; шин – хез; шишт – хест.**

– *Тъ бъшӣ, мъ тушара бурда атата бътъм, биём* [1, с. 270].

– ... *Бъхез бъра!* [1, с. 289].

*** *** ***

Лекин майлуш Соқӣ бобо,

Ҳар ҳукуме, ки къна шо,

То вахте ҳастум дар дунё,

Ай фармонуш нестум қафо. [1, с. 118]

Мо булбули мастем, чаман нест моро,

Мо марди мусофирем, ватан нест моро.

Ин умри дароз, ки беватан мегузарад,

Кардем сафари дур, кафан нест моро. [1, с. 55]

Маълум мешавад, ки фолклори Сари Хосор дар баробари дигар воҳидҳои лексикӣ забони тоҷикӣ аз истифодаи калимаҳои зидмаъно – антонимҳо низ орь нест.

БОБИ 4

ДИАЛЕКТИЗМҲО ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

4.1. МАВҶЕИ ДИАЛЕКТИЗМҲО ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Диалектизмҳо яке аз мавзӯ ва масъалаҳои асосии омӯзиши илми лингвофолклористика ба ҳисоб мераванд. Диалектизмҳо дар забони адабӣ ва асарҳо бо мақсади тавсифи нутқи қаҳрамонон ё намояндагони ягон мавзӯ, аз ҷумла маҳаллаҳо, деҳот, ноҳия, шаҳр, минтақа ва вилоятҳо истифода мешаванд.

Диалектизмҳо бо назардошти инъикоси таҳаввулоти хусусиятҳои воҳидҳои забонӣ асосан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: **диалектизмҳои лексикӣ, диалектизмҳои фонетикӣ, диалектизмҳои грамматикӣ, диалектизмҳои семантикӣ, диалектизмҳои фразеологӣ, диалектизмҳои этнографӣ** ва ғайра [ниг.: 133, с. 59-61; 134, с. 52-54; 473, с. 42-43].

Оид ба истифодаи диалектизмҳо дар адабиёти бадеии китобӣ асарҳои зиёде таҳия ва рӯйи ҷоп омадаанд, ки намунае аз онҳоро дар мисоли асарҳои забошиносон Х. Ҳусейнов – «Диалектизм дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим» [390, с. 58-72], «Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ» [391], Б. Камолиддинов – «Забон ва услуби Ҳаким Карим» [153], Н. Маъсумӣ – «Забон ва услуби Аҳмади Дониш» [195] ва А. Абдуқодиров – «Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода» [8] метавон номбар кард.

Диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор мавҷеи муҳим ва хосдоранд. Дар матнҳои фолклории назмӣ, насрӣ ва драмавии Сари Хосор, ки бо баҳисобгирии бутунӣ 7700 номгӯй, дар маҷмӯъ 28500 калимаро дар бар мегирад, бештар аз 3500 номгӯй ва ҷамъан 13500 калимаро (47 фоизро) шакли лаҳҷавии онҳо – диалектизмҳо ташкил медиҳад. Аз

шуморауи уиумумии диалектизмҳо афзунтар аз 170-тои он диалектизмҳои лексикӣ ба шумор рафта, 3500 номгӯи калима бештар аз 13300 маротиба ба ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, дуршавӣ, монандшавӣ, бадалшавӣ, таҳфиф ва ҷойивазкунии овозҳо дучор гардида, ҳамчун диалектизмҳо омадаанд.

Диалектизмҳо бо назардошти доираи истифодашон дар забони тоҷикӣ, тағйироти семантикӣ ва фонетикии воҳидҳои лексикӣю морфемаҳо, инчунин мансубияташон ба забонҳои хориҷӣ ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд, ки ҳар яки он ҳамчун мавзӯи баҳси мустакил мавриди омӯзиш қарор дода шуданд.

4.2. ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛЕКСИКӢ

Дар забоншиносии тоҷик зимни омӯзиши лаҳчаҳои мавзӯҳои муҳталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқи диалектизмҳои лексикӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст, ки асарҳои Ҷ. Мурувватов [207], Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев [226], З.И. Замонов [141], Г. М. Шарифова [405], И.О. Сулаймоновро [307] намуна оварда, иктифо менамоем, зеро дар асарҳои онҳо номгӯи адабиёти дигаре, ки ба масъалаи мазкур марбут мебошанд, дарҷ ёфтаанд.

Бахусус дар бораи баъзе хусусиятҳои фонетикӣ ва лексикӣ лаҳҷаи Сари Хосор дар муқоиса бо лаҳҷаи Ховалинг Р. Л. Неменова дар китоби «Кулябские говоры таджикского языка (северная группа)» [224, с. 69-71] мухтасаран иттилоъ додааст.

Ӯ лаҳҷаи Сари Хосорро ба зергурӯҳи марказии лаҳчаҳои шимолии Кӯлоб мансуб медонад. Бар тасдиқ ва таҳкими ин фикр дар ҷилди 1 китоби «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» оварда шудааст: «Тоҷикони Кӯлоб, асосан, худро аҳолии тағҷой ва муқими ин сарзамин ҳисоб мекунанд. Ин ақида, махсусан, ба сокинони шимолӣ ва шимоли шарқии Кӯлоб (ховалингиҳо, муминободиҳо, даштиҷумиҳо, сарихосориҳо) бештар мансуб аст, зеро аҳолии асосии ин ҷоҳо тоҷик мебошанд» [226, с.

15].

Р. Л. Неменова дар асараш зиёдтар дар бораи хусусиятҳои забони лаҳҷаи Ховалин таваҷҷуҳ намудааст. Асосан ӯ оид ба истифодаи овози ь дар лаҳҷаи Сари Хосор дар фарқ бо лаҳҷаи Ховалинг сухан ронда, менависад, ки лексикаи лаҳҷаи Сари Хосор ба лаҳҷаи Ховалинг хеле монандӣ дарад [224, с. 66, с 71].

Ҳамчунин ӯ аз лаҳҷаи Сари Хосор 95 ибораи гуфтугӯиро аз деҳаҳои Шайдон, Навобод, Сари Ҷар ва ду матни афсонаро ҷо додааст [224, с. 116-119, с. 148-150].

Умуман аз назари лингвофолклористӣ оид ба омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили диалектизмҳои лексикӣ дар фолклор ё эҷодиёти халқ (ва ё ибораи маъмулии эҷодиёти даҳанакии халқ) асари илмии мукаммале дастрас нагардид. Аз ин рӯ, лозим дониста шуд, ки ин мавзӯ дар фолклори Сари Хосор аз рӯйи асари фолклошиноси тоҷик Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], ки дар заминаи маводи фолклори Сари Хосор таҳия гардидааст, ба қадри имконияту қобилият пажӯшишро ба анҷом расонем.

Матнҳои фолклории Сари Хосор 28701 калимаро дар бар гирифта, аз ин шумора зиёда аз 13600 ададаш лаҳҷавӣ – диалектизмҳо, аз ҷумла бештар аз 70-тои он диалектизмҳои лексикӣ шумурда шуданд, ки бо такрори баъзе калимаҳо афзунтар аз 170 маротиба омадаанд. Калимаҳо аз рӯйи алифбо дар шакли аввали истифодашон дар матнҳо ва дар доираи таҳқиқи талаботи лингвофолклористӣ дар ҳамон шакли талаффузашон оварда мешаванд: **агане** (5 м.) [1, с. 249, 251, 265, 267, 298]; **агарда** (5 м.) [1, с. 197, 287, 292, 294 (2 м.)]; **ала** (3 м.) [1, с. 185, 255, 261]; **анойитърош** [1, с. 314]; **аҳ** (10 м.) [1, с. 88, 198, 253, 254, 258, 263, 301, 302, 316 (2 м.)]; **бахҷӣ** [1, с. 323]; **бефара** [1, с.294, 309]; **билавр** [1, с.100]; **булак** [1, с. 296]; **бъҷчас** [1, с. 312]; **ваногда** (5 м.) [1, с. 320 (4 м.), 183]; **ғара** [1, с. 251]; **ғомък** [1, с. 321]; **ғот** [1, с. 296]; **давра** [1, с. 88]; **дангал, дангала** (кардан) (14 м.) [1, с. 273, 278 (2 м.), 280 (4 м.), 281, 292, 293, 304 (2 м.), 315, 318]; **измағӣ** [1, с. 290]; **кашаг** (3 м.) [1, с. 301 (3 м.)]; **къньск** [1, с. 213];

къръмбоша (**къръмчай, къръмчаша** (3 м.) [1, с.255, 262 (2 м.)]; **лъгат** [1, с. 262, 263 (2 м.)]; **лъмба** [1, с. 215]; **лъхч** (3 м.) [1, с. 316 (3 м.)]; **махшак** (3 м.) [1, с. 308, 310, 312]; **минакол** (2 м.) [1, с. 311, 312]; **мут** [1, с.193]; **Олломасанй** (2 м.) [1, с. 251 (2 м.)]; **олондай** [1, с. 302]; **пая** [1, с. 312]; **път** [1, с. 216]; **път-пътакът** [1, с. 216]; **реб** (3 м.) [1, с. 88, 101, 327]; **рубича** [1, с. 213] – **рубич**; **рът** (3 м.) [1, с. 311, 312 (2 м.)]; **сибаву** (2 м.) [1, с. 314, 315] – **сиба**; **сурй** [1, с. 296]; **съвчък** (3 м.) [1, с. 314 (2 м.), 315]; **сьрунд** (3 м.) [1, с. 296, 293 (2 м.)]; **тегъз** [1, с. 255]; **тарвоза** (2 м.) [1, с. 248, 296]; **теф** (2 м.) [1, с. 103, 281]; **туғрй** (7 м.) [1, с. 250, 277, 265, 271, 295, 307, 313]; **тумбул** [1, с. 99]; **тутък** [1, с. 185]; **тъкид** (2 м.) [1, с.185, 296]; **фарай** [1, с. 253]; **фълх** [1, с. 303]; **фър** (6 м.) [1, с. 283 (3 м), 284 (3 м.)]; **фърйдак** [1, с. 112]; **хаспал** [1, с. 318]; **хърбич** [1, с. 213]; **хабата** [1, с. 260]; **хамоли** [1, с. 264]; **хова** (4 м.) [1, с. 264, 278, 301, 310]; **хуч** (9 м.) [1, с. 157, 262 (3 м.), 278 (3 м.), 289 92 м.)]; **чойлов, чойлоб** (4 м.) [1, с. 60, 70, 284 (2 м.)]; **чолбанд** [1, с. 284]; **чол** (3 м.) [1, с. 61, 99 (2 м.)]; **чорғовак** (2 м.) [1, с. 301 (2 м.)]; **чорку** [1, с. 296; **чува, чиба** [1, с. 278, 280, 281, 312 (2 м.), 322]; **чутът** [1, с. 301]; **чъкъм** [1, с. 293]; **чълингас** (3 м.) [1, с. 299, 304 (2 м.)]; **чъхт** [1, с. 300]; **чахманбоз** [1, с. 196]; **чахмандоша** [1, с. 196]; **чичиёра** [1, с. 101]; **чуғадорай** [1, с. 98]; **чъғелоша** [1, с. 302]; **шалфай** [1, с. 303]; **шахмард** (2 м.) [1, с. 303, 304]; **шартаст, шартас** [1, с. 294, 299].

Лозим ба ёдоварист, ки ба гурӯҳи диалектизмҳои лексикии зерин калимаҳои лаҳҷавие, ки дар натиҷаи афтидан, ихтисор, коҳиш, таҳфиф ва тағйироти овозии калимаҳои забони адабӣ ҳосил шудаанду дар мадди назар калимаҳои хоси лаҳҷа менамоянд, ворид карда нашуданд. Зеро синоними асосиашон ҳамон шакли комили калимаҳои забони адабианд, ки аку, акъ (акнун), ами (ҳамин) ва чо (кучо) барин калимаҳо аз ҳамин қабил диалектизмҳо шумурда шуданд.

– *Хай, бачам, хъдо сафари некът бътта, умри дърозът бътта, тани сьҳат, дили беғам бътта, бъррав аку* [1, с. 319].

Яг ҷода панҷ-шаш деҳқон гандъма чош кардам, акъ нав мебардоран»
[1, с. 183].

*Аваз гуфтак Соқимулло,
Пештар бирав мулки почо,
Дар ами рум бикун ниго,
Коҳилӣ накна гофил бо.* [1, с. 118]

– *Шъмо, акаҳо, чо омаден?* [1, с. 282]

Аз рӯйи ифодаи маъно қисме аз диалектизмҳои лексикӣ аз ҳошияи китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], бахше аз китобҳои «Воҷаномаи хоссаи шеваи Кӯлоб» [446], «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» [439], «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [455] ва бархе аз рӯйи мазмуни матнҳои фолклорӣ дар натиҷа маҷмуан омехта тавзеҳ ва шарҳ дода шуданд.

Дар фолклори Сари Хосор диалектизмҳои лексикӣ умуман маъноҳои зеринро ифода кардаанд: **агане** – вагарна, набошад, охир, хайр; **агарда** – яке, рафту, банохост; **ала** – охир, хайр, набошад; **анойитърош** – анойитарош – саросема, нимкора тарошидагӣ; **аҳ** – асло, ҳеҷ вақт, ҳеҷ гоҳ; **бахҷӣ** – барои ҷӣ, чаро; **бефара** – монда; **билавр** – оинае будааст, ки ҳусни бинандаро аз будаш зиёд карда нишон медодааст; **булак** – қисм, ним, пора; **бъҷчас** – бучҷас – шитобон, босуръат, зуд, тез, ҷаққон; **ваноғ** – ваноғ – канори майдони кишт; **ғара** – набошад, охир; **ғомък** – ғомук – мевадонаи як намуди наботот; **ғот** – вақт, замон; **давра** – маърака; **дангал** – **дангала** (кардан) – партофтан, ҳаво додан; **измагӣ** – хирагӣ, беҳаёгӣ, бешармӣ; **кашаг** – оғил, оғилхона; **кънъск** – кунуск – мумсик, хасис; **қъръм** – қурумб – кулӯҳ, пораи хушк ва саҳти аз девор ё марзаҳои замин кандашудаи хок . 2. лойи хушкида; **лъғат** – **луғат** – зер; **лъмб** – лумб – калон, бузург, фарбех, ғафс; **лъхч** – лухч – бар, пара; **маҳшак** – шадда, санги қимматбаҳои ба ришта кашидашуда; **маълок** – муаллақ, печу тоб; **минакол** – миёнаҷо; **мут** – сих;

мағрур; **Олломасанӣ** – Аллоҳумасанӣ – салом (ё ассалому алайкум); **олонд(ай)** – олонд – ифлос, чиркин, чазир кардан; **пая** – тез; **път** – пут – боло шудан, яке намоён, намудор, шудан, баромадан; **път-пътак** – пут-пүтак – ба маънои шикам; **реб** – кач, якнима, яктарафа, канор; **рубич** – як навъи таом; **рът** – рут – буридан, ҳамвор, тахт кардан; **сиба** – зарфи махсус барои қазои ҳочати кӯдакон дар гахвора; **сурӣ** – кат; **сѡвчѡк** – сивчак – сибачӯб; **сѡрунд** – сурунд – партофт, ҳаво дод; **тегѡз** – тегис – ҳамвор, тахт; **тарвоѡа** – якнима, яктарафа, якпахлӯ; **теф** – китф; **туғрӣ** – дуруст, рост; **тумбул** – саркокул; **тутѡк** – тутак – тутик – тутук – най; **тѡқид** – туқид – халонд; **фара** – қувва, қудрат; **фѡлх** – фулх – 1. мулоим; 2. пухтан; 3. сӯхтан; **фѡр** – фур – 1. дам, фурӯ кшидан; 2. партофтан; ҳаво додан; **фѡрид** – фурид – партофт, ҳаво дод; **хаспал** – хасмайда, майдаи хас; **хѡрбич** – хирбич – пору; **хабата** – ифлос, чиркин; **хамоли** – хозир; **хова** – бале, оре; **хуч** – боло (бардоштан); **чойлов** – **чойлоб** – чойлоб – воиш, каппа барои токи ангур; **чолбанд** – кокулбанд; **чол** – кокул; **чорғовак** – бо дасту по роҳ рафтан; **чорку** – оғӯш; **чува** – **чиба** – барои чӣ, чаро; **чутѡт** – чутат – мувофиқ; **чѡқѡм** – чиқум – чиқим – харҷ, харорҷот; **чѡлингас** – чилингас – тез, зуд, босуръат, бошаст; **чѡхт** – чухт – рост; **чаҳманбоз** – ошиқбоз; **чаҳман** – хушдор, ошиқ; **чичӣ** – сина; **чуғадор** – нақшиндор; **чѡгел** – чигел – чанда, жанда, либоси кӯҳнаи дарида; **шалфа** – шалфа – садо, овоз; **шаҳмард** – ҳамроҳи шах, рафиқи шах; **шартаст** – босуръат зуд, тез, шитобон.

Фуломшоҳ. Ай дар хоки пот садқа! Хъдо шоид, зиндагим тѡӣ, агане вахт мембѡрѡм! [1, с. 265].

Шави дига нѡмози шум шида бѡд, соат ҳаму готи шав, ки хѡдиша момашир кѡлула каду тѡқид дар дѡруни сандуқ [1, с. 296].

Мѡрг файрод карда бѡд, ки руба умад, дѡмба дѡқада кард, ки ҳами шартас руфтан мегира! [1, с. 299].

Бо мақсади таҳқиқ, таҳлил ва омӯзиши муқоисавӣ матнҳои фолклорӣ ба се қисм ҷудо карда шуданд: назмӣ, насрӣ ва драмавӣ. Бинобар он ки дар матнҳои калонҳаҷми насрӣ ва драмавӣ аз шаклҳои гуногуни шеърӣ дар нутқи қаҳрамонҳо аз назми фолклори Сари Хосор истифода шудааст, порчаҳои шеърӣ ба гурӯҳи матнҳои назмӣ ворид карда шуданд. Масалан, сурудҳои «Ман доғ», «Майдо» ва баъзе рубоӣҳо (Давлатхотун ...) ҳам дар назм, ҳам дар драмаи халқии «Арзанкорӣ» ва ҳам афсонаҳо омадааст [1, с. 24-28, с. 257-258, с. 240, с. 323]. Бояд ибтидо дошт, ки азбаски матнҳои шеърӣ баъзан аз ҳам фарқ мекарданд, ҳар кадом мавриди омӯзиши алоҳида низ қарор гирифтанд.

Аз шумораи умумии диалектизмҳои лексикӣ бештар аз 20 калима ба матнҳои фолклории назмӣ, зиёдтар аз 120 калима ба матнҳои фолклории насрӣ ва қариб 30 калима ба матнҳои драмавӣ рост омад.

Аз рӯи номгӯи диалектизмҳои лексикӣ калимаҳои **бахҷӣ, билавр, давра, пӯт, пӯт-пӯтак, рубич, тарвоза, тумбул, фӯрид, хӯрбич, чоло, чичӣ, ҷугадор**) танҳо дар матнҳои фолклории назмӣ, калимаҳои **агарда, анойитӯрош, бефара, булак, бӯҷчас, ваноғ, ғара, ғомӯк, ғот, дангал – дангала (кардан), измағӣ, кашағ, кӯнӯск, лӯмб, лӯхч, ҷӯғел, маҳшак, маӯлоқ, минакол, мут, олонд, пая, рӯт, сиба, сурӣ, сӯвҷӯк, сӯрунд, тӯкид, тӯтӯк, фӯлх, хаспал, чолбанд, чорғовак, чорку, ҷува – чиба, ҷут, ҷӯким, ҷӯлингас, ҷӯхт, ҷаҳманбоз, ҷаҳмандош, шалфа, шахмард ва шартаст** танҳо дар матнҳои фолклории насрӣ, калимаҳои **лӯғат, кӯрӯмб, Олломасанӣ, тегӯз, фара, ҳабата, ҳамоли**) танҳо дар матнҳои фолклории драмавӣ ва калимаҳои **дигар – агане, ала, аҳ, реб, теф, туғрӣ, фӯр, ҳова, хуч ва ҷойлоб** дар ҳар гуна матнҳои фолклорӣ омехта истифода гардидаанд.

*Дунё ҳай, дунёӣ муваққат,
Зиндагонӣ хуб асту ганимат,
Дар давра бишинӣ, бикунӣ суҳбат,
Ғани хуб дур асту қимат.* [1, с. 88].

*Дъхтар хест сандуқа ба шамшер баракию тарвоза зад, чор булак,
кад сандуқаву момаширша дар ҳар бар сърунду тарки ватани почой
кард [1, с. 296].*

*Пас ай тъ зъминчъмбъши ишд, пули хуна ай минаколъши шъкаст, яг
ҳамсоя ира овард, тешае наёфтем, гърмоша рът къна, фақат задемъши то
умадани хътта [1, с. 311].*

Ҳарчанд калимаи **път-пътак** (пут-путақ) ба шакли калимаҳои тақили овозӣ ё тасвирӣ омадааст, аммо дар лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб шояд серистеъмол будааст, ки дар ҳошияи китоби «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] маҷозан ҳам бошад, ба маънои луғавии **шикам** шарҳ ёфтааст.

«Път-пътакът път мега, оши бе нахът мега» [1, с. 216].

Калимаи **път** (пут) дар ҷилди 1 асари «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» номбар шудааст [226, с. 52].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи **пут** ба маънои як навъи хӯрок тшарҳ ёфтааст [465, с. 130].

Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ калимаи мазкур серистеъмол аст:

*Саръм хам рафтеста бъдъм, ки път гуфта ай пешъм бърмад –
Сарам хам рафта истода будам, ки пут гуфта, аз пешам баромад (ба
маънои **яке**).*

Дег път-път дора – Дег пут-пут дорад – Дег чӯшида истодааст.

Чи път-път дорӣ? – Чӣ пут-пут дорӣ? (Чӣ мегӯӣ?)

Бъсё път-път накън! – Бисёр пут-пут накун! (Бисёр гап назан!)

Ин калима дар шакли **пълът** – пулут низ меояд:

Саг яке пълът бърмад – Саг яке пулут баромад (банохост).

Ширинӣ пълът-пълът мекунад – Ширинӣ пулут-пулут дорад (ба маънои чӯшидан, ҳубоб баровардан).

Аз рӯйи хусусиятҳои тағйироти овозӣ, грамматикӣ ва семантикӣ (маъноӣ) метавон шартан диалектизмҳои лексикиро ба гурӯҳи зерин ҷудо кард:

диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ: бѳччас, ғомѳк, кѳнѳск, кѳрѳмб, лѳғат, лѳмба, лѳхч, рѳт, сѳвчѳк, сѳрунд, тегѳз, тутѳк, тѳқид, фѳлх, фѳр, хѳрбич, чойлов (чойлоб), чува (чиба), чутѳт, чѳқѳм, чѳлингас, чѳхт, чаҳманд, чѳғел, шартас;

диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-грамматикӣ: *Олломасанӣ*;

диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-морфологӣ: **анойитѳрош, измагӣ, кѳрѳмча, фѳридак, чаҳманбоз**;

диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-семантикӣ: **пѳт, пѳт-пѳтак**;

диалектизмҳои лексикӣ морфологӣ: **бефара, чолбанд, чорғовак, чуғадор**;

диалектизмҳои лексикӣ морфологӣ-семантикӣ: **агарда; дангал – дангала (кардан)**;

диалектизмҳои лексикӣ семантикӣ: **давра, фара**.

Азбаски шакли комил ва маъноӣ диалектизмҳои лексикӣ дар қисмати болоӣ матни мазкур дарч ёфтаанд, тақрори онҳо лизим шумурда нашуд.

Калимаи **Олломасанӣ** дар матнҳои фолклорӣ ду маротиба омадааст. Аз гуфтори гӯянда ва қаҳрамонони драмаи халқӣ «Арзанкорӣ» бармеояд, ки ин калима дар ҳар ду маврид ҳам барои ифодаи **салом** (ё **ассалому алайкум**) баён гардидааст.

Деҳқони пир. (Дастӣ ӯро гирифта). Олломасанӣ, аслу насабѳт ай гѳҷо? [1, с. 250]

* * *

Деҳқони ҷавон. Дашти Шуро! [1, с. 251].

Деҳқони пир. Ай, мо ҳам ай Дашти Шуро. Олломасанӣ [1, с. 251].

Аз омӯзиш маълум гардид, ки калимаи **Олломасанӣ** (Аллоҳумасанӣ) шакли шевагӣ ва шояд ихтисори салавот бар Муҳаммад (с): **Аллоҳумма салли ѳало Муҳаммадин ва ѳало оли Муҳаммадин ... бошад**, ки ба маъноӣ **Ё Аллоҳ, раҳмат фирист бар Муҳаммад ва бар оли**

Муҳаммад ... аст [Намоз – калиди ҷаннат, 2005, с. 47]. Зеро дар луғату фарҳангҳо чунин калима ба назар нарасид.

Бар ҳар ҷиҳат решаи асосии калимаро номи Аллоҳ – Оллоҳ (**Олло**) ташкил медиҳад, ки мувофиқ ба мавзӯи омӯзиши матнҳои фолклорӣ аст.

Дар матнҳои фолклорӣ баъзе диалектизмҳои лексикӣ ҳам дар шакли комил ва ҳам дар шакли тағйирти овозӣ истифода гардидаанд: аз ҷумла ҷаҳманбоз – ҷаҳманд, ҷойлов – ҷойлоб, ҷува – ҷиба, шартас – шартаст.

Занъи ҳамита зани ҷаҳманбозе бӯдаст, ки нуни кӯнҷорагӣ мекардаст ба шушаву нуни базеби қаротъгини лъм-лъм барои ҷаҳмандоша ... [1, с. 196].

Баъд омадаи калу ҷойлов кардаю тори ҷойловда иштиай, ки як камтир омадаи – як девкамтири зол [1, с. 285].

*Ҷойлоби бӯланд дориву пешуи богаи,
Синаи сӯфед дорӣ, дилум догаи.
Мева меҳърӣ, меваи хуб дар богаи,
Ҷайфи дъхтаре дар таи чанги зогӣ. [1, с. 70].*

Рафтъм, яг ҳамсоҷра овардъм, ҳами ҷува фақат то умадани хътта задъм [1, с. 312].

– *Ҷа хуҷар, – гуфтак, – ҷиба и одамора ита талаву тороч кадаи? [1, с. 312].*

Диалектизмҳои лексикӣ мазкурро агар аз рӯи хусусиятҳои забонӣ, аз ҷумла номҳо, мавзӯҳо ё ифодаи маъно тасниф намоем, онҳоро метавон ба чунин гурӯҳҳо мутааллиқ донист:

номи ашӯҳо: **билавр, қъръмб, ҷъғел, маҳшак, сиба, сурӣ, сӯвҷък, тумбул, тутък, хаспал, ҷолбанд, ҷоло;**

калимаҳои исмӣ: **булак, ғот, лъғат, Олломасанӣ, давра, фара, хърбич, чорку, чут, чъким, шалфа;**

номи растанӣ: **ҒОМЪК;**

номи бино ва маконҳо: **ваноғ, кашаг, чойлоб;**

калимаҳои мансуб ба одамон ва узви бадан: **ПЪТ-ПЪТАК, ЧАҲМАНБОЗ, ЧАҲМАНД, ЧИЧӢ, ТЕФ, ЧОРҒОВАК, ШАХМАРД;**

номи таом: **рубич;**

калимаҳои сифатию хосиятӣ: **анойитърош, тегъз, бефара, бъччас, измағӣ, кънъск, лъмб, чуғадор, маълоқ, пая, реб, рът, тарвоза, туғрӣ, фълх, чълингас, чъхт, шартаст;**

калимаҳои ҷонишинӣ: **бахчӣ, чиба;**

калимаҳои феълий: **олонд, дангал – дангала (кардан), сьрунд, тъкид, фърид;**

калимаҳо зарфӣ: **агарда, лъхч, хуч, хамоли;**

калимаҳои ёридиҳанда: **агане, ала, ғара, ҳова.**

Аз рӯи ифодаи маъно калимаҳои **бахчӣ** ва **чиба** ба маъноҳои барои чӣ ва чаро, **агане, ала** ва **ғара** ба маъноҳои набошад, вагарна ва охир синоним шуда омадаанд.

– *Ма пърсиданӣ омадъмът – яг мардаки хъиру дар богъи медърояву мебъроя, бахчӣ ита мекарда боша?* [1, с. 273].

– *Чиба омадӣ?* [1, с. 278].

Дар матнҳои фолклорнаsrӣ калимаи **дангал – дангала** дар ҳама маврид (14 маротиба) ҳамчун чузъи номии феъли таркибии **дангал кардан – дангала кардан** ба маънои **партофтан, ҳаво додан** омадааст. Аз ин лиҳоз хангоми дарчи он дар қавс феъли **кардан** низ якҷо оварда шуд.

Подавон чӣ қадар курнаву курпача, больишт дангал карду вазирора ову иззати бисёр кард [1, с. 273].

Даррав ханчара дар кашъки лави аждаҳо монд, аждаҳо дъ пораи рост шид, дангалъи кард [1, с. 278].

– *Дами яг гърдбодда галтидъм, дангалъм кард, ҳаму чои мьқаррарида галтидъм* [1, с. 280].

– *Ута боша, пьгаї акъ бьқагова мекъшану дар майдун, ин дангала кардан, ть линги бьқагова таи по кьну дар гирди қоши зин печуну ҳардъ пота, ки чьнбундї, баъд мьра сандалома бьбї!* [1, с. 292].

Ҳамчунин калимаи **дангал** ба маънои аслиаш – **калтак, чўбдаст, таёк** ҳам дар матнҳои фолклории назмӣ вомерӯрад;

Ай ин лангар ба у лангар,

Алї домоди пайгамбар,

Чї уштур мехура дангал.

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30].

Калимаи **дангал** – **дангала (кардан)** дар «Фарҳанги гўйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» ба ҳамин шаклу маъноҳо шарҳу тавзеҳ дода шудааст [ниг.: 455, с. 281].

Ин калима дар матни назмии зерин маъноҳои маҷозӣ ва духураи **калтак, таёк, ғафс** ва **партофтагӣ**-ро ифода мекунад:

Ҳами Авази гави зуровар,

Ҳажда кокули рӯй китф дангал,

Ҳар туги кокул тугмаи зар,

Қад ба мисоли хумчаи тар,

Тана мекна буи мушку амбар. [1, с. 107].

Дар таҳияи мавзӯи мазкур иктифо менамоем, зеро мақсади асосӣ муайян кардан ва нишон додани истифодаи калимаҳои хоси лаҳҷавӣ ё диалектизмҳои лексикӣ дар фолклори Сари Хосор буд, ки то як андоза дастбӯ шуд. Иловатан ба баъзе хусусиятҳои забонии ин калимаҳо низ дахл гардид. Аммо масъалаи мазкур аз назари лингвофолклористӣ таҳқиқи мукамалро тақозо менамояд.

4.3. ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ФОНЕТИКӢ

Дар бораи диалектизмҳо ва намудҳои он, аз ҷумла диалектизмҳои фонетикӣ натиҷа ва хулосаи илмӣ дар китобҳои «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Луғати терминҳои забоншиносӣ» маълумоти илмӣ дода шудааст, ки бо ҳамин иктифо қарда мешавад [133, с. 59-41; 473, 42-43].

Асосан диалектизмҳои фонетикӣ калимаҳои лаҳҷавӣ ё решаю асосҳои феълие дар назар дошта мешаванд, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои фонетикӣ ба тағйироти овозӣ дучор гардидаанд.

Дар забоншиносии тоҷик, ки асари мукаммале оид ба ҳодисаҳои фонетикӣ дар забони фолклори ин ё он маҳал ё минтақа таҳия нагардидааст, тасмими омӯзиши масъалаи мазкур ба миён омад.

Матнҳои фолклори Сари Хосор инъикосгари забони гуфтугӯии давраи то солҳои 60 асри XX мардуми он буда, дар муқоиса бо воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва семантикии забони адабии ҳозираи тоҷик, инчунин дар заминаи қоидаҳо ва имлои забони адабии тоҷик [171; 460] мавриди омӯзиш қарор ёфтаанд.

Бояд иброн дошт, ки масъалаи дараҷаи омӯзиш ва маълумот оид ба ҳодисаҳои фонетикии номбаршуда дар мавзуи хусусиятҳои фонетикии фолклори Сари Хосор зикр гардидаанд. Бинобар ин, дар маводи мазкур баёни такорори онҳо зарур шумурда нашуд.

Фолклори Сари Хосор номгӯӣ зиёда аз 1100 диалектизми фонетикиро бо такрори бештар аз 5500 калима дар бар мегирад.

Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили мисолҳо маълум сохт, ки диалектизмҳои фонетикӣ дар фолклори Сари Хосор бо роҳҳои гуногун, аз қабилӣ ҳодисаҳои фонетикии афзоиш, афтидан, табдил, таҳфиф ва ҷойивакунӣ овозҳо пайдо шудаанд ва маводи зиёдеро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, лозим доништа шуд, ки ҳар як мавзуи мазкур бо тартиби алифбо мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Афзоиши овозҳо

Ҳодисаи фонетикии ба калимаҳо зам ё илова гардидани овозҳо бо истилоҳи **афзоиш** ном бурда мешавад, ки дар диалектизмҳои фонетикии фолклори Сари Хосор ба назар мерасад.

Дар забони фолклор баъзан дар як калима чанд ҳодисаи фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, тахфиф ва табдили овозҳо ба назар мерасад. Аммо зимни таҳлил ҳамон калима дар мавриди ба ҳодисаи фонетикии мазкур хос оворда мешавад. Масалан, дар калимаи **маълим** аз рӯйи қоидаи имло (муаллим) ҳам афзоиш ва ҳам афтидани овоз ба назар мерасад, ки метавон онро дар ду маврид нишон дод. Ё ин ки дар калимаи **наметъмът** (намедиҳамат) ҳодисаҳои фонетикии афтидан, табдил ва тахфифи овозҳо мушоҳид мегардад. Ба калимаи **автов** (Офтоб) бошад, ҳам табдили овозҳои садонок ва ҳам ҳамсадо рост омадааст.

Ай хуна баромадӣ, эй ҷураи маст,

Тоқӣ ба сари абру, қалам сари даст.

Гуфтъм: «Къчо мерай, эй маълими маст?»

«Ба гапъм нагӣ, вақти дарсъм бигзаит». [1, с. 226]

Давлатхотун – барги гули зардолу,

Яг буса буге дарди дилъма дору.

Яг буса наметъмът, ки ту рагузарӣ,

Шаҳрора ба шаҳр гардӣ овоза барӣ. [1, с. 240]

Автов задай дар таҳаки долунъм,

Коре кардай модараки нодунъм,

Ҷое, ки дилъм бъдай, сар паст кардай,

Ҷое, ки дилъм набъд, барқаст кардай. [1, с. 60]

Дар натиҷаи гирдоварии мисолҳо аз асари мазкур маълум гардид, ки дар зиёда аз 20 номгӯй ё феҳристи калимаҳо бо истифодаи такрори онҳо дар матнҳо маҷмуан афзоиши овозҳо дар калимаҳо бештар аз 30

маротибаро ташкил медиҳад. Яъне дар натиҷаи ходисаи фонетикии афзоиш номгӯи 20 диалектизми фонетики ташаккул ёфтааст: **заъиф(а)** (4 м.) [1, с. 312 (2 м.), 314, 316] – **заиф**, **илтичоъ** [1, с. 269] – **илтичо**, **исън** (2 м.) [1, с. 312] – **ин сӯ(й)**, **исъ-усъна** [1, с. 261] – **ин сӯ(й)-он сӯ(й)**, **исън-усън** [1, с. 311] – **ин сӯ(й)-он сӯ(й)**, **қиматбаъҳо** [1, с. 99] – **қиматбаҳо**, **қимматаш** [1, с. 293] – **қиматаш**, **қимматбаҳо** [1, с. 302] – **қиматбаҳо**, **маълим** (2 м.) [1, с. 224, 226 (2 м.)] – **муаллим**, **маълимхона** [1, с. 276] – **муаллимхона**, **митър** [1, с. 312] – **метр**, **напойид** [1, с. 198] – **напоид**, **Октябър** [1, с. 234] – **Октябр**, **палахой** [1, с. 315] – **плохо**, **пълона** [1, с. 234] – **план**, **тъхъм(и)** [1, с. 263] – **тухм**, **таъбилчидъхтар** (2 м.) [1, с. 232] – **табелчидухтар**, **таъоло** (2 м.) [1, с. 287, 295] – **таоло**, **тахъида** (2 м.) [1, с. 268 (2 м.)] – **тахъи**, **усън(а, ът)** (3 м.) [1, с. 272, 304, 312] – **он сӯ(й)**, **усънгидай** [1, с. 315] – **онсӯ(й)гъи**, **хизор(а)** [1, с. 304], **чъшъмъш** [1, с. 292] – **чашмаш**.

Бо мақсади таҳлил таснифоти онҳо аз рӯи афзоиши овозҳо дар оғоз, байн ва охири калимаҳо ба роҳ монда шуд.

Таснифоти афзоиши овозҳо дар калимаҳои матнҳои фолклории Сари Хосор нишон дод, ки бо афзоиши овозҳо дар оғози калимаҳо танҳо 1 адад – калимаи **хизор(а)** [1, с. 304] баромад. Дар ин калима дар оғоз овози **х** ҳамчун илова дар реша афзоиш ёфтааст, ки асли калима **изор** буда, онро **эзор** ҳам мегӯянд ва ба маънои либоси тағ, шалвор омадааст.

Зад (почаи) ҳизора лифаву руболо шид [1, с. 304].

Дар байни калимаҳои зерин овозҳо афзоиш ёфтаанд, ки зиёда аз 10 -то мебошанд: **заъиф(а)**, **қиммат(аш)**, **қимматбаҳо**, **қиматбаъҳо**, **майдахак**, **митър**, **напойид**, **мурдахан**, **Октябър**, **палахой**, **пълон(а)**, **тъхъми**, **таъбилчидъхтар**, **таъоло**, **тахъида**, **чъшъмъш**. Дар калимаҳои мазкур афзоиши овозҳо дар реша дида мешавад.

Дар байни калимаҳо овозҳои **а**, **й**, **м**, **х** ва **ъ** афзоиш ёфтаанд. Бояд ибраз дошт, ки дар матни фолклорӣ ҳар як калима мавқеи истифодаи худро дорад, аз ин рӯ, ҳангоми таҳлил ҳар яке ба ҳисоб ё ба инобат гирифта мешавад. Дар ҳамин маврид ин усул риоя гардид. Баъдан

морфемаҳои шаклсоз ҳам дар охири калимаҳо илова мешаванду боиси тағйироти овозии овозҳои пеш аз худ мегарданд, ки дар мавриди зарурӣ дарҷ меёбанд. Ин хусусияти дигари таҳлили матнҳои фолклорӣ дар доираи мавзӯҳои баҳси лингвофолклористика мебошад.

Аз овози афзоишёфта танҳо **а** овозҳои садонок буда, овозҳои дигар ҳамсадо мебошанд.

Калимае, ки дар он овози **а** афзоиш ёфтааст, шакли талаффузи тоҷикии калимаи русии **плохо** мебошад.

– *Дела палахой! На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом мегъръфтакъм* [1, с. 315].

Илова ба калимаи мазкур дар калимаҳои иқтибосии русӣ-байналмилалии **митър, Октябър, пълона** ва **таъбилчидъхтар** овози **ъ** афзудааст, ки чун таҳфифи овозҳои садонок (ба монанди **и ё у**) дар байни ҳамсадоҳо омада, вазифаи ҳичосозиро адо намудааст.

(Биринҷфуруш) воас кад, ки зад зур, сътъмб дар пъитъи, хез зад рафт дар дар ръст шид, се митр ай усън гаит, се митър ай усън гаит, бърумад ба дар рафт [1, с. 312].

*Дар моҳи Октябър буд,
Тирамоҳи хъинамуд,
Дарахтони нурбор буд.* [1, с. 324]

*Ай Кремл баҳши мо...
Дар ҳар гушаву канор,
Пълона кардан иҷро.* [1, с. 324]

*Дарвоза баланду сояҳои салқинъм,
Таъбилчидъхтар да шиқакът завқинъм,
Таъбилчидъхтар, ту қандалоту писта,
Ай идораи колхоз барой мисли гълдаста.* [1, с. 232]

Калимаҳои иқтибосии мазкур асосан дар матнҳои фолклории назми аз эпоси «Гӯрӯғлӣ» истифода гардидаанд.

Овози **й** дар калимаҳои **напойид** дар байни калима афзоиш ёфтааст.

Ҳамиқа ки дошт, ягон тари об дар зербол напойид, бача омад, шиит
[1, с. 198].

Овози **м** дар калимаи **қиммат(аш)** дар реша ва дар калимаи **қимматбаҳо** дар асос афзудааст.

Як нъмол бӯд (қимматаш ба ҳадди) чъқими ҳафтсола ибодату тоати аму шаҳр бӯд, нъмоллака додан дар бача [1, с. 293].

Дарравӣ карда, хара оварда тъқум када, се растара чъгелоша чамъ кард, ки зад туб, ҳами ки баст, (шуд) бугчаҳой «қимматбаҳо» [1, с. 302].

Омӯзиш нишон дод, ки дар матнҳои фолклори Сари Хосор овози халқии нарми **ъ** (сакта) дар 22 калима (номгӯӣ 14 калима) иловатан бо вазифа ё хусусиятҳои гуногун афзоиш ёфтааст.

Дар калимаи **қиматбаъҳо** ҳамчун овози аслии худ афзоиш ёфтааст, чунки матн аз эпоси «Гӯрӯғлӣ» буда, ба тарзи сароидан ё хондани он хос мебошад. Агар аз ин калима пасванди чамъбандии **-ҳо**-ро хориҷ намоем, зарурати афзоиши овози **ъ** дар охири калима аз байн меравад.

Зинатгъл хесту ай чо:

Апат бъмбъра дар чоло,

Нъҳ бухчама бъгӣ биё.

Либосои қиматбаъҳо ... [1, с. 99]

Овози **ъ** дар байни калимаҳои **заъиф(а)** (ба маънои бону, зан), **маълим**, **маълимхона** ва **таъоло** дар доираи қиёс бо қоида ва феҳристи имлои забони адабии ҳозираи тоҷик афзоиш шумурда шуданд, ки ба решаи калимаҳо зам гардидаанд.

Умад, дара воз кад и заъиф [1, с. 314].

И акай ма ай и ча моил шъду рафт,

Бо бачаҳой дедом машгул шъду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бъгуй, нагуй, маълим шъда меоя. [1, с. 224]

Яг мард бъд дар ҳаишоду кампиръиш дар ҳафтоду ба қъдрати хъдои таъоло дар иё ҳич яг насл таваллъд нашид [1, с. 287].

Дар калима ё решаҳои **ТЪХЪМ(И)** ва **ЧЪШЪМЪШ** овози **Ъ** шояд аз рӯйи нутқи хоси гӯяндагони матнҳои фолклорӣ сабт ё навишта шуда бошад. Зеро мумкин аст, ки на ҳамаи гӯяндагон ин калимаҳоро ба шаклҳои номбаршуда талаффуз намоянд.

Б о й. Ай, ришът бъреза, ки мъ търа гов додъм, тъхъми арзънът додъм... [1, с. 263].

Кай парво дора бача, ба қигачой чъшъмъиш ба дъхтари почо ниғаҳ мекънаву мега: «Э хъдо, кай тъ мянсари мо мегардӣ, барно» [1, с. 292].

Овозҳо дар охири калимаҳо низ афзоиш ёфтаанд, ки нисбатан камтаранд. Асосан дар охири калимаҳо овозҳои **Н** ва **Ъ** илова омадаанд. Шумораи онҳо бештар аз 5 ададро ташкил медиҳанд: **илтичоъ, исън(у), исъ-усъна, исън-усън, усън, усънгидай**.

Ғ у л о м ш о ҳ. (Бо илтичоъ). Санифҷон, мъ ай раи дур пеши тъ умадам, галтидаву хеста [1, с. 269].

Нахът дар дъруни дара гърд гаит исъну усън [1, с. 272].

– Дъруни кулиш усънгидай, арачай дъстӣ [1, с. 315].

Аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ки дар оғоз, байн ва охири калимаҳои фолклори Сари Хосор асосан овозҳои **а, й, м, н, ҳ** ва **Ъ** афзоиш ёфта, овозҳои **н, ҳ** ва **Ъ** бештар ба назар мерасанд, ки яке аз сабаби пайдо шудани диалектизмҳои фонетикӣ гардидааст.

Афтидани овозҳо (дар мисоли решаи калимаҳо)

Бахусус дар ташаккули диалектизмҳо ҳодисаи фонетикии мазкур дар лаҳча ва шеваҳо бештар ба назар мерасад. Фолклор ё матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз забони гуфтугӯӣ ё нутқи халқ – мардум сабт мешаванд, аз ин ҳодисаҳо истисно нест.

Зимни омӯзиши ҳодисаи фонетикии афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор дар мадди аввал афтидани овозҳо аз решаи калимаҳо ба эътибор гирифта шуданд. Зеро шумораи калимаҳое, ки бо афтидани овозҳо дар маҷмуъ истифода гардидаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯӣ бештар аз 700 каллима ташкил доданд.

Афтидани овозҳо аз решаҳо дар доираи номгӯӣ зиёда аз 140 каллима бо истифодаи такрор бештар аз 1000 калимаро дар бар гирифт.

Омӯзиши афтидани овозҳо бо тартиби аз оғоз, байн ва охири решаҳо гузаронида шуд.

Дар фолклор Сари Хосор афтидани овозҳо дар оғози решаи калимаҳои **ам** (бештар аз 20 маротиба (минбаъд м.) – ҳам, **ача** (2 м.) – а бача, **арқа** – ҳарқан, **ичи** (2 м.) – ҳеч чӣ, **маам** – ман ҳам ва **(и) ям** (2 м.) – (ин) ҳам мушоҳида гардид, ки куллан овози **ҳ**-ро дар бар мегиранд.

– *Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам* [1, с. 150].

Съҳарӣ руз шид, ки (занак) рафт, яг ўзбак тийёқ сари арқа бозор мардикорӣ мерава [1, с. 317].

И бачаалока арзънъш ичи дуна надора? [1, с. 260].

Дъмби ҳаму зана маам гъръфтъм дарравӣ карда [1, с. 305].

Дарравӣ карда и ям косай шира дид, ки хунолу [1, с. 280].

Дар калиами **ача** – а бача ҳичо ё ҳиссаи **ба**- афтидааст.

Де ҳқони пир. Ача, бьдав! [1, с. 263].

Ҳамчунин дар китоби мазкур омадааст, ки ҷонишини **чо** бо ҷонишини **кучо**-и забони адабӣ ҳаммаъно буда, дар маводи лаҳҷаҳои Кӯлобу Қаротегин қайд гардидааст. Ин ҷонишин бо ҷонишини чи (чӣ кор)-и забони тоҷикӣ низ ҳаммаъно мебошад [408, с. 69].

Пас, маълум мегардад, ки калимаи **чо** дар натиҷаи афтидани овозҳо ё ҳиҷои **ку** ва табдили овози **ч** ба **ч** ҳосил шудааст.

Дар фолклори Сари Хосор низ калимаи **чо** ба маъноҳои **кучо** (3 маротиба) ва **чӣ кор** (1 маротиба) вомехӯрад.

Деҳқон. Чо мегардӣ? [1, с. 246].

Қосимҷон. Аму хами шълхада дъ кас умадестодаст.

Фуломшоҳ. Ай чо? [1, с. 267].

– *Мара мекъшӣ, чо мекънӣ?* ... [1, с. 276].

Дар калимаҳои зерин аз байни решаашон (бо назардошти истифодаи такрор зиёда аз 40 маротиба) овозҳо афтидаанд: **аку** (2 м.) – акнун, **ара** – арра, **бона** – баҳона, **дъво** – даъво, **вадай** – ваъдаи, **мачит** (5 м.) – масчид, **мина** (5 м.) – миён(а), **минат** – миннат, **маълим(и)** (2 м.) – муаллим, **мумин** (2 м.) – муъмин, **осёб** (2 м.) – осиеб, **оста** (4 м.) – оҳиста, **палвон** (2 м.) – паҳлавон, **паша** – пашша, **руған** (7 м.) – равған, **сина(кот)** – синна, **субат** – суҳбат, **таоло** – таолло, **тиёр** (4 м.) – тайёр, **чако(у)н** (2 м.) – чаққон, **шарда** – шаҳр, **яни** – яъне.

Аз ин калимаҳо овозҳои **а, в, ё, и, й, к, л, н** (аз 3 калима), **р, с, у, х** (аз 5 калима), **ш** ва **ъ** (аз 3 калима) афтидаанд, ки аз инҳо 3 овози садонок (а, и, у) ва 1 йотбарсар (ё) мебошанд.

Дар баъзе калимаҳо аз байни решаҳо ду овоз низ афтидааст. Масалан, аз калимаи **маълим** (муаллим) аз байн овозҳои **у** ва **л** ва аз калимаи **палвон** (паҳлавон) овозҳои **ҳ** ва **а** афтидаанд.

И акай ма ай и ча моил шъду рафт,

Бо бачаҳои дедом машгул шъду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бъгуй, нагуй, маълим шъда меоя. [1, с. 224].

Овоза шид, ки як палвон омадай, ҳамара қир кард [1, с. 276].

– Ай, – гуфт почо, – кънҷорара гън кънен, ругани карасина бърезену аловъш бъзанен! [1, с. 289].

– Яг соат сабр кън, авқот тиёр мешава [1, с. 211].

*Ганда не гап дораду не субат,
Як гап дораду олама минат.* [1, с. 87].

*Гъларусак, сар бъшу,
пага вадай рафтанай.*

*Сарма шишта чӣ кънъм,
ношиштанъм бетарай.* [1, с. 33].

Аз решаи зиёда аз 50 калимаи зерин (бо такрор зиёда аз 500 калима) овозҳои охир афтидаанд: **аку** (2 м.) – акнун, **алло** (49 м.) – Аллох, **арка** – ҳарқан, **балантар** – баландтар, **бега(й)** – бегоҳ(и), **дига(да)** (80 м.) – дигар, **зара** (7 м.), – зарро, **зиётар** – зиёдтар, **иё** (9 м.) – инҳо, **ика(рак)** (2 м.) – ин қадар, **ихо** (5 м.) – инҳо, **и(хо)ра** (29 м.) – ин(ҳо)ро, **ируи** – ин рӯи, **ису(ън, ъну)** (12 м.) – ин сӯ(й), **исъ-усъ(н, на)** (5 м.) – ин сӯ(й)-он сӯ(й), **ита** (14 м.) – ин тавр, **ича(да, ра)** (18 м.) – ин ҷо, **ихо(ра)** (5 м.) – инҳо, **ишам** (7 м.) – инаш ҳам, **ию** – ину, **иям** – ин ҳам, **каам** (2 м.) – кардам, **кае** – кайе, **куи** (2 м.) – кӯйи, **куи** – кӯҳи, **ма(ъ, ам, и, ку, юм)** (зиёда аз 200 м.) – ман, **нико(и)** (10 м.) – никоҳ, **рае(и, й)** (5 м.) – раҳ, **рову(е)** (2 м.) – роҳ(у), **сиёи(й, м, ра)** (27 м.) – сиёҳ, **сипо(-е)** – сипоҳ, **таи(да, ра)** (18 м.) – таги/таҳи, **хара** (13 м.) – харро, **ҳак(и)** (16 м.) – ҳаққи, **хичо(и)** (4 м.) – ҳеч ҷо, **хичи(ӣ)** (25 м.) – ҳеч чӣ, **осёб(а)** (2 м.) – осиеб, **уқа** (2 м.) – он қадар, **уним(и)** – он ним (тараф), **уш(а)** (5 м.) – онаш, **усун** – он сӯ(й), **усъ(н, нът)** (25 м.) – он сӯ(й), **чамии** – чамъи.

Дар феъл ба чои вожаи реша калимаи асос аст, аммо дар таҳлил ба сифати реша истифода мегардад, зеро баъзан решаҳо ба асос баробар медонанд [ниг.: 109, с 85-87].

Аз диалектизмҳои фонетикии номбурда асосан овозҳои **д, й, к, н, р, х, ч, ва ь** афтидаанд, ки куллан ҳамсадо мебошанд. Аз рӯйи номгӯйи калимаҳо маълум гардид, ки аз решаҳо бештар овозҳои **н** (зиёдтар аз 25 калима, дар умум 332 калима), **р** (1 калима, зиёда аз 80 маротиба) ва **х** (афзунтар аз 10 калима, дар маҷмӯъ бештар аз 90 калима) ҳазф шудаанд.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24].

– *Агар мӯ овозма балантар бароръм, чондору омада, гусфандои колхоза мехъран* [1, с. 238].

Эй очаи чун, ягун-ягун ёдъм кън,

Ҳокистари куи тӯ шидъм бодъм кън.

Ҳокистари куи тӯ шидъм боди фано,

Ай мулқойи гарибӣ озодъм кън! [1, с. 54]

Хара пӯшти лич кард, чариданӣ рафт, паси куи Қоф рафт хар [1, с. 294].

И чули дърозу чъфти гови пеша,

Говрона ба дъстъм, мекънъм андеша,

Э гърг, биё бъхър маи дарवेशа. [1, с. 320]

– *Чони чъвони ма садқай тӯ* [1, с. 157].

Деҳқони чавон. Эй, мӯ ам доръм яг досчаак утарӣ боша... [1, с. 258].

– *Ҳамӣ дънѐра Ҳамаша бътӣ, Ҳичи дар ма даркор нест!* [1, с. 184].

Баъд ай чан рузи дига кълчаву кълмоч карда, дъхтара ба хонай почо равон кардан... [1, с. 184].

Ҳамчунин аз охири калимаҳои **ита** – ин тавр, **хамита** – ҳамин тавр, **хамута** – ҳамон тавр ҳиссаҳои **вр** ва аз калимаҳои **хамуқа** – ҳамон қадар ҳиссаи **дар** афтидааст.

– *Ма пърсиданӣ омадъмът – яг мардаки хъиру дар богъш медърояву мебъроя, бахчӣ ита мекарда боша?* [1, с. 154].

Бо(з) рузи дига Ҳам Ҳамита кард [1, с. 174].

– *Эй, – гуфт, – корчара биёр, бълъшемъш, ай Қуқан Ҳамуқа (чиз) овардам, навад солта басай!* [1, с. 310].

Аз рӯи матнҳо ва мисолҳои мазкур дар муқоиса бо забони адабии тоҷик ва имлои он маълум гардид, ки дар фолклори Сари Ҳосор аз оғоз, байн ва охири решаи калимаҳо бештар овозҳои **н** ва **х** афтидаанд, ҳамчунин афтидани овозҳо зиёдтар аз охири решаи калимаҳо ба миён омадааст.

Монандшавӣ, дуршавӣ ва ҷойивазкунии овозҳо

Ҳодисаҳои фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавии (диссимиялтсияи) фонемаҳо (овозҳо) ва ҷойивазкунии овозҳо, ки сабаби ба вучуд омадани диалектизмҳои фонетикӣ шудаанд, дар назму насри фолклори Сари Ҳосор мушоҳида гардиданд.

Ин ҳодиса калимаҳои зиёдро фаро нагирифтааст: **амбар** [1, с. 107], **амбър** [1, 2 м., с. 315], **барқаст** [1, с. 60].

Шакли дурусти калимаи **амбар** – анбар ва **амбур** – анбӯр аст. Овози **б** дулабӣ ва **н** нӯғизабонист. Аз ин лиҳоз, барои сабукии талаффуз ба ҷойи овози **н** овози **м**-и дулабии ба овози **б** монанд омадааст.

*Ҳами Авази гави зуровар,
Ҳажда кокули рӯй китф дангал,
Ҳар туги кокул тугмаи зар,
Қад ба мисоли хумчаи тар,
Тана мекна буи мушқу амбар. [1, с. 107]*

– Амбъри дандунканира биёр, бивай паданаълат, дандуноша бъчинем,
ки ба ҳърмати хъдо, агар ки сина бъга, ба қарибӣ натиш, синакот усъ
(истад), дилу ҷигарта мекана, мепартоя!

Шакли аслии калимаи **барқаст** – барқасд аст. Дар ин калима овози **с**, ки бечаранг аст, овози **д**-и чарангдор ба овози **т**-и бечаранг чун овози **с** монанд шудааст.

*Автов задай дар таҳаки долунъм,
Коре кардай модараки нодунъм,
Чое, ки дилъм бъдай, сар паст кардай,
Чое, ки дилъм набъд, барқаст кардай. [1, с. 60]*

Ҳодисаи фонетикӣ дуршавӣ (диссимилятсия) аз ҳамдигар дуршавии ду овози якхела ё ба якдигар монанд мебошад [473, с. 44].

Ин ҳодисаи фонетикӣ дар забони фолклори Сари Хосор низ мушоҳида гардид, ки аз калимаҳои зерин иборантанд: **бевахт** [1, с. 174], **вазмин** [1, 2 м, с. 284, 316], **вахт** [1, 43 м.], **авто** [1, с. 60].

Дар калимаи **вақт** тарзи талаффузи ба вучуд омадани овозҳои **қ** ва **т** монанд, яъне зич мебошанд. Аммо зимни талаффузи ин калима ҳамчун **вахт** ба ҷои овози **қ** овози **х**-и роғ меояд, ки ин овозҳо аз ҳам дур мешаванд.

– *Бевахт шиду ҳезъм карда натонистъм [1, с. 174].*

*И куҳи баланд тура ба бело бинъм,
Маҳтов буро, шълъаи дарё бинъм.
Чан вахт шидай, зиндаҷидо мегардъм,
Як бори дига рӯи рафиқо бинъм. [1, с. 55]*

Овозҳои ҳамсадои **з** ва **н** дар калимаи **вазнин** ба ҳам монанд буда, нӯғизабонианд. Аммо дар талаффузи калимаи **вазмин** овози **м** димоғӣ мебошад, ки дар тарзи бавучудой аз ҳам ин овозҳо дур шудаанд.

– *И, бачай калдор бъмбъра, иқа вазмин шидастак* [1, с. 284].

Дар калимаи **Офтоб** аз рӯйи ҷойи ба вучуд омадани овозҳо овозҳои **ф** ва **т** бечаранг мебошанд. Дар калимаи **автов** бошад, ба ҷои овози **ф** овози **в** омадааст, ки ин овоз ҷарангдор аст. Дар ин маврид овозҳо аз рӯйи ҷои ба вучуд омадан аз ҳам фарқ мекунанд.

Автов задай дар таҳаки долунъм,

Коре кардай модараки нодунъм,

Ҷое, ки дилъм бъдай, сар паст кардай,

Ҷое, ки дилъм набъд, барқаст кардай. [1, с. 60]

Аз омӯзиш маълум гардид, ки дар фоклори Сари Хосор ҳодисаҳои фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия) ва дуршавии (диссимиялтсияи) фонемаҳо (овозҳо) камтар ба назар мерасанд.

Яке аз ҳодисаҳои дигари фонетикӣ ҳангоми гуфтор ҷойивазкунии овозҳо ё метатеза дар таркиби калима мебошад, ки дар фолклори Сари Хосор ба назар расид [ниг.: 473, с. 121, 229].

Дар калимаҳои зерин овозҳо ҷойи асосии худро иваз кардаанд: **авҳол** [1, с. 302] – аҳвол, **қаъла** [1, 2 м., с. 281] – қалъа, **чаъмахонӣ** [1, 6 м.] – чумъахонӣ, **уштур** [1, 2 м., с. 30, 243] – шутур, **файрод** [1, 13 м.] – фарёд, **шаъм** [1, 2 м., с. 315] – шамъ.

– *Ҷаму қъдат умада исода бъдай, ов бурдастъи харша қати молу матоҳъшу бачаша ҳила ай лингъи қапида, дар лави ов бъровардасту хънъкида ларзида истодай* [1, с. 302].

Гаит ниго кард, миёнай ҷаму дарёда яг қаъла [1, с. 281].

Баъд ҷаму ҷада мачити чаъмахонӣ бъду баланд, аждаҳора ҳуч карду ҷаму мачитда монд [1, с. 278].

Як чихати фарқкунандаи калимаи **файрод** аз калимаҳои дигар дар он аст, ки аз шакли дурусти калимаи **фарёд** зимни талаффуз овози йотбарсари **ё** ба овозҳои **й** ва **о** чудо шуда, овози **й** ҷояшро иваз карда, пеш аз овози **р** омадааст.

*Дар сараки санг шинъм, тьро ёд кьнъм,
Монандаки кавки тоқа файрод кьнъм.
Файрод кьнам, ҳеч ҷавобъм надиҳӣ,
Умрам ба тамошои ть барбод кьнъм. [1, с. 73]*

Табдили овозҳои садонок

Ҳодисаи табдили (бадалшавии) фонемаҳо (овозҳо) дар фолклори Сари Хосор дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба ба назар расид.

Дар забони фолклор низ чун забони адабӣ ҳодисаи фонетикии табдили овозҳоро ба ду гурӯҳ – овозҳои садонок ва ҳамсадо метавон чудо кард. Ин ҷо аввалан дар бораи табдили овозҳои садонок бо тартиби алифбо дар фолклори Сари Хосор сухан хоҳад рафт.

Овози **а** пеш аз ҳама дар асоси калимаҳо бо садонокҳои **и**, **о** ва **у** табдили овоз шудааст: **биродар** (2 м.) – бародар, **чиён** (2 м.) – ҷаҳон, **чихон** – ҷаҳон, **майдо** – майда, **бухор** (10 м.) – баҳор, **майлуш** – майлаш, **пуғой** – пағохӣ, **руған** (6 м.) – равған, **руғанӣ** – равғанӣ, **сувор** (3 м.) – савор. Ва мисолҳо бо калимаҳое оварда мешаванд, ки дар матнҳои фолклорӣ аз дигар калимаҳо нисбатан зиёдтар истифода шудаанд.

– ... *Мо ҳами хелӣ чор ёру биродарем, агар ошмон карда, сермон кьнен, хуб, неки накьнен, тайёри бинен, ҷанг мекьнем!* [1, с. 276].

*Ҷонунаи ҷон, бе ту чиёнро чӣ кьнъм,
Бе ть гъли сьрхъ аргьвонро чӣ кьнъм,
Бе ть гъли сьрхи аргьвон бьсёрай,
Дил майли ть дора дигаронро чӣ кьнъм. [1, с. 57]*

*Майдо мезуме, хирманакъм майда шава,
Чонвар мольме, майдо, майдо,
Безъвонъме, майдо, майдо!
Кавгак шавъм, къланд кънъм горора. [1, с. 28]*

– Ай, – гуфт почо, – кънчорара гън кънен, ругани карасина бърезену аловъш бъзанен! [1, с. 289].

*«Э мардак, бигиву шав сувор».
Чанори чангї кад Хасан бор,
«Э занак, халама зуд биёр!».
Хала гирифт, хара шъд сувор. [1, с. 109]*

Овози навбатии **и** ба овози **и**-дароз дар калимаи **охї** (охир) табдил шудааст.

«– Ала, чї бъгум, охї!» [1, с. 185]

Дар калимаи **афтовара** овози **о** ҳам дар саршавї ва ҳам дар пасоянди **-ра** ба **а** табдил ёфтааст: **афтовара** – офтобаро.

Баъд омадъм, тобаву надомат кардъм, ҳаму зан афтовара дъстъмда дод, боз шиштъм, шидъм асли қадим [1, с. 307].

Овози **о** дар решаи калимаҳои зерин ба **а** табдил шудааст: **пага** (3 м.) – пагоҳ, **палахой** (калимаи русї) – плохо, **ча** (29 м.) – чо.

*Гъларусак, сар бъшу,
пага вадай рафтанай.*

*Сарма шишта чї кънъм,
ношиштанъм бетарай. [1, с. 33]*

– Дела палахой! ... [1, с. 315].

– Эй дъхта, наё, ватани мо ҳамаш девай, дар у ча одамизод рафтагши нест [1, с. 158].

Дар калимаи русии **тарактир** овози **о** ба **и** табдил дода шудааст.

– Эҳа, – гуфт, дар Кангурт, – тарактир рос кардестай, аҳ ҳичо нест, ки биёя [1, с. 198].

Дар фолклори Сари Хосор овози **о** ба **у** нисбатан зиёдтар дар мавқеъҳои мухталиф табдил ёфтааст. Яке аз мавқеъ ва хусуиятҳои хосаш пеш аз овози ҳамсадои **н** ба **у** табдил шудани **о** мебошад: **аловистун** – аловистон, **биёбун** – биёбон, **будастмун** – будаастмон, **вайрун** – вайрон, **дандун** – дандон, **деҳқун** – деҳқон, **дуна** (2 м.) – дона, **калун** (3 м.) калон, **камун** (2 м.) – камон, **ларзун-ларзун** – ларзон – ларзон, **майдун** (4 м.) – майдон, **метарошунем** (8 м.) – метарошонем, **мун** (4 м.) – мон, **мунанди** – монанди, **мунд** (2 м.) – монд, **намедунӣ** – намедонӣ, **натуна** – натвонад, **нун** (6 м.) – нон, **нунбандиш** (2м.) – нонбандиш, **намуна** (3 м.) – намонад, **пайвуна** (3 м.) – пайвона, **печунд** (3 м.) – печонд, **ягун** (10 м.) – ягон, **ягун-ягун** – ягон-ягон.

– ... *Ҳамқа чуши аловистун!* [1, с. 316]

– *Тъ нуна бѣхър, мѣ хеста џѣфта ҳай кѣнѣм* [1, с. 196].

Деҳқони ҷавон. Истаро пайвуна кардестай? [1, с. 261].

Овози **о** пеш овози ҳамсадои **м** низ ба **у** табдил гардидааст: **кадум** (3 м.) – кадом, **салум** – салом, **умаагӣ** (3 м.) – омадагӣ, **умад** (зиёда аз 100 м. бо назардошти сохт ва шаклҳои тасрифии феъл) – омад.

Деҳқони ҷавон. Кадуме ҳаст? [1, с. 257].

Деҳқони ҷавон. Хо, на боша, яг салум кѣнем! [1, с. 250].

Мѣ ба тѣра туша гѣрѣфта умадѣм [1, с. 270].

Дар калимаи **ёя** аз **ояд** (биояд) ба ҷойи овози **о** йотбарсари **ё** истифода шудааст.

Идора сафеду ҷонишинай ёрѣм,

Тайи кастуми савз нозанинай ёръм,

Идора рава идора пурнур шава,

Хона ёя чаими душман кур шава. [1, с. 225]

Дар бахше аз калимаҳо овози у ба и табдил шудааст: **чидо** (зиёда аз 10 м.) – чудо, **лич** (3 м.) – луч, **луб-лич** (4 м.) – луб-луч, **миянсар** – муяссар, **хинар** – хунар, **чува** – чиба, **чидо-чидо** – чудо-чудо, **шид** (зиёда аз 200 м.) – шуд.

Ситораи равшанъма къчо кардӣ, фалак!

Събҳа ай миёни шаб чидо кардӣ, фалак!

Моро ба фалак то ба қиёмат кор аст,

Ай дӯсти ширин зиндачидо кардӣ, фалак! [1, с. 63]

Хара пӯшти лич кард, чариданӣ рафт, паси қуи Қоф рафт хар [1, с. 294].

Дев хест, ҳардъи, ки гардондан, майдон ай гардондана пӯри хок шид [1, с. 157].

Ҳамчунин дар як қатор калимаҳо чун қоидаи лаҳҷаи шимоли шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҷойи овози \bar{y} -и устувори дароз у-и устувор омадааст: **афсус** (2 м.) - афсӯс, **бу** - бӯ, **кух** (2 м.) - кӯх, **кур** (4 м.) - кӯр, **Қургон** - Қӯрғон, **якруза** - якрӯза, **мувош** - мӯйҳояш, **рупарут** - рӯй ба рӯят, **арус** - арӯс.

Дур рафтай, эй ҷура, хабар нест мара,

Сухтӣ ҷигаръм, чора дига нест мара.

Ма ҷониби тъ қанат бъроръм бъраръм,

Афсус чӣ кънъм, ки болу пар нест мара. [1, с. 49]

Як гуспанди бури гърддъмба дорӣ-ку, – (мегӯяд Ҳасанак аз даруни гӯр), – ҳамура бъркӯшу, Ҳасанак бърте, кур мешава! [1, с. 197]

И куҳи баланд тура ба боло бинъм,

Маҳтов буро, шълъаи дарё бинъм.

Чан вахт ишдаи, зиндаҷидо мегардъм,

Як бори дига рӯи рафиқо бинъм. [1, с. 55]

Дар калимаҳои лаҳҷавии фолклори Сари Хосор овози **э (е)** асосан ба овози **и** табдил гардидааст, ки бештарашон аз калимаи **ҳеч** ташаккул ёфтаанд: **битаракӣ** – бехтаракӣ, **миёя** (9 м.) – меояд, **митр** (11 м.) – метр, **ҳич** (13 м.) – ҳеч, **ҳичи** (19 м.) – ҳеч чӣ, **ҳичӣ** (6 м.) – ҳеч чӣ, **ҳичка** (3 м.) – ҳеч кас, **ҳиччи** – ҳеч чӣ, **ҳиччӣ** – ҳеч чӣ.

Деҳқони ҷавон. Акъ тъ одами баақлтарӣ, ай мъда битаракӣ, ҳамай деҳқунира дидагӣ, биё тъ ов бътеву мъ бъғзолавунӣ кънъм [1, с. 256].

– Деви сиё ай къчо миёя? [1, с. 163].

Хай, занак хест, хунаш умадаку ин мардак – эшони қозӣ баъд, дъвоздах митр докаи сон дошт [1, с. 313].

Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтай тъ,

Шъғрона бъкън, ҷъвони хуб ёфтай тъ.

Шъғрона намекънъм, ҷъвон розӣ нест.

Бо и ҷъвон ҳич ишратъ бозӣ нест. [1, с. 61]

– Ҳамӣ дънёра ҳамаша бътӣ, ҳичи дар ма даркор нест! [1, с. 184].

– Биё, хоҳари бъсёр хъируи соҳибҷамол доръм, бе сару но, бе ҳичӣ бътъмъту мара ай и раҳ нагардон! [1, с. 184].

Эй, ҳичка нест-а? [1, с. 251].

Аз мисолҳо аён шуд, ки диалектизмҳои фонетикӣ дар натиҷаи табдили овози **а** ба садонокҳои **и**, **о** ва **у**, овози **и** ба овози **ӣ** овози **о** ба **а** ва **у**, овози **у** ба **и**, овози **ӯ**-и устувори дароз ба **у**-и устувор ва овози **э (е)** асосан ба овози **и** табдил пайдо шудаанд.

Табдили овозҳои ҳамсадо

Табдили овозҳои ҳамсадо, ки роҳи дигари пайдоиши диалектизмҳои фонетикӣ маҳсуб меёбад, дар фолклори Сари Хосор дар номгӯи беш аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба ба назар расид.

Аз мисолҳо мушоҳида мегардад, ки дар фолклори Сари Хосор бештар овози **б** ба **в** дар мавридҳои гуногун – оғоз, байн ва охири калимаҳо табдил ёфтааст

Дар оғизи калимаҳо ин табдилёбӣ камтар аст: **вар** – бар, **вардор** – бардор, **вегай** – бегоҳи, **ведор** (6 м.) – бедор, **воз** (4 м.) – боз, **вунӣ** – бонӣ.

Дидор ба дидор бэхуръм вар,

Ормонӣ намбурум хоки тар. [1, с. 111]

– *Агар чӣ қадар кола гуфт почо, вардор, нагард, ки бар рабби Каъба дар тънъкиҳои дилът ба нуғи пой шатта мезанъм,... маводо нағрезӣ, чие бъга, қабул кън!* [1, с. 290].

Ма хов бъдъм, ки барги савзъм додӣ,

Ведор шидъм, як буса қарзъм додӣ,

Худо бъгира камбагалӣ-бепулира,

Як буса чӣ бъд, ба тарсъ ларзъм додӣ?! [1, с. 59]

Овози **б** дар байни калимаҳо ба овози **в** табдил шудааст: **авр** – абр, **авру** – абрӯ, **афтовру** – офтобрӯ, **афтовшин** – офтобшин, **бедорховӣ** – бедорхобӣ, **биёвӣ** – биёбӣ, **бохавар** – бохабар, **маводо** – мабодо, **метова** (5 м.) – метобад, **миёвъм** – миёбам, **ов** (21 м.) – об, **овхърак** – обхӯрак, **овъру** – обурӯ, **подавон** (3 м.) – подабон, **севга** – себгах, **сеқаватӣ** – сеқабатӣ, **тавақ** (5 м.) – табақ, **хавар** (8 м.) – хабар, **ховай-ховай** – хобай-хобай, **шавона** (2 м.) – шабона.

«Гов дар диёри бегона гусола метова» [1, с. 215].

Духтар, ки ба ов мерай, ба дастът куза,

Ту оҳ бѣкашӣ, ҷигари ман месуза.

Ай бахшаки оҳи тѣ гърѣфтѣм руза,

Сесад рагѣ пайвандѣм ҷидо месуза. [1, с. 58]

– Ҳамиҷа бестен, ма рафта шаҳрда нону ов мекънѣму баѣд шѣмора хавар мекънѣм [1, с. 277].

Дар охири калимаҳо низ овози **б** ба овози **в** табдил гардидааст: **афтов** (12 м.) – Офтоб, **дайров** – дарѣб, **дарѣв** (3 м.) – дарѣб, **дилѣв** (2 м.) – дилѣб, **имшав** (3 м.) – имшаб, **лав** (36 м.) – лаб, **пешов** – пешоб, **талхов** – талхоб, **тов** – тоб, **улав** – он лаб, **хов** (40 м.) – хоб, **чойлов** (3 м.) – чойлоб, **чув** – чѣб, **шав** (12 м.) – шаб.

– Ай лаву даҳани ма гати хуб намероя... [1, с. 16].

Ман хов бѣдѣм таи чанори дѣбара,

Эй дилбарѣм, майда, майда, майда.

Бедор шидѣм ҳафт суламай сиѣй калта мегъзара.

Ҷони ширин, майда, майда, майда, майда. [1, с. 259]

Гушаки чапша филҳолаҳақ ҷѣмбунду тамоми кора буд кардану шав никоҳу тамоми кору бора буд кардану иѣра дар яг хуна бурдану дѣхтара қатӣ хар тоқа кадан [1, с. 295].

Ҳамчунин овози **д** ба овози **т** табдил гардидааст: **наметѣм** – намедиҳам, **бѣтеву** – бидиҳеду, **зиѣтай** – зиѣдай, **кабут** (5 м.) – кабуд, **лаҳат** (2 м.) – лаҳад, **натия** – надихад.

– Ҳиҷ малолӣ накъна, чѣзе, ки бѣрава, ба тани хѣдѣм, ура гам наметѣм [1, с. 320].

Хай, иқарѣи зиѣтай ай зѣмин. Охӣ, бѣззолавунира мегирӣ, ё овтиҳира? [1, с. 255].

– Бар, дар сари ҳаму зан парто, бѣгу «иш, хари кабут [1, с. 306].

Овози **ж** ба **ч** табдил шудааст: **миҷгон** – мижгон.

И абри губор-губор миҷгони ман аст,

Қуқанд меравӣ, ларза дар қони ман аст.

Ҳарҷо равӣ, оби сафед неш оя,

И оби сафед, дидаи гирёни ман аст. [1, с. 66]

Дар фолклори Сари Хосор овози **з** ба **й** табдил гардидааст: **ай** – аз.
Калимаи **ай** дар матнҳои фолклорӣ 360 маротиба вомехӯрад.

Дур афтодай, ай ту хабар нест мара,

Сухтай чигаръм, чорай дигар нест мара.

Мехоҳа дилъм, қониби тъ парвоз кънъм,

Илло, чӣ кънъм, ки боль пар нест мара. [1, с. 56]

*... Як замоне буд, ки зани деҳқон ай сини шаҳр доду фарёд
зада омад [1, с. 144].*

«Русурхий одам ай меҳнатой» [1, с. 214].

Овози **к** ба овози **г** табдил гардидааст: **каг** – как, **погиза** (4 м.) –
покиза, **погизагӣ** (3 м.) – покизагӣ, **фигр** (3 м.) – фикр, **чагман** (2 м.) –
чакман, **яг** (зиёда аз 300 м.) – як, **ягбора** (4 м.) – якбора, **ягдигар** (2 м.) –
якдигар, **яг-дъ** (2 м.) – як-ду, **яг-дъ-се** – як-ду-се, **ягмоҳа** (2 м.) – якмоҳа,
ягсола – яксола, **ягҷоя** – якҷоя.

– Ҳа, эшонӣ қозӣ, каг дела [1, с. 315].

*Деҳқони ҷавон. Погизаи хӯиру бӯдърав, охӣ, утарӣ дар исқотът
додише! [1, с. 258].*

Ашағлони ростина,

Оста бӯҷъмбон остина,

Ғаллаи савзъм қоқ шидай,

Яг бор бӯрезон борона. [1, с. 32].

Ҷузъи аввали таркиби калимаҳои дигари номбаршуда низ аз решаи

яг (як) иборат аст.

Дар калимаи **махсад** (10 м.) овози **қ** ба **х** табдил шудааст.

*Баъд... ба мъроду махсадъи расид, шъмо ҳам ба мъроду махсаттон
бърасен* [1, с. 189].

Дар калимаи **неки** овози **л** ба **н** табдил шудааст: **неки** (33 м.) –
лекин.

Неки агар ай яг найча нимша бъхрӣ, ба занта барӣ, ҷазир мешай! [1, с.
247].

Баръакс овози **н** ба **л** низ табдил гардидааст: **лиқоб** – ниқоб.

Лиқоб сухт, ки хар як кабутарак шид, хест парид ба ҳаво, бърафт
[1, с. 296].

Овози **п** ба **б** табдил шудааст: **габ** (10 м.) – гап, **туб** – тӯп, **чабгардун**
– чапгардон.

– Не, габ зан! – (гуфт подшоҳ) [1, с. 300].

*Дарравӣ карда, хара оварда тъқум када, се растара ҷъгелоша ҷамъ
кард, ки зад туб, ҳами ки баст, (шуд) бугчаҳой «қимматбаҳо»* [1, с. 302].

*Пешандоз кард, умад дар ҳами дари хунай подшо яг дайро бъд,
ай ам линги хар гъръфт чабгардун партофту дъруни дайродаву гуфт: ...* [1,
с. 302].

Дар калимаҳои зерин овози **р** ба **л** табдил ёфтааст: **ғишдевол** –
ғиштдевор [1, с. 315], **девол** [1, с. 218] – девор, **малғузор** – марғзуор [1, с.
94].

«Кулухи қоқ ба деволи қоқ намечаспа» [1, с. 218].

Ҳамчунин овозҳои зерин ба овозҳои дигар табдил ёфтаанд:

с ба **з**: **тегъз** – тегис.

*Деҳқони ҷавон. Накън дига, вайрун накън иқа бъсёри бад
зъмина, зъмин тегъз шидаст* [1, с. 255].

т ба **д**: **авқод** – авқот, **байд** (7 м.) – байт, **қиёмад** – қиёмат.

– *Ҳами руз, занак, ай Норақ хестам, авқот накардагӣ, ҳичи авқод дорӣ, ки бӛхърем?* [1, с. 314].

Гоҳе-гоҳе дӛ даҳанак байд бӛгу, охӣ! [1, с. 265].

Деҳқони ҷавон. Қиёмадда чӣ ко мекънӣ? [1, с. 262].

ф ба в: **авзол** – афзол, **Автов** – Офтоб, **ғавс** (2 м.) – ғафс, **кавш** (2 м.) – кафш.

Съҳарӣ (зан) дӛ танга гърѣфтаку авзолу орову торо, сърхиву сѣфедву маҳшаку марҷон кард, кавио дар зери по, ҳамита, ки раҳ мегарда, ов дар қъртқъши метова, дига ай чойхърӣ то даҳ руза мемонӣ [1, с. 308].

*Автов задай дар таҳаки долунъм,
Коре кардай модараки нодунъм,
Ҷое, ки дилъм бӛдай, сар паст кардай,
Ҷое, ки дилъм набӛд, барқаст кардай.* [1, с. 60]

Деҳқони пир. Ғавс чошидъмъши [1, с. 255].

ҳ ба ғ: **устъғон** – устухон.

Баӛд мардак бачаша къштак, гуштоша пӛхтану занъши хурд, устъғоноша партофт [1, с. 285].

ҷ ба ҷ: **мачит** (6 м.) – масчид.

Мардъмо мачит ҷаъмахонӣ мераван, мебинан, ки аждаҳора сари сӛтӛмбда задагияй, дӛмгозаши ай мачит берън [1, с. 278].

ш ба с: **шамсод** – шамшод.

Ай гови лаванда беҳай тайлоқ...

Ай тут мешава шонай шамсод, [1, с. 88]

ъ ба ҳ: **матоҳ** (4 м.) – матоъ.

Бачама қатӣ молу матоҳу қатӣ зару зеваръм ов бурдак! [1, с. 302].

Аз таҳлили мисолҳо маълум гардид, ки дар фолклори Сари Ҳосор зиёда аз 15 овози ҳамсадо ба ҳамсадоҳои дигар табдил шудаасту ин

ходисаҳои фонетикӣ дар лаҳҷаҳо сабаби пайдоиши диалектизмҳои фонетикӣ гардидаанд.

Тахфифи овози а (дар мисоли калимаҳои сода)

Дар ташаккули диалектизмҳои фонетикӣ ҳодисаи фонетикии тахфиф зиёдтар ба миён меояд, ки дар фолклори Сари Хосор низ ин раванд ба назар расид.

Дар лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ, бахусус лаҳҷаҳои шимоли Кӯлоб ба ҷойи овозҳои садонок тахфифшуда, яъне талаффуз ё кашишашон камшуда дар хат шартан ҳарфи **ъ** (овози ҳалқии нарм) истифода мешавад.

Омӯзиш нишон дод, ки овозҳои садонок новобаста аз мавқеи заданокӣ ва беадагиашон дар морфемаҳои гуногуни калимаҳо тахфиф ёфтаанд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама тахфифи овози **а** дар реша (морфемаҳои шаклсоз аз таркиби калимаҳо баъзан хориҷ карда шудаанд) мавриди таҳлил қарор дода шуд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зеринро метавон дохил кард: **арън** (35 маротиба, минбаъд – м.) – арзан, **бофънда** (2 м.) – бофанда, **бъланд** (4 м.) – баланд, **дърав** (12 м.) – дарав, **дърафш** – дарафш, **дъреғ** (2 м.) – дареғ, **дърид** – дарид, **дъроз** (12 м.) – дароз, **дърун** (35 м.) – дарун, **дъст** (38 м.) – даст, **зъвон** (4 м.) – забон, **зъмин** (22 м.) – замин, **камбъғал** (3 м.) – камбағал, **кашък** – кашак, **къланд** (3 м.) – каланд, **къли** – калид, **лъғат** – лағат, **майлъш** (22 м.) – майлаш, **монънд** (12 м.) – монанд, **мъ** (-а, 128 м.) – ман, **мън** (-а, 3 м.) – ман, **мъра** (39 м.) – маро, **нъваса** (2 м.) – наваса (набера), **нъмоз** (10 м.) – намоз, **пъга** – пагоҳ, **пъгаҳ** – пагоҳ, **съвор** (18 м.) – савор, **съғера** – сағера, **съҳар** (3 м.) – сахар, **съфед** (9 м.) – сафед, **тъёр** – тайёр, **тъҳорат** (3 м.) – таҳорат, **търанг** – таранг, **ҳътъёт** – ҳатиёт (эхтиёт) **чъканд** – чаканд, **чъким** – чақим, **чъроғ** (4 м.) – чароғ, **чъшм** (26 м.) – чашм, **чъвон** – чавон. Дар ҳисоби шумораи баъзе калимаҳо шояд аз 1 то 3 адад кам ё зиёд сахв шуда бошад, ки ин ба натиҷаи таҳлили забонӣ тафовути зиёдеро ба миён намеорад.

Намунаи мисолҳо бо калимаҳои *арън, дърав ва чъшм*:

*Деҳқони пир. Ҳами яктада бѐра, ай барой хѐдо, яг љѐфти гов
бѐтат, арзѐн меқорем-е!* [1, с. 251].

Агар ягун гушаюш дѐрав умада боша, ина дарравѐ када дѐрав медозем
[1, с. 257].

*Дандоной сафеди гѐл
Ҳай, ҳай бѐбинѐ аз зар,
Лабҳои шѐрин пѐршақар,
Дандоно дѐру гавҳар,
Рѐхсораҳо севи лочвар,
Чѐшмои гѐл ҳавзи қавсар.* [1, с. 100]

Вобаста ба мавқеи тахфифи овози **а** калимаҳои номбаршударо аз
рӯи сохташон дар доираи ҳиҷоҳо ба гурӯҳҳои якҳиҷоӣ, духиҷоӣ ва
сеҳиҷоӣ шартан ҷудо кардан мумкин аст.

Калимаҳои якҳиҷоӣ: **ДѐСТ** (даст), **Мѐ** (ман), **МѐН** (ман) ва **ЧѐШМ**
(чашм):

*Яг пуғоӣ хамбид зуровар,
Дѐстора гирифт дар пеши бар.* [1, с. 104]

– *Мома, чѐзе дар насиби мѐ боша, ҳаму насибма мебинѐм* [1, с. 164].

*Деҳқони ҷавон. Биѐ, ҳамѐ дѐқаса, мѐни тоқажѐм, ҳучѐш кѐнем,
дар ам як тай товасанг мунемѐшу...* [1, с. 263]

Ови чѐшмѐш дар рѐхсорай ҳаму бача чѐкид [1, с. 278].

Калимаҳои содаи духоҷие, ки овози **а** дар ҳиҷоӣ яқум тахфиф
ѐфтааст, нисбат ба калимаҳои якҳиҷоӣю бисѐрҳиҷоӣ зиѐдтаранд: **бѐланд**
(баланд), **дѐрав** (дарав), **дѐрафш** (дарафш), **дѐреғ** (дареғ), **дѐрид** (дарид),
дѐроз (дароз), **дѐрун** (дарун), **зѐвон** (забон), **зѐмин** (замин), **кѐланд**

(каланд), **къли** (калид), **лъгат** (лагат), **мъра** (маро), **нъмоз** (намоз), **пъга** – **пъгах** (пагох), **съвор** (савор), **съхар** (сахар), **съфед** (сафед), **тъёр** (тайёр) **търанг** (таранг), **чъконд** (чаконд), **чъким** (чаким), **чъроғ** (чароғ), **чъшм** (чашм) ва **чъвон** (чавон).

*Чойлоби бъланд дориву пешуи богай,
Синаи съфед дорї, дилум догай.
Мева мехърї, меваи хуб дар богай,
Хайфи дъхтаре дар таи чанги зогай. [1, с. 70].*

Авал дърафша ба пой хъдът бълану баъд (агар дард накунад) ба пой каси дига [1, с. 214].

*Хай дърезу сад дърег, – гуфт (дар дилаи бача), – бу гъръфта боша,
овърум мереза! [1, с. 304]*

*Ай омаданът тоза шидай доги дилъм,
Чура меравї, мурдай чъроги дилъм,
Ку дашти дъроз, ёр, нигоҳи ть кънъм,
И чуни чувонима фидои ть кънъм. [1, с. 71]*

*Фарёд занъм, сари зъвонъм сузад,
Гар сабр кънъм, тамоми чонъм сузад,
Ма сабр кънъм, хъдо, ки сабръм натияд,
И дардест, ки магзи устухонъм сузад. [1, с. 63]*

Уҳо дар вахти салони нъмоз бълдан, гашта бачара дидан [1, с. 159].

*Търезаҳора маҳкам кард, пардаҳора кашид, чъроги шамъчърога
гъръюн кард [1, с. 296].*

Калимаҳои содаи духочие, ки овози **а** дар ҳиҷои дуҷум таҳфиф ёфтааст: **арзън** (аразан), **кашък** (кашак), **майлъш** (майлаш), **монънд** (монанд).

Деҳқони ҷавон. Арзън мечошем? [1, с. 251]

Даррав ханҷара дар кашъки лави аждаҳо монд, аждаҳо дъ пораи рост шид, дангалъи кард [1, с. 278].

Подавон дъхтаре дошт, монънди моҳ бъд [1, с. 273].

Калимаҳои содаи сеҳичой, ки овози **а** дар онҳо дар мақеъҳои гуногун таҳфиф шудааст: **бофънда** – бофанда, **камбъғал** – камбағал, **нъваса** – наваса (набера), **тъхорат** – таҳорат, **хътъёт** – ҳатиёт (эхтиёт)

Деҳқон. Бофъндай соз бошӣ, ки агар ҳақи кампирора нахърӣ! [1, с. 247].

Бъд набъд, як кампир бъд, яг нъваса дошт [1, с. 298].

– Бачам, хътъёт кънӣ, мърғ файрод дора! [1, с. 303].

Маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми **ъ** бо назардошти ҳисоби омори бутун дар 2060 калима (бо такрори баъзе номгӯи калимаҳо) ба ҷойи **а** бештар аз 2130 маротиба омадаасту дар ташкили диалектизмҳои фонетикӣ нақши муҳим бозидааст.

Таҳфифи овози и

Овози **и** дар фолклори Сари Хосор асосан дар зиёда аз 50 калимаи решагии зерин таҳфиф ёфта, калимаҳоро ба диалектизим мубаддал сохтааст: **ачъга** (5 м.) – ачига, **большт** – болишт, **бънӣ** (2 м.) – бинӣ, **бъннӣ** (2 м.) – бинӣ, **бъригат** – биригад – бригад, **бъринч** (7 м.) – биринч, **бъсё** (18 м.) – бисёр, **бъсёр** (34 м.) – бисёр, **гълем** – гилем, **гъндъшк** (6 м.) – гунчишк, **гърд** (10 м.) – гирд, **гъревон** – гиребон, **гъревун** (2 м.) – гиребон, **гърфт** (3 м.) – гирифт, **гъръфт** (146 м.) – гирифт, **гъря** (10 м.) – гиря, **гъчаст**

– гичаст, **дъл** – дил, **кърм** – кирм, **кътиф** – китиф – китф, **къша** – киша, **къзил** (2 м.) – қизил, **къшлок** (14 м.) – кишлок, **қанчъга** – қанчиға, **маслъхат** (2 м.) – маслихат, **мегъръя** – мегиряд, **метъмъм** (на-, 8 м.) – (на-)медихамат, **мешънонемъш** (3 м.) – мешинонемаш, **мешъносй** (2 м.) – мешиносй, **мъсл** (7 м.) – мисл, **мъсофър** (2 м.) – мусофир, **нъмсм** (2 м.) – нисм – ним – нисф, **оғыл** – оғил, **ошък** (13 м.) – ошиқ, **сън** (39 м.) – син – сун – суй – тараф, **тегъз** (2 м.) – тегиз, **тутък** – тутик, **търиза** (4 м.) – тиреза, хъмча – химча, **хърбич** – хирбич, **хърс** (6 м.) – хирс, **хълел** – хилел, **хътъёт** – хатиёт – эхтиёт, **чъз** (18 м.) – чиз, **чъл** (14 м.) – чил, **чълик** (2 м.) – чилик – ангушт, **чъркин** (2 м.) – чиркин, **чандър** – чандир, **чъгел** – чигел, **чъм** (2 м.) – чим, **шьғ** (2 м.) – шиг – шуғ, **шькам** (3 м.) – шикам, **шькамб** (6 м.) – шикам, **шькаст** (3 м.) – шикаст, **шькор** (11 м.) – шикор, **шьрин** (8 м.) – ширин.

Калимаҳои зеринро аз рӯи соҳти таркибии фонетикиашон вобаста ба садонокҳо ба гурӯҳҳо метавон ҷудо кард. Ва дар ин маврид маълум мегардад, ки овози **и** дар кадом гурӯҳи калимаҳои сода – решаҳо бештар дар фолклори Сари Хосор ба тахфиф дучор гардидааст.

Калимаҳои, ки аз як ҳичо иборатанд: **гърд** (10 м.), **дъл**, **кърм**, **мъсл** (7 м.), **нъмсм** (2 м.), **сън** (39 м.), **хърс** (6 м.), **чъз** (18 м.), **чъл** (14 м.), **чъм** (2 м.), **шьғ** (2 м.). Ин калимаҳо асосан аз ҳичоҳои баста иборатанд. Аз нишондоди шуморашон бармеояд, ки кадом калимаҳо бештар истифода гардидаанд.

Чунон сандал мекъна ду паҳлавон-е.

Гърди аскар печидан ҳардуй ихо-е. [1, с. 111].

– ... Акъ мора дълму ай тъ пър шид! [1, с. 305].

Борони буҳор дидаи намнокъм,

Борон, ту, бъбор, савза дама дар хокъм.

Рузе бъшава кънчи лаҳат манзилакъм,

Кърмо бъчинан доғи ватан ай дилакъм. [1, с. 54]

– *Мома, чъзе дар насиби мъ боша, ҳаму насибма мебинъм* [1, с. 164].

Қосимҷон. Хо ба уними шъг, ки рафтӣ, ба ҳамичара миёй, ҳу? [1, с. 268].

Калимаҳое, ки аз ду ҳичо иборатанду дар ҳичоҳои кушода ва бастаи якум овози **и** тахфиф шудааст ва ин қабил калимаҳо дар фолклори Сари Хосор нисбатан зиёд вомехӯранд: **бънӣ** (2 м.), **бъринч** (7 м.), **гълем**, **гърфт** (3 м.), **гъръфт** (146 м.), **гъчаст**, **къша**, **қъзил** (2 м.), **хълел**, **чълик** (2 м.), **чъгел**, **шъкам** (3 м.), **шъкамб** (6 м.), **шъкаст** (3 м.), **шъкор** (11 м.), **шърин** (8 м.); **бъннӣ** (2 м.), **бъсё** (18 м.), **бъсёр** (34 м.), **гъря** (10 м.), **къшлоқ** (14 м.), **хъмча**, **хърбич**, **чъркин** (2 м.).

– ... *Бача ба пеши кампири модарша гушу бъниши бърйдагӣ рафт* [1, с. 175].

Нону ови бъсёр хариду бъринчи бъсёре хариду омад хонай як кампирда [1, с. 277].

*Э кафтараки сьфеди гардан гъли хор,
Гоҳ дар сари гъл бъшӣ, гоҳ дар сари хор,
Зурът, ки намераса ба гъръфтани ёр,
Ай дургӣ бест, пасаки калата бъхор!* [1, с. 59]

Нахът ай дъруни шъками гърг файрод мекъна. [1, с. 272].

Д е ҳ қ о н. Чура, тъ чатоқиш бъсё кардӣ! [1, с. 249].

– *Дъхтаръм, сари мъ чъркин шидай, иқа ов мун, саръма бъшум* [1, с. 164].

Калимаи **кътиф** аслан **китф** буда, аз як ҳичо иборат аст. Азбаски дар лаҳча садоноки **и** илова шуда, аз ду ҳичо иборат гардидааст.

Яг гъли дъхтар ҳазор гъл шъкуфид, ай кътифой бача гъръфту овард... [1, с. 296]

Калимаҳое, ки аз се ҳичо иборат буда, овози **и** дар ҳичои якум ба тахфиф дучор омадааст: **гъревон, гъревун** (2 м.) ва **търиза** (4 м.).

Гъл баст тъмортаҳора,

Қълфи гъревон дора. [1, с. 100]

Дъмби хара гърфту гъревун ай думани хъд кашиду, синасипар таи пора дарде не, пъшти пора гарде не, муаллақзанун дар биёбун ай ақибии ами харбача раҳкӣ шид [1, с. 296].

– *Бъхез, дар ҳами хуна чӣ търизае боша, маҳкам кън* [1, с. 296].

Ба ин гурӯҳи калимаҳо шакли лаҳҷавии калимаи иқтибосии русии **бъригат** – биригад – бригад шомил аст, ки овози **и** дар ҳичои якуми он тахфиф гардидааст.

Э духтар, барат рафта деҳқонӣ кунам,

Дар бъригатат даром чуфронӣ кунам.

Ҳар гаҳе ки ту дар сари корът бошӣ,

Аз шавқи дил барот газалхонӣ кунам. [1, с. 255]

Тахфифи овози **и** дар феълҳо: **мегъръя, метъмъм** (на-, 8 м.), **мешънонемъш** (3 м.), **мешъносӣ** (2 м.).

– *Бачат мегъръя!* [1, с. 199]

«Э бева, зинда монум агар,

Ай усун биём, метъмът сар! ... [1, с. 110]

– *Гъллом, ҳамира калон кън, вахте ки ҳами калон шид, търа мехамбонему ба ҷои тъ болои тахт мешънонемъш, почо мешава* [1, с. 274].

Калимаҳое, ки аз тахфифи овози **и** дар ҳичоҳои дуюм ё сеюм иборатанд: **ачъга** (5 м.), **большт**, **гъндъшк** (6 м.), **қанчъга, чандър**,

маслъхат (2 м.), **мъсофър** (2 м.), **хътъёт**, **оғыл**, **ошық** (13 м.), **тегыз** (2 м.), **тутык**.

Деҳқони ҷавон. (Бо овози баланд бо чӯбдасташ ба зери пои «бузголагон» зада). Ачъга! Ачъга! Ачъга! Ачъга! Паданаълата бьгзолаҳош мъра гаранг кадан!... [1, с. 256].

– Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бьдаст акъ гандьма бьрор дар даҳани дар афтов кьну тийқи синчала бьтему ма гьндьшикову мьргора вонӣ кьнъм [1, с. 197].

*Бача доръм, ай и ча гофил шидъ рафт,
Бо мардуми Ховалинг моил шидъ рафт,
Гуфтъм бьравъм ура сьрогъш бькнъм,
Кима ба кадом куча мьсофър шидъ рафт. [1, с. 56]*

Яг чупонбача ба яг дьхтари подшо ошъқ бьд, баъд чан вахт молломол кард, ки падари дьхтар дьхтарша ба бача надод... [1, с. 189].

... Ҳаф шаву ҳаф руз тавлу нагора, тутьку сьрнай, ҷигаку рьбоб кашида, дьхтара Сълтонхъсайн гьрьфт [1, с. 185].

Овози ҳалқии нарми ь дар зиёда аз 1000 калима (бо такрор) бештар аз 1200 маротиба ҷойи и-ро гирифта, сабаби пайдоиши диалектизмҳои фонетикӣ гардидааст.

Тахфифи овози у

Мавқеи тахфифи овози садоноки у дар решаи калимаҳо ва асосҳои феъл новобаста аз сохт ё таркиби овозиашон аз рӯйи ҳичоҳо мухталиф ба назар расиданд.

Овози у дар калимаҳои содаи решагӣ бештар тахфиф ёфта, номгӯйи онҳо зиёда аз 180 ададро ташкил медиҳад, ки ба диалектизми фонетикӣ мубаддал гаштаанд.

Саданоки у дар калимаҳои содаи решагии якҷиҷои кушодаи дуовоза тахфиф ёфтааст: **дъ** – ду, **тъ** – ту. Дар фолклори Сари Хосор калимаи **дъ** зиёда аз 50 маротиба ва **тъ** бештар аз 200 маротиба холис ва бо иловаи пасванду бандакҳо истифода шудааст.

*Се моҳи шидай, ба якта хӯидор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бӯхонъм дъ газал,
Ай ҷони шӯрини хӯдъм безор шидъм. [1, с. 58]*

Бофанда. Охи агар мъ карбос, ки бӯбофъм, ай ҳақи мардак ай ҳашта шаиша мегиръм, дъташа метъмъи [1, с. 247].

*Гъл овардъм, ба меҳмонӣ,
Тъ қадри гъл намедонӣ.
Агар донӣ намехонӣ?!
Бӯҳори нав муборак бод! [1, с. 29]*

– *Не, мега, модари ма девай, тӯра меҳъра, бебало намемона! [1, с. 158].*

Тахфифи саданоки у дар калимаҳои содаи решагии якҷиҷои баастаи сеовозаи зерин ба назар расид: **бъз** (2 м.) – буз, **гъл** (бештар аз 50 м.) – гул, **гъм** – гум, **ғън** (4 м.) – гун, **дър(р)** (2 м.) – дур(р), **къл(л)** – кул(л), **пър** (бештар аз 10 м.) – пур, **път** – пут, **сър** (5 м.) – сур, **фър** (4 м.) – фур, **хъд** (бештар аз 70 м.) – худ, **хъш** (5 м.) – хуш, **хъш** – хуш.

*Маюм бӯзи чъннӣ-бъннӣ,
Дъ шох доръм, дъ бъннӣ. [1, с. 148]*

– *Биём, ага гъл накардай, решаву почата меканъм, фърът метъм [1, с. 283].*

– Дар ҳами қъилоқ чӣ қадар банде, ки ҳаст, бандора гън кън [1, с. 288].

Мъра сър накън! [1, с. 269]

Баъд ҳаму мардак, ки хъдъи дев бъдаст, хъдъиша мъллои нағз кардасту неши почо омадаст, ки «дъхтара ба ма бъте» [1, с. 163].

Дар климаҳои якҳиҷоии бастаи чоровоза ё чорҳарфаи зерин овози у тахфиф ёфтааст: **гърг** (28 м.) – гург, **гърз** – гурз, **гърм** (6 м.) – гурм, **гънд** – гунд, **дъмб** (15 м.) – дум, **зълф** (4 м.) – зулф, **кънч** – кунч, **кълф** – кулф, **кърт** – курт, **лъмб** – лумб, **лъхч** – лухч, **мъзд** – музд, **мълк** – мулк, **мърғ** – мурғ, **мъшт** – мушт, **пърт** (10 м.) – пурт, **пътк** – путк, **пъшт** (16 м.) – пушт, **ръст** – руст, **събх** (3 м.) – субх, **сьмб** – сумб, **сърх** (9 м.) – сурх, **съст** (2 м.) – суст, **търк** – турк, **търъм** – тухум – тухм, **фълх** – фулх, **чъғз** – чуғз, **чънг** – чунг, **чъхт** – чухт, **чъфт** – чуфт, **шъгр** – шукр.

«Дар даҳани гърг бошиву пот кашол» [1, с. 215].

Пас ай тъ зъмнчъмбъиши шид, пули хуна ай минаколъиши шъкаст, яг ҳамсоя ира овард, тешае наёфтем, гърмоша рът къна, фақат задемъиши то умадани хътта [1, с. 311].

Қосимҷон. Майлъи. Дъторта майда нохун къву ай дъмби мъ умадан бъгӣ! [1, с. 265].

Ҳами хел авзоре кадан, ки ҳаму хел авзор дар ҳиҷ давлати почой набъд: чирингастии гуякчаву шартастии нъмолу холой чъкундагӣ, қошой кашадагӣ, зълфой ҳамоил, ки шапидан атра, сад бу гъръфтан [1, с. 294].

Дами събх шидида бъд, руба рафт, ки хай каму беше мезидай, ҳиҷи габ не [1, с. 303].

Б о й. Ай, ришът бъреза, ки мъ тѣра гов додѣм, тѣхъми арзѣнѣт додѣм... [1, с. 263].

Ман чѣгз шавѣм, ба ҳоли хѣд нола кѣнѣм,

Ҳамроҳи ҷонѣме, майдо, майдо!

Мурдам аз гамъ кѣлфатои дѣнѣра.

Ҷонвар молѣме, майдо, майдо!... [1, с. 28]

Номгӯйи калимаҳое, ки аз ду ҳичо иборат буда, овози у дар ҳичои якуми кушода тахфиф шудааст, нисбат ба дигар калимаҳо зиёдтар буда, бештар аз 25 Ҷоизро ташкил медиҳанд: **бѣка** (6 м.) – бука, **бѣтун** (5 м.) – бутун, **гѣзар** (3 м.) – гузар, **гѣлон** (4 м.) – гулон, **гѣчо** (4 м.) – кучо, **гѣноҳ** – гуноҳ, **гѣрѣмб** – гурумб, **гѣлом** (15 м.) – ғулом, **дѣо** (13 м.) – дуо, **дѣруғ** (4 м.) – дурӯғ, **кѣлуҳ** – кулӯҳ, **кѣнѣск** – кунуск, **Кѣнѣск** (21 м.) – Кунуск, **кѣчѣк** (2 м.) – кучук, **кѣчо** (35 м.) – кучо, **кѣшо** (3 м.) – кучо, **кѣшод** – кушод, **кѣда** – куда, **кѣлѣғ** – кулуғ, **кѣмоч** – кумоч, **кѣрѣмб** (3 м.) – курумб, **кѣчоқ** (6 м.) – кучоқ, **лѣғат** (3 м.) – луғат, **мѣдом** – мудом, **мѣлло** (3 м.) – мулло, **Мѣнѣск** (23 м.) – Мунуск, **мѣрид** (2 м.) – мурид, **мѣрод** (9 м.) – мурод, **нѣмол** (11 м.) – нумол – рӯймол, **рѣбоб** – рубоб, **рѣхсат** – рухсат, **сѣкут** – сукут, **сѣман** (2 м.) – суман, **сѣроғ** (6 м.) – суроғ, **сѣроқ** (2 м.) – суроқ, **сѣтѣмб** (5 м.) – сутун, **сѣхан** (2 м.) – сухан, **тѣқум** (5 м.) – туқум, **тѣнѣк** (3 м.) – тунук, **тѣрақ** – турақ, **тѣруғ** (2 м.) – туруғ, **тѣрѣш** – туруш – турш, **фѣзун** – фузун, **фѣсѣк** (2 м.) – фусук – фусак, **хѣдо** (Худо, 44 м.) – Худо, **хѣмор** (2 м.) – хумор, **хѣруз** (4 м.) – хурӯс, **хѣчум** – хучум, **хѣнар** (5 м.) – хунар, **чѣғук** – чуғук, **шѣчоѣ** – шучоѣ, **шѣмо** (37 м.) – шумо, **шѣтѣр** (23 м.) – шутур.

Дар номгӯйи калимаҳои мазкур қисме аз калимаҳо дар ҳамин шакли тахфифии у зиёда аз 40, 30 ва 20-маротибагӣ дар матнҳои фолклории Сари Хосор вомахӯранд: **хѣдо** (Худо, 44 м.), **шѣмо** (37 м.), **кѣчо** (35 м.), **Мѣнѣск** (23 м.), **шѣтѣр** (23 м.), **Кѣнѣск** (21 м.).

Барор, бароруше, кай мебарориш,

Рузи хѣдо бега шидай, кай мебарориш. [1, с. 38]

– *Бърен, ихтиёрътон, нарен ҳамӣ Қуқан тани шъмо* [1, с. 181].

*Ма меравъму намерава амраи ма,
Торик шидай, куҳу биёбон раи ма,
Мурғои ҳаво наъра занан бар сари ма,
Ма наъра занъм: къчо шидай амраи ма.* [1, с. 53]

Яг руз Мънъск дар хар чормағз бор карда омадан гъръфт [1, с. 327].

*Дар яг раҳи танг Кънъск ниста бор карда, ба тарафи Ховалинг
омадан гъръфт* [1, с. 327].

Аз номгӯйи калимаҳо бармеояд, ки баҳше аз калимаҳои дигар аз 5 ва зиёда он истифода шудаанд: **бътун** (5 м.), **тъқум** (5 м.), **хънар** (5 м.), **бъқа** (6 м.), **қъчок** (6 м.), **мърод** (9 м.), **дъо** (13 м.), **ғълум** (15 м.).

Б о ф а н д а. Се гази бътун бърумад! [1, с. 327].

– *Бача, бьсё бэфара шидаму агарда рафтаву погах, ки рафтак, амъ
тъқумой мъра бьчънбунӣ* [1, с. 294].

Бъқа бьгиръм ё ахта? [1, с. 253].

*Тари тар мебофеме, шонатар мебофеме,
Як қъчоқи хуб бътӣ, сьфтатар мебофеме.* [1, с. 248]

*Баъд... ба мъроду махсадъи расид, шъмо ҳам ба мъроду махсаттон
бърасен* [1, с. 189].

Таҳфифи у дар ҳичои якуми бастаи калимаҳое, ки аз ду ҳичо иборатанд: **бълбъл** (20 м.) – булбул, **гъндъшк** (8 м.) – гунчишк, **гъррас** – гуррас, **гъшна** (5 м.) – гушна, **дънё** (27 м.) – дунё, **дъхта** – духта, **дъхтар** (260 м.) – духтар, **дъшман** – душман, **кълфат** – кулфат, **кълча** (15 м.) –

кулча, **кърта** (11 м.) – курта, **къдрат** – кудрат, **кърган** – курган, **къртък** – куртук, **къррас** – куррас, **къшқор** – кушқор, **лъґма** – луґма, **мъддат** (2 м.) – муддат, **мъшкіл** (2 м.) – мушкіл, **съмбъл** – сумбул, **сърфа** (2 м.) – сурфа, **съфта** (7 м.) – суфта, **тыґма** (2 м.) – тугма, **хърма** – хурма, **хърсанд** (8 м.) – хурсанд, **хърчин** – хурчин, **хърґа** (3 м.) – хурґа, **хърмат** (2 м.) – хурмат, **хъшёр** – хушёр, **чъмла** – чумла, **шъдгор** – шудгор, **шълха** – шулха, **шълъа** – шуъла.

Дар ин гурӯҳи калимаҳо низ баъзеи онҳо зиёда аз 250 ва 20-маротибагӣ истифода гардидаанд: **дъхтар** – 260, **дънё** – 27, **бълбъл** – 20 маротиба.

Нига кард, ки яг дъхтари хъиру ишитаю сари дев дар сари зонуш [1, с. 157].

Дънё ба мисоли кӯзаи зарринай,

Умри одамӣ гоҳ талхъ гоҳ шъринай.

Мардъм меган: «Умракут чандинай?»

Аспи аҷалум мудом тайи зинай. [1, с. 71]

– Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бѣдаст акъ гандѣма бѣрор дар даҳани дар афтов къну тиеқи синчала бѣтему ма гъндѣшкову мѣргора вонӣ кънѣм [1, с. 197].

Баѣд кълчаи кард, гърѣфта бачаи калонѣи рафтан гърѣфт... [1, с. 182].

Гъларусак кърта бѣпуш,

пага вадаи рафтанай.

Къртапушӣ чӣ кънѣм,

нопушиданѣм бетарай. [1, с. 33]

Мъддати чан вахте почо ба ширату бозӣ ва чақ-чақ қатӣ занъи саргардон бъду (пеши арбобони давлатиш) ба салом намерафт [1, с. 274].

– Не, ростши бъгу, агарда барои шидани мъ хафа шуда бошӣ, хафагита бъгу, хърсанд шуда бошӣ, хърсандита бъгу [1, с. 287].

Тахфифи овози у дар ҳичои дуҷум ё сеҷуми баъзе калимаҳо, новобаста аз он ки зада қабул мекунам, дида мешавад: **акъ** (83 м.) – акнун, **амбър** (2 м.) – анбур, **анбър** – анбур, **ангъшт** – ангушт, **арғвон** (2 м.) – арғувон, **Балчъвон** – Балчувон, **берън** (2 м.) – берун, **гандъм** (21 м.) – гандум, **ғомък** – ғомук, **дарън** – дарун, **Кангърт** (2 м.) – Кангурт, **Кобъл** – Кобул, **махръм** – маҳрум, **мардъм** (25 м.) – мардум, **ольфта** – олуфта, **таваллъд** – таваллуд, **тарадът** – тараддуд, **тарбъз** – тарбуз, **устъгон** (10 м.) – устухон, **харбъза** – харбуза, **ҳезъм** (10 м.) – ҳезум, **ҳукъмат** – ҳукумат, **ясавъл** (2 м.) – ясавул.

Дар ин гурӯҳи калимаҳо аз ҳама зиёдтар калимаҳои **акъ** – 83 маротиба, **мардъм** – 25 ва **гандъм** – 21 маротиба истифода гардидаанд.

– Бърав акъ! [1, с. 175].

*Гандъм лола, миёни гандъм лола,
Ошъқ шидаме ба дъхтари қингола.
И дъхтари қингола ба мо дил дора,
Дъ чаими сиё, зъвони бълбъл дора. [1, с. 67]*

– Амбъри дандунканира биёр, бивай паданаълат, дандуноша бъчинем, ки ба ҳърмати хъдо, агар ки сина бъга, ба қарибӣ натиш, синакот усъ (истад), дилу ҷигарта мекана, мепартоя! [1, с. 315].

*Ҷонунаи ҷон, бе ту ҷиёнро чӣ кънъм,
Бе тъ гъли сърхъ арғвонро чӣ кънъм,
Бе тъ гъли сърхи арғвон бъсёрай,
Дил майли тъ дора дигаронро чӣ кънъм. [1, с. 57]*

*Баъд мардак бачаша къштак, гуштоша пъхтану занъи хурд,
устъгоноша партофт [1, с. 285].*

Овози у дар асосҳои феъл низ ба тахфиф дучор омадааст. Бештари онҳо дар шакли тасрифӣ, бо морфемаҳо дар шаклҳои инкорӣ ва таъкидии худ истифод шудаанд. Ва бо назардошти шакли асосиашон онҳоро ба ду гурӯҳ – асосҳои замони ҳозираи феъл ва асосҳои замони гузаштаи феъл чудо намудан мумкин аст.

Ба асосҳои замони ҳозираи феъл намунаи калимаҳои зерин дохил мешаванд: **бъбър** – бибур – бур, **бъгърезем** – бигурезем – гурез, **бъдъзем** – бидузем – дузд, **бъпърсъм** – бипурсем – пурс, **бъчънбан** – бичунбанд – чунб, **нагърезӣ** – нагурезӣ, **къ** – кун, **кън** – кун, **накъ** – нақун – кун, **накън** – нақун – кун, **накъш** – нақуш – куш, **нампърсӣ** – нампурсӣ – пурс, **фърӯш** – фурӯш, **шънавен** – шунавед – шунав.

Азбаски феълҳо бо шаклҳои гуногуни номбурда дар матнҳои фолклории Сари Хосор хеле зиёд истифода гардидаанд, аз овардани ҳисоби омории онҳо худдорӣ карда шуд. Масалан, асоси замони ҳозираи **кун** бо шаклҳои тасрифи кунам – кунем, кунӣ – кунед, кунад – кунанд, мекунам – мекунем, мекунӣ – мекунед, мекунад – мекунанд ва дар шаклҳои инкорӣ таъкидиашон бо иловаи пешвандҳои **на-**, **наме-** ва **би-** дар матнҳои фолклорӣ зиёда аз 400 маротиба воমেҳӯранд.

– Эй ошно, доси теза бъгир, бъбършун! [1, с. 144].

*Деҳқони пир. Ҳу! Биё аввал бъсанҷем, ки зиётар боша, ягун
тавақакъша бъдъзем [1, с. 261].*

Агар яг таҳгузаитта бъфаҳмъм, бъпърсъмът [1, с. 250].

*Эй очаи чун, ягун-ягун ёдъм кън,
Хокистари куи тъ шидъм бодъм кън.
Хокистари куи тъ шидъм боди фано,*

Ай мулкойи гарибӣ озодъм кън! [1, с. 54]

– *Мара накъи, ай як касда дъ кас нагзтар, ҳар ҷое, ки равӣ, мерам қатит* [1, с. 275].

Овози у дар асоси замони гузаштаи феълҳои зерин таҳфиф ёфтааст: **бъд** – буд, **бъррид** – буррид, **гъзашт** – гузашт, **гърехт** – гурехт, **пъхт** – пухт, **пърсид** – пурсид, **сърунд** – сурунд, **тъкид** – тукид, **фъррид** – фурид, **чъкид** – чукид, **шъд** – шид, **шънид** – шунид.

Ман хоб бъдам, як гъл ба дарвоза гъзашт,

Нъмоли саръи чорбога молида гъзашт.

Мардум меган: «Чита гул бъд, ки гъзашт?»

И гъл набъд, кадом паризода гъзашт. [1, с. 70]

Рафтаю хонаи акаҳоида кънҷорара чъкидаю бехтай, шуридаю дар як косаву иқа каҳгъли дигара бо гъръфтаю овардай [1, с. 324].

Кокуло ба қад баробар,

Тамошо кард у духтар,

Ошиқ шъд ба у писар,

Ҷо гирифт шиқъи дар чигар. [1, с. 95]

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор таҳфифи пайвандаки пайваस्तкунандаи -у низ дар калимаҳои зерин ба назар расид: **боль** (пар) - болу, (қадам) **бъмонъ** - бимону, **гандъмъ** (ғуза) - гандуму, **ғамъ** (кулфат) - ғаму, **дардъ** (алам) - дарду, **лабъ** (даханъш) - лабу, **мағзъ** (устуғонъм) - мағзу, (дилът ба) **манъ** - ману, **рагъ** (пайвандъм) - рагу, **сърхъ** (арғвон) - сурху, (гоҳ) **талхъ** (гоҳ шъринай) - талху, **тарсъ** (ларз) - тарсу, (миёни) **хокъ** (хам сангай) - хоку, (яг) **чомавъ** (як салла) - чомаву, (ғофил) **шидъ** (рафт).

Ҳамин тариқ, ҳисоби омории овозҳои садонок дар матнҳои фолклории Сари Хосор собит сохт, ки овози ҳалқии нарми ӯ дар зиёда аз 2700 калима ба ҷойи у бештар аз 2800 маротиба омадааст. Яъне дар

хамин шумораи калимаҳо овози садоноки у мавриди тахфиф қарор гирифта, дар сохтани диалектизмҳои фонетикӣ омадааст.

Тахфифи овозҳои садоноки о, ӯ ва э

Омӯзиш ва мушоҳидаи матнҳои фолклории Сари Хосор нишон дод, ки садонокҳои устувори мазкур низ ба ҳодисаи фонетикии тахфиф дучор омада, дар ташаккули диалектизмҳои фонетикӣ сабаб шудаанд.

Дар матнҳои фолклорӣ Сари Хосор калимаи **домод** дар шакли лаҳҷавии **дъмод** 3 маротиба омада, овози садоноки устувори **о** дар ҳичои якуми он тахфиф шудааст: **дъмод** (1, с. 325) – домод, **дъмода** (1, с. 325) – домодро ва **дъмодимона** (1, с. 304) – домодиамонро.

Баъд дъмода хавар мегирани, ки сари дъмод яг ваҷаб хамирай, ай болои каҳгъл чошидагияй [1, с. 325].

– Мо бърем акъ яг аму хунай дъмодимуна бърбинем [1, с. 304].

Дар калимаи **амъ**, ки шакли лаҳҷавии калимаи **ҳамон** буда, дар асл **аму** хонда мешавад, овози **о** ба у гузашта, сипас тахфиф ёфтааст.

– Бача, бърсе бэфара шидаму агарда рафтаву погах, ки рафтак, амъ тъқумой мъра бърънбунӣ [1, с. 294].

Дар решаи калимаҳои зерин овози садоноки устувори дарози **ӯ** новобаста аз мавқеи ҳичосозӣ ва заданокӣ тахфиф ёфтааст: **исъ** (10 м.) – ин сӯй, **исън** (3 м.) – ин сӯй, **кълух** – кулӯх, **Нахът** (**нахът**, 30 м.) – Нахӯт, **ханъз** – ханӯз, **пъшок** (8 м.) – пӯшок, **усъ** (22 м.) – он сӯй, **усън** (3 м.) – он сӯй, **хърок** – хӯрок.

Фуломшоҳ. Исъ шъгай [1, с. 268].

Пасттари погизатари хъшуру бърдравъи, ки ина и кълухо қатиш аралаш нашаван! [1, с. 258].

Неки пъшоки созам надорӣ [1, с. 266].

Хучъи къ ай усъ! [1, с. 262].

– Ё расулълло, – гуфтан, – насиби мора аллоху таолло буд кардаст, акъ хъроки амї гърг шидем [1, с. 297].

Дар феълҳои мазкур бо назардошти истифодаи пешвандҳо ва бандакҳо овози садоноки *ӯ*-и устувори дароз тахфиф шудааст: **бъхъ** (4 м.) – бихӯр, **бъхър** (12 м.) – бихӯр, **мехъра** (23 м.) – мехӯрад, **намехъра** – намехӯрад, **нахър** (-а, -ен, 4 м.) – нахӯр(-ад, -ед), **ноомъхт** – наомӯхт, **пъшонд** (3 м.) – пӯшонд, **хъръм** – хӯрам.

«Харбузара бѣхъ, тура ба палак чї кор» [1, с. 212].

– Не, мега, модари ма девай, тѣра мехъра, бебало намемона! [1, с. 158].

Хари коом мѣсофѣре боша, дар дѣруни хуна бандѣмѣи, ки дар и даҳай дар гѣргѣи нахъра, ки шармѣндагим ба олам бѣроя, ки «дар даҳани дари фалун кампир хара гѣрг хурд [1, с. 291].

– Шѣмо аврати ёи, мо одами ноомъхт, чї хел мекѣнем? [1, с. 309].

*Сазои сарѣм ба и мѣсофир шиданѣм,
И гушай мѣлки мардѣмо шид ватанѣм.
Ку дустии шѣрин мара бара бар ватанѣм,
Сангора хърѣм, ёди гарибї накѣнѣм.* [1, с. 53]

Овози *ӯ* дар калимаҳои аз ҷиҳати сохт мухталиф ва таркибҳо низ ба тахфиф дучор омадааст: **исън-усън** – ин сӯй-он сӯй, **исъ-усън** – ин сӯй-он сӯй, **исъ-усъ** (4 м.) – ин сӯй-он сӯй, **овхърак** – обхӯрак, **пърхър** – пурхӯр, **ръмол** (3 м.) – рӯймол, **усънгидай** – дар онсӯйгї аст, **хавлохър** – хавлохӯр, **чойхърї** – чойхӯрї.

(Шавҳараш) умад, шиштаку исън-усън ниғаҳ кард [1, с. 311].

Зад хез, бърумад, ки қозира дъдъста, ки задан, то овхъраки таҳинаша майдаву тарит шид [1, с. 317].

«Ай кънъск мерасаду ай пърхър не» [1, с. 213].

*Гъндъшкаки чър-чърї, чър-чърсамиён,
Хайдама бьте, ки занта бурдан дигарон.
Бурдан дигарон, гъръфта бохтан дигарон,
Ръмола бьгї, гъря бькь мьсли занон. [1, с. 321]*

Съхарї (зан) дь танга гъръфтаку авзолу орову торо, сърхиву сьфедву маҳшаку марҷон кард, кавшо дар зери по, ҳамита, ки раҳ мегарда, ов дар қъртъқъш метова, дига ай чойхърї то даҳ руза мемонї [1, с. 308].

Дар фолклори Сари Хосор тахфифи овози садоноки устувори э дар калимаи **қаротъгинї** [1, с. 196] (– қаротегинї) ба назар расид, ки овози э (е) бо ь ишора шудааст. Ва шояд ин калима дар лаҳҷаи ҳамонвақтаи Сари Хосор ба шакли **қаротигинї** талаффуз мешудааст ва овози садоноки ноустувори **и** ҳиҷои сеюм ба тахфиф дучор гардидааст.

Занъш ҳамита зани чаҳманбозе бьдаст, ки нуни кънҷорагї мекардаст ба шушаву нуни базеби қаротъгиниши лъм-лъм барои чаҳмандоша...» [1, с. 196].

Аз мисолҳо бармеояд, ки дар фолклори Сари Хосор на ин ки овозҳои садоноки ноустувори **а, и, у**, балки садонокҳо устувори **о, ў** ва э низ бавосита ё бевосита ба тахфиф дучор омада, диалектизмҳои фонетикӣ сохтаанд.

4.3.1. ТАСНИФИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ФОНЕТИКӢ

Диалектизмҳои фонетикӣи фолклори Сари Хосор бо назардошти хусусиятҳои лексикӣ, морфологӣ, ономастикӣ ва семантикӣ калимаҳои мухталифи зиёда аз 1000 номгӯйро дар бар мегиранд, ки бештар аз 5500

маротиба дар назму наср такрор омадаанд. Бинобар ин, дар доираи номгӯй онҳо аз рӯйи баъзе ҷиҳатҳои забонӣ ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд.

Азбаски бо диалектизмҳои фонетикии зерин мисолҳо зимни таҳияи ходисаҳои фонетикӣ оварда шудаанд, барои такрор наомадан кӯшиш гардид, ки дарчи онҳо камтару ҳамчун намуна ва бо ишораи калимаҳо (бе нишон додани шакли он дар забони адабӣ) иктифо шавад.

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номҳои Худоро ифода мекунанд: **алло** (Аллоҳ), **Олло** (Оллоҳ, Аллоҳ), **хъдо**, **худо** (Худо), **хъдовандо** (Худовандо).

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 314]

Барор, бароруше, кай мебарориш,

Рузи хъдо бега шидай, кай мебарориш. [1, с. 38]

Почо дар ҷъл ҳичра дърун дърумад, зъмина канд, синаша дар хоки сиё мунд, ҷънон нолаи пъраламе мекъна, ки хъдоё хъдовандо паноҳ бъта [1, с. 295].

Диалектизми фонетикӣ, ки ба пайғамбари Худо мутааллиқ аст: **расульлло**.

– *Э расульлло, барои ҷӣ, ки охир дар 80 рафтъм, надодим ҳиччи, дар и дами охир мъра шармънда карда, ки яғ хар додӣ?* [1, с. 287].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номҳои мардонаю занонаи одамонро мефаҳмонанд: **Гурғулисултон**, **Гуруғлишо**, **Ғъл**, **Давлатшо**, **Кънъск**, **Қиличпалвон** (**Қъличпалвон**), **Муминбой**, **Мънъск**, **Нахът** (**Нахът**ак), **Ситорашъмур**, **Суфимъҳаммад**, **Сълтонхъсайн**; **Давлатхотън**, **Зинатгъл**.

Дар суҳбатай Гурғулисултон

Шиштагӣ будан, байн дастархон... [1, с. 116]

... *Ҳаф шаву ҳаф руз тавлу нагора, тутъку сърнай, чигаку ръбоб
кашида, дъхтара Сълтонҳъсайн гъръфт* [1, с. 185].

*Давлатхотън – барги гъли зардолу,
Яг буса бъте, ба дарди дилам дору.* [1, с. 323]

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба истилоҳоти хешовандӣ, вазъ ва ҳолати синунсолии одамнро марбут аст: **арус, биродар, бово, бъбичон, гулак, духта, дъмод, дъхта, дъхтар, заног, къда, мусъфед, мъсфед, нъваса, сағера, хухар, шу, шуй.**

*Баъд сълхари хестан, дарравӣ карда, дъхтари подшора арус кардан,
дар асп сълвор кардан* [1, с. 302].

*Бъбичону бъбичон,
Ана авзор кад ойчон.* [1, с. 99]

– *Ҳа хухар, – гуфтак, – чиба и одамора ита талаву тороч кадай?* [1, с. 312]

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи узвҳои бадани инсон ва дигар ҳайвону ҳашаротро ифода мекунанд: **абру, ангъшт, бълнӣ, дандун, дъм, дъмб, дъмба, дъмғоза, дъл, дълст, зълвон, кала, къртък, мичгон, муй, мълшт, овхърак, поч, пуст, руда, руй, рълхсора, гуш, чълшм, шълкам, шълкамб, шълкамбак.**

*Ай хуна баромадӣ, эй ҷураи маст,
Тоқӣ ба сари абру, қалам сари даст.
Гуфтълм: «Кълчо мерай, эй маълими маст?»
«Ба гапълм нагӣ, вақти дарсълм бигзаитл.»* [1, с. 226]

*Тамоми туя гълзарундану давлату савлати почоира гълзарундану дар
къртълқи хар банд кардагӣ, дар паси дар бастагиву сълни дълхтар гуфтлан,
ки:*

– *Тъ ба ҳами хар тани навста бахшидӣ?* [1, с. 295]

– *Дар ҳами шъкамби мъ чъзе ҳаст, ки файрод мекъна, ки: «Рамавун рамата бъгӣ, гърг мехърашун, ай гъшинагӣ ай ҳалокат рафтъм* [1, с. 272].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба вазъ, ҳолат ва муносибати одамон мансуб аст: **авҳол, амра, амрагӣ, аспсвор, афсонагу, бебафой, бегълагӣ, бедорховӣ, гушнагиву, ғаноб, ғълум, деҳқун, дъгона, дъзд, дъздӣ, дъшман, зур, зурумат, зуровар, камбъғал, курбарзангӣ, мардъм, мумин, мълло, мъсофир, мъсълмон, мътахамӣ, осақол, ошъқ, паҳлавунӣ, раҳгъзар, раҳгъзарӣ, сьвор, сьвора, чонуна, чосуз, чура, чъвонмард, чъвунамарг, шайтунӣ.**

Баъд ҳаму бачаи қозӣ ай дъмби ҳаму кавгу чанвар аспсвор омад [1, с. 319].

Либосои қиматбаъҳо

Бъпушъм, – гуфт, – намона,

Бало бъшапам дъгона,

Ан, ана, айёра. [1, с. 99]

Бишнав ростӣ бигум агар,

Чаро ба чанг рафтай падар,

Ба дъшман шидай сарбасар,

Бояд мара мекад хавар. [1, с. 118]

Деҳқони чавон. Хай мъҳам яг одами раҳақиш мъсофиръм, намешава, ки ҳардъмун ҳамра шем? [1, с. 250].

Баъд аз он, – бикун, эй чура, гуш, –

Додуш шири нахчиру харгуш,

Ба ҳазор ҳилла мепарварид,

Камолъш ба дунанӣ расид. [1, с. 94]

Деҳқони пир. А бача ай мьда ҳам боз ть мьтаҳамӣ? [1, с. 250].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки марбути вазифаву мансаб, касбу кор, хунару хунармандӣ ва асбобу афзор мебошанд: **арзънокорӣ, бьғзолавунӣ, деҳқунӣ, заминрув, қалавьрӣ, коркьнӣ, чьфтгар, чьфткаьнӣ, маълим, нунбандӣ, осёбвун, осёбвунак, подавон, подавонӣ, подшо, подшой, работчи, рамавон, рамавун, сьлтон, сьхат, тавалльд, тағдир, тахсир, таъбилчидьхтар, шьтървун; авзол, авзор, амбър, аррачаковӣ кедман, кьланд.**

Деҳқони чавон. Майльш, мь бьғзолавунӣ мекьнъм [1, с. 256].

*Дута дора осмонкув,
Якта дора заминрув,
Чорта дора руганӣ,
Чорта дора заминрув.* [1, с. 206]

– *Очаҷон, биё, акъ ма коркьнӣ бьравъм, ба итарӣ намешава, агар кор накьным* [1, с. 319].

Галара ба галавон, шьтъра ба сорвон, подара ба подавон, рамара ба рамавон, хара ба харвон метъмът, ть мара ай раҳ нагардон [1, с. 184].

– *Эй почой олам, сьлтони бекарам, и паданаълат мега, ки яг хар доръм ба фарзандӣ қабульш бькьна* [1, с. 289].

– *Амбъри дандунканира биёр, бивай паданаълат, дандуноша бьчинем, ки ба хьрмати хьдо, агар ки сина бьга, ба қарибӣ натиш, синакот усъ (истад), дилу ҷигарта мекана, мепартоя!* [1, с. 315].

– *Белу кедману зогнул, баъд ину вай бъгирен, таҳ-таи зъмин мерем, ай ташновъи мебъроем, то бивара бесатръи накънем, намемунем!* [1, с. 317].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба хӯроку хӯрокворӣ вобастаанд: **авқод, арзън, бъринҷ, гушт, кълча, нун, ов, пършакар, руған, чойхърӣ, шурбо.**

– *Ҳами руз, занак, ай Норақ хестам, авқот нақардагӣ, ҳичи авқод дорӣ, ки бъхърем?* [1, с. 314].

– *Тъ нуна бъхър, мъ хеста чъфта ҳай кънъм* [1, с. 270].

Съхарӣ (зан) дъ танга гъръфтаку авзолу орову торо, сърхиву сьфедву маҳшаку марҷон қард, қавшо дар зери по, ҳамита, ки раҳ мегарда, ов дар қъртъқъи метова, дига ай чойхърӣ то даҳ руза мемонӣ [1, с. 308].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки фитонимҳоро (номи растаниҳо – гиёҳҳо ва ниҳолҳоро) ифода мекунанд: **арғвон, арзън, гандъм, ғомък, ғуза, ғъл, дълона, қаҳғъл, нахът, сев, сияҳгуш, сьман сьмбъл, тарбъз, туғай, шълха.**

Чонунаи чон, бе ту чиёнро чӣ кънъм,

Бе тъ гъли сърхъ арғвонро чӣ кънъм,

Бе тъ гъли сърхи арғвон бьсёрай,

Дил майли тъ дора дигаронро чӣ кънъм. [1, с. 270]

Яг дълонара бъриду харда бор қарду ба дари хонаи хуҷаишиа омад [1, с. 270].

Зани и мард сева ёфта хурд, ки ҳомила шид, моҳу рузи и расида, нъҳ моҳу рузу нъҳ соат, нъҳ дақиқа буд шиду и занак мекъна яг хутик [1, с. 287].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки мансуб ба сайёра, табиат ва ҳодисаҳои табиӣ мебошанд: **авр, аврубод, Автов, Афтов, биёбун, бухор, дайро, зъмин, кулук, куҳ, Махтов, Навруз, ра, сангов, чьшма, чуй.**

Дехқони чавон. *Дарраве када шохина бѣги-да ҷамъи кѣнем, ки ҳаво авр кард* [1, с. 260].

*Автоз задай дар таҳаки долунѣм,
Коре кардай модараки нодунѣм,
Ҷое, ки дилѣм бѣдай, сар паст кардай,
Ҷое, ки дилѣм набѣд, барқаст кардай.* [1, с. 60]

*И куҳи баланд тура ба боло бинѣм,
Маҳтов буро, шѣлаи дарѣ бинѣм.
Чан вахт шидай, зиндаҷидо мегардѣм,
Як бори дига рӯи рафиқо бинѣм.* [1, с. 55]

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи ҳайвонотро мефаҳмонанд:
**буғзола, бѣз, бѣкагов, гусола, гуспанд, гѣрг, кѣчѣк, қѣшқормешак,
қѣшқор, руба, рубах, тѣруғ, уштур, харгуш, хутик, хѣрс, чарѣнда, чанвар,
шѣтѣр.**

*Маюм бѣзи чѣннӣ-бѣннӣ,
Дѣ шох дорѣм, дѣ бѣннӣ
Ҷардѣ бѣнним хѣлмѣнӣ,
Ҷардѣ шохом кѣрмѣнӣ.* [1, с. 148]

Яг хѣруз бѣдай, дидай, ки руба хѣмор дохтай, – шиштай [1, с. 150].

– Тѣ шѣтѣрора ҳай карда бар! [1, с. 271].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи парандагонро ифола мекунанд:
**бѣлбѣл, гундушқак, гѣндѣшк, гѣндѣшқак, кавг, мѣрғ, симѣрғ, хурус,
хѣруз, хѣндона, чѣғз.**

*Навруз шѣдѣ лолаи хѣширанг бѣромад,
Бѣлбѣл ба тамошои дафѣ чанг бѣромад,
Мѣргони ҳаво чѣмла бикарданд парвоз,*

Мързи дили ман аз қараси танг бърмад. [1, с. 31].

Симърг бачара дар пшишти съвор каду маҳкам баст, баъд се дънѐ боло бървардъи .

Ман чъгз шавъм, ба ҳоли хъд нола кънъм,

Ҳамроҳи чонъме, майдо, майдо!

Мурдам аз гамъ кълфатои дънѐра.

Ҷонвар молъме, майдо, майдо!... [1, с. 28].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба макону манзил ва ҷой ишора мекунад: **гур, гуша, дънѐ, ку(и), куча, лаҳат, мачит, мълк, оғъл, ташнов, туйхона, хуна, хичра, чиён, чихон, чога.**

Валлай, гур карда бърдъм!» [1, с. 318].

– *Мо яг мълки дигада мерем [1, с. 276].*

– *Бачам, дъхтари почо мълъи нест дар чиён, ҳамира мондан лави ҳавз, аждаҳо мебъроя мехъраиш [1, с. 277].*

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба ашӯҳои хонаводагӣ, рӯзгор ва мансуб ба одамон далотат доранд: **большт, бухча, гушвор, гърз, дастърхон, дегдун, думан, дър, дъсмуна, кавш, куза, куло, курпа, курпача, кълф, кърта, ликоб, чоруб, чъвол, марчун, матох, новардун, нумол, нъмол, хезъм, ойна, ошмон, пъшок, ръроб, тавақ, тарактир, тилфон, тирдун, туша, тьгма, търбакдарӣ, търиза, хърма, чагмани, чъз, чъгел-пгелу, шаъм, яхдун.**

Подавон чӣ қадар курпаву курпача, больит дангал карду вазирора ову иззати бисёр кард [1, с. 273].

Паси сарда тумбул дора,

Зий кокул зад гълора,

Чолой то қади пора,

*Часпонд ситораҳора,
Гъл пушиду кавшора. [1, с. 99]*

«– Курпача партофтъм, биё, болой курпачада бъишй» [1, с. 281].

*Гъларусак кърта бьпуш,
пага вадай рафтантай.
Къртапушй чй кьнъм,
нопушиданъм бетарай. [1, с. 33]*

*Кие қабул кьна, дьхтарша, кие, ки бьзана яг ньмол, ҳафтод иқлими
шахриша ҳамура мета [1, с. 291].*

Неки пьшоки созам надорй [1, с. 266].

– Тьриза дора? [1, с. 301].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ном ва маъноҳои мухталифро ифода менамоянд: гуштин, гъръфтор, ғн, дарёв, дьо, зиётй, кордковй, кьдрат, кьнчора, махсад, минат, митр, мьзд, мьқаррар, наьлат, нико, нобут, ньмоз, пайвуна, пьрсиданй, рагузарй, рьхсат, савр, силтав, субат, сьр, сьроғ, сьтъмб, сьфеда, сьхан, тиёр, туй, тьёр, тьқум, тьхъм, фир, хавар, хукьмат, хьчум, чойлов, чьғук, чьдой, чьмла, шавсувор.

Ҳардъшон гуштин гъръфтан, ки Қъличпалвон ура зад [1, с. 275].

*– Ай, – гуфт почо, – кьнчорара гьн кьнен, ругани карасина бьрезену
аловъш бьзанен! [1, с. 289].*

*– Бачам, рафтй агар мьзди осёба гъръфтй, ба мьра як кьлча
бьдоз, бьги биё! [1, с. 298].*

*Шави дига нъмози шум шида бѣд, соат ҳаму готи шав, ки хѣдиша
момашир кѣлула каду тѣкид дар дѣруни сандуқ [1, с. 296].*

Косада шир мон, баѣд, ки шир хунолу шид, мара сѣрог кѣн!» [1, с. 279].

*Дѣхтари подшо фигур кард, ки: «Охї, и осѣбвунай, падари мѣ
подшоҳай, дар ҳафтад кишвари дѣнѣ подшої мекѣна, охї, ки (падари ман)
бѣзголавунак боша, и рафтањм чї даркорай!» [1, с. 304].*

И беда баланд болои маѣлимхона,

И ѣракма бин дар ҳукѣмат мехона.

Гуфтум: биравѣм, чаҳдѣш кѣнѣм меҳмонї,

Монѣш бѣрава, ѣракѣм саргардонаї. [1, с. 226]

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи мавзӯҳои чуғрофиро
(топонимҳоро) дар бар мегиранд: **Балҷвон, Гирмон, Дѣрозпитов,
Кангѣрт, Кобѣл, Кѣндонї, Куқан, Хучадѣлуна, (Дашти) Шуро.**

– Дар бозори Балҷвон панҷ танга ҳаст [1, с. 181].

Эї бачаи савзинаи сафеддандон,

Повестка баромадаї мераї район,

Мераї район, ҳаргиз натарс ай Гирмон,

И лашқари советї марги Гирмон. [1, с. 229]

Қосимҷон. Нав ина дар Дѣрозпитов умадем [1, с. 265] .

– Ира ҳай кѣнен, – гуфт, – Куқан барен! [1, с. 181].

Дехқони пир. Ай, мо ҳам ай Дашти Шуро [1, с. 251].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ранг ва аломату хусусиятро ифода мекунанд. Чунин калимаҳоро метавон ба хелҳои сифат – асли ва нисбӣ чудо кард.

Диалектизмҳои фолнетикӣ, ки ба сифатҳои асли мансубанд: **савз, сиё, сърх, съфед, бўланд, вазмин, вайрун, виши, дъроз, заъиф, кутах, калун, рушан, тънг, ғавс, тънък, търанг, хъшру, чуш, пър, съст, съфтатар, хърсанд, ҳавор, чъркин, шърин, погиза, хъшёр, гъшна, дилсиё, дилсуз, кухна, кур, кълула, нодун, ҳарум, олъфта, палахой, пъргъл, пърдард, пърормун, пърхър, хъшбахт, хъшдил, хъшнамул, хъшранг, чъвон, чъвун шайтун, шъчоъ.**

Идора сафеду чошиинай ёръм,

Тайи кастуми савз нозанинай ёръм,

Идора рава идора пурнур шава,

Хона ёя чаими душман кур шава. [1, с. 225]

Чойлоби бўланд дориву пешуи богай,

Синаи съфед дорӣ, дилум догай.

Мева мехърӣ, меваи хуб дар богай,

Ҳайфи дъхтаре дар таи чанги зогай. [1, с. 70]

– И, бачай калдор бўмбӯра, иқа вазмин шидастак [1, с. 284].

Ана, дидӣ, рузи дъроз мебофъм [1, с. 247].

Соз бўчошӣ, ки боз тънък наёя яки! [1, с. 255].

Нига кард, ки яг дъхтари хъшру шиштаю сари дев дар сари зонуш [1, с. 157].

– ... Ҳамқа чуши аловистун! [1, с. 316].

*Қариби иди халқҳо,
Ба пешвози анҷуман,
Навистем ин достонро
Бисту дуйум анҷуман,
Сабаби хърсандий мо. [1, с. 234]*

*Кавгак шавъм, къланд кънъм горора.
Ҷони шъринъм, майдо майдо!
Наҳанг шавъм, гъзар кънъм дарёра.
Ҷонвар мольме, майдо, майдо! [1, с. 28]*

*Деҳқони ҷавон. Погизаи хъиру бѣдърав, охи, утарӣ дар исқотът
додише! [1, с. 258].*

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба сифатҳои нисбӣ тааллуқ доранд:
**дъстӣ, каптальни, кънчорагӣ, кърмънӣ, руғанӣ, хиёли, хунагӣ, хълмънӣ,
шъкорӣ.**

– Дъруни кули усънгидай, арачай дъстӣ [1, с. 315].

*Маюм бѣзи чъннӣ-бъннӣ,
Дъ шох доръм, дъ бъннӣ
Ҳардъ бънним хълмънӣ,
Ҳардъ шохом кърмънӣ. [1, с. 148]*

– Ай ашѣй хунагӣ чӣ дорӣ? [1, с. 302]

Дар фолклори Сари Хосор хелҳои мухталифи шумораҳо низ ба
шакли диалектизмҳои фонетикӣ дучор шудаанд, аз ҷумла:

шумораҳои микдорӣ асли: **яг, дъ, пан, нъх, дъвоздах, хажда, нъздах,
чъл;**

– Мо яг соат иҷадаем, боз ким-къҷода [1, с. 159].

Дехқони пир. Нъздаҳ, мъ нъздаҳ дарза дъравидам, нъздаҳта! [1, с. 259].

– *Не, то чъл шаву чъл руз нарава, хов намеқънъм!* [1, с. 274].

шумораҳои микдории асли ба нумератив: **дъта, бистудъта, чълта, сесатта.**

Дарравӣ карда, дъта вазир дари хонаи подавона гъръфтан [1, с. 273].

Рафт, ки сесатта бъз то қъиқору меш чарида истодан, чинҷ кад, ба болошун парид, рафт ай усъ рост хест, усъ усъ кала зад [1, с. 300].

шумораҳои тахминӣ: **яг-дъ, яг-дъ-се, пан-шаш;**

Баъд кампира фарёд кард, (ки) як-дъ-се дег биёр [1, с. 277].

– *Фотиҳа бъгӣ, биё бъра, пан-шаш руз ист, бо миёӣ ба ҷота* [1, с. 321].

шумораи касрӣ: **ҳаштяг;**

Мъ ҳаштяг мегиръм, ай ҳашт карбос як карбос! [1, с. 249].

Дар достони (эпоси) Гӯрӯғлӣ дар шакли диалектизими фонетикӣ шумораи архаистии **лаг** (лак – сад ҳазор) омадааст.

Ай Чамбул бандӣ мегиръм, – гуфт, – нух лаг сипо-е,

Дар хун мекънъм, – гуфт, – боргон авлиёе-е... [1, с. 114]

Хелҳои мухталифи диалектизмҳои фонетикӣ чонишинҳо дар фолклори Сари Хосор вомахӯранд:

чонишинҳои шахсӣ: **ма, мъ, мън, шъмо, тъ;**

– *Намебинӣ, магам ма дъруг мегум, асбоби мара намебинӣ, пустина нига кън, тасбеҳа нига кън!* [1, с. 150].

– *Эй ҷурай қассоб, ҳамӣ калаву почъки гуспанди шъмо чан пулай?* [1, с. 180].

Эй очаи чун, ягун-ягун ёдъм кън,

Хокистари куи тѣ шидѣм бодѣм кѣн.

Хокистари куи тѣ шидѣм боди фано,

Ай мулкойи гарибѣ озодѣм кѣн! [1, с. 54]

чонишини нафсѣ-тѣкидѣ: **хѣд;**

Дѣмби хара гѣрфту гѣревун ай думани хѣд кашиду, синасипар таи пора дарде не, пѣшти пора гарде не, муаллақзанун дар биѣбун ай ақибѣ ами харбача рахкѣ шид [1, с. 296].

чонишинхѣи саволѣ: **кадум, кѣчо, коом, читаро, читу;**

Дехқони чавон. Кадуме хаст? [1, с. 257].

Хари коом мѣсофѣре боша, дар дѣруни хуна бандѣмѣш, ки дар и даҳай дар гѣргѣш нахѣра, ки шармѣндагим ба олам бѣроя, ки «дар даҳани дари фалун камтир хара гѣрг хурд [1, с. 291].

– *Ха, – гуфт (қозѣ), – читу?* [1, с. 316].

чонишинхѣи ишоратѣ: **ами, амѣ, аму, амича, и, иқа, ича, хами, хамиқа, хаму, чѣнон;**

Аваз гуфтак Соқимулло,

Пештар бирав мулки почо,

Дар ами рум бикун ниго,

Коҳилѣ накна гофил бо. [1, с. 118]

– *Биѣ, хоҳари бѣсѣр хѣшруи соҳибчамол дорѣм, бе сару по, бе ҳичѣ бѣтѣмѣту мара ай и раҳ нагардон!* [1, с. 184].

Почо дар чѣл ҳичра дѣрун дѣрумад, зѣмина канд, синаша дар хоки сиѣ мунд, чѣнон нолаи пѣраламе мекѣна, ки хѣдоѣ хѣдовандо паноҳ бѣта [1, с. 295].

чонишинхѣи таѣинѣ: **хардѣ, хар кѣчо, хар яг;**

Бачаҳақ ҳардъ пошнай пора чъмбунда бъд, ки хар кард мут дар даму рӯи бъқагов, дар дъруни туда парид [1, с. 293].

*Ҳар яг духтар мезад ба тирдаст,
Сару тефи душман мешукаст. [1, с. 103]*

чонишинҳои манфӣ: **ҳичӣ, ҳич яг, ҳич, ҳичка, ҳичо;**

Деҳқони пир. Ҳичӣ, аҷаб хубе! [1, с. 259].

Яг мард бъд дар ҳаштоду кампирӯи дар ҳафтоду ба қъдрати хъдои таъоло дар иё ҳич яг насл таваллӯд нашид [1, с. 287].

Хар паноҳай, ҳичои хар диёр нест [1, с. 293].

чонишини номуайяни: **ягун;**

Неки ягун ҳънар-пънаре дорӣ, ки ҳамита гарангчоп рафтестодай? [1, с. 264].

чонишини муштарак: **ягдигар**

Онҳо ягдигара надида бъдан [1, с. 327].

Дар фолклори Сари Хосор гурӯҳи дигари калимаҳоро диалектизмҳои фонетикии феълӣ ташкил медиҳанд, ки онҳоро аз рӯи асосҳои феълӣ ва истифодаи морфемаҳо (истисно аз бандакҳо) метавон чудо кард:

- асоси замони ҳозираи феъл бе морфемаҳои калимасозу шаклсоз:

бърор, гуй, гъзар кън, мун, печун, пуш, пърс, сузад, фърӯш, хе;

– *Ма хъдма мурда мекънем, «хонамой» гуй, барое, ки ним кило чормағз ай Мънъск ба ма зиётӣ омадаст. ... [1, с. 327].*

Бо фанда. Касабай мара, ки бъгуй, ай дънё ҳамаи пърсӣ, якта касаба мекънъм [1, с. 264].

– *Хе, дъхтар, търизаҳора, пардаҳора бъкаш! [1, с. 296].*

- асоси замони гузаштаи феъл бе морфемаҳои калимасозу шаклсоз:
**бъд, гифф, бърд, гъзашт, гърехт, гърѣфт, дърд, кад, къшод, къшт, пъхт,
сухт, умад, чъкид, шид, шъкаст;**

*Чӣ лаклак бо Ҳисор омад,
Ба ҳар шохи чанор омад,
Зимистон бѣд, бухор омад,
Бухори нав муборак бод!* [1, с. 296]

Шътъра гелонда къшт [1, с. 271].

*Воас кад, ки зад зур, ҷура, банд ҳафчо канд, умад тирезара зад, як
қади търбакдарӣ шъкаст, бърумад ба дар рафт. Хъш, у сьҳарӣ акъ, ҷура,
руз шид* [1, с. 310].

- асоси замони ҳозираи феъл бо морфемаҳо: **бигӣ, бигу, биёвӣ, биму,
бимун, бифрӯш, бишӣ, бишнав, бишнӣ, бубӣ, буги, бура, буте, бухе, бѣдоз,
мебъроем, мекънем, мешъносӣ, нагуй;**

*Ҳушъта бигӣ, э чанвар, ба сар,
Метова ҳами зур ҷодугар.* [1, с. 111]

*Гундушкаки чур-чурӣ, чур-чур сари хор,
Гоҳ дар сари гул бишӣ, гоҳ дар сари хор,
Зурат, ки намераса, ба нон додани ёр,
Ай дургӣ бест, пасаки калата бухор.* [1, с. 70]

– *Ховмон гърѣфтай, ҷора бѣдоз, хов мекънем* [1, с. 274].

- асоси замони гузаштаи феъл бо морфемаҳо: **бъровард, бъромад,
бърумадам, дъровард, дъромад, дърумад, мегъзашт, мегърѣфт, медъромад,
мекад, мехурдӣ, набъд, нагърѣфт, намесухт, намунд, фъровард, фъромад,
фърумад.**

*Даррав говарара овард, дъруни дукон мондаку бъровард бе сибаву
бе съвчък қозира лъб-личи соф кад, ба пъшти рост търанг карда баст,
созъи кардан, чураву қолина ай болои партофт [1, с. 314].*

*Баъд ки дъмби ҳаму зана гъръфтъм, рафта дъромад дар яг горе [1, с.
305].*

*И бача къланди хъдша сари гардан мекарду яг санг гандъм мегъръфту
къланд мекард [1, с. 183].*

*– Бачам, гапи тъ тугрї бъдай, агар намерафтъм, тъ мара мехурдї
[1, с. 277].*

Фъромад қатї ҳаму моҳї гъръфтак иям [1, с. 277].

Чуноне аз мисолҳо маълум мегардад, асосҳои феълӣ дар шакли
диалектизмҳои фонетикӣ бо тасрифҳои гуногуни замонию шахсӣ дар
фолклори Сари Хосор истифод гардидаанд.

Диалектизмҳои фонетикӣ зарфӣ (бо хелҳои замон, макон, тарзи
амал ва микдору дараҷа) дар фолклори Сари Хосор мавқӣ хос доранд, ки
намунаи онҳо бо тартиби алифбо оварда мешаванд: **аку, акъ, ас,
афтовшин, барқаст, берън, бисё, бьсё, бьсёр, дъзону, дъқада, дъруз, дърун,
зуттар, имшав, ларзун-ларзун, мъдом, нимрузӣ, оста-оста, пьга, сьхарӣ,
холи, чакунтар, шавона, ягбора, ягчоя.**

*Яг чода панҷ-шаш деҳқон гандъма чош кардан, акъ нав мебардоран [1,
с. 183].*

– Ай съни афтовшин миёя [1, с. 163].

*Автов задай дар таҳаки долунъм,
Коре кардай модараки нодунъм,
Чое, ки дилъм бъдай, сар паст кардай,*

Чое, ки дилъм набъд, барқаст кардай. [1, с. 60]

Д е х қ о н. Чура, ть чатоқиш бьсё кардй! [1, с. 249].

Камбагалбача... съҳарй яг харда гандъм бор карду югу сипора говда бор кард, сари замини чъфт рафт [1, с. 183].

Баъд иҳора дьо дод, ба мълкъшон рафтан гъръфтан, дъ шавона рузи дига раҳ гаит [1, с. 281].

Биё ку яг исъ-усъна нигоҳ кьнем, ягунта набоша яки, баъд и қадар бьгирем, ки ягбора баран сутмун кьнан? [1, с. 261].

Пешоянду пасояндҳои **аз, барои, мисли, рӯи, таги (таҳи)** ва **-ро** ба ходисаҳои фонетикӣ дучор омада, диалектизмҳои ташкил додаанд: **ай, барой, мьсли, руи; -а, -ра.**

Ай хуна бьромадъм бозй-бозй,

Баста бурдан мара сағони қозй,

Тирдун бошаю қуша камуне созй,

Бар синаи золимун тир андозй! [1, с. 64]

Агар ришта дошта бошан, барой бофтан... [1, с. 247].

Мерава мьсли Ҳисор барин чо...» [1, с. 247].

Дар руи саҳни (тахтгоҳи) почо умадак, тамоман чорубу ова задаку чиста кард [1, с. 289].

– Таи ҳаму богда чи қадар тангаву тиллои бьсёрай, бог гъл мекънаву намегира [1, с. 159].

Биё, чура, гапа бьсё накънем [1, с. 251].

*Овардан у қири бодпора,
Додан Авази кокулдора. [1, с. 181]*

Диалктизмҳои фонетикӣ, ки аз ҳисоби пайвандакҳо ташаккул ёфтаанд: **ага, неки, ҳамҷӯнон.**

– *Ага омадҷам, калон нашидаи, ай решат меканҷам, фърҷат метҷам [1, с. 283].*

*Деҳқони ҷавон. Майльш, метҷам яғ ҷўфти гова, ҷўфт кўневу
неки яғ зайле кўнен, ки арзўна надўзден! [1, с. 252]*

*Туй омад дига, ки ҳамҷӯнон туйай ки: и байдғуию, и шурбову ошу и
зиёфат, бинӣ, қиёмат [1, с. 324].*

Дар фолклори Сари Хосор ҳиссаҷаҳои зерин дар шакли диалктизмҳои фонетикӣ омадаанд: **ам, ахир, кўлли, мағам, майльш, нахо, охи, хай, хо, хой, яни.**

– *Валло, ҳамӣ гапҷат рост боша, ма ам мерам [1, с. 150].*

– *Намебинӣ, мағам ма дўруг мегум, асбоби мара намебинӣ, пустина
нига кўн, тасбеҳа нига кўн! [1, с. 150].*

*Мо ҳамиқа арзўн коридем, нахо, ки пули ҳаму дў гови ҳамура буд
накўнем [1, с. 254].*

– *Хай, мўра чикорҷам мекўнӣ? [1, с. 311].*

*Бача дўстора пеши бар гўрҷўфт, яни: «Ба ҳазор дида қабул кардҷам», –
мега [1, с. 291].*

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки нидо ва калимаҳои тақлиди ро ифода мекунанд: **билло, валлай, валло, илой, афсус, ух, асағ, аҷга, кўша;**

гъррас, ғъчаст, қъррас, кът-кът, пьлач-пьялач, тьялап-тьялап, фьс-фьс,
чьярак-чьярак, чьяр-чьяр, чьяр-чьярї.

*Седе, ки ту додаї, тамомъи холай,
Якруза чъдой ба саръм сад солай.
Савганд бихъръм билло ту бовар накънї,
И чеҳраи зарди ма гувоҳи ҳолай. [1, с. 72]*

Валлай, ана агар ки... эї! [1, с. 256].

*Сари қаҳр шидай, соҳиби хар,
Афсус, бева, ҳастъм дар сафар,
Э бева, зинда монум агар,
Аї усун биём, метъмът сар! ... [1, с. 110]*

– *Уҳ ака, зани мара шу додан? [1, с. 321].*

– *Асаг, бъра ай ича! [1, с. 306].*

Фуломшоҳ. Ба ҳаму Тай сояҳора гъррас баръм акъ [1, с. 306].

– *Гоҳе фьс-фьс кьву гоҳе пьялач-пьялач! [1, с. 300].*

Дар натиҷа омӯзиши таснифи диалектизмҳои фонетикии фолклори Сари Хосор нишон дод, ки ба ин масъала қисме аз воҳидҳои луғавии кулли ҳиссаҳои нутқ дучор гардидаанд. Мардум зимни гуфтугӯ, эҷод ва нақл нутқ ё сухан хешро хеле содда, суфта ва равон гардониданд.

4.3.2. ДИЛАЕКТИЗМҲОИ ФОНЕТИКИИ ИҚТИБОСӢ

Лингвофолклористика илмест, ки кулли мавзӯҳои баҳси соҳа, самт ва паҳлуҳои мухталифи забони фолклорро ҳамачониба, дар доираи имконият аз рӯи жанрҳои фолклорӣ меомӯзад. Аз ин рӯ, шояд хонандаи

мухтарам истифодаи як калима ё мисолро дар чандин мавзӯ мушоҳида намояд ва онро ҳамчун такрор камбудӣ пиндорад. Масалан, калимаи **алло** (Аллоҳ) дар фолклори Сари Хосор дарҷ ёфтааст. Ва ин калима зимни омӯзиши хусусиятҳои фонетикӣ, лексикӣ, морфологӣ, синтаксӣ, семантикӣ ва услубии забони фолклор ба инбат гирифта шуда, мисолҳо борҳо дар мавриди мувофиқ такрор оварда мешаванд.

Ҳарчанд ки мавзӯҳои гуногуни диалектизмҳо мавриди омӯзиш қарор ёфта бошанд ҳам, лозим шумурда шуд, ки дараҷа ва мавқеи истифодаи калимаҳои иқтибосие, ки дар фолклори Сари Хосор ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд, мавриди таҳқиқ қарор дода шавад.

Пеш аз ҳама дар фолклори Сари Хосор калимаҳои иқтибосии арабии зиёд мушоҳида гардид, ки ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд. Ва онҳоро аз рӯи мавзӯҳои баҳси забони тоҷикӣ метавон ба гурӯҳҳо тасниф намуд.

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие, ки **мансуб ба ном ва сифатҳои Худо** мебошанд: **алло** – Аллоҳ, **бъсмилло** – бисмиллоҳ, **валло** – валлоҳ, **Илло** – Иллоҳ, **илоӣ** – иллоҳӣ, **Илоҳо** – Иллоҳо, **ишолло** – иншооллоҳ, **Олло** – Оллоҳ, **Олломасанӣ** – Оллоҳумасанӣ.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24]

Бегила, бъсмилло гуфта мечошем [1, с. 253].

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ. [1, с. 128]

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабии зиёде ҳастанд, ки ба **дин** мутааллиқанд ва баъзеашон дар шаклҳои мухталифи лаҳҷавӣ омадаанд: **дъо** – дуо, **қавр** – қабр, **лахат** – лаҳад, **мачит** – масҷид, **мумин** – муъмин, **мълло** – мулло, **нико** – никоҳ, **сала** – салла, **тавакал** – таваккал, **талло** – таоло, **тахсир** – тақсир.

*Гъли зардак само мега,
Санои авлиё мега,
Ба ҳар хестан дъо мега!*

Бухори нав муборак бод! [1, с. 128]

Даррав мълло овардан, ура нико кардан [1, с. 302].

Деҳқони пир. Ишолову талло кулиё анборой мора пър мекъна! [1, с. 258].

Номҳои арабии одамон низ дар фолклори Сари Хосор истифода гардида, қисме аз онҳо бо калимаҳои тоҷикӣ ва забонҳои дигар сохта шудаанд: **Гурғулисултон** – Гӯрӯғлисултон, **Давлатхотън** – Давлатхотун, **Давлатшо** – Давлатшоҳ, **Суфимъҳаммад** – Суфимуҳаммад, **Сълтонҳъсайн** – Султонҳусайн.

Дар суҳбатай Гурғулисултон

Шиштагӣ будан, байн дастархон... [1, с. 116]

Давлатхотън карбос танидан гира,

Бо ҳар сари хор торош канидан гира. [1, с. 322]

*... Ҳаф шаву ҳаф руз тавлу нагора, тутъку сърнай, чигаку ръбоб
кашида, дъхтара Сълтонҳъсайн гъръфт* [1, с. 185].

Дар фолклори Сари Хосор зиёда аз 30 диалектизми фонетикии иқтибосии арабӣ омадааст, ки бештар ба ҳолату муносибати одамон мансубият доранд: **авҳол** – аҳвол, **вада** – ваъда, **ғъллом** – ғулом, **дъво** – даъво, **заъиф** – заиф, **илтичоъ** – илтичо, **китиф** – китф, **махръм** – маҳрум, **махсад** – мақсад, **маълим** – муаллим, **маълимхона** – муаллимхона, **минат** – миннат, **мъбориз** – мубориз, **мъсофир** – мусофир, **ошък** – ошиқ, **ошъқманд** – ошиқманд, **ръхсат** – рухсат, **савр** – сабр, **салум** – салом, **субат** – суҳбат, **сълтон** – султон, **съҳат** – сиҳат, **съҳатӣ** – сиҳатӣ, **тараддът** – тарддудат,

фалун – фалон, **фигр** – фикр, **хиёлї** – хаёлї, **хамсубат** – хамсухбат, **шоид** – шоҳид, **шъгрона** – шукрона, **шъчоъ** – шучоъ

Дарравї карда, ки дидан авҳол бѣсѣр бадай, баъд гашта пеши подшо рафта, гуфтан, ки:

– Ҳаму қъдат умада исода бѣдай, ов бурдастѣи харша қати молу матохѣшу бачаша ҳила ай лингѣи қапида, дар лави ов бѣровардасту хънѣкида ларзида истодай. ... [1, с. 302].

*Гъларусак гушвор бидоз,
пага вадай рафтанай.*

*Гушвор дохтан чї кънѣм,
надохтанѣм бетарай. [1, с. 33]*

Баъд... ба мъроду махсадѣи расид, шѣмо ҳам ба мъроду махсаттон бѣрасен [1, с. 189].

Бача, бачаи қобили тезкори шъчоѣи мѣбориз бѣд [1, с. 293].

– Агар ҳами бачата бѣкшї, ма ай гуштѣи иқа бѣхрѣм, сѣҳат мешам [1, с. 285].

– Охї, мѣ дар фигр мундам! [1, с. 300].

Дѣхтар, дѣхтар, чолота сѣст бофтай тѣ,

Шѣгрона бѣкѣн, чѣвони хуб ѣфтай тѣ.

Шѣгрона намекѣнѣм, чѣвон розї нест.

Бо и чѣвон ҳич ишратѣ бозї нест. [1, с. 61]

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие, ки номи мавзеъ ё маконро ифода мекунанд: **(Дашти) Шуро** – (Дашти) Шӯро, **Қърбоншаҳид** – Қурбоншаҳид, **қаъла** – қалъа.

Деҳқони пир. Ай, мо ҳам ай Дашти Шуро [1, с. 251].

Гаит ниго кард, миёнай ҳаму дарёда яг қаъла [1, с. 281].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие, ки мансуб ба ашёҳо мебошад: **авзол** – афзор, **лиқоб** – ниқоб, **марчун** – марҷон, **матоҳ** – матоъ, **сарқасабои** – сарқасабаҳои, **тавақ** – табақ, **шаъм** – шамъ.

Занак дъ тангара гърѣфтаку дарравӣ карда, авзолу орову торову сърхиву съфедаву маҳшаку марҷону холо мечкона, дъ авру ба мисоли дъмгозаи мор [1, с. 302].

Бачама қатӣ молу матоҳу қатӣ зару зеваръм ов бурдак! [1, с. 310].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие истифода шудаанд, ки ба сифат, хусусият, ҳолат ва арзиши ашёҳо мансубанд: **бамъносиб** – бамуносиб, **қиматбаъҳо** – қиматбаҳо, **мъносиб** – муносиб, **мълоим** – мулоим, **ҳарум** – ҳаром, **чамии** – чамъи.

(Мардак) мерафтаст дар вилоято кор мекардаст, орди съфеду тамоми чъзи бамъносиба миёвардастак ба хонаи [1, с. 196].

Деҳқони чавон. Охӣ, тъ мегуй деҳқунира ҳарум накънъму... [1, с. 255].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие, ки ба вақт ва замон мансубанд: **вахт** – вақт, **мъддат** – муддат, **мъдом** – мудом, **събх** – субх, **съҳар** – саҳар, **съҳарӣ** - саҳарӣ.

Кулли духтар истод бар ба бар,

Ҳаму вахте ки омад навкар. [1, с. 103]

– Съҳарӣ дъ танга бъте, мъ бозор мерам [1, с. 307].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабии дигар, ки мавзӯҳои мухталифро дар бар мегиранд, ба бахши мазкур ворид карда шуданд: **авқод** – авқот (хӯрок), **байд** – байт (суруд), **днѐ** – дунѐ, **зѐфнун** – зуфунун, **илол** – ҳилол, **лаънаднума** – лаънатнома, **лѐҒма** – лукма, **мѐқаррарӣ** – муқаррарӣ, **мѐлк** – мулк, **мѐрод** – мурод, **мѐшкил** – мушкил, **наълат** – лаънат, **паданаълат** – падарлаънат, **таваллѐд** – таваллуд, **хукуме** – ҳукме, **хукъмат** – ҳукумат, **хѐҷум** – ҳучум, **чѐмла** – чумла, **шѐља** – шуъла, **яни** – яъне.

– *Ҳами руз, занак, ай Норақ хестам, авқот нақардагӣ, ҳичи авқод дорӣ, ки бѐхърем?* [1, с. 314]

Гуфт: «У боша, сари чѐфтда байд мехона» [1, с. 314].

*Дар днѐ номи нек мун,
Чун Гагарин дар ҳаво,
Ба хизмати халқи худ,
Тайѐр бошед доимо.* [1, с. 234]

– *Мо яг мѐлки дигада мерем* [1, с. 276].

Дар майдун сѐрундѐш, ки дар болой нѐмол ҳамӣ қадар хѐҷуме шид, ки уера қади пѐшти нохун, уера қади дунай гандѐм расид [1, с. 293].

Дар фолклори Сари Хосор зиѐда аз 10 калимаи иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар шакли лаҳҷавӣ истифод шудааст.

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии туркӣ-муғулие, ки аломати махсус надоранду мансуб ба миллати турку узбекан: **тѐрк** – турк, **узбак** – узбек.

Хамбид дар майдони Бағлоншо-е

«Тѐрки Бағлон мекѐнем, – мега, газо». [1, с. 111]

– *Э акай узбак, – гуфт (зан), – кѐчо мерай?* [1, с. 317]

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии туркӣ-муғулие, ки овози (харфи) **ғ** доранд: **търӯғ** – туруқ (аспи калон).

Ҳафрӯза раҳда търӯғ байза шид, қъзил байза шид, ҳамай гала рафт дар ҳафруза роҳу дар кунӣ погах (хар) гуфт, ки:

– *Бача, бьсё бефара шидаму агарда рафтаву погах, ки рафтак, амь тькумой мьра бьчънбунӣ* [1, с. 294].

Диалектизми фонетикии иқтибосии туркӣ-муғулӣ, ки бо овози **й** (йот) ташаккул ёфтааст: **туй** – тӯй (сур).

... Почо дъхтарша туй кардасту ба ҳаму додаст [1, с. 163].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии туркӣ-муғулие, ки дар таркиби онҳо овози **қ** мавҷуд аст: **арқа** – ҳарқан (тахтапушт), **бьқа** – буқа, **қалавърӣ** – қалавурӣ, **қалинг** – қалин, **қарахчӣ** – қарақчӣ, **қуш** – қӯш, **қуша** – қӯша, **қьда** – қудо, **қъзик-қъзик** – қизик-қизик, **қъзил** – қизил, **қълӣ** (**қълғ**) – қуллуқ, **қърған** – қурғон, **қъчок** – қучоқ, **тъқид** – туқид.

Съҳарӣ руз шид, ки (занак) рафт, яг ўзбак тийё сари арқа бозор мардикорӣ мерава [1, с. 317].

– *Биё, хоҳар, яқта ай тьву яқта ай ма, ҳардъмон, – гуфтай, – биё, қьда мешем* [1, с. 319].

– *Ҳазор қълӣ, исбасиба!* [1, с. 317].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии туркӣ-муғулие, ки дар калимасозӣ бо калимаҳои забонҳои дигар омадаанд (шаклҳои мухталифи калимаҳо аз рӯи алифбо оварда мешаванд): **бьқагов** – буқагов, **Давлатхотън** – Давлатхотун, **Қамчингълинор** – Қамчингулинор, **Қиличпалвон** – Қиличпахлавон, **Қъличпалвон** – Қиличпахлавон, **сеқуша** – сеқӯша, **туйхона** – тӯйхона, **чълтанқарахчӣ** – чилтанқарақчӣ.

Хам шид, линги бьқагова гъръфт, таи по кард, дар гърди қоши зин печунд, пошнаҳақой пора чъмбунда бьд, ки хар гиз кард ба болои туда парид [1, с. 293].

*Эй тупи съвор, ба ть мегум,
Қамчингълинор, ба ть мегум.* [1, с. 184]

*Дар ҳамӣ ҷанҷол яг ҷълтанқарахчира равон мекънан, ки:
– Ку рафта бин ҳамиҳо мурдаҳан ё зинда?* [1, с. 328]

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор номгӯи бештар аз 20 диалектизми иқтибосии фонетикии русӣ-байналмилалӣ омадааст.

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии русӣ-байналмилалӣ бо тартиби истифодашон аз ибтидо то охир дар матнҳои фолклорӣ оварда мешаванд: **дедом** [1, с. 224], **кастум** [1, с. 225], **вайнагӣ** [1, с. 226], **усталът** [1, с. 226], **тилфон** [1, с. 228], **таъбилчидъхтар** [1, с. 232], **Октябър** [1, с. 234], **пълон** [1, с. 234], **митр** [1, с. 253, 312, 313, 314, 315, 318], **рабочи** [1, с. 257], **колхозчиё** [1, с. 270], **дагаварицара** [1, с. 289], **карасина** [1, с. 289] **пиривод** [1, с. 292] **каптални** [1, с. 296], **рамонт** [1, с. 296], **исбасиба** [1, с. 300], **митър** [1, с. 312], **опискамун** [1, с. 312], **ягмитрӣ** [1, с. 315], **сивет** [1, с. 315], **каг** [1, с. 315], **палахой** [1, с. 315], **виши** [1, с. 316], **сурт** [1, с. 316],.

Шакли адабӣ ва тарҷумаи диалектизмҳои фонетикии иқтибосии русӣ-байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ чунин шуда метавонанд: **дедом** (детдом) – хонаи бачагон, **кастум** (костюм) – пичак, **вайнагӣ** (войнагӣ) – чангӣ, **усталът** (столат) – мизат, **тилфон** (телефон) – телефон, **таъбилчидъхтар** (табелчидухтар) – табелчидухтар, **Октябър** (Октябрь) – Октябрь, **пълон** (план) – нақша, **митр** (метр) – метр, **рабочи** – (рабочий) – коргар, **колхозчиё** (колхозчиён) – колхозчиён, **дагаварицара** (договоритсаро) – аҳду паймон карданро, маслиҳат карданро, **пиривод** (перевод) – тарҷума, фаҳмондан, **каптални** (капитальный) – асосӣ, пурра, комил, **рамонт** (ремонт) – таъмир, **исбасиба** (спасибо) – раҳмат, ташаккур, **митър** (метр) – метр, **опискамун** (отпискамон) – мусодираи молу мулкамон, талаву тораҷамон, ғоратамон, **ягмитрӣ** (якметрӣ) – якметрӣ, **сивет** (свет) – чароғ, рӯшноӣ, **каг** (как) – чӣ хел, чӣ гуна, чӣ тавр, **палахой** (плахой) – бад, ганда, **виши** (высший) – аъло; оӣ, **сурт** (сорт) – навъ.

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии русӣ-байналмилалиро аз рӯйи ном ва ифодаи маъно ба гурӯҳҳои зерин метавон ҷудо кард:

номи моҳ: **Октябър** (Октябрь) – Октябрь;

Дар моҳи Октябър буд,

Тирамоҳи хъшинамуд,

Дарахтони пурбор буд. [1, с. 234]

номҳои мансуб ба касбу кор: **колхозчиё** (колхозчиён) – колхозчиён, **рабочи** – (рабочий) – коргар, **таъбилчидьхтар** (табельчидухтар) – табелчидухтар;

Отаи қатӣ колхозчиё гуфт:

«– *И кӣ боша? Кӣ ита уштак кашида миёя, намебинемъи?*» [1, с. 270]

Деҳқони пир. Биё, ҷура, баҳдо айбай, ҳардъмун деҳқун, работи, ай яг ватани дига умаагӣ, яктай дига мебина, мега: «И паданаълато девунаан, чиян?» [1, с. 257].

номи ашёҳо: **тилфон** (телефон) – телефон, **усталът** (столат) – мизат;

Куталаки уругӣ тилфон омад,

Дар коғази пӯшида марҷон омад.

Апама бигу хонаи меҳмон омад,

Як додари осуда чаққон омад. [1, с. 228]

Бача, бача, тоқии нав дар сарът,

Ду медали вайнагӣ дар пеши барът.

Ҷура, рафтъм, конверт дар руи усталът,

Ту чашмак бъзан, мешинъм дар барът. [1, с. 226]

номҳо мутаалиқ ба ченак: **митр** (метр) – метр, **митър** (метр) – метр, **ягмитрӣ** (якметрӣ) – якметрӣ;

(Биринҷфуруш) воас кад, ки зад зур, сътъмб дар пӯштъи, хез зад рафт дар дар рът ишд, се митр ай исън гаит, се митър ай усън гаит, бърумад ба дар рафт [1, с. 312].

калимаҳои ифодакунандаи сифату аломату хусусият: **боявой** (боевой) – ҷангӣ; маҷозан: хуб, оӣ, бардам, бақувват, боқувват, **вайнагӣ** (войнагӣ) – ҷангӣ, **виши** (высший) – аъло; оӣ, **капталъни** (капитальный) – асосӣ, пурра, комил, **палахой** (плахой) – бад, ганда;

– ... *И хел заъифаи боявойи виши сурт нест дар гушаи дънӣ!* [1, с. 316].

Яг гъли дъхтар ҳазор гъл шъкуфид, ай кътифой бача гъръфту овард дар болой сурӣ бърроварду тамоман акъ ҳамита капталъни рамонт кадаст, ки холой чъкундагӣ, зълфой ҳамоил, қошой кашидагӣ, нъмол дар қарси сар, къртай пусти мор, гъчасти кафши ҳилол шидасту... чорку гъръфтан ҳардъш [1, с. 296].

– *Дела палахой!* ... [1, с. 315].

калимаҳое, ки маъноҳои мухталифро мефаҳмонанд: **дагаварицара** (договоритсаро) – аҳду паймон карданро, маслиҳат карданро, **дедом** (детдом) – хонаи бачагон, **исбасибба** (спасибо) – раҳмат, ташаккур, **каг** (как) – чӣ хел, чӣ гуна, чӣ тавр, кастум (костюм) – пичак, **опискамун** (отпискамон) – мусодираи молу мулкамон, талаву тораҷамон, ғоратамон, **пиривод** (перевод) – тарҷума, фаҳмондан, **пълон** (план) – нақша, **рамонт** (ремонт) – таъмир, **сивет** (свет) – чароғ, рӯшноӣ, **сурт** (сорт) – навъ.

– *Чӣ фалокате ба сари тъ умадмъ фалоката ай сари тъ мегиръму неки тъ дагаварицара соз мунӣ.* ... [1, с. 288-289].

И акай ма ай и ча моил шъду рафт,

Бо бачахой дедом машгул шъду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бъгуй, нагуй, маълим шъда меоя. [1, с. 224]

– *Ҳа, эшонӣ қозӣ, каг дела* [1, с. 315].

*Муждаҳои нав мерасад,
Ай Кремл бахши мо...
Дар ҳар гушаву канор,
Пълони кардан иҷро. [1, с. 234]*

*Эшони қозӣ воас кард, ки хест, зад хез, сарғиш зад дар тўрбақдарӣ,
ҳами та сивет мурд, шаш митр ай исъ гаит, шаш митр ай усъ, се митр ай
барои боло ҳаждаҳ митри ҳаму хуна, гишдевол бӯд, баяғборагӣ гаит,
бърумад ба дар рафт [1, с. 315].*

Тавре аз мисолҳо бармеояд, дар фолклори Сари Хосор шакли лаҳҷавии калимаҳои иқтибосӣ, аз ҷумла арабӣ, туркӣ-муғулӣ ва русӣ-байналмилалӣ ҳамчун дилаектизмҳои фонетикии иқтибосӣ вомехӯранд. Пас, мардум на ин ки калимаҳо аслии тоҷикӣ, балки калимаҳои забонҳои дигарро низ ба раванди нутқи худ мувофиқ намуда, ҳарф мезананд.

4.4. ДИАЛЕКТИЗМҲОИ МОРФОЛОГӢ

Зери унвони диалектизмҳои морфологӣ диалектизмҳои ворид карда шуданд, ки асосан морфемаҳои шаклсоз, аз ҷумла пасванд, пешванд ва бандакхоро дар бар мегиранд (агар шартан чунин ном гузоштан мумкин бошад, зеро дар асарҳои илмӣ чунин (морфемаҳои шаклсоз) номбар шудааст). Ҳарчанд онҳо бо калимаҳои омада, тобишҳои гуногуни маъноиро мефаҳмонанд, ки аз калимаҳои решагӣ ё асосӣ аз рӯйи маъно фарқ мекунанд: **бача** – бачаҳо, **одам** – одамон, **хонд(ан)** – хондам.

Пасвандҳои ҷамъбандии -ҳо ва -он

Дар фолклори Сари Хосор пасванҳои ҷамъбандии **-ҳо** ва **-он** ба тағйироти таркибӣ дучор омадаанд. Масалан, дар охири калимаҳои исмии зерин, ки ҳамчун намуна оварда мешаванд, аз пасванҳои

чамъбандии **-хо** ва **-он** овозҳои ҳамсадои **ҳ** ва **н** афтида, овози садоноки **о** боқӣ мондааст: **алафо** (алафҳо), **анборо** (анбрҳо), **аскаро** (аскарҳо ё аскарон), **бачазанако** (бачазанакҳо), **бозоро** (бозорҳо), **вазиро** (вазирҳоё вазирон), **вилоято** (вилоятҳо), **гово** (говҳо), **дандоно** (дандонҳо), **дасто** (дастҳо ё дастон), **дево** (девҳо), **дофо** (доғҳо), **духтаро** (духтарҳо ё духтарон), **душмано** (душманҳо ё душманон), **замино** (заминҳо), **замоно** (замонҳо), **зофо** (зоғҳо), **кокуло** (кокулҳо), **қошо** (қошҳо), **либосо** (либосҳо), **линго** (лингҳо), **мардумо** (мардумҳо ё мардумон), **меҳмоно** (меҳмонҳо ё меҳмонон), **мърғо** (мурғҳо), **одамо** (одамҳо ё одамон), **рафиқо** (рафиқҳо ё рафиқон), **роҳзано** (роҳзанҳо ё роҳзанон), **саго** (сағҳо), **холо** (холҳо), **чашмо** (чашмҳо ё чашмон), **чизо** (чизҳо).

Нахът ба дърүни алафо уштак кашида рафт [1, с. 270].

(Мардак) мерафтаст дар вилоято кор мекардаст, орди съфеду тамоми чъзи бамъносиба миёвардастак ба хонаш [1, с. 196].

*Чушми душманой шум тарсидак,
Гулгулара Аббос шунидак.* [1, с. 103]

«Дунёи дунг-дунг, зогой нулчънг» [1, с. 216].

– Янга, – гуфт, – акъ тағдири мо ай рузи азал ҳамита бъдаст акъ гандъма бърор дар даҳани дар афтов къну тиеқи синчала бътему ма гъндъшкову мъргора вонӣ кънъм [1, с. 197].

Одамо давида омадан, ши, ки: «– Аждаҳора ма къитъм», уш, ки: «– Аждаҳора ма къитъм!» [1, с. 278].

*Ай хуна бърумадем, ман догам ё дуст,
эй алло ёре, ман догам, ёр, дуст,
Чашмой сиёҳ дорӣ, ки холлой тозае.* [1, с. 257]

Пас аз овози **о** баъзан бандаки изофии **-и** ва баъзан ба чойи он овози **-й** (йот) омадааст: **анборой** (анборҳои), **аскарои** (аскарҳои), **дандоной** (дандонҳои), **доғои** (доғҳои), **заминой** (заминҳои), **либосои** (либосҳои), **одамой** (одамони ё одамҳои).

Деҳқони пир. Ишолову талло кулиё анборой мора пър мекъна! [1, с. 258]

Либосои қиматбаъҳо

Бъпушъм, – гуфт, – намона,

Бало бъшапам дъгона,

Ан, ана, айёра. [1, с. 99]

Меган одамой қадим, ки ушток бъкашӣ, шамол миёя [1, с. 260].

Бандаки феълии -ам

Умуман дар бораи пешвандҳои шаклсоз, пасвандҳо ва бандакҳо дар феъл дар чилди дуҷуми китоби «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» [1979, с. 80.142] маълумоти муфассал дода шудааст.

Дар калимаҳо ё феълҳои зерин (асосҳои замони гузашта ва ҳозираи феъл) диалектизмҳои морфологии **-ум** ва **-ъм** ба чойи бандаки феълии шахси якуми танҳои **-ам** истифода шудааст: **бигирум** – бигирам, **дорум** – дорам, **монум** – монам; **бандъм** – бандам, **биравъм** – биравам, **бъбинъм** – бубинам, **бъгиръм** – бигирам, **бъравъм** – биравам, **бъхонъм** – бихонам, **гиръм** – гирам, **гуфтъм** – гуфтам, **додъм** – додам, **доръм** – дорам, **ёфтъм** – ёфтам, **задъм** – задам, **кардъм** – кардам, **кунъм** – кунам, **мебардоръм** – мебардорам, **мебаръм** – мебарам, **мебинъм** – мебинам, **медонъм** – медонам, **мемонъм** – мемонам, **меравъм** – меравам, **меҳоҳъм** – меҳоҳам, **мешинъм** – мешинам, **омадъм** – омадам, **шавъм** – шавам, **шиштъм** – шиштам, **дидъм** – дидам.

Бача гуфт: «Ё расули акрам, ира мъ хъдъм дар миёнъм бандъм, хар ноумед мешава» [1, с. 293].

*Давлатхотун, хона гъръфтай гуша,
Алов мекъна каҳу камоли пуша.
Шамоли паси агба миёра буша,
Яг дарди ҳалоҳале бьгира шуша,
Ба бонаи ноҳшӣ бьбинъм руша. [1, с. 325]*

*Се моҳ шидай, ба якта хъшдор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бьхонъм дъ газал,
Ай чони шьрини хъдъм безор шидъм. [1, с. 58]*

*Рафтъм, хока дар саръи задъм «иш, хари кабут» гуфтъм, шид яг
хари кабут [1, с. 306].*

*– Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат
кардъм, чӣ қадар у ай ма р у з и м е ҳ н а т гирифт, имрӯз ки боша,
баровардай дар и ча саръм додай [1, с. 236].*

– Мара чавоб бьтен, даҳсола Бьхоро хонданӣ меравъм... [1, с. 181].

– Э падар, яг бача аждаҳора кьити мара дьо дод, омадъм [1, с. 278].

Бандаки феълии -ям

Дар калимаҳои зерин ба ҷои бандаки феълии **-ям** овози йотбасари **-я** афтида, танҳо овози **-м** омадааст: **даром** – дароям, **кардим** – кардиям.

*Э духтар, барат рафта деҳқонӣ кунам,
Дар бьригата даром ҷуфронӣ кунам.
Ҳар гаҳе ки ту дар сари корът бошӣ,
Аз шавқи дил барот газалхонӣ кунам. [1, с. 225]*

*«Эй мардаки сардор, хонадор,
Ай и сар харда мерай сувор.
Сад нобутът, кардим тъ малол,
Ай у су хақ биёрат саркашол!» [1, с. 110]*

Бандаки феълии -й

Бандаки феълии шахси дуёми танҳои **-й** дар фолклор дар як калима бо овози **-й** (йот) ифода шудааст: барой – барой.

*Дарвоза баланду сояҳои салқинъм,
Таъбилчидъхтар да шиқакът завқинъм,
Таъбилчидъхтар, ту қандалоту тиста,
Ай идораи колхоз барой мисли гълдаста. [1, с. 232]*

Бандаки феълии -ед

Бандаки феълии шахси дуёми ҷамъи **-ед** дар шакли лаҳҷавии **-ен** омадааст: **бъгарден** – бигардед, **кунен** – кунед, **медонен** – медонед, **назанен** – назанед.

*Камтир гуфт рута накун сиё,
Шънохтамът, эй кокултилло.
Бъгарден бачаҳои Авазхон,
Дар хонай ма шав ҳардът меҳмон. [1, с. 117]*

Бандаки феълии -ад

Аз бандаки феълии шахси сеюми танҳои **-ад** овози д афтида, танҳо бо **-а** ишора гардидааст: **бърава** (биравад), **бъшава** (бишнавад), **метова** (метобад), **мешава** (мешавад), **намерава** (намеравад), **рава** (равад), **нашава** (нашавад), **бъшнава** (бишунавад), **мерава** (меравад), **миёва** (меёбад), **нашнава** (нашунавад).

Аксари калмаҳои мазкур аз асосҳои замони ҳозираи феъли **рав, шав** ва **шунав** бо иловаи пешвандҳои шаклсози феъл – **би- (бъ-), на-** ва **ме- (ми)** ташаккул ёфтаанд.

Ҳар касе, ки чаши надошта бошад, бърава, таи осиебда як чъшма ҳастай, бъгарда, иқа руида бушана, съҳат мешава. [1, с. 162]

*Ай тут мешава шонай шамсод,
Дар хоро, хори бадай янтоқ.
Ё зан ё марде, бошад чатоқ,
Кор накънад, кунад шилтоқ. [1, с. 88]*

*Ма меравъму намерава амраи ма,
Торик шидай, куҳу биёбон раи ма,
Мурғои ҳаво наъра занан бар сари ма,
Ма наъра занъм: къчо шидай амраи ма. [1, с. 53]*

*Эй бачаи тоқисурх, аму ҷада бест,
Гулак сари даст, даҳани дарвозада бест.
Отам бъшинава, моли ҳазор мендоза,
Очам бъшинава, олама хун мендоза! [1, с. 60]*

Баъд и ай тани хъдъш ам медъроя мекова, ай тани хамроҳои ам медъроя, мекова, ки шамшиера миёва ай даҳани яг наҳанг [1, с. 282].

Бандаки феълии -анд

Бандаки феълии шахси сеюми ҷамъи **-анд** дар шаклҳои гуногуни феъл ҳамчун **-ан** омада, овози д аз охири он афтидааст, ки мисолҳои зерин аз намунаи онҳо иборат мебошанд: **бъмбъран** (бимуранд), **бъраван** (бираванд), **бъчинан** (бичинанд), **баран** (баранд), **бурдан** (бурданд), **гуфтан** (гуфтанд), **дидан** (диданд), **додан** (доданд), **дохтан** (дохтанд), **задан** (заданд), **кардан** (карданд), **кашидан** (кашиданд), **кофтан** (кофтанд),

мебаран (мебаранд), **мебурдан** (мебурданд), **мегардан** (мегарданд), **мегиран** (мегиранд), **мехезан** (мехезанд), **мондан** (монданд), **мурдан** (мурданд), **мурдахан** (мурдаханд), **надодан** (надоданд), **наканан** (наканад), **овардан** (оварданд), **расидан** (расиданд), **рафтан** (рафтанд), **хестан** (хестанд).

Говора овардем, бъзанем, бъзанем, афгоршун кънем, ки гово бъраван дар огълбъмбърану арзън нашава! ... [1, с. 253].

Ҳамӣ қъшлоқи шъмода умадем, гуфтан, ки: «Яг бой ҳамӣ деҳқунӣ арзън дора, яг зъмини ноҷъфтқадаҳаю ҳамура арзън мекора, нияти арзънкорӣ дора» [1, с. 252].

Овардан колай почора, ба қади дъхтар ҳафт танга, ҳафт тилло, шътъра ба сорвун, рамара ба рамавун, гърди сафила яг шавда кърган кашидан, тъёр кардан [1, с. 295].

Ҳар ду мол Қуқан мебурдан у вахто [1, с. 181].

Мехезан мардъм, қозӣ мехеза, мардъмю тъҳораткнӣ, мегардан мебинан, ки параҳой ришошон търошидагияй [1, с. 325].

*Як ёраки хурдтараки маҳваиш доръм,
Аз бахшаки ӯ сина дар отаиш доръм.
Ҳар чан кардъм, ура надодан бар мо,
То рузи қиёмата кашокаш доръм. [1, с. 71]*

Хестан ҳар сешу се шавона руз раҳ гаишта, ба ҳаму шаҳри дигар расидан [1, с. 277].

Бандакҳои хабарии -ам, -ӣ ва -аст

Ҳамчунин бандаки хабарии **-ам** чун диалектизми морфологии **-ъм** истифода шудааст: **азодоръм** – азодорам, **доғъм** – доғам.

*Ма хов бѣдъм, ки марг ведоръм карде,
акамой, акамой, акамой,
Ма дѣхтари дѣруза, Хѣдо гамдоръм карде,
акамой, акамой, акамой.*

*Дар ҳини мастим азодоръм карде,
акамой, акамой, акамой,*

*Ба руи акаякъм зоръм карде,
акамой, акамой, акамой! [1, с. 41]*

*Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст,
Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст. [1, с. 220]*

Дар калимаҳои **бофтай, гирифтаи, дидай, додаи, ёфтаи, задаи** ва **кардаи** овози **-ӣ** ба ҷойи бандаки хабарии шахси дуҷуми танҳои **-ӣ** омадааст, ки пасванди сифати феълии **-а** нигоҳ дошта шудааст: **бофтай** – бофтаӣ, **гирифтаи** – гирифтаӣ, **дидай** – дидаӣ, **додай** – додаӣ, **ёфтаи** – ёфтаӣ, **задай** – задаӣ, **кардаи** – кардаӣ.

*Дѣхтар, дѣхтар, чолота съст бофтай тѣ,
Шѣғрона бѣкѣн, ҷѣвони хуб ёфтай тѣ.
Шѣғрона намекѣнъм, ҷѣвон розӣ нест.
Бо и ҷѣвон ҳич ишратѣ бозӣ нест. [1, с. 61]*

*Духтар, духтар, садаф гирифтаи дар бар,
Олуфта кардаи худта мисоли кафтар.
Шоҳин шавъм, тура бѣғиръм ай ҷар,
Зайле бѣғиръм, ай ту нареза як пар. [1, с. 240]*

– Устоҷон, бачай ма кѣчо шид? – гуфт, – ҳичи устоиш кардаи? [1, с.

Дар фолклори Сари Хосор ҳамчунин ба ҷойи бандаки хабарии шахси сеюми **-аст** морфемаи лаҳҷавии **-ай** омадааст, ки аз ин сифатҳои феълӣ пасванди **-а** афтидааст: **баровардай** – баровардааст, **баромадай** – баромадааст, **бастай** – бастааст, **ғалтидай** – ғалтидааст, **гирифтай** – гирифтааст, **гуфтай** – гуфтааст, **дидай** – дидааст, **додай** – додааст, **ёфтай** – ёфтааст, **задай** – задааст, **кардай** – кардааст, **мондай** – мондааст, **мурдай** – мурдааст, **омадай** – омадааст, **шиштай** – шиштааст.

– *Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у ай ма рузи меҳнат гирифт, имрӯз ки боша, баровардай дар и ҷа саръм додай* [1, с. 236].

Ё руба, чӣ иқа шайтонгарӣ мекънӣ? – гуфтай хъруз» [1, с. 150].

Омадай дидай, ки калон шидай [1, с. 283].

– *Эй духтар, почо одам роӣ кардай, ки «мора ба фарзандӣ қабул къна», шъмо чӣ меген?* [1, с. 273].

*Автов задай дар таҳаки долунъм,
Коре кардай модараки нодунъм,
Чое, ки дилъм бъдай, сар паст кардай,
Чое, ки дилъм набъд, барқаст кардай.* [1, с. 60]

– *Аввал бъхез, и пашара бъбин, барои (гирифтани) ҷони тъ омадай!* [1, с. 157].

Яг ҷода рафтай, шиштай, ки яг донай зардолу ёфтай [1, с. 283].

Пешванди би-

Дар фолклори Сари Хосор ба феълҳои бештар пешванди шаклсози **би-** дар шакли лаҳҷавии **бъ-** омадааст, ки дар ин бора дар ҷилди дуюми

китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [408, с. 86] гуфта шудааст: «Префикси **бъ//би** - дар шеваи ҷанубӣ ҳамеша ба шаклҳои сифаи амрӣ ва аорист васл меёбад ва амалан якҷоя бо бандакҳои феълии дахлдор боиси пайдо шудани шаклҳои мазкур аз асоси замони ҳозираи феъл мегардад.

Ин пешванд гоҳо ба шаклҳои як гурӯҳ феълҳои замони гузаштаи оддӣ (рафтани, шикастан, хӯрдани, гузаштани, паридани ва ғ.) низ ҳамроҳ мешавад. Аз ин силсила вай бештар бо феъли рафтани ҳамроҳ шуда бо феълҳои боқимонда аҳёнан ба кор бурда мешавад. Пешванди **бъ-** бо шаклҳои замони гузашта амали якқарата ва хотимаёбандаро нишон медиҳад: ай ҷамиҷа хъд-ъм хестъм **бърафтъм**».

Дар намунаи феълҳои зерин пешванди **бъ-** илова шудааст: **бъбанд** (бибанд), **бъбин** (бибин), **бъғалт** (биғалт), **бъгир** (бигир), **бъдав** (бидав), **бъзан** (бизан), **бъкан** (бикан), **бъқап** (биқап), **бъкаш** (бикаш), **бъмон** (бимон), **бъпаз** (бипаз), **бърав** (бирав), **бърехт** (бирехт), **бъсанҷ** (бисанҷ), **бъталб** (биталб), **бъфармо** (бифармо), **бъхар** (бихар), **бъчин** (бичин), **бъчанг** (бичанг), **бъшав** (бишав).

Аз ин мисолҳо дар калимаи **бъчанг** (бичанг) пешванди **бъ-** (би-), ба истинои калимаҳои дигар, ки пешванди **бъ-** (би-) хусусияти шаклсозиро дорад, тобиши маъноии калимасозии феълро анҷом додааст, яъне аз исми амали **чанг** асоси замони ҳозираи феъли **бъчанг** (бичанг) сохтааст.

Гъларусак мура бѣбанд,

пага вадаи рафтани.

Мура баста чӣ кънъм,

набастанъм бетарай. [1, с. 33]

– *Эй ошно, доси теза бѣгир, бѣбѣришун!* [1, с. 144].

– *Хез, бачам, бѣрав, ай паи корът.* ... [1, с. 162].

Сумбѣта бѣмбурум, эй шерхангум,

Зуд ханг бѣза, даррав бѣчангум. [1, с. 110]

Деҳқони ҷавон. Эй, ношъғриш тӯ ворӣ ҷъфтгар бӯшава [1, с. 254].

Пасванди -ак дар феълҳо

Дар фолклори Сари Хосор маъмулан ба асоси феълҳои замони гузашта (шахси сеюми танҳо) пасванди **-ак** илова гардидааст, ки як хусусияти хоси шеваи ҷанубии забони тоҷикиро нишон медиҳад.

Дар ин хусус дар ҷилди дуҷуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» қайд гардидааст: «Суффикси **-ак** ба шаклҳои шахси сеюми танҳои замони гузаштаи сиғаи хабарӣ (замони гузаштаи содда, гузаштаи бисёрқаратӣ, гузаштаи дур», шакли асосии шахси сеюми танҳои нақлии якум ва дуҷум ҳамроҳ мешавад. Вале вай ба маънои ин шаклҳои феъл тағйироте воид намекунад, балки ба онҳо як навъ оҳанги намудию модалӣ мебахшад.

Вобаста ба маънои умумии ҷумла суффикси **-ак**, ба шакли феълӣ, аз як тараф, тобиши ба анҷом расидани амал ва, аз тарафи дигар, оҳанги бетакаллуфӣ ҳамроҳ мекунад: Лолахун гърифт-ъм//гърифтак-ъм. ...» [408, с. 89-90].

Феълҳои зерин бо пасванди **-ак** омадаанд: **бардоштак** (бардошт), **гуфтак** (гуфт), **кандак** (кандак), **кардак** (кардак), **овардак** (овардак), **омадак** (омадак), **рафтак** (рафтак), **хестак** (хестак).

Бачаҳақ дар таи қавақ умада бӯд, ки сӯнба пӯр кард, ки дар таи қавақ найзаи бенугу сипари қоғазӣ, гӯрзи ҳафтодманӣ қатӣ, ки задӯш бардоштак то осмон тит шид [1, с. 293].

Баъд аз он гуфтак ӯ: «Э занак,

И ҷа биё, дӯхтари амак,

Ма имрӯз меравӯм дар газа,

Мову ту шӯдем дилсиё. [1, с. 109-110]

*Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп съвор шиду ба
чош гълумша почо кард, хъдъи рафтак [1, с. 274].*

Бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ

Бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии **-ам (-ям), -ат (-ят), -аш (-яш), -амон (-ямон), -атон (ятон)** ва **-ашон (-яшон)** дар фолклори Сари Хосор дар шакли лаҳҷавӣ, ҳамчун диалектизмҳои морфологӣ, хеле зиёд истифода гардидаанд.

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси якуми танҳои **-ам** дар шаклҳои **-ум, -м** ва **-ъм** омадааст, ки намуна аз онҳо ба сифати мисол оварда мешавад: **дилум** – дилам, **зардолум** – зардолуям.

Чойлоби бўланд дориву пешуи богай,

Синаи съфед дорӣ, дилум догай.

Мева мехърӣ, меваи хуб дар богай,

Ҳайфи дъхтаре дар таи чанги зогай. [1, с. 70]

– Калҷон, зардолум наметӣ? [1, с. 284].

Дар калимаи **зардолуям** ҳарчанд бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-м (-ям)** омада бошад, аммо бе он ҳам метавонад ин калима истифода шавад: *– Калҷон, зардолу(м) наметӣ?*

Дар матнҳои фолклорӣ бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ам (-ям)** бештар дар шакли лаҳҷавии **-м, -ъм** омадааст: **акаякъм** – акаякам, **апам** – апаам (ям), **атам** – атаам, **дастъм** – дастам, **ёръм** – ёрам, **зеваръм** – зеварам, **миёнъм** – миёнам, **модаръм** – модарам, **насибъм** – насибам, **падаръм** – падарам, **саръм** – сарам, **тайлокъм** – тайлоқам, **хоҳаръм** – хоҳарам, **чашъмъм** – чашмам, **чигаръм** – чигарам, **чонъм** – чонам, **ҳақъм** – ҳаққам.

– Эҳе, – гуфтак, – аҷаб коре кардӣ, хоҳаръм мешай, апам мешай, кора нотугрӣ кардӣ, бозори шарията хор кардӣ, наинки зайифа ба бозор биёя? [1, с. 308].

– Акаҳо, ҷои муқарраритонда бестен, акъ ма атама кофтанӣ
меравъм [1, с. 282].

*Баъд омад ҳаму зан, занма ниго кард, ки сар шишта истодай, иқа
хока дар дастъм дод, дъо хонд, гуфт:*

«– Бар, дар сари ҳаму зан парто, бъгу «ши, хари кабут» [1, с. 306].

– *Ма дар шъкамби модаръм бъдъм ...* [1, с. 283].

Гар ёри манӣ, биё ба ман ёрӣ кън,

Мара мебаран, ту гъряю зорӣ кън.

Мара мебаран ҷойи дигар мефурушан,

Гар пул дорӣ ҷонъма харидорӣ кън! [1, с. 62]

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ям** ҳамчун **-м** дар калимаҳои
бобом (бобоям), **мастим** (мастиям), **поҳом** (пойҳоям), **шоҳом** (шоҳҳоям),
ҳавлим (ҳавлиам ё ҳавлиям) омадааст.

Бобом боло мерава,

Ай дъмъш шурбо мерава. [1, с. 206]

*На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом
мегъръфтакъм* [1, с. 315].

Дар ҳини мастим азодоръм карде,

акамой, акамой, акамой,

Ба руи акаякъм зоръм карде,

акамой, акамой, акамой! [1, с. 41]

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми танҳои **-ат** (**-ят**) дар
матнҳои фолклорӣ дар шаклҳои **-ут** ва **-ът** зиёдтар ба назар мерасанд,
чанде аз намунаи онҳ оварда мешаванд: **умракут** (умракат), **рут** (рӯят),
амакът (амакат), **гапът** (гапат), **дастът** (дастат), **гарданът** (гарданат),
даханът (даханат), **дилът** (дилат), **додарът** (додарат), **ёрът** (ёрат), **қадът**

(кадат), **падарът** (падарат), **ришът** (ришат), **сарът** (сарат), **тахът** (тахтат), **харът** (харат), **чонът** (чонат).

Дънѐ ба мисоли кӯзаи зарринай,

Умри одамӣ гоҳ талхъ гоҳ шъринай.

Мардъм меган: «Умракут чандинай?»

Аспи ачалум мудом тайи зинай. [1, с. 71]

Амакът намешам! [1, с. 257]

Гъли сияҳгуши сеқуша,

Дилът бар мо намесуза?! [1, с. 42]

Ало, чоно, и рафторът муборак,

И куртай гули норът муборак.

Ма, ки ёрът будъм, хайрът надидъм,

Ба ёри нав гирифторът муборак! [1, с. 71]

– Эй кампир, гъноҳи яг мартаара хъдо мебахша, шав чигуна гапе боша, дар пеши мъ ягона-ягона баён кън, ки бар рабби Каъба, ба шона дар фарқой сарът мезанъм! [1, с. 291]

Бандакчонишинҳои шахсӣ-соҳибии шахси якуми ҷамъи **-амон** дар шаклҳои лаҳҷавии **-мун** омадааст: **досмун** (досамон), **ҷавобмун** (ҷавобамон), **очамун** (очаамон), **падармун** (падарамон), **рахмун** (раҳамон).

Биё пеши бой бърем, яг досмун намедода боша? [1, с. 258].

Д е ҳ қ о н. Акъ мо рафтем, дар хуна очамун раҳмун надод, ки «мо търа ба як азобе ришта-ришта додем, охӣ, карбосбоф чош кад?» [1, с. 249].

– ... Риши падармун рехт [1, с. 314].

Бандакҷонишни шахсӣ-соҳибии шахси дуюми ҷамъи **-атон** дар шакли **-тун** вомахӯрад: **кортун** (коратон), **(киру) қортун** (киру қоратон), **чанҷолтун** (чанҷолатон).

– *Мъ яг рой кортун мегиръм, агар гапма бъгирен!* [1, с. 301].

Агар бинан, ҳозир қиру қортун мекънан [1, с. 300].

Бой. Ахир чанҷолтун мешававу арзъна гъндъшк мехъра, холибод мерен! [1, с. 252].

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси сеюми ҷамъи **-ашон** дар шакли **-шун** дида мешавад: **саршун** (сарашон), **ҷавобшун** (ҷавобашон).

Деҳқони ҷавон. Додъмшун, охӣ, ҳами яг аёлзода дошта бъдастай, дар пеши ҳаму саршун додъм [1, с. 254].

Уҳора, хест, чан қадар сару по кардак, ҷавобшун дод [1, с. 305].

Пасванди шумораи тартибии -ум

Дар фолклори Сари Хосор пасванди шумораи тартибии **-ум** дар шакли лаҳҷавии **-ъм** ифода ёфтааст: **шашъм** – шашум.

Дар рузи шашъм тӯруги филҳолааки харобара дарёв кад [1, с. 199].

Аз мисолҳо бармеояд, ки бандакҳои забони тоҷикӣ ҳамчун диалектизмҳои морфологӣ дар ҳама намуди жанрҳои адабӣ дар фолклори Сари Хосор мавриди истифода қарор гирифтаанд.

4.5. ДИАЛЕКТИЗМҲОИ МОРФОЛОГӢ-СИНТАКСИСӢ

Мавзуи мазкур бинобар он диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ номида шудааст, ки онҳо асосан воҳидҳо, морфемаҳо ё ҷузъҳои морфологиеро дар бар мегиранд, ки бештарашон зимни гуфтугӯ ва ташаккули воҳидҳои синтаксисӣ, аз қабилӣ ибораю ҷумлаҳо истифода

мегарданд. Диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисиро диалектизмҳои грамматикӣ низ номидан мумкин аст, ки ду қисматро дар бар мегирад: диалектизмҳои морфологӣ ва диалектизмҳои синтаксисӣ [473, с. 43].

Албатта, оид ба диалектизмҳо ва намудҳои он дар мавзӯҳои дахлори вобаста ба фолклори Сари Хосор маълумот ироа гардид. Аз ин рӯ, бештарашон дар феҳристи адабиёт оварда мешаванд.

Бандаки изофии -и

Дар фолклори Сари Хосор дар бисёр маврид, бахусус дар калимаҳое, ки бо овозҳои садоноки **-а** ва **-о** ба итмом мерасанд, ба ҷойи бандаки изофии **-и** овози **-й** (йот) омадааст. Барои намуна чанде аз калимаҳо бо тартиби алифбо оварда мешаванд ва калимаҳои тобеи онҳо (муайянкунандаҳо) дар ҷумлаҳо дарҷ мегарданд, зеро муайяшаванда бо бандаки изофӣ чандин маротиба бо муайянкунандаҳои мухталиф омадааст (болой курпача, болой қышлоқ, болой мазор), ки ҳамаи онҳоро овардан зарур шумурда нашуд: **анборой** (анборҳои), **арчай** (арчаи), **атай** (атаи), **бандай** (бандаи), **барной** (барнои), **бачай** (бачаи), **бевай** (беваи), **бобой** (бобои), **болой** (болои), **буғчахой** (буғчаҳои), **дандоной** (дандонҳои), **дарзахой** (дарзаҳои), **донай** (донаи), **душманой** (душманҳои), **заминой** (заминҳои), **зоғой** (зоғҳои), **касабай** (касабаи), **косай** (косаи), **қафой** (қафои), **қошой** (қошҳои), **мардакой** (мардакҳои), **миёнай** (миёнаи), **муллоӣ** (муллои), **насибай** (насибаи), **хавой** (ҳавои), **хамай** (ҳамаи), **одамой** (одамҳои), **очай** (очаи), **ошной** (ошнои), **парвой** (парвои), **пистахой** (пистаҳои), **пошнай** (пошнаи), **ризой** (ризои), **риштай** (риштаи), **сағирай** (сағераи), **сағой** (сағҳои), **танай** (танаи), **тешай** (тешаи), **тугмай** (тугмаи), **фарқой** (фарқҳои), **холой** (холои), **хонай** (хонаи), **хамай** (ҳамаи), **чашмой** (чашмҳои), **чизой** (чизҳои), **ҷоҳой** (ҷойҳои), **шаттай** (шаттаи), **яктай** (яктаи).

Деҳқони пир. Ишолову талло кулиё анборой мора пёр мекъна! [1, с. 258].

– Устоҷон, бачай ма кҷчо шид? – гуфт, – ҳичи устои кардай? [1, с. 198].

– Ҳеч чи медонӣ, – гуфт (Афросиёб), – додари мо дар яг уқубат гадтидай, косай шира хунолу дидъм! [1, с. 280].

– Акаҷон, ай очай ма (хабар) бҷгу, очай ма чӣ таврай? [1, с. 321].

Ку бинем, агар карбоси соз бҷбофӣ, боз иқа риштай дига ҳам дорем [1, с. 248].

Ҳаждаҳ кокул дошт дар сар,
Нуки кокуло тугмай зар. [1, с. 95].

Се чорта янга кардан, якта шаҳмард, яктай дига боз сарчилаб,
даррав гъръфтану умадан [1, с. 303].

Пешоянд-пасоянди -да

Оид ба пешоянд-пасоянди **дар / да / -да** дар чилди дуҷуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [408, с. 160-162] маълумот дода шудааст.

Дар фолклори Сари Хосор зимни таҳлил мушоҳид гардид, ки пешоянди **дар** бо назардошти хусусияти хоси лаҳҷа баъзан дар охири калмаҳо ҳамчун пасоянд дар шакли **-да** пайваст мешавад. Аммо ҳангоми хондани шакли адабии он пеш аз калимаҳо ҳамчун пешоянд омада ва чудо навишта мешавад.

Хусусияти хоси дигари ин пешоянд-пасоянд дар он зоҳир шуд, ки он на ин ки пешоянди **дар**-ро ифода мекунад, балки пешоянди **ба**-ро низ иваз кардааст.

Пешоянд-пасоянди -да ҳамчун пешоянди ба

Дар мисолҳои зерин пешоянди **ба**-ро иваз намудааст: **дасти Мънъскда** (ба дасти Мунуск), **камбъғалода** (ба камбағалҳо), **Қуқанда** (ба Қуқанд), **овда** (ба об ё барои об), **рубда** (ба рӯбоҳ), **Чиноргардонда** (ба Чиноргардон), **туда** (ба ту), **тда** (ба ту), (**сари чуфти**) **яктада** (ба сари чуфти якта – як кас).

У омада калаша ай мурӣ дъроз мекъна. Кънъск дар сари у шапида тоқиша мегира, дъсти Мънъскда дода мега:

– Ана, и тани ним кило чормағзът! [1, с. 328].

Ҳами камбъғалода барой пшоқишун, намеқнӣ, ки карбос бъбофӣ, бътӣ?» [1, с. 246].

Чан рузе рафтем, ки баъд Қуқанда расидем [1, с. 181].

– *Эй почобача, ма медонъм ки тъ почову търа бъгиръм чанта канизак дар пешъм, ҳезъмда намерам, овда намерам, пои лич намегардъм, агар ира бъгиръм ҳезъмда мерам, ов миёрам, пои лич мегардъм, гову молвонӣ мекънъм, неки дилъм кашидай, мегиръмъи [1, с. 184].*

И, – гуфт, – мъ рубда дъхтарма, ки бътъм, и ҳафтод кишвари дънӣда подшоҳӣ мекънъм [1, с. 300].

Боз се шави дигар раҳ гаитан, шаҳри Чиноргардонда расидан [1, с. 283].

Дар ду гушъи гушвора,

Барой руда хол дора, [1, с. 98]

Чун себай ду рухсора,

Додар, бинӣ зебора,

Дили туда мефора. [1, с. 99]

Тъда акъ ана ҳами хел гап: ина шътър ба сорвуну рама ба рамавуну гала ба галавуну ҳафт тиллову ҳафт танга ба қадъшу гърди сафили почо қъргани тиллову дар яг шав буд мешава [1, с. 291].

Баъд додаракиша гъръфту сари чъфти яктада бъррафт: ... [1, с. 183].

Дар мисоли **пеши падаръшда** метавонад **ба** **пеши падараш** ё **пеши падараш** хонда шавад, ки дар мавриди дуоум пешоянд-пасоянди **-да** иловатан омада, тобиши таъкидӣ ҳам медуҳад.

(Нахӯтак) пешу падаръшда рафт [1, с. 270].

Пешоянд-пасоянди -да ҳамчун пешоянди барои

Пешоянд-пасоянди **-да** дар баъзе маврид ҳамчун пешоянди **барои** истифода гардааст: **мъда** (ба ё барои ман), **овда** (ба об ё барои об), **ҳезъмда** (ба ҳезум ё барои ҳезум),.

Деҳқони ҷавон. Мъда сета басай? [1, с. 261].

– *Эй почобача, ма медонъм ки тъ почову търа бъгиръм чанта канизак дар пешъм, ҳезъмда намерам, овда намерам, пои лич намегардъм, агар ира бъгиръм ҳезъмда мерам, ов миёрам, пои лич мегардъм, гову молвонӣ мекънъм, неки дилъм кашидай, мегиръмъш [1, с. 184].*

Пешоянд-пасоянди -да ҳамчун пешоянди дар

Дар фолклори Сари Хосор пешоянд-пасоянди **-да** бештар ҳамчун пешоянди дар истифода гардидааст, ки намунааш мисолҳои зеринанд: **бачагимда** (дар бачагиам), **ватанда** (дар ватан), **ғорда** (дар ғор), **дарёда** (дар дарё), **дегда** (дар дег), **дилъмда** (дар дилам), **косада** (дар коса), **мехда** (дар мех), **ҳавзда** (дар ҳавз), **ҳавлида** (дар ҳавлӣ), **осиёбда** (дар осиеб), **пиёлада** (дар пиёла), **рахда** (дар раҳ), **сангда** (дар санг), **тағорада** (дар таҳ), **хонада** (дар хона), **чарида** (дар чарӣ), **шаҳрда** (дар шаҳр), **югда** (дар юғ).

Вахти бачагимда ай ҳамӣ ҷа Ховалинг рафтъм. [1, с. 181].

Нига кард дегда на ошай, на ҳичӣ [1, с. 277].

*– Мъ дар гарданът банд мекънъм, дар паси дар яг меха лат мекънъм,
меҳда мебандъмът [1, с. 309].*

*Тагорода каҳ бурда, дар пешът мемонъм, қилпечът мекънъм [1, с.
309].*

Мебинан, ки яг миёни ҷарида ҷога шидагӣ [1, с. 325].

Пешоянд-пасоянди -да ҳамчун пасоянди дида

Пешоянд-пасоянди -да дар фолклори Сари Хосор пасоянди **дида-ро** низ иваз кардааст: **ай давлати подшода** (аз давдлати подшоҳ дида), **ай амраҳи гандада** (аз ҳамроҳи ганда дида), **ай бой мумсикда** (аз бойи мусик дида), **ай шурбой аспда** (аз шӯрбои асп дида), **ай гови лаванда** (аз гови лаванд дида), **ай мьда** (аз ман дида).

*Гуфтан: «Аббо-аббо, ай давлати подшода давлати руба зиёдтар
бъдай!» [1, с. 304].*

*– Ита боша, ҳар кас сири гъзаашташа ай ҳамада завқин гап зана,
ҳамёни зар ай ҳаму [1, с. 305].*

*Ай амраҳи гандада хубай тиёқ,
Ай шаҳри ганда бура қишлоқ,
Ай бой мумсикда бошӣ қашшоқ...
Моли мумсик хароҷоти бебок,
Ай шурбой аспда беҳай нони қоқ.
Ай гови лаванда беҳай тайлоқ... [1, с. 88]*

Дехқони ҷавон. Акъ ть одами баақлтарӣ, ай мьда битаракӣ, Ҳамай дехқунира дидагӣ, биё ть ов бьтеву мь бьғзолавунӣ кьнъм [1, с. 256].

Пасоянди -ро

Дар бораи пасоянди **-а/-ра/-ро** дар ҷилди дуҷуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [408, с. 167-174] маълумот дода шудааст.

Дар фолклори Сари Хосор пасоянди **-ро**, истисно аз Ҳамин шакли аслаш, Ҳамчун диалектизми морфологии **-ра** ва **-а** талаффуз шудааст, ки бинобар зиёд буданашон намунае аз онҳоро дарҷ меёбанд: **аждаҳора** (аждаҳоро), **арзана** (арзанро), **бахмала** (бахмалро), **бандора** (бандҳоро), **вазирора** (вазирҳоро), **вилоята** (вилоятро), **галара** (галаро), **гапа** (гапро), **ғора** (ғорро), **ғулғулар** (ғулғуларо), **давлата** (давлтро), **дарара** (дараро), **ёракма** (ёракамро), **занта** (занатро), **зинта** (зинатро), **кампира** (кампиirro), **кафанора** (кафанҳоро), **қадамта** (қадаматро), **қозира** (қозиро), **лаванда** (лавандро), **мағзша** (мағзашро), **мара** (маро), **навқара** (навқарро), **ниҳола** (ниҳолро), **овозьма** (овозамро), **одамора** (одамонро), **пардахора** (пардахоро), **пома** (поямро), **рагта** (рагатро), **рамара** (рамаро), **савдогара** (савдогарро), **сандуқа** (садукро), **тангара** (тангаро), **тоқиша** (тоқиашро), **фалоката** (фалокатро), **ханчара** (ханчарро), **харобара** (харобаро), **Ҳамара** (Ҳамаро), **Ҳуснъша** (Ҳуснашро), **чапша** (чапашро), **чорвоҳака** (чорвоҷакро), **ҷонта** (ҷонатро), **ҷора** (ҷоро), **шамшера** (шамшерро), **шоҳина** (шоҳиро), **яктара** (яктаро), **янғата** (янғаатро).

Аз мисолҳо бармеояд, ки дар аксар маврид агар калима бо садонок тамом шудааст, пасоянди лаҳҷавии **-ра** ва агар калима бо Ҳамсадо ба итмом расидааст, пасоянди **-а** қабул кардааст.

Мардъмо мачит ҷаъмаҳонӣ мераван, мебинан, ки аждаҳора сари сьтъмбда задагӣяй, дъмғозаи ай мачит берън [1, с. 278].

Иқа бача сару руша дъсмол карду баъд гъръфт дар дъруни яҳдун мундъшу пахтатудара ай руш печунд, ай ру яг либос бахмала партофту ҷамадуна қълф дохт, маҳкам кард, истод [1, с. 304].

Биё, цура, гапа бьсё накънем [1, с. 251].

Дарравӣ карда, ма ҳам лави гора гъръфтъм [1, с. 305].

Мучинака овард, риши қозира якта-якта чинд [1, с. 314].

Сазои саръм ба и мьсофир шиданъм,

И гушай мълки мардъммо шид ватанъм.

Ку дусту шърин мара бара бар ватанъм,

Сангора хъръм, ёди гарибӣ накънъм. [1, с. 53]

– *Эй ошно, бьги, пома бьбър!* [1, с. 144].

– *Яг чорвоҳака гъръфтем, хъдой кардъм, ҳамуқаш насибаҳаки ть
бъдай, ба тьра овардъм* [1, с. 321].

Баъд нуки шамшера дар шькамбаки поҳош монду дар тофтан зад [1,
с. 157].

– *Бачам, яг сабад бьгӣ биё, ки дафъи қондорай, яке (қондорҳо)
наканан янгата мурдаша!* [1, с. 199].

Пайвандаки пайвасткунандаи -у

Чун хусусияти хоси шеваи чанубии забони тоҷикӣ, ки дар бештар ҳолатҳо ба ҷойи садонокҳо овози ҳалқии нарми **ъ** (сакта) меояд, дар калимаҳое ҳам, ки бо пайвандаки пайвасткунандаи **-у** омадаанд, ба ҷойи он овози **-ъ** (сакта) истифода шудааст ва ҳамашон дар матнҳои фолклории назмӣ дида мешаванд: **бъмонъ** (бимону), **болъ** (болу), **ғамъ** (ғаму), **дардъ** (дарду), **ишратъ** (ишрату), **лабъ** (лабу), **чомавъ** (чомаву),

мағзъ (мағзу), манъ (ману), рағъ (рагу), талхъ (талху), тарсъ (тарсу), хокъ (хоку).

*Чонъма тасаддуқът мекънъм, ёр, натарс,
Дар сояи гъл бѣшинъ, ай хор натарс.
Ай бахтаки ман тѣра ба кѣштан мебаран,
Мардона қадам бѣмонъ ай дор натарс! [1, с. 61]*

*Дѣхтар, дѣхтар, чолота съст бофтай тѣ,
Шѣгрона бѣкѣн, чѣвони хуб ёфтай тѣ.
Шѣгрона намекънъм, чѣвон розѣ нест.
Бо и чѣвон ҳич ишратъ бозѣ нест. [1, с. 61]*

*Дѣнѣ ба мисоли кѣзаи зарринай,
Умри одамѣ гоҳ талхъ гоҳ шѣринай.
Мардъм меган: «Умракут чандинай?»
Аспи ачалум мудом тайи зинай. [1, с. 71]*

Аз омӯзиш маълум гардид, ки диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ (грамматикӣ) дар фолклори Сари Хосор бо баъзе хусусиятҳои хоси худ, бавижа бандакҳо ва пешоянд-пасоянди **-да**, аз лаҳҷаҳои дигар минтақаҳо, фарқ дорад.

4.6. ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ

Вобаста ба диалектизмҳои фразеологӣ дар асарҳои «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Луғати терминҳои забоншиносӣ» маълумоти илмӣ дода шудааст [133, с. 61; 473, 1983, с. 43].

Оид ба масъалаҳои умумии омӯзиши таърихи забонҳо дар робита ба фолклор ва фразеология С. В. Хушенова соли 1934 назари хешро баён кардааст [385, с. 211-216].

Умуман дар бораи фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик корҳои илмӣ зиёдеро забоншинос Ҳ. Мачидов ба анҷом расонидааст [ниг.: 191; 184].

Роҷеъ ба хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷануби Кӯлоб забоншинос Н. Гадоев рисолаҳои илмиро ба анҷом расонидааст [101; 102]

Ҳамчунин дар забоншиносии тоҷик фарҳангҳои фразеологӣ низ таҳия ва ҷоп шудаанд [454; 458; 459].

Дар филологияи тоҷик асарҳои илмӣ, ки омӯзиши яке аз бахшҳои забони матнҳои фолклорӣ – фразеологияро дар бар мегиранд, асарҳои забоншиносии тоҷик Р. Саидов «Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ» (ибораат аз ду қисм) ва «Фразеологияи назми халқии тоҷик (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таҷикӣ-тоҷикӣ (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таҷикӣ-тоҷикӣ (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таҷикӣ-тоҷикӣ (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таҷикӣ-тоҷикӣ (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» маҳсуб меёбанд, ки забони мисолҳои онҳо шакли адабӣ лаҳҷавӣ ва оммавино дар бар мегиранд [292; 293; 294].

Дар доираи самти илми фразеология кӯшиш гардид, ки аз рӯйи асари Р. Амонов «Очерки этнодиалектизи даҳанакии Кӯлоб» [1] диалектизмҳои фразеологии феълӣи фолклори Сари Хосор мавриди омӯзиш қарор дода шавад.

Зери мафҳуми диалектизмҳои фразеологии феълӣ дар назар дошта шудааст, ки феълҳо дар кулли фразеологизмҳо ё ибораҳои рехта дар шакли адабӣ омадаанд ва феъл ё яке аз ҷузъҳои дигари фразеологизмҳо шакли лаҳҷавӣ – диалектизмҳоро доранд.

Диалектизмҳои фразеологии феълӣи фолклори Сари Хосор аз рӯйи ҳелҳои диалектизм ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд.

Нахуст диалектизмҳои фразеологии феълӣ бо диалектизмҳои лексикӣ ба инобат гирифта шуданд, ки маҳдуданд: **маълоқ меҳърӣ** – маълоқ хӯрдан; **бъза рубича** – рубич хӯрдан.

Маълоқ маъноӣ **муаллақ**, **печу тоб**-ро дорад.

– *Хов дидъм, ки тѣ ба яг горе рафтай, дар ҳаму гор яг дев бѣдай,
дев боша, тѣра ҳар шаттае мекаша, ки даҳ, «уф, э хѣдо» намегуй* [1, с.
306].

Рубич як навѣи таом аст.

«Бѣкаш хѣрбича, бѣза рубича» [1, с. 213].

Диалектизмҳои фразеологии феълӣ аз рӯи жанрҳо ба назмию
насерӣ ва бо пешояндҳо ҷудо карда шуданд. Дар назми фолклори Сари
Хосор диалектизмҳои фразеологии зерин бо феълҳо дарҷ ёфтаанд:

олама хун мендоза – оламо хун андохтан;

*Эй бачаи тоқисурх, аму ҷада бест,
Гулак сари даст, даҳани дарвозада бест.
Отам бѣшнава, моли ҳазор мендоза,
Очам бѣшнава, олама хун мендоза!* [1, с. 60]

дилъм пѣраламай – дил пуралам будан;
*Ай хуна бадар шидъм, чаимъм ба намай,
Чаимъм ба тамошову дилъм пѣраламай.
Мардъм мега: «дар дилъм чӣ аламай?»
Ай ёр ҷидо шидъм, дилъм пѣраламай.* [1, с. 52]

ман догъм – доғ будан;
*Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст.
Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догъм, ё дуст!* [1, с. 24]

сармот набара – сармо бурдан;
*Давлатхотън – дѣлона майдонънда,
Карбос метанӣ сабури майдонънда.
Гуфтъм, бѣравъм, гиръм дилу ҷонъмда,
Сармот набара сабури майдонънда.* [1, с. 323]

зъвони бълбъл дора – забони булбул доштан;
Гандъм лола, миѐни гандъм лола,
Ошъқ шидаме ба дъхтари қингола.
И дъхтари қингола ба мо дил дора,
Дъ чаими сиѐ, зъвони бълбъл дора. [1, с.67]

чонъма харидорї кън – чон харидорї кардан;
Гар ёри манї, биѐ ба ман ёрї кън,
Мара мебаран, ту гъряю зорї кън.
Мара мебаран чойи дигар мефурушан,
Гар пул дорї чонъма харидорї кън! [1, с. 62]

мурдай чъроги дилъм – чароғи дил мурдан;
Ай омаданът тоза шидай доги дилъм,
Чура меравї, мурдай чъроги дилъм,
Ку дашти дъроз, ёр, нигоҳи тъ кънъм,
И чуни чувонима фидои тъ кънъм. [1, с. 71]

чигари сухтагима мерезонї – чигари сӯхтагиро резондан;
Афтов задай дар сараки Къндонї,
Чура, меравї, рута намегардонї.
Дилът ба манъ хотирът чои дигар,
И чигари сухтагима мерезонї. [1, с. 47]

сари зъвонъм сузад – сари забон сӯхтан;
Фарѐд занъм, сари зъвонъм сузад,
Гар сабр кънъм, тамоми чонъм сузад,
Ма сабр кънъм, хъдо, ки сабръм натияд,
И дардест, ки мағзи устухонъм сузад. [1, с. 63]

дилат бар мо намесуза [1, с. 29] – дил сӯхтан;

мағзи устухонъм сузад [1, с. 63] – мағзи устухон сӯхтан;

чонъм сузад [1, с. 63] чон сӯхтан;

намесухт чигаръм – чигар сӯхтан;

Кошки намеиъд хонают дар гъзаръм,

Бо дида намедидъм, намесухт чигаръм,

Ҳар вахте ба пеши хонают мегъзаръм,

Ов ай дъ дида реза, хун ай чигаръм. [1, с. 58]

(уштур)мехура дангал – дангал хӯрдан;

Ай ин лангар ба у лангар,

Алӣ домоди пайгамбар,

Чӣ уштур мехура дангал.

Бухори нав муборак бод! [1, с. 30]

сангора хъръм – санг хӯрдан;

Сазои саръм ба и мъсофир шиданъм,

И гушай мълки мардъмо шид ватанъм.

Ку дусти шърин мара бара бар ватанъм,

Сангора хъръм, ёди гарибӣ накънъм. [1, с. 53]

чан тири гайбе мехъра – тири ғайб хӯрдан;

Тошӣ ба чанг мерава,

Бо ёру навкар мерава,

Чан тири гайбе мехъра,

Дар ҳаққъи дъхтар мембъра,

Эй гъл, харидорът манъм. [1, с. 190]

тоза шидай доғи дилъм – доғи дил тоза шудан;

Ай омаданът тоза шидай доғи дилъм,

*Чура меравӣ, мурдаи чъроги дилъм,
Ку дашти дъроз, ёр, нигоҳи тъ кънъм,
И чуни чувонима фидои тъ кънъм. [1, с. 71]*

*сад чигар хун мешавад – чигар хун шудан.
Навруз шуду олам мунаввар мешавад,
Зиннати руи замин аз сабзаи тар мешавад,
Эҳ падар, дар додани наврузиам ҳиммат намо,
Дон, ки дар як ҳарфи Қуръон, сад чигар хун мешавад. [1, с. 31]*

Диалектизмҳои фразеологичеи феълии зерин бо пешояндҳо омадаанд:

хоки қадамта ба дида мевардоштъм – хоки кадам ба дида бардоштан;

*Ай омаданът агар хабар медоштъм,
Дар рӯй раҳът гъли съман мекоштъм.
Гъл мекоштъм, ки пота дар хок назанӣ,
Хоки қадамта ба дида мевардоштъм. [1, с. 49]*

гиръм дилу чонъмда – дар дилу чон гирифттан;
Давлатхотън – дълона майдонънда,
Карбос метанӣ сабури майдонънда.
*Гуфтъм, бъравъм, гиръм дилу чонъмда,
Сармот набара сабури майдонънда. [1, с. 323]*

ба чанг омада бъд – ба чанг омадан;
*Чонона мара ишорати мижгон кард,
Дегакша бимонду гандъмаи бърён кард,
Дегаи бишикасту гандъмаи пок бърехт,
Ёре, ки ба чанг омада бъд, боз гърехт. [1, с. 324]*

ай ватан канда шавад – аз ватан канда шудан;

Наълат ба касе, ки ай ватан канда шавад,

Афтад ба гарибшо саръи банда шавад,

Гаити фалаке шавад, биёяд ба ватан,

И мурдаи садсола магам зинда шавад. [1, с. 53]

Дар матнҳои фолклории назмӣ диалектизмҳои фразеологӣ бештар бо феълҳои **бурдан**, **кардан**, **сӯхтан**, **хӯрдан** ва **шудан** ташаккул ёфтаанд.

Дар матнҳои насрии фолклори Сари Хосор диалектизмҳои фразеологӣ феълҳои зерин омадаанд: **беҳад пурвардорӣ** – беҳад пурбардор будан;

Деҳқони пир. Э, утари гапдаам, беҳад пурвардорӣ [1, с. 250].

зани вайрон бӯдаст – зани вайрон будан;

– *Яг мардак бӯдаст, яг зан доштаст, бӯтун зани вайрон бӯдаст* [1, с. 196].

рой кортун мегирӣ – раҳи кор гирифта (маслиҳат додан);

«– *Мъ яг рой кортун мегирӣ, агар гапма бӯгирен!*» [1, с. 301].

соз намегирӣ – соз нагирифта;

Деҳқони ҷавон. (Таёқашро партофта, низ аз гиребони ӯ гирифта). Мъ дар аму аввалъи гуфта бӯдӣм, ки қатӣ тӯ соз намегирӣм! [1, с. 256].

гардан намета – гардан надодан;

Деҳқони пир. Бачай бобой бӯқадор бӯмбӯра, ки аҳ гардан намета! [1, с. 254].

созта миёвӣ – соз ёфта (илоҷ ёфта);

– *Мъ созта миёвӣ* [1, с. 309].

лӯғмай хомӣ мекардӣ – лӯғмай хом кардан;

– *Агар саломът намешид, яг лъгмай хомът мекардъм!* [1, с. 164].

нону ов мекънъм – нону об кардан (хӯрок тайёр кардан);

– *Ҳамиҷа бестен, ма рафта шахрда нону ов мекънъму баъд шъмора хавар мекънъм* [1, с. 277].

ову иззат кард – обу иззат кардан;

Ситораишъмур чи қадар ову иззат кард [1, с. 283].

(тарактир)рос кардестай – рост кардан (таъмир кардан);

– *Эҳа, – гуфт, дар Кангурт, – тарактир рос кардестай, аҳ ҳиҷо нест, ки биёя* [1, с. 198].

таху нъҳум кънан – таҳу нуҳ кардан;

Неки ита накънӣ, ки дар қъшлоқ хабар кънӣ, ки бофъндаҳай, бъгиран, таҳу нъҳум кънан! [1, с. 247].

хоки даҳанът накънъм – хоки даҳан кардан;

То агар хоки даҳанът накънъм арзънота, аҳ наемунъмъте! [1, с. 263].

ҷонма халос кън – ҷон халос кардан;

– *Э руи сиём, садқат мешам, ҷонма халос кън!* [1, с. 325].

дилъм кашидай – дил кашидан;

– *Эй почобача, ма медонъм ки тъ почову търа бъгиръм чанта канизак дар пешъм, ҳезъмда намерам, овда намерам, пои лич намегардъм, агар ира бъгиръм ҳезъмда мерам, ов миёрам, пои лич мегардъм, гову молвонӣ мекънъм, неки дилъм кашидай, мегиръмъиш* [1, с. 184].

рагта накаш – раг накашидан;

– ... *Ҳар вахте, ки чърақ-чърақ шид, бъдун, ки шалфай тирай. Рагта накаш!* [1, с. 303].

зурът умадай – зӯр омадан (мачбур шудан, ноилоч мондан);
– *Чӣ зурът умадай?* [1, с. 308]

пъхтай савдо – савдо пухтан;
Ина ҳамӣ пъхтай савдо! [1, с. 263].

мъ нохун када мерам – нохун карда рафтан (суруд хонда рафтан);
Фуломшоҳ. Ина амита бар-бараки хуна бъра, бин, ки ҳамуҷа боша,
баъд биё, мъ нохун када мерам. (Тезтар ҳаракат мекунад) [1, с. 268].

чаъмахонӣ мераван – чумъахонӣ рафтан;
Мардъмо мачит чаъмахонӣ мераван, мебинан, ки аждаҳора сари
сътъмбда задагияй, дъмгозаи ай мачит берън [1, с. 278].

дилу цигаръм мереза – дилу цигар рехтан;
Қози тари вазмини лулаи ҳавлохъра, ки кашол кардан, поҳош дар
зъмн норасида бъд, ки дъ оибъра дар дъ лъхчи қунъи, ки чъқид, «мъ, –
гуфт, – то даҳ пърта яктайӣ мегум, дилу цигаръм мереза» [1, с. 316].

овърум мереза – обурӯ рехтан;
Ҳай дърезу сад дърег, – гуфт (дар дилаи бача), – бу гъръфта боша,
овърум мереза! [1, с. 304]

димогъм сухтаст – димог сӯхтан;
Деҳқони ҷавон. Мъ ҳам ай барои ҳами димогъм сухтасту
бърумадам [1, с. 251].

чатоқ метови – чатоқ тофтан;
Деҳқони ҷавон. Ношъгрит шава, бъсё мусъфеди чатоқ метовиву
ас намедунъм [1, с. 255].

гам нахърен – ғам (на)хӯрдан;

– *Ака, гам нахърен, мо се бандаргаи роҳа мегирем, шъмо бърен, бъдавен* [1, с. 280].

диққат нахуред – диққат (на)хӯрдан;

– *Диққат нахуред, ма дар китоб бинъм, гови шумо дар гъчо мероя* [1, с. 187].

дилёв намешам – дилёб нашудан (часорат, чуръат накардан);

– *Тахсир, як камбудӣ доръму дилёв намешам* [1, с. 300].

садқат мешам – садқа шудан;

– *Э руи сиём, садқат мешам, ҷонма халос кън!* [1, с. 325]

қазир мешай – қазир шудан (рӯзи некро надидан);

Неки агар ай яг найча нимша бъхрӣ, ба занта барӣ, қазир мешай! [1, с. 247]

Як қисми диалектизмҳои фразеологиче феълии фолклори Сари Хосор бо пешояндҳо омадаанд:

ай пай и бъгалтем – аз пай афтодан;

Гуфт: «Акъ мо ай пай и бъгалтем» [1, с. 300].

дар и коса нимкосае ҳаст – дар коса нимкоса будан;

Э, – гуфт момашир, – дар и коса нимкосае ҳаст [1, с. 296].

дар измагӣ търа мебурдаст – дар якравӣ (хирагӣ) бурдан;

– *Эй почой олам, дар измагӣ търа мебурдаст. ...* [1, с. 290].

дар уйла галтид – дар фикр ғалтидан (афтодан);

Баъд ҳаму ченда бача дар уйла галтид [1, с. 280].

бакала мегиръм – ба калла гирифтан;

Деҳқони пир. Мъ акъ ами овтиҳира бакала мегиръм [1, с. 256].

ба яг бало бъзан – ба бало задан; *дар бало задем [1, с. 249]* дар бало задан;

– *Ё расули акрам, ё хъдой холисъме, даст дар домани кампири холисът бастъм, ҳамӣ Ҳасанака ба яг бало бъзан! [1, с. 197].*

ҳуш дар саръи намемуна – ҳуш дар сар намондан;

Дидагӣ дига акъ, асло ҳуш дар саръи намемуна [1, с. 310].

дар хоки пот мембъръм – дар хоки по мурдан;

– *Мъра, ки бъгирӣ, мъ сад бор дар хоки пот мембъръм [1, с. 310].*

ба дилъм мувофиқ соз биёӣ – ба дил мувофиқ – соз омадан;

Агар одами соз боиӣ, ба дилъм мувофиқ соз биёӣ, мъда санг бъкашунӣ, кор мекънъм қатит [1, с. 250].

дар гербол напойид – дар гербол (на)поидан;

Ҳамиқа ки дошт, ягон тари об дар гербол напойид, бача омад, шиит [1, с. 199].

ба ами бандъм ягунта мехърунъмът – ба банд ягонта хӯрондан;

Деҳқони чавон. (Бо таёқаш таҳдид карда). Мусъфед, ахир ба ами бандъм ягунта мехърунъмът, мембърӣ баъд! [1, с. 256].

ай гапи мо берън нест – аз гап берун нашудан;

– *Хуб бачам, агар кор кънӣ, холат ай гапи мо берън нест [1, с. 319].*

Фразеологизмҳо феълии **рӯӣ сиёҳ кардан** ва **чигар сӯхтан** дар шаклҳои лаҳҷавӣ ҳам дар матнҳои фолклории назмӣ ва ҳам насрӣ борҳо такрор омадаанд:

рута накун сиё – рӯӣ сиёҳ кардан;

Кампир гуфт рута накун сиё,

Шънохтамът, эй кокултилло.

Бъгарден бачаҳой Авазхон,

Дар хонай ма шав ҳардът меҳмон. [1, с. 117]

Рута сиёҳ кадӣ – рӯй сиёҳ кардан;

Де ҳқон. Рута сиёҳ кадӣ! [1, с. 248].

сухтӣ чигаръм – чигар сӯхтан;

Кошки намешъд хонают дар гъзаръм,

Бо дида намедидъм, намесухт чигаръм,

Ҳар вахте ба пеши хонают мегъзаръм,

Ов ай дъ дида реза, хун ай чигаръм. [1, с. 58]

чигари дъхтар сухт – чигар сӯхтан;

*Баъд чигари дъхтар сухту дега ай сарака монду боз ҳамиқа гандъми
дига оварду бърён кард* [1, с. 324].

Аён мегардад, ки дар таркиби фразеологизмҳои феълии фолклори Сари Хосор диалектизмҳо низ мавқеи хос дошта, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

ХУЛОСА

Аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили лингвофолклористии фолклори Сари Хосор метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

1. Дар илми тоҷик муҳаққиқон ба масъалаҳои мухталифи назарӣ ва амалии соҳаҳои забон, забони тоҷикӣ, забони адабии тоҷик, забони адабии ҳозираи тоҷик аз назари пайдоишу таърих ва аз нигоҳи густариш ва рушду такомул тавачҷуҳи хосса зоҳир намудаанд, ки натиҷаи мухтасари онҳо дар диссертатсия инъикос ёфтааст.

Бахусус саҳми арзишманди донишмандони тоҷик дар пажӯҳиш, ташаккул ва рушду такомули забони адабии тоҷик ва забони адабии ҳозираи тоҷик батафсил бо сарчашмаҳои илмӣ қайд гардидааст.

2. Таърихи диалектологияи тоҷик ва дараҷаи омӯзиши лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ аз диди олимони дохилию хориҷӣ ва мавқеи лаҳҷаю шеваҳо дар ташаккулу инкишофи забони адабӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик дар диссертатсия нишон дода шудааст.

3. Оид ба фолклор – эҷодиёти даҳанакии халқ, пайдоиш ва таҳаввулоти он дар илми ҷаҳонӣ ва фолклошиносии тоҷик маълумоти дақиқ дарҷ ёфтааст.

Инчунин диссертатсия дараҷаи омӯзиши фолклор ва маводу маҷмуаҳои нашршудаи фолклорӣ тоҷикро бо жанрҳои мухталифи он ва хосатан эҷодиёти даҳанаки аҳолии Кулоб дар бар мегирад.

4. Бо мурури замон ва таҳаввулоти вазъи ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаҳои наву мубраме пайдо мешаванд, ки ба ҳамаи соҳаҳо таъсир мегузоранд ва илми забоншиносӣ низ аз он хориҷ нест.

Дар забонишиносии хориҷӣ, алалхусус рус, бо мақсади таҳқиқи ҳамачонибаи забони фолклор аз солҳои 70-уми асри ХХ истилоҳи нави **лингвофолклористика** ворид шудааст, ки маводи асосии омӯзиши онро матнҳои фолклорӣ ташкил медиҳад.

5. Бори нахуст дар забоншиносию фолклоршиносии тоҷик омӯзиши масъалаҳои лингвофолклористӣ аз рӯйи маводи фолклори Сари Хосор ба роҳ монда шуда, фарқиятҳои асосии пажӯҳиши он аз соҳаҳои дигари илми забоншиносӣ дарҷ гардиданд, ки яке аз навіғонҳои асосии илмҳои забоншиносӣ ва фолклошиносии тоҷик ба ҳисоб меравад.

6. Таҳқиқи масъалаҳои забони адабӣ аз рӯйи асарҳои хаттӣ ё расмӣ сурат мегирад. Пажӯҳиши лаҳча ва шеваҳои мисолҳои гуфтугӯии мардум ташкил медиҳад, ки ҳар яке самтҳои мухталифи илми забоншиносӣ маҳсуб меёбанд.

Вале бо фарқ аз инҳо лингвофолклористика ҳам истифодаи унсурҳои забони адабӣ ва ҳам лаҳчаю шеваҳои дар матнҳои фолклорӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқу таҳлил қарор дода, дар он тамоми самтҳои омӯзиши забон дар доираи жанрҳои фолклорӣ аз рӯйи матнҳои фолклорӣ роҳандозӣ мегарданд.

7. Бо омӯзишу таҳқиқ ва таҳлили ҳамаҷонибаи илмӣ дар доираи асарҳои эҷоднамудаи муҳаққиқони ҷаҳонӣ ва тоҷик собит шуд, ки соҳиби забону муаллифи фолклор халқ аст. Аз ин хотир, барои ифодаи эҷодиёти мардум маҳз истилоҳи **фолклор**, яъне **ҳикмати халқ** интиҳоб гардидааст. Ва бо ифодаи ҳамин мафҳум ҷои онро калима ё истилоҳи дигаре иваз ва гирифта наметавонад.

8. Дар натиҷаи пажӯҳиш ва таълифи асарҳои фолклорӣ бо назардошти масъалаҳои лингвофолклористӣ ва муаррифию тарғибу ташвиқи фолклор метавон аз таърихи мардуми ҳамон диёру давра замон дар муқоиса бо забони адабию лаҳчаҳо ва ҳаёти муосири он шиносӣ пайдо кард. Чунончи, мазмуну муҳтаво ва мундариҷаи матнҳои фолклорӣ назми фолклори Сари Хосор ба ин шаҳодат медиҳанд.

9. Бо истинод аз маъхазҳо ва сарчашмаҳои илмӣ аён гардидааст, ки гирдоварии фолклори минтақаи Кулоб аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX сурат гирифтааст.

Бахусус фолклори Сари Хосор, ки маводи то солҳои 60-уми асри XX ва тамоми жанрҳои адабиёти бадеӣ ва фолклорӣ, аз ҷумла суруд,

рубой, дубайтӣ, зарбулмасал, чистон, достан ва афсонаро аз рӯи чинсҳои назмию насрӣ ва драмавӣ дар бар мегирад, яке аз боигарихои асосии маъавию фарҳангии мардум маҳсуб меёбад.

Забони жанрҳои мазкур аз рӯи нақш ва пуробурангӣ бо хусусияти бадеии худ аз ҳам каме фарқ дошта, соҳа, самт ва воҳидҳои забонӣ дар фолклори Сари Хосор чуноне истифода гардидаанд, ки барои фарогирӣ ва таҳқиқи комили онҳо таълифи як рисолаи илмӣ басанда намебошад.

10. Пажӯҳиши мукаммали мундариҷа ва сохтори забонии матнҳои фолклории Сари Хосор ва нишон додани омили овозии матнҳои фолклории Сари Хосор намунаи яке аз самтҳои таҳлили лингвофолклористӣ маҳсуб меёбад.

Дар доираи омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва истифодаи истилоҳоти лингвофолклористӣ матнҳои назмии фолклори Сари Хосор 223 матн, аз ҷумла жанрҳои суруд, рубоию дубайтӣ, чистонҳо ва достонҳои манзуми қаҳрамонии эпоси «Гуруғлӣ»-ро дар бар мегирад.

Дар назм матнҳои фолклории зиёдтарро рубоию дубайтиҳо ташкил медиҳанд, ки аз 128 матн ва дар наср афсонаю порчаҳои афсонавӣ мебошад, ки аз 47 матн иборатанд.

Маводи комили насрии фолклори Сари Хосор аз 98 матн, аз ҷумла 10 афсона ва 3 драмаи (намоишномаи) комил иборат аст.

Матнҳои фолклорӣ инчунин 33 чистон ва 65 зарбулмасалро ташкил додааст, ки бештар бо насри мусаччаъ эҷод шудаанд.

Фолклори Сари Хосорро дар маҷмӯъ 321 матни фолклорӣ, аз ҷумла 223 матни фолклориаш назмӣ (69,3 Ҷоиз), 98 матни фолклориаш насрӣ (30,7 Ҷоиз) дар доираи зиёда аз 7700 номгӯй ва ҷамъи бештар аз 28500 калима ташкил медиҳад.

11. Матни фолклории суруди «Ман доғ», ки яке аз қадимтарин намунаи **сурудҳои айёми меҳнати** эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (фолклор), аз ҷумла мардуми Сари Хосор ба шумор меравад, аз нигоҳи лингвофолклористӣ ҳамачониба мавриди пажӯҳиш қарор ёфтааст.

Дар натиҷа аён гардид, ки суруди «Ман доғ» бо лаҳча суруда шуда, дар он хусусиятҳои забонӣ, оҳанг ё шеваи гуфтори халқ, лаҳзае аз расму оини даравгарӣ ва ҳамчунин эҳсоси равонии мардум инъикос ёфтааст. инъикос гардидааст.

12. Фолклори Сари Хосор дар доираи 7717 номгӯи калимаҳо бо назардошти иловаи морфемаҳои тобиши маъно ва алоқасоз маҷмуан бо шумули 3 шумора (рақам) 28701 калимаро дар бар мегирад, ки ин аз 132963 овоз иборат мебошад.

Шумораи калимаҳо вобаста ба мадди назар ҳар як овоз 121212 адад мебошад. Масалан, шумораи калимаҳо бо фарогирии овози **а** ё ташаккул бо овози мазкур 17041 адад буда, ин овоз дар ҳамин миқдор калима 22340 маротиба омадааст.

13. Дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми **ъ** (на ҳамчун овози аслии хеш – сакта) мавқеи хос дорад. Ин овоз ба ҷои садонокҳо бештар истифода шудааст.

Овози ҳалқии нарми **ъ** аз шумораи умумии калимаҳои фолклори Сари Хосор дар бештар аз 5500 калима (19,0 фоиз) афзунтар аз 6300 маротиба ба ҷойи садоноҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** омадааст, ки мавқеи муҳим ва фарқкунанди овозиро дорост.

Овози ҳалқии нарми **ъ** бо назардошти зиёда аз ҳисоби омори бутун дар 2060 калима ба ҷойи **а** зиёда аз 2130 маротиба омадааст. Овози садоноки **и** новобаста аз мавқеи ҷойгириаш дар калимаҳои сода ё решаҳо аз рӯи ҳичоҳо ба тахфиф дучор омада, овози ҳалқии нарми **ъ** дар зиёда аз 1000 калима бештар аз 1200 маротиба ҷойи **и**-ро гирифтааст. Ҳисоби омории овозҳои садонок собит сохт, ки овози ҳалқии нарми **ъ** дар зиёда аз 2700 калима ба ҷойи **у** бештар аз 2800 маротиба омадааст. Яъне дар ҳамин шумораи калимаҳо овози садоноки **у** мавриди тахфиф қарор гирифтааст. Садонокҳои устувори **о, ӯ** ва **э** низ чун овозҳои садоноки ноустувори **а, и, у** бавосита ё бевосита ба тахфиф дучор омадаанд.

14. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор кулли ҳодисаҳои овоие (фонетикӣ), ки дар забоншиносӣ илман исботи хешро ёфтаанд, аз

қабилӣ афзоиш, афтидан, монандшавӣ, дуршавӣ, табдил, тахфиф ва ҷойивазкунии овозҳо вомехӯранд.

Дар оғоз, байн ва охири калимаҳои фолклори Сари Хосор асосан овозҳои **а, й, м, н, х** ва **ъ** афзоиш ёфта, аз ҷумла овозҳои **н, х** ва **ъ** бештар ба назар мерасанд

Аз рӯи матнҳо ва мисолҳои мазкур дар муқоиса бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва имлои он маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор аз оғоз, байн ва охири решаи калимаҳо бештар овозҳои **н** ва **х** афтидаанд, ҳамчунин афтидани овозҳо зиёдтар аз охири решаи калимаҳо ба миён омадааст.

Дар фолклори Сари Хосор ҳодисаҳои фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавии (диссимиялтсия) ва ҷойивазкунии фонемаҳо (овозҳо) камтар ба назар мерасанд.

Ҳодисаи табдили (бадалшавии) фонемаҳо (овозҳо) дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба омадааст, ки бештар садонокҳо ба якдигар ва 15 ҳамсадо, аз ҷумла б, д, ж, з, к, л, п, р, с, т, ф, х, ҷ, ш, ъ ба овозҳои в, г, й, қ, м, н, с, х ва ч табдил ёфтаанд.

Ба ҳодисаи фонетикии тахфиф зиёдтар овозҳои садоноки кутоҳи а, и, у ва ҳамчунин садонокҳои устувори о, ӯ ва э низ дучор омадааст, ки ба ҷои онҳо овози ҳалқии нарми ъ истифода гардидааст.

Ба тахфифи овозҳо бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ, бандакҳои феълию хабарӣ ва пешвандҳои шаклсозӣ феъл дучор шудаанд.

Ҳодисаҳои овӣ дар назму наср ва ҳам дар драмаи (намоишномаи) матнҳои фолклории Сари Хосор дучор гардидаанд.

15. Дар фолклори Сари Хосор истисно аз сохт ва навӣ ҳиҷои баъзе СХХ (чун орд) намудҳои дигари ҳиҷоҳо истифода шудаанд.

16. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор чун забони адабии тоҷик бисёре аз фонемаҳои алоҳида чи дар шакли адабӣ ва чи лаҳҷавӣ, аз ҷумла ё – 89 маротиба, и – 241 маротиба, о – 5, у – 83, ӯ – 19 ва э – 52 маротиба, дар маҷмӯъ 496 маротиба барои ифодаи маъно ва ё тобишҳои

маъноии гуногун дар нутқи бошандагони ин диёр мавриди истифода қарор гирифтааст.

17. Омӯзиши мавзуъ ва масъалаҳои вожагонӣ (лексикӣ) нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор калимаҳои аслии тоҷикӣ замина, мавқеи хос ва серистеъмолиро доро мебошанд, ки бештар аз 7000 номгӯй, ки зиёда аз 26000 маротиба омадаанд, ба 91 фоиз рост меояд.

Аслан калимаҳои решагӣ, ки аз як ё духичой иборат мебошанд, аз қабилҳои **асал, асп, ачал, банд, барг, барф, баҳо, бор, дарав, замин, зин, кор, кӯх, лола, май, ном, нон, об, орд, орзу, осмон, пар, ризо, роҳ, санг, садо, сол, тар, танг, фикр, хоб, хок, чанг, чарх, чоҳ, шах, шох** зиёда аз 400 калимаро ташкил медиҳанд.

18. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор калимаҳои **Аллоҳ, Худо, агар, аз, ака, акнун, ба, бача, баъд, биё, боз, бой, боло, бошад, гирифтани, гуфтани, дар, деҳқон, доштан, ду, духтар, ё, ин, кардан, кашидан, ки, чавон, ман, ҳамин, ҳамон, ҳар, об, омадан, охир, пеш, подшоҳ, рафтани, рӯз, ту, ӯ (у), худ, чӣ, шудан, э, эй** ва як серистеъмолтарини онҳо махсуб меоянд, ки дар шакли забони адабию лаҳҷавӣ аз 50 то 1043-маротибагӣ омадаанд.

19. Бо вучуди мамониатҳои даврони шӯравӣ дар жанрҳои назмии фолклори Сари Хосор истифодаи лексикаи динӣ мавқеи хосро молик буда, эътиқод, боварӣ ва умеди мардумро ба Худои мутаол ва дини Ислом нишон медиҳанд.

20. Дар фолклори Сари Хосор чун маводи забони адабӣ ва лаҳҷа мавзуъҳои баҳси вожагонӣ – ҳаммаъноҳо (синонимҳо), ҳамсонҳо (омонимҳо) ва ҳамзидҳо (зидмаъноҳо – антонимҳо) истифодаи васеъ доранд.

21. Диалектизмҳо гурӯҳи калони дигари мавзуи соҳаи лексика ва лингвофолклористикаро ташкил медиҳад, ки дар фолклории Сари Хосор мавқеи хос дошта, бо номгӯйи зиёда аз 3500 калима бештар аз 13500 маротиба истифода шудаанд, ки ба 47 фоизи маҷмуи калимаҳои матнҳои фолклории Сари Хосор рост меояд.

Таснифи диалектизмҳо нишон дод, ки онҳо ба гурӯҳҳои диалектизмҳои маълуму маъмули лексикӣ, фонетикӣ, морфологӣ, грамматикӣ (морфологӣ-синтаксисӣ) ва фразеологӣ чун мешаванд.

22. Бахусус диалектизмҳои лексикӣ ё калимаҳои лаҳҷавии хоси мардуми Сари Хосор дар матнҳои фолклорӣ муайян карда шуданд, ки баъзеи онҳо дар лаҳҷа ҳамчун диалектизмҳои лексикӣ семантикӣ ба маънои нав омадаанд.

Аз 70 номгӯи диалектизмҳои лексикӣ, ки 170 маротиба, дар матнҳои назмию насрӣ омадаанд.

Диалектизмҳои лексикӣ боз зергурӯҳҳои диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-грамматикӣ, фонетикӣ-морфологӣ, фонетикӣ-семантикӣ, морфологӣ, морфологӣ-семантикӣ ва семантикиро ташкил доданд.

23. Фолклори Сари Хосор номгӯи зиёда аз 1100 диалектизми фонетикиро бо такрори бештар аз 5500 калима дар бар мегирад.

Диалектизмҳои фонетикӣ бо роҳҳои гуногун, аз қабилҳои ҳодисаҳои фонетикӣ афзоиш, афтидан, табдил, таҳфиф ва ҷойивакунӣ овозҳо пайдо шудаанд ва маводи зиёдеро дар бар мегиранд.

Таснифи диалектизмҳои фонетикӣ аз рӯи ифодаи номҳо, истилоҳҳо, маъно ва ҳиссаҳои нутқ гузаронида шуд. Ҳамчунин диалектизмҳои фонетикӣ иқтибосӣ, аз қабилҳои калимаҳои арабӣ, русӣ-байналмилалӣ ва туркӣ-муғулӣ дар матнҳои фолклорӣ Сари хосор вохӯранд.

Ба гурӯҳи диалектизмҳои морфологӣ пешванду пасвандҳо, бандакҳои феълию хабарӣ ва бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ дохил гардиданд.

Диалектизмҳои грамматикиро бандакҳои изофӣ, пешоянд-пасоянди -да, пасоянди -ро, пайвандакҳои -у ташкил доданд.

Диалектизмҳои фразеологӣ феълиро ибора ва ҷумлаҳои устуворе, ки бо феълҳо ташаккул ёфтаанд, дар бар гирифтанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲКИҚОТ

1. Дар илми тоҷик лингвофолклористика ҳамчун илми мустақилу мушаххас шинохта шуда, дар доираи қонунгузори соҳаи илм ва маориф ба расмият дароварда шавад.

2. Бо назардошти натиҷа ва хулосаи таҳқиқи мавзӯ ва масъалаҳои лингвофолклористӣ дар муассисаҳои илмӣ ва таълимии дахлдор ҳамчун фану ихтисос таъсис додани лингвофолклористика ва омода сохтани мутахассисони соҳаи мазкур зарурат дорад.

3. Диссертатсия ба пажӯҳишгарону муҳаққиқон ва олимону донишмандоне, ки соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва лингвофолклористикаро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд, метавонад ҳамчун дастур ва роҳнамо хизмат намояд.

4. Маводи диссертатсия дар таҳқиқи минбаъдаи муҳаққиқону донишмандани соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва лингвофолклористика барои кумак ироа мегардад.

5. Пешниҳоди масъалаҳои диссертатсия барои таъсиси баҳши илми лингвофолклористика ва тартиб додани барномаҳои таълимӣ аз фанҳои марбута дар марказҳои илмӣ ва муассисаҳои таълимии дахлдор метавонад мавриди қарор гирида шаванд.

6. Дар диссертатсия бори нахуст масъалаҳои назарии баҳси илми лингвофолклористика аз рӯйи матнҳои фолклории Сари Хосор амалан мавриди пажӯҳиш қарор ёфтааст, ки ин метавонад барои таҳқиқи маводи фолклорӣ дар забоншиносии тоҷик заминагузор бошад.

7. Натиҷаи диссертатсия метавонад дар муассисаҳои олии таълимию илмӣ зимни машғулиятҳои назариявӣ амалии фанҳои марбут ба забоншиносию фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва лингвофолклористикаю услубшиносӣ, ҳамчунин курсҳо ва семинарҳои

тахассусӣ доир ба соҳаҳои мазкур, инчунин хангоми тартиб додани луғату фарҳангҳои лингвофолклористӣ ва диалектологию фразеологӣ истифода шавад.

8. Масъалаҳои ироадшудаи диссертатсия барои мурағаб сохтани барномаҳои таълимӣ, маҷмуаҳои таълимию методӣ ва дастуру воситаҳои таълимӣ аз ҷанҳои лингвофолклористика, лексикология, лаҳҷашиносӣ метавонад мавриди истифода қарор гирад.

9. Намунаи маводи истифодашудаи диссертатсия метавонад барои кулли хонандагону ихлосмандон муаррифгари забон, лаҳҷа, фолклор, фарҳанг, урфу одат, расму оин, таърих ва паҳлуҳои мухталифи дигари мардуми солҳои то 60-уми асри XX Сари Хосор ҳамчун муаррифгар ва панду ҳикмат бошад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Маъҳаз

1. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.

2. Фолклори Кӯлоб [Матн] / Мураттибон: Салоҳиддин Фатхуллоев ва Файзали Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 578 с.

3. Фолклори Кӯлоб. Қисми 1 [Матн] / Мураттибон: С. Фатхуллоев, Ф. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.

4. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб [Матн] / Тартибдиҳанда Р. Амонов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 240 с.

5. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб [Матн] / Тартибдиҳанда Р. Амонов. Нашри дуюм бо иловаҳои Ф. Муродов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 252 с.

2. Адабиёт

6. Абаева, Ф. О. Обрядовый свадебный текст осетин (лексика, семантика, символика) [Текст] / Ф. О. Абаева. – Владикавказ, 2013. – 251 с.

7. Абачараева, М. М. Язык песенного фольклора лакцев: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. М. Абачараева. – Махачкала, 2013. – 23 с.

8. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода [Матн] / А. Абдуқодиров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 124 с.

9. Абдуллоева, Г. З. Лексика Каратагского говора: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Г. З. Абдуллоева. – Душанбе, 2013. – 22 с.

10. Абдуллозода, Р. Зарбулмасалу маколҳо дар асарҳои Садриддин Айнӣ [Матн] / Р. Абдуллозода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 102 с.

11. Абдунабиев, А. Лингвистический анализ топонимии региона Ура-тюбе: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / А. Абдунабиев. – Душанбе, 1992. – 14 с.

12. Абодуллоева, С. Ю. Ономастика «Фарсنامه» Ибна ал-Балхи: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С. Ю. Абодуллоева. – Душанбе, 2009. – 23 с.

13. Абодуллоева, С. Ю. Ономастикон суфийской поэзии: структурный, семантический и функциональный аспекты (на материале произведений Абдुльмаджа Санаи, Фаридаддина Атгара и Джалаладдина Балхи): автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / С. Ю. Абодуллоева. – Душанбе, 2017. – 50 с.

14. Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. Н. Благопожелание: ритуал и текст [Текст] / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. – М., 1994. – С. 168-208.

15. Адабиёти даҳанакӣ (Маҷмӯаи шеър, чистон ва зарбулмасалҳои халқ) / Ҷамъкунанда: О. Исмаиӣ. – Сталинобод-Самарқанд: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1934. – 84 с. (бо алифбои лотинӣ).

16. Аджиев, А. М. Специфика, связи и типология кумыкского песенного фольклора в историческом освещении [Текст] / А. М. Аджиев. – Махачкала, 2008. – 381 с.

17. Айнӣ, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис [Матн] / С. Айнӣ // Шарқи Сурх. – 1953. – № 11. – С. 37-40.

18. Айнӣ, С. Тирози ҷаҳон [Матн] / С. Айнӣ // Куллийёт. Ҷилди 5. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 276 с. – С. 124-141.

19. Акопян, Г. В. Имена родства армянского языка V в.: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Манбаи электронӣ] / Г. В. Акопян. – Ереван, 1987. – 23 с. – Ҳолати дастрасӣ: <https://cheloveknauka.com/semanticheskie->

sootnosheniya-naimenovaniy-rodstva-dolzhnostey-i-kachestva-pri-tadzhiksko-russkih-yazykovyh-kontaktah.

20. Алещенко, Е. И. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки): автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / Е. И. Алещенко. – Волгоград, 2008. – 43 с.

21. Ализода, С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ализода. – Самарқанд, 1926 (бо алифбои арабӣ).

22. Ализода, С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Мухаррири масъул Хочаев Д. С. Ализода. – Душанбе, 2010. – 186 с. (бо алифбои кириллӣ).

23. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (Назария ва амлия) [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – 552 с.

24. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб [Матн] / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 443 с.

25. Алимӣ, Ҷ. Топонимияи Сари Хосор [Матн] / Ҷ. Алимӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (Маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: Континент-ТҶ, №2 (13), 2015. – С. 202-205.

26. Алла, чонам, аллаё (Сурудҳои мардумии алла ва навозишӣ) [Матн] / Таҳияи Б. Шермухаммадиён, Д. Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 55 с.

27. Алламуродова, М. Омонимҳо [Матн] / М. Алламуродова // Вопросы таджикского языка (научный сборник, т. 2). – Душанбе: ТГПУ, 1992. – С. 45-54.

28. Алламуродова, М. Пути образования омонимов и их семантическая классификация в таджикском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. Алламуродова. – Душанбе, 2013. – 21 с.

29. Алфавит [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: [<https://ru.wikipedia.org/wiki/Алфавит>].

30. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 244 с.

31. Амонов, Р. Аз пай ҳикмати халқ [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 104 с.
32. Амонов, Р. Афсонаи сеҳазорсола [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 132 с.
33. Амонов, Р. Вазифаҳои таъхирнопазири мо дар соҳаи нашр кардан ва омӯхтани фолклори тоҷик [Матн] / Р. Амонов // Шарқи Сурх. – 1958. – № 8. – С. 145-155.
34. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш. – 1968. – 412 с.
35. Амонов, Р. А. Очерк устного народного творчества таджиков Кулябской области (Сарихосор): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Р. А. Амонов. – Сталинабад, 1953. – 28 с.
36. Амонов, Р. Рубоиёти халқӣ ва рамзҳои бадеӣ [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 296 с.
37. Амонов, Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ (маҷмуаи мақолаҳо) [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 352 с.
38. Амонов, Р. Эҷодиёти бадеӣ, халқ ва замон [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 172 с.
39. Андреев, М. С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров [Текст] / М. С. Андреев. – Сталинабад-Ташкент, 1930. – 81 с.
40. Андреев, М. С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров [Текст] / М. С. Андреев // Материалы. – Сталинабад-Ташкент, 1930. – С. 60-63.
41. Андрейчик, Л. А. Основные черты языка и стиля на народная песен [Текст] / Л. А. Андрейчик. – София, 1950. – С. 21-26.
42. Аншакова, С. Ю. Языковая картина мира в системе антонимических оппозиций русских былинных текстов: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С. Ю. Аншакова. – Тамбов, 2004. – 26 с.
43. Артеменко, Е. Б. К вопросу об атрибутивном употреблении кратких прилагательных в русской народной лирической песне [Текст] /

Е. Б. Артеменко // Труды Воронежского госуниверситета. Сборник историко-филологического факультета. – Воронеж, 1959. – С. 43-50.

44. Артеменко, Е. Б. Принципы народно-песенного текстообразования [Текст] / Е. Б. Артеменко. – Воронеж, 1988. – 173 с.

45. Артеменко, Е. Б. Синтаксический строй русской народной лирической песни в аспекте ее художественной организации [Текст] / Е. Б. Артеменко. – Воронеж, 1977. – 160 с.

46. Асрориён, Ч. Гӯрғули (Гузориш ва нигориш) [Матн] / Ч. Асрориён. – Душанбе: Шучоиён, 2010. – 180 с.

47. Асрорӣ, В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ [Матн] / В. Асрорӣ. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 100 с.

48. Асрорӣ, В., Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик [Матн] / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.

49. Асрорӣ, В. М. Жанрҳои хурди фолклорӣ. Қисми 1 [Матн] / В. М. Асрорӣ. – Душанбе, 1983. – 92 с.

50. Асрорӣ, В. Фольклор, халқият, нависанда [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.

51. Афсахов, А., Қаҳҳоров, Ҳ. Хат ва пайдоиши он [Матн] / А. Афсахов, Ҳ. Қаҳҳоров. – Душанбе: Маориф, 1979. – 56 с.

52. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми 1. Афсонаҳои тамсилӣ [Матн] / Бозғӯи Р. Амонов. Бо виросторӣ ва иловаҳои Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 120 с.

53. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми 2. Афсонаҳои сеҳромез [Матн] / Бозғӯи Р. Амонов. Бо виросторӣ ва иловаҳои Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 180 с.

54. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми 3. Афсонаҳои маишӣ [Матн] / Бозғӯи Р. Амонов. Бо виросторӣ ва иловаҳои Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 220 с.

55. Афсонаҳои халқи тоҷик (Бозғӯи Р. Амонов) [Матн] / Мухаррир Р. Раҳмонов. – Душанбе: Институти «Ҷомеаи кушода». Бунёди мадад-Тоҷикистон, 2001. – 358 с.

56. Афсонаҳои халқии тоҷикӣ [Матн] / Тартибдиҳандагон: Р. Ҷалил ва Ҳ. Худойбердиев. – Сталинобод-Ленинград: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1938. – 44 с. (бо алифбои лотинӣ).
57. Афсонаҳои халқии тоҷикӣ [Матн] / Тартибдиҳанда: К. Лутфуллоева. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1938. – 41 с. (бо алифбои лотинӣ).
58. Аҳмадов, Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ [Матн] / Р. Аҳмадов. – Душанбе: Дониш, 2007. – 466 с.
59. Баёзи фолклори тоҷик. Зарбулмасал, мақол, чистонҳо. Ҷилди 2. / Б. Тилавов, Қ. Хисомов, Ф. Муродов, Ф. Зеҳниева. – Душанбе: Адиб, 1990. – 256 с.
60. Баёзи фолклори тоҷик. Рубоӣ, байт. Ҷилди 1. [Матн] / Р. Амонов, Ш. Умарова, Н. Азимов, Т. Исроилова. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 288 с.
61. Баёзи эҷодиёти гуфтори мардуми тоҷик (Дастури таълимӣ) [Матн] / Фароҳамоваранда: Р. Раҳмонов. – Душанбе: Адиб, 2010. – 216 с.
62. Базиев А. Т., Исаев М. И. Язык и нация [Текст] / А. Т. Базиев, М. И. Исаев. – М., 1973. – 248 с.
63. Байту рубоӣҳои кӯхистони Зарафшон [Матн] / Ҷамъкунанда ва тартибдиҳанда: С. Мирсаидов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 286 с.
64. Бертельс, Е.Э. Персидский – дари – таджикский [Текст] / Е.Э. Бертельс // Советская этнография. – 1950, № 4. – С. 55-66.
65. Бесолова, Е. Б. Язык обрядового фольклора: Специфика мышления и концептуализация символов [Текст] / Е. Б. Бесолова. – Владикавказ, 2015. – 176 с.
66. Беценко, Т. П. Лингвофольклористика – современное интегративное направление филологической науки [Текст] / Т. П. Беценко // Лингвистика, лингводидактика, лингвокультурология: актуальные вопросы и перспективы развития. – Минск, 2019. – С. 284-290.

67. Бобомуродов, Ш. М. Мофологические особенности языка нормативно-правовой документации сферой образования: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Ш. М. Бобомуродов. – Душанбе, 2011. – 26 с.

68. Бобохон, Б. Сари Хосор Хуросон аст [Матн] / Б. Бобохон // Дарси хештаншиносӣ. Дафтари дуум. – Душанбе: Ирфон, 1991. – С. 349-355.

69. Бобунов, А. М. Контрастивный словарь языка русского и Английского песенного фольклора как база Кросскультурного исследования: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. А. Бобунов. – Курск, 2012. – 23 с.

70. Бобунова, М. А. Динамика народно-песенной речи: (на материале фитонимической лексики в необрядовой русской народной лирической песне): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. А. Бобунова. – Воронеж, 1990. – 22 с.

71. Бобунова, М. А. Фольклорная лексикография: становление, теоретические основания, практические результаты и перспективы: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / М. А. Бобунова. – Орёл, 2004. – 39 с.

72. Богатырёв, П. Г. К вопросу об этнологической географии [Текст] // П. Г. Богатырёв // Народная культура славян. – М., 2007. – С. 600-611.

73. Богатырёв, П. Г. Некоторые задачи сравнительного изучения эпоса славянских народов [Текст] / М. Г. Богатырёв. – М., 1958. – С. 20.

74. Богатырёв, П. Г. Язык фольклора [Текст] / П. Г. Богатырёв // Вопросы языкознания. – 1973. – № 5. – С. 106-116.

75. Богословская, О. И. Язык фольклора и диалект. Учебное пособие по спецкурсу [Текст] / О. И. Богословская. – Пермь, 1985. – 72 с.

76. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ (Васоити таълими) [Матн] / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1977. – 152 с.

77. Боқизода, А. Тафсири навини Қуръони карим. Чилди якум [Матн] / А. Боқизода. – Лохур, 2011. – 864 с.

78. Болдирев, А.Н. Эпоси даҳанакии Тоҷикистон [Матн] // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1934. – №№ 11-12. – С.37-39. (бо алифбои лотинӣ).

79. Болдырев, А. Н. Таджикский фольклор в литературе Советского Таджикистана [Текст] / А. Н. Болдырев // Литературный критик. – М., 1935. – № 9. – С. 115-123.

80. Болдирев, А. Н. Дар бораи Шӯриши Восеъ [Матн] / А. Н. Болдирев // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1936. – № 1. – С. 14-15. (бо алифбои лотинӣ).

81. Болдырев, А. Н. К фольклору Таджикистана [Текст] / А.Н. Болдырев // Труды Базы АН СССР. Т. 3. – 1936(a) – С. 59-73.

82. Болдырев, А. Н. Из истории развития персидского литературного языка [Текст] / А. Н. Болдырев // Вопросы языкознания. – 1955. – № 5. – С. 78-92.

83. Бралина С. Ж. Понятие фольклорного текста [Манбаи электронӣ] / – 2009. – Ҳолати дастрасӣ: <https://articlekz.com/article/4548>.

84. Бузургзода, Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик [Матн] / Л. Бузургзода. – Сталинобод-Ленинград, 1940. – 72 с.

85. Бузургзода, Л. ва Ҷалил, Р. Инъикоси Шӯриши Восеъ дар фольклор [Матн] / Л. Бузургзода ва Р. Ҷалилов. – Сталинобод-Ленинград: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941. – 131 с.

86. Бурлак, С. А. Происхождение языка. Факты, исследования, гипотезы [Текст] / С. А. Бурлак. – М.: Астрель, Corpus, 2011. – 464 с.

87. Буслаев, Ф. И. О преподавании отечественного языка. Ч. 1. [Текст] / Ф. И. Буслаев. – М., 1844. – 336 с.

88. Буслаев, Ф. И. О преподавании отечественного языка. Ч. 2. [Текст] / Ф. И. Буслаев. – М., 1844. – 375 с.

89. Буслаев, Ф. И. О преподавании отечественного языка. Изд. 2-е. [Текст] / Ф. И. Буслаев. – М., 1867 // А. Т. Хроленко. Язык фольклора: Хрестоматия. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 226 с.

90. Буслаев, Ф. И. Русская поэзия XI и начала XII века [Текст] / Ф. И. Буслаев // Летописи русской литературы и древности. Кн. 1. – 1859 // А. Т. Хроленко. Язык фольклора: Хрестоматия. – М.: Флинта, Наука, 2011а. – 226 с.

91. Ваххобов, Т. Як назар ба баҳси атрофи масоили нутқ [Матн] / Т. Ваххобов // Масоили сохтмони забони тоҷикии адабӣ дар солҳои 20-90-и садаи XX. Китоби III. Баҳс дар атрофи масоили мубрами ҳусни калом. Ҷилди 1 (солҳои 50-70). – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 344 с. – С. 3-17.

92. Вахек, Й. Фонемы и фонологические единицы [Текст] / Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 88-94.

93. Венгранович, М. А. Стилистика фольклорного текста. Учебное пособие [Текст] / М. А. Венгранович. – Тольятти, 2011. – 266 с.

94. Венгранович, М. А. Фольклорный текст и мифологическое сознание [Текст] / М. А. Венгранович // Вопросы филологии. – 2002. – № 2 (11). – С. 77-85.

95. Веселовский, А. Н. Историческая поэтика [Текст] / А. Н. Веселовский. – Л., 1940. – 648 с.

96. Волощенко, О.В. Языковые основы фольклора в свете явлений традиционной народной культуры (на материале русской волшебной сказки): дис. ... канд. филол. наук [Текст] / О.В. Волощенко. – Воронеж, 2006. – 223 с.

97. Вольф, М. Н. Средневековая арабская философия: ашаритский калам. Учебное пособие [Текст] / М. Н. Вольф. – Новосибирск, 2008. – 153 с.

98. Все имена Бога в Библии и их значение – полный список [Манбаи электронӣ]. – 2013. – Ҳолати дастрасӣ: <http://icosnews.ru/lessons/vse-im>.

99. Гаджиева, М. А. Фонетические и морфологические особенности отемишского говора кумыкского языка: автореф. дис. ... канд. филолог. наук [Текст] / М. А. Гаджиева. – Махачкала, 2006. – 25 с.
100. Гадоев, Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.
101. Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе, 2017. – 231 с.
102. Гадоев, Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб) [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе, 2019. – 334 с.
103. Ганҷи Кангурт [Матн] / Мурағтибон: М. Зайниддинов, Қ. Нурқаев, И. Бобомаллаев. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 216 с.
104. Ганҷи шоён (Гулчини рубоӣёт ва дубайтиҳои тоҷикӣ) [Матн] / Мурағтибон Р. Аҳмад, Ш. Умар. – Душанбе: Адиб, 2002. – 224 с. (бо алифбои тоҷикӣ ва форсӣ).
105. Ганҷинаи фолклори тоҷик [Матн] / Мурағтибон Р. Аҳмад, Ф. Муродов, Д. Обидов, Ш. Умарова. – Душанбе, 2008. – 77 с.
106. Гафарова, К. Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / К. Т. Гафарова. – Душанбе, 2007. – 164 с.
107. Гегель, Г. В. Ф. Работы разных лет в двух томах. Т. 2. [Текст] / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1971. – 630 с.
108. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми I (Фонетика ва морфология). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии [Матн]. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 232 с.
109. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
110. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди II. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
111. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3.

Чумлаҳои мураккаб [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1989. – 324 с.

112. Гусейнова, Х. К. Религиозная терминология в даргинском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Х. К. Гусейнова. – Махачкала, 2018. – 26 с.

113. Гучетль, Ф. М. Языковые особенности колыбельных песен (на материале разносистемных языков) [Текст] / Ф. М. Гучетль // Вестник Адыгейского государственного университета. – Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2008. – №1. – С. 45-51.

114. Гӯрӯғлӣ. Достони баҳодурони Чамбули Мастон. Ҷилди III [Матн]. Гӯянда: Ҳақназаров Кабуд. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 248 с.

115. Гӯрӯғлӣ (Порча аз эпоси халқи тоҷик) [Матн]. Гӯянда: Қурбон Ҷалил. Коркардабароянда М. Миршакар. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1942. – 235 с.

116. Гӯрӯғлӣ. Эпоси халқи тоҷик. Ҷилди I [Матн]. Гӯянда: Қурбон Ҷалил / Навиштагирандагон: Ҷ. Сухайлӣ ва Х. Ҳомидӣ / Дар зери таҳрири М. Миршакар ва Л. Бузургзода. – Сталинобод-Ленинград: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941. – 240 с.

117. Ғафуров, Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав [Матн] / Б. Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.

118. Ғафуров, О. Маъноӣ ҳазору як ном [Матн] / О. Ғафуров. – Душанбе: Маориф, 1987. – 176 с.

119. Ғафуров, А. О. Ибораҳои феълӣ дар забони адабии тоҷик [Матн] / А. О. Ғафуров. – Душанбе: Меҳроч-граф, 2023. – 184 с.

120. Ғафуров, Р. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 3. [Матн] / Р. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 1979. – 272 с.

121. Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди I [Матн] / Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

122. Давлатзода, Р. Усулҳои тафсири таҳфифи вожаҳо дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ [Матн] / Р. Давлатзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 168 с.

123. Дастуруламал оид ба чамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халк [Матн]. – Сталинобод, 1960. – 158 с.
124. Девицкая Е. Н. Цветовая характеристика мира в лексике русских и немецких народных сказок: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Е. Н. Девицкая. – Курск, 2014. – 18 с.
125. Джабарова, М. Т. Вариантность слов в переводной литературе X века: автореф. дис. ... канд филол. наук [Текст] / М. Т. Джабарова. – Душанбе, 2013. – 23 с.
126. Джураев, Г. Система диалектной лексики таджикского языка: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / Г. Джураев. – Душанбе, 1992. – 30 с.
127. Дмитрук. Л. А. Проблемы лингвофольклористики: костромские говоры [Текст] / Л. А. Дмитрук // Неофилология. – Тамбов, 2019. Том 5. – № 20. – С. 429-435.
128. Додихудоев, Р. Х., Герценберг, Л. Г. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Х. Додихудоев, Л. Г. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 216 с.
129. Евгеньева, А. П. О языке фольклора [Текст] / А. П. Евгеньева // Русский язык в школе. – 1939. – № 4. – С. 52-56
130. Евгеньева, А. П. Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII-XX вв. [Текст] / А. П. Евгеньева. – М.-Л., 1963. – 348 с.
131. Есков, К. Ю. Удивительная палеантология: История Земли и жизнь на ней [Текст] / К. Ю. Есков. – М.: ЭНАС, 2008. – 312 с.
132. Жирмунский, В. М. Методика социальной географии (Диалектология и фольклор в свете географического исследования) [Матн] / В. М. Жирмунский // В. М. Жирмунский. Фольклор Запада и Востока. Сравнительно-исторические очерки. – М., 2004. – С. 22-39.
133. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1 [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
134. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1 [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1982. – 464 с.

135. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
136. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2 [Матн]. – Душанбе, 1984. – 328 с.
137. Завалишина, К. Г., Хроленко, А. Т. Кросскультурная лингвофольклористика: народно-песенный портрет в трех этнических профилях [Текст] / К.Г. Завалишина, А. Т. Хроленко. – Курск, 2005. – 62 с.
138. Завалишина, К. Г., Хроленко, А. Т. Кросскультурная лингвофольклористика: тело человека в лексике русских, немецких и английских народных песен [Текст] / К. Г. Завалишина, А. Т. Хроленко. – Курск, 2006. – 54 с.
139. Завьялова, В. И. Новые сведения по фонетике иранских языков [Текст] / В. И. Завьялова // Труды Института языкознания. АН СССР. Т. VI. – М., 1966. – С. 76-91.
140. Зайцева И. К. Словарные диалектизмы в языке русской народной песни Воронежской области [Текст] / И. К. Зайцева // Славянский сборник. II. – 1958. – С. 32-39.
141. Замонов, З. Лексика Даштиджумского говора: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / З. Замонов. – Душанбе, 2009. – 19 с.
142. Зарбалиев, Х.М. Типология числительных и числовых конструкций: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / Х. М. Зарбалиев. – Баку, 1994. – 46 с.
143. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ [Матн] / Мураттиб: А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикостон, 1960. – 108 с.
144. Зеҳнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 236 с.
145. Зиндер, Л. Р. Общая фонетика [Текст] / Л. Р. Зиндер. Изд. 2. – М., 1979. – С. 4-32.

146. Зоҳидов, А. Влияние русского языка на словообразование современного таджикского литературного языка: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / А. Зоҳидов. – Душанбе, 1992. – 17 с.
147. Идрозова, Э. С. Язык чеченских народных сказок (на материале лексики): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Э. С. Идрозова. – Махачкала, 2016. - 23 с.
148. Икромӣ, Ҷ. Мактаби адабии устод Айнӣ [Матн] / Ҷ. Икромӣ. – Шарқи Сурх. – 1953. – № 4. – С. 37-42.
149. Исмаатзода, С. М. Вожаҳои сарулибос ва оинҳои тоҷикӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдасӣ [Текст] / С. М. Исмаатзода. – Душанбе, 2022. – 160 с.
150. Исмоилов, Ш. Топонимия Каратегинской долины Таджикистана (лингвистическое исследование): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1999. – 30 с.
151. Кабиров, Х.Ш. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая (на материале этнической группы сарыкольцов) [Текст] / Х. Кабиров. – Душанбе, 2016. – 332 с.
152. Кабиров, Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Ш. Кабиров. – Душанбе, 1993. – 240 с.
153. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 188 с.
154. Капранов, В. А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии [Текст] / В. А. Капранов. – Душанбе, 1964. – 215 с.
155. Каримов, Х. Элементы русской лексики в словарном составе таджикского языка [Текст] // Уч. зап. Тадж. гос. университета. Т. 5. Вып. 2. – Душанбе, 1955. – С. 73-83.
156. Каримходжаева, Р. Д. Интерпретация путей стяжения слов в «Гияс-ул-лугот» Мухаммада Гиясуддина Ромпури: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Р. Д. Каримходжаева. – Худжанд, 2006. – 26 с.

157. Каримхӯчаева, Р. Д. Тафсири усулҳои таҳфифи вожаҳо дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ: рис. ... номз. илм. филол. [Матн] / Р. Д. Каримхӯчаева. – Хучанд, 2006. – 152 с.

158. Касимов, О. Х. Лексика «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / О. Х. Касимов. – Душанбе, 2011. – 54 с.

159. Каххаров, М. М. Лексика Пенджикендских говоров: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. М. Каххаров. – Душанбе, 1998. – 20 с.

160. Климас, И. С. Фольклорная лексикология: своеобразие объекта, состав единиц, специфика лексикологических категорий: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / И. С. Климас. – Орел, 2005. – 40 с.

161. Кувватова, М. А. Историко-лингвистическое исследование топонимии Нурека и его окрестностей: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Манбаи электронӣ] / М. А. Кувватова. – Душанбе, 2019. – 27 с. – Ҳолати дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/istoriko-lingvisticheskoye-issledovanie-toponimii-nureka-i-ego-okrestnostei/read>.

162. Кулиев, Э. Р. Клятвы в Коране // Корановедение. Учебное пособие [Манбаи электронӣ] / Э. Р. Кулиев. – М.: Издательство МИУ, 2010. – С. 201-210. – Ҳолати дастрасӣ: <http://ru.quranacademy.org/encyclopedia/article/qasam/>.

163. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷилди I. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот [Матн] / Тартибдиҳандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич. – М., 1981. – 390 с. (Ба забони тоҷикӣ ва русӣ).

164. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷилди II (Китоби 2). Латифаҳо [Матн] / Тартибдиҳандагон: Ҷ. Рабиев, Д. Обидов, Э. Улуғзода, И. Левин. – Душанбе: Дониш, 2007. – 352 с.

165. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷилди IV. Зарбулмасалҳо [Матн] / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. – Душанбе, 1986. – 240 с.

166. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷилди V. Зарбулмасалҳо [Матн] / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. Душанбе, 1992. – 322 с.
167. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷилди VII (Ҳамосаи «Гӯрғули») [Матн]. Гӯянда: Одина Шакар / Ф. Муродов, С. Фатхуллоев. – Душанбе: Дониш, 2007. – 265 с.
168. Кульсарина, Г. Г. Язык и стиль Башкирских народных сказок: автореф. дис. ... канд филол. наук [Текст] / Г. Г. Кульсарина. – Уфа, 2004. – 25 с.
169. Куртенэ, Б. де. И. А. Общее языкознание. Избранные труды [Текст] / И. А. Б. де Куртенэ. – М.: Юрайт, 2024. – 330 с.
170. Куртенэ, Б. де. И. А. Языковедение и язык. Исследования, замечания, программы лекций [Текст] / И. А. Б. де Куртенэ. – М., 2010. – 216 с.
171. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломаткитобати забони оҷикӣ [Матн]. – Душанбе: Хирадмандон, 2021. – 64 с.
172. Қуръони карим [Матн] / Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ / Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
173. Қуръони карим / Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров [Манбаи электронӣ]. – 423 с. – Ҳолати дастрасӣ: <https://www.studmed.ru>.
174. Лазарь, Ж. Общий язык иранских земель и его диалекты по текстам X-XI вв. н. э. [Текст] / Ж. Лазарь // Народы Азии и Африки. – 1961. – № 4. – С. 176-181.
175. Латифаҳо (Маҷмӯа) [Матн] / Ҷамъкунанда: А. Деҳотӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1938. – 128 с. (бо алифбои лотинӣ).
176. Латифаҳо [Матн] / Танзим ва таҳрири адабии Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 272 с.

177. Латифаҳои тоҷикӣ. Чопи чорум [Матн] / Чамъкунанда: А. Дехотӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 103 с.
178. Летова, А. М. Семантические особенности фитонимов в русском фольклоре: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / А. М. Летова. – М., 2012. – 23 с.
179. Лившиц, В. А. Иранские языки народов Средней Азии [Текст] / В. А. Лившиц // Народы Средней Азии и Казахстана. Том I. – М., 1962. – С. 131-159.
180. Лингвистика [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: [https://sostav.textologia.ru/definit/lingvistika/?q=1017 &n=271328](https://sostav.textologia.ru/definit/lingvistika/?q=1017&n=271328).
181. Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. Проблемы антропонимики [Текст] / Ответственный редактор В. А. Никонов. – М.: Наука, 1970. – 344 с.
182. Лурье, П.Б. Историко-лингвистический анализ Согдийской топонимии: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Манбаи электронӣ] / П.Б. Лурье. – Санкт-Петербург, 2004. – 24 с. – Ҳолати дастрасӣ: <https://www.dissercat.com/content/shugnanskaya-antropnimika-struktura-semantika-i-istochniki-proiskhozhdeniya/read>.
183. Маданияти сухан (Матолиби конференсияи маданияти сухан аз 24-25 ноябри соли 1988) [Матн]. – Душанбе, Маориф, 1988. – 350 с.
184. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского языка: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / Х. Маджидов. – Душанбе, 1995. – 48 с.
185. Маликаи Зебоҳусн [Матн] / Афсонаҳои Сайиди Маҳмадӣ дар сабти Абдулҳай Маҳмадаминов. Матни илмӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Истеъдод, 2016. – 176 с.
186. Маниёзова, Р. А. Семантические соотношения наименований родства должностей и качества при таджикско-русских контактах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 [Текст] / Р. А. Маниёзова. – Душанбе, 2002. – 19 с.
187. Матроров, С. Традиционные игры Ваханцев:

этнолингвистический очерк [Текст] / С. Матроров. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.

188. Махадов, М. О фонеме «ъ» в южных и юго-восточных говорах [Текст] / М. Махадов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 141-151.

189. Махмадҷонов, О. О. Историко-лингвистические исследование Гиссарской долины Таджикистана: автореф. дис. ... док. филол. наук [Манбаи электронӣ] / О. О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2010. – 54 с. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.dslib.net/jazyki-mira/>.

190. Махмадҷонов, О. О. Топонимия Ромитского региона: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / О. О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2005. – 169 с.

191. Мачидов, Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик (Дастури таълимӣ) [Матн] / Х. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.

192. Маъруфов Р.М. Термины родства в говоре таджиков Самарканда [Текст] / Р.М. Маъруфов // Вопросы лексики таджикского языка (научный сборник). – Душанбе, 1985. – С. 21-29.

193. Маъсумӣ, Н. «Марги судхӯр» – асари барҷастаи реализми сотсиалистӣ [Матн] / Н. Маъсумӣ // Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – С. 39-294. – 296 с.

194. Маъсумӣ, Н. Забон ва маҳорат [Матн] // Н. Маъсумӣ. Чаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 125-268

195. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Дониш, 1976. – 75 с.

196. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 296 с.

197. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – 160 с.

198. Маъсумӣ, Н. Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ [Матн] / Н. Маъсумӣ // Шарқи Сурх. – 1950. – № 11.

199. Медведева, А. А. Жанровые и региональные особенности языка частушек Шексинского района Вологодской области: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / А. А. Медведева. – 2019. – 218 с.
200. Медведева, М. А. Фонетические явления в произведениях хакасских писателей [Текст] / М. А. Медведева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2015. – № 10 (52). – В 2-х ч. Ч. I. – С. 125-127.
201. Мирзоев, А. Забони адабиёти классикӣ ва муносибати он бо забони имрӯзаи тоҷикӣ [Матн] / А. Мирзоев // Шарқи Сурх. – 1949. – № 4. – С. 7-11.
202. Мирзоев, С. Лексика ягнобского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С. Мирзоев. – Душанбе, 1998. – 23 с.
203. Муминова, С. Б. Номи асбобҳои рӯзгор дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон [Матн] / С. Б. Муминова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (Маҷаллаи илмӣ). Бахши филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 3 (80). – С. 35-39.
204. Муродов, Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар хамосаи «Гӯрӯғлӣ» [Матн] / Ф. Муродов. – Душанбе, 2006. – 300 с.
205. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 64 с.
206. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: ДДТ, 1962. – 162 с.
207. Мурувватов, Ҷ. Маълумоти мухтасар дар бораи шеваи тоҷикони Файзобод [Матн] / Ҷ. Мурувватов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 107-126.
208. Мухамедхочаева, Р. А. Корбасти лексикаи динӣ-ирфонӣ дар маснави «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор [Манбаи электронӣ] / Р. А. Мухамедхочаева. – 2021. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.iza.tj/ru/korbasti-leksikai-dini-irfoni-dar-masnavi>.
209. Назарзода, С. Аҷоиб-ул-махлуқот ва вожашиносии таърихии форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 1999. – 309 с.

210. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, – 2003. – 148 с.
211. Назарзода, С. Лингвистическое изучение классических письменных памятников [Текст] / С. Назарзода. – Душанбе, 2004. – 303 с.
212. Назарзода, С. Таджикская общественно-политическая терминология: История, направления и перспективы: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / С. Назарзода. – Душанбе, 2004(б). – 40 с.
213. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004(а). – 395 с.
214. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ [Матн] / Тартибдиханндагон: Р. Амонов ва М. Шукуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 227 с.
215. Намунаи фолклори тоҷик [Матн] / Тартибдиханда: М.Турсунзода. – Сталинобод-Ленинград: Нашриёти давлатии Тоҷикстон, 1940. – 230 с. (бо алифбои лотинӣ).
216. Намунаи фолклори тоҷик. Қисми 1. [Матн] / Тартибдиханда: А.Н. Болдирев [Матн] / Дар зери таҳрири Е. Бертелс. – Ленинград-Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикстон, 1938. – 282 с. (бо алифбои лотинӣ).
217. Намунаҳои фолклори Дарвоз [Матн] / Ҷамъкунанда ва тартибдиханда: А. З. Розенфелд – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикстон, 1955. – 168 с.
218. Народ [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
219. Насимов, Н. Словообразование глагола в языке прозы Садриддина Айни: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Н. Насимов. – Душанбе, 1995. – 22 с.
220. Насимов, Н. Калимасозии феъл дар насри Айни [Матн] / Н. Насимов. – Душанбе, 2023. – 144 с.

221. Насруддинов, М. С. К истории исследования таджикской антропонимии [Текст] / М. С. Насруддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2012. – № 4/4 (91). – С. 14-22.

222. Неаполитанский, С. М. Тысячи имен Бога. Вишну и Шива [Манбаи электронӣ]. – 2021. – Ҳолати дастрасӣ: <http://labirint.ru/books/802061>.

223. Неменова, Р. Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Р. Л. Неменова. – Л.: 1950. – 15 с.

224. Неменова, Р. Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) [Текст] / Р. Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 193 с.

225. Неменова, Р. Л. Некоторые особенности бальджуванских говоров таджикского языка [Текст] // Изв. АН Тадж. ССР. Отделение обществ. наук. – 1954. – Вып.5. – С. 137-146.

226. Неменова, Р. Л. Чӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 [Матн] / Р. Л. Неменова, Ф. Чӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.

227. Никитина, С. Е. Культурно-языковая картина мира в тезаурусном описании. Диссертация в виде научного доклада на соискание ученой степени доктора филологических наук [Текст] / С. Е. Никитина. – М., 1999. – 54 с.

228. Никитина, С. Е. Предмет и метод лингвофольклористики [Манбаи электронӣ] / С. Е. Никитина // Тезисы к лекции на семинаре «Оппозиция устности / книжности в «низовой» словесности и традиции «наивной литературы» (Москва, ИВГИ РГГУ, 20-22 апреля 2000 г.) в рамках виртуальной мастерской «Традиции спонтанных культур: жизнедеятельность и морфология». – Ҳолати дастрасӣ: http://www.ruthenia.ru/folklore/nikitina_lexiga.zip.

229. Никитина, С. Е. Устная народная культура и языковое сознание [Текст] / С. Е. Никитина. – М., 1993. – 187 с.

230. Номҳои Худо дар Ислоҳ [Манбаи электронӣ]. – 2011. – Ҳолати дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki>.
231. Номҳои Худованд [Манбаи электронӣ]. – 2021. – Ҳолати дастрасӣ: http://ilm.komron.info/crp/Nomhoi_Hudovand/crp/.
232. Норман, Б. Ю. Теория языка. Вводный курс. 3-е издание [Текст] / Б. Ю. Норман. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 296 с.
233. Норматов, М. Забоншиносии умумӣ (Васоити таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олий) [Матн] / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 1981. – 160 с.
234. Нурджанов, Н. Таджикский народный театр. По материалам Кулябской области [Текст] / Н. Нурджанов. – М.: 1956. – 339 с.
235. Обидов, Д., Шермухаммедов, Б. Фолклори тоҷик / Д. Обидов., Б. Шермухаммедов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 201 с.
236. Олимова, М. Х. Эллипсис в таджикском литературном языке: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. Х Олимова. – Худжнд, 2006. – 171 с.
237. Осимова, Б. А. Ходжентский говор (Лексика и фразеология) [Матн] / Б. А. Осимова. – Худжанд, 2000. – 56 с.
238. Основные этапы развития топонимики [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: https://studopedia.ru/3_49357_osnovnie-etapi-razvitiya-toponimiki.html.
239. Оссовецкий, И. А. Лексика современных русских народных говоров [Текст] / И. А. Оссовецкий. – М., 1982. – 196 с.
240. Оссовецкий, И. А. Некоторые наблюдения над языком стихотворного фольклора [Текст] / И. А. Оссовецкий // Очерки по стилистике художественной речи. М., 1979. – С. 199-252.
241. Оссовецкий, И. А. О языке русского традиционного фольклора [Текст] / И. А. Оссовецкий // Вопросы языкознания. – 1975. – № 5. – С. 66-78.
242. Оссовецкий, И. А. Об изучении языка русского фольклора [Текст] / И. А. Оссовецкий // Вопросы языкознания. – 1963. – № 3. – С. 3-4.

243. Оссовецкий, И. А. Стилистические функции некоторых суффиксов имен существительных в русской народной лирической песне [Текст] / И.А. Оссовецкий // Труды Института языкознания АН СССР. Т. VII. – 1957. – С. 466-504.

244. Оссовецкий, И.А. Язык фольклора и диалект [Текст] / И. А. Оссовецкий // Основные проблемы эпоса восточных славян. – М., 1958. – С. 172-190.

245. Офаридаев, Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза [Текст] / Н. Офаридаев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 176 с.

246. Очерки по грамматике таджикского языка. Выпуск 1 [Текст] / Розенфельд, А. З. Материалы к исследованию сложно-составных глаголов в современном таджикском литературном языке / А. З. Розенфельд. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1953. – 51 с.

247. Пеллинен, Н. А. Лингвистический аспект мира детства (на материале карельских колыбельных песен): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Н. А. Пеллинен. – Петрозаводск, 2010. – 22 с.

248. Петренко, О. А. Этнический менталитет и язык фольклора [Текст] / О.А. Петренко. – Курск, 1996. – 118 с.

249. Пирмагомедова, А. С. Гелхнский говор лезгинского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / А.С. Пирмагомедова. – Махачкала, 2013. – 23 с.

250. Писарчик, А. К. Кулябская этнографическая экспедиция 1948 года [Текст] / А. К. Писарчик // Известия ТФАН СССР. – 1948. – № 15.

251. Писарчик, А. К. О некоторых терминах родства у таджиков / А.К. Писарчик // Тр. Ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж.ССР, 1953, т. 17: Сборник статей по истории и филологии Средней Азии, посвященные 80-летию со дня рождения А. А. Семенова – С. 177-184. – Ҳолати дастрасӣ: <https://cheloveknauka.com>.

252. Потеня, А. А. Из записок по русской грамматике. Т. III. [Текст] / А. А. Потеня. – М., 1968. – 551 с.

253. Потебня, А. А. Из записок по русской грамматике. Т. I-II. [Текст] / А. А. Потебня. – М.: Просвещение, 1958 – 535 с.
254. Потебня, А. А. Из записок по русской грамматике. Т. IV [Текст] / А. А. Потебня. – М.-Л., 1941. – 320 с.
255. Потебня, А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии [Текст] / А. А. Потебня. – Харьков, 1860. – 158 с.
256. Потебня, А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. 2-е изд. [Текст] / А. А. Потебня. – Харьков, 1914. – 243 с.
257. Потебня, А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. 2-е изд. [Текст]. – Харьков, 1914 // А. Т. Хроленко. Язык фольклора: Хрестоматия. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 226 с.
258. Потебня, А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. 1-е изд. [Текст] / А. А. Потебня. – Варшава, 1883 // А. Т. Хроленко. Язык фольклора: Хрестоматия. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 226 с.
259. Праведников, С. П. КУПЕЦ в русских народных сказках [Текст] / С. П. Праведников // Лингвофольклористика: сб. науч. статей. - Вып. 16. – Курск, 2009. – С. 17-22.
260. Праведников, С. П. Основы фольклорной диалектологии [Текст] / С. П. Праведников. – Курск, 2010. – 231 с.
261. Праведников, С. П. Территориальная дифференциация языка русского фольклора: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / С. П. Праведников. – Курск, 2011. – 42 с.
262. Равшан Раҳмонӣ (рӯзгор ва осор) [Матн] / Мураттибон: А. Кӯчарзода, О. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 304 с.
263. Раднаева, Э. Э. Сопоставительно-типологическая фонология бурятского и английского языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Э. Э. Раднаева. – Улан-Уде, 2005. – 23 с.
264. Расторгуева, В. С. Краткий очерк фонетики таджикского языка [Текст] / В. С. Расторгуева. – Сталинабад, 1955. – 80 с.
265. Расторгуева, В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.

266. Расторгуева, В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 1. Варзобский говор таджикского языка [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1952. – 207 с.

267. Расторгуева, В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 2. Северные таджикские говоры. Шайдан – Ашт – Чуст – Кассансай [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1952. – 324 с.

268. Расторгуева, В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 3. Ленинабадско-Канибадамская группа северных таджикских говоров [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1956. – 192 с.

269. Расторгуева, В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 4. Южноферганские говоры (Риштан, Сох) и говоры Ура-тюбинской группы [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 224 с.

270. Расторгуева, В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 5. Таджикско-русский диалектный словарь [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 251 с.

271. Раҳимов, Д. Шугун хамчун жанри фолклори тоҷик: рис. барои дарёф. унв. номз. илми филол. [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе, 2003.

272. Раҳимов, Р.Р. Две заметки по антропонимии Зеравшанской долины (Тезка Аристотеля, Термины родства и личные имена) [Текст] / Р. Р. Раҳимов // Ономастика Средней Азии. - М.: Наука, 1978. – 226 с.

273. Раҳмон, Эмомалӣ. Суханронӣ ба муносибати 12-солагии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 1000-солагии зодрузи Носири Хусрав [Манбаи электронӣ] / Эмомалӣ Раҳмон. – 08.09.2003. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6643>.

274. Раҳмон, Эмомалӣ. Суханронӣ дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30- солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / Эмомалӣ Раҳмон. – 08.09.2021. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/26483>.

275. Раҳмонӣ, Р. Лингвофолклористика, этнолингвистика ва фолклор (Масъалаҳои назарӣ) [Текст] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2022. – 62 с.

276. Раҳмонӣ, Р. Насри гуфтори тоҷикони Бухоро [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 336 с.

277. Раҳмонӣ, Р. Таърихи гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2001. – 208 с.

278. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.

279. Раҳмонӣ, Р. «Шоҳнома» дар байни тоҷикон [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2017. – 400 с.

280. Раҳмонӣ, Р. Як афсона дар баёни чор насл (пажӯҳиш ва матни илмӣ) [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 64 с.

281. Розенфельд, А. З. Бадахшанские говоры таджикского языка [Текст] / А. З. Розенфельд. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1971. – 193 с.

282. Розенфельд, А. З. Ванджские говоры таджикского языка [Текст] / А. З. Розенфельд. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1964. – 149 с.

283. Розенфельд, А. З. Говоры Каратегина [Текст] / А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1960. – 107 с.

284. Розенфельд, А. З. К терминологии родства и свойства в таджикских говорах [Текст] / А. З. Розенфельд // Иранские языковедение (научный сборник). – М., 1976. – С. 209-217.

285. Розенфельд, А. З. Материалы по этнографии и топонимике Ванджа [Текст] / А. З. Розенфельд. – ИВГО, 1953. – Вып. 4 (88). – С. 402-404.

286. Розенфельд, А. З. Название «лангар» в топонимике Таджикистана [Текст] / А. З. Розенфельд. – ИВГО, 1940. – Вып. 6 [72]. – С. 861-864.

287. Рустамов, Ш. Забон ва замон [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 256 с.

288. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.

289. Сабзаев, С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар [Матн] / С. Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 1991. – 80 с.

290. Саидов, М. Таҳлили таърихӣ-забоншиносии номҳои Худованд дар Қуръон [Матн] / М. Саидов // «Паём»-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи филология. – Душанбе: Сино, 2017. – № 5/4 – С. 58-66.

291. Саидов, М. Теонимияи Қуръон [Матн] / М. Саидов. // «Паём»-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи филология, № 5/3 / – Душанбе: Сино, 2017. – С. 82-90.

292. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси махсус барои факултети филологияи донишкадаҳои олии). Қисми якум [Матн] / Р. Саидов. – Душанбе, 1990. – 110 с.

293. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси махсус барои факултети филологияи донишкадаҳои олии). Қисми 2 [Матн] / Р. Саидов. – Душанбе, 1991. – 144 с.

294. Саидов, Р. Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта): автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 35 с.

295. Сангинова, Р. И. Лексика Канибадамского говора таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Р. И. Сангинов. – Душанбе, 2012. – 24 с.

296. Сафаров, Ю. Русско-интернациональные слова в произведениях Рахима Джалила: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Ю. Сафаров. – Душанбе, 1985. – 23 с.

297. Семенов, А. А. К вопросу о термине «дари» как названии языка [Текст] / А. А. Семенов // Памяти Михаила Степановича Андреева. Сборник статей по истории и филологии народов Средней Азии. – Сталинабад, 1960. – С. 189-193.

298. Сердюк, М. А. Актуальные проблемы изучения фольклорных текстов [Текст] / М. А. Сердюк // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2009. - № 2 (70). – С. 42-45.

299. Сефербеков, Р. И. Пантеон языческих божеств народов Дагестана (типология, характеристика, персонификации): автореф. дис. ... док. истор. наук [Текст] / Р. И. Сефербеков. – Махачкала, 2009. – 34 с.

300. Смирнова, О. И. Вопросы исторической топонографии и топонимики Верхнего Заравшана [Текст] / О. И. Смирнова // Тр. СТАЭ. Т. 1. МИА СССР. – М.-Л., 1950. – № 15. – С. 56-66

301. Соломонов, М. А. Христианский теоним в структуре фольклорного текста (на материале прикамских духовных стихов): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / М. А. Соломонов.–Прмь, 2011. – 22 с.

302. Соссюр, Ф. де. Труды по языкознанию [Текст] / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.

303. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики [Текст] / Ф. де Соссюр. – М.: Соцэкгиз, 1933. – 272 с.

304. Список научных и научно-методических трудов Хроленко Александра Тимофеевича [Манбаи электронӣ]. – Ҷолати дастрасӣ: <https://www.av.disus.ru>.

305. Старостин, С. А. У человечества был единый праязык (Беседа Г. Зеленко с С. Старостиным) [Текст] / С. А. Старостин // Знание – сила. – М., 2003. – № 8. – С. 39-44.

306. Сулаймонов, И. Калимаҳои омонимӣ дар лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор [Матн] / И. Сулаймонов // Сухани сабз (миаҷмӯаи илмӣ). – Душанбе: ДДОТ, 2002. – С. 35-46.

307. Сулаймонов, И. О. Лексикаи гуфти тоҷикӣ дар ҷазираи Гиссар: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / И. О. Сулаймонов. – Душанбе, 2019. – 24 с.

308. Сулаймонов, И. О. Лексикӣ диалектизмҳои табиати табиат дар ҷазираи Гиссарӣ [Текст] / И. О. Сулаймонов // Паҷӯиш ва дастовард. Наҷунӣ сборник кафедри таҷикӣи забони. – Душанбе: ТГПУ, 2015. – С. 26-36.

309. Султон, М. Ҳ. Забон – омили таҷаққул ва бақои миллат [Матн] / М. Ҳ. Султон // Истиклолият ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон. – Душанбе: Истеъдод, 2018. – С. 39-51.

310. Султон, Ҳ. Забони давлати Сомониён [Матн] / Ҳ. Султон. – Душанбе: Дониш, 2020. – 586 с.

311. Султон, Ҳ. Забони тоҷикӣ ва ҳувиати миллӣ [Матн] / Ҳ. Султон. – Душанбе: Дониш, 2021. – 226 с.

312. Султонов, М. Б. Становление и развитие персидско-таҷикӣи научной терминологии: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / М. Б. Султонов. – Душанбе, 2008. – 50 с.

313. Сӯфиев, А. Инъикоси воқеияти советӣ дар фольклори тоҷик [Матн] / А. Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.

314. Табарӣ, С. Роли Айнӣ дар таракқии забони адабӣ ва насри советии тоҷик [Матн] / С. Табарӣ // Шарқи сурх. – 1948. – № 11. – С. 8-11.

315. Табаров, С. Дар бораи баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозири тоҷик [Матн] / С. Табаров // Шарқи Сурх. – 1950. – № 12. – С. 91-108.

316. Таронаҳои мардуми тоҷик [Матн] / Мураттибон: Р. Аҳмадов, С. Фатҳуллоев. – Душанбе, 2006. – 122 с.

317. Таронаҳои наврӯзӣ [Матн] / Р. Амонов, С. Норматов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 118 с.

318. Таронаҳои наврӯзи [Матн] / Гирдоварӣ, тадвин ва таҳқиқи Р. Аҳмад ва С. Фатҳуллоев. – Душанбе: Адиб, 2011. – 64 с.
319. Темуров Ҷ. Таҳқиқи таърихию забоншиносии антропонимияи «Ҳазору як шаб» [Матн] / Ҷ. Темуров. – Душанбе, 2018. – 24 с.
320. Тилавов, Б. Лексико-грамматический и стилистический анализ послевоенного репертуара таджиков [Текст] / Б. Тилавов // Rgovernium. – 1974. – № 24. – С. 947-952.
321. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 124 с.
322. Тилавов, Б. Современный пословичный репертуар таджикского народа: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе, 1975. – 44 с.
323. Тилавов, Б. Таджикские пословицы и поговорки. Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Т. 2. [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1989. – С. 61-76.
324. Тимофеев, К. А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения [Текст] / К. А. Тимофеев. – Новосибирск, 2001. – 88 с.
325. Толкачева, И. В. Нерегулярные фонетические явление как основа лексикализации (на материале Нижегородских говоров: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / И. В. Толкачева. – Нижний Новгород, 2012. – 24 с.
326. Толстая, С. М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры [Текст] / С. М. Толстая // Славянский и балканский фольклор. – М.: Наука, 1989. – С. 215-229.
327. Толстой, Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике [Текст] / Н. И. Толстой. – М.: Индрик, 1995.
328. Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Материалҳо) [Матн] / Қ. Тоҳирова. – Душанбе, 1967. – 82 с.

329. Убушиева, Б.Э. Лексика калмыцких народных песен (когнитивно-семантический аспект): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Б.Э. Убушиева. – Элиста, 2013. – 27 с.

330. Фазилов М.Ф. Некоторые особенности таджикского литературного языка эпохи Саманидов (По одной старинной рукописи «Таърихи Табари» [Текст] / М.Ф. Фозилов // Труды АН Тадж. ССР. Т. 27. – Сталинобод, 1954. – С. 173-183.

331. Файзов, М. Современное таджикское литературное произношение (экспериментальное фонетическое исследование): автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / М. Файзов. – М., 1990. – 34 с.

332. Фатхуллоев, С. Идеино-эстетическое своеобразие эпоса «Гуругли» и его роль в духовной жизни таджикского народа: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С. Фатхуллоев. – Душанбе, 2004. – 23 с.

333. Филин, Ф. П. О свойствах и границах литературного языка [Текст] / Ф. П. Филин // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1975. – № 6. – С. 3-13.

334. Фозилов, М., Хусейнов, Х. Пайдоиши забон ва инкишофи он [Матн] / М. Фозилов, Х. Хусейнов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 28 с.

335. Фолклори водии Қаротегин. [Матн] / С. Гулрухсор. – Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.

336. Фолклори Данғара [Матн] / Мураттиб Ф. Муродов. – Душанбе: Дониш, 2002. – 175 с.

337. Фолклори диёри Восеъ [Матн] / Гирдоваранда ва тартибдиханда: С.Чалишев. – Душанбе, 1990. – 160 с.

338. Фолклори Норақ [Матн] / С. Махдиев. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 315 с.

339. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон [Матн] / Р. Амонов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 114 с.

340. Фолклори тоҷик [Матн] / Тартибдиҳандагон: М. Турсунзода ва А.Н. Болдырев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 519 с.
341. Фолклори Ўротеппа [Матн] / Мураттиб: Ҷ. Рабиев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 230 с.
342. Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор [Текст]. – Л.: Наука, 1974. – 276 с.
343. Фонетика [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фонетика>.
344. Фонология [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фонология>.
345. Халилов, А. Ҳиссачаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / А. Халилов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 120 с.
346. Харари, Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества [Текст] / Перевод с англ. Л. Сумм / Ю. Н. Харари. – М.: Синдбад, 2016. – 520 с.
347. Хаскашев, Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик [Матн] / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.
348. Хафизова, З. Р. Религиозная лексика в башкирском языке: дис. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук [Манбаи электронӣ] / З. Р. Хафизова. – Уфа, 2020. – 289 с. – Ҳолати дастрасӣ: http://www.dissersat.com/content/religioznaya_leksika_v_bashkirskom_yazyke/read/pdf.
349. Ходжаева, М. О. Фонетико-лексические интерпретации в персидско-таджикских толковых словарях XIV-XVII вв.: дис. ... канд. филол. наук [Манбаи электронӣ] / М. О. Ходжаева. – Худжанд, 2012. – Ҳолати дастрасӣ: <https://cheloveknauka.com/v/356993>.
350. Хоркашев, С. Р. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ) [Матн] / С. Р. Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014. – 324 с.
351. Хоркашев, С. Р. Лексико-семантический и морфологический анализ предметной лексики в южных и юго-восточных говорах таджикского языка: дис. ... док. филол. наук [Манбаи электронӣ] /

С. Р. Хоркашев. – 2015. – 367 с. – Ҳолати дастрасӣ: <https://search.rsl.ru/ru/record/01005102895>.

352. Хоркашев, С. Р. Суффиксальное словообразование существительных в юго-восточных говорах таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С. Хоркашев. – Душанбе, 1996. – 20 с.

353. Хоркашев, С. Р. Таҳқиқи воҳидҳои луғавии марбут ба асбоби рӯзгор [Матн] / С. Р. Хоркашев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (Маҷаллаи илмӣ). Бахши филологӣ. – Душанбе, 2014. – № 3 (58-1). – С. 369-382.

354. Хроленко Александр Тимофеевич [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

355. Хроленко, А. Т. Введение в лингвофольклористику: учебное пособие [Текст] / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2010. – 152 с.

356. Хроленко, А. Т. Идиолект былинного певца в словаре языка русского фольклора (статья) [Текст] / А. Т. Хроленко // Мастер и народная художественная традиция Русского Севера. – Петрозаводск, 2000. – С. 298-308.

357. Хроленко, А. Т. Изучение народно-песенной речи в высшей школе (тезисы) [Текст] / А. Т. Хроленко // Тезисы докладов Всесоюзной конференции «задачи изучения русской лексики и фразеологии в высшей педагогической школе». – Орёл, 1982. – С. 49-50.

358. Хроленко, А. Т. История курской школы лингвофольклористики в письмах и документах [Текст] / А. Т. Хроленко. – Курск, 2018. – 118 с.

359. Хроленко, А. Т. Лексика русской народной поэзии [Текст] / А. Т. Хроленко. – Курск, 1976. – 64 с.

360. Хроленко, А. Т. Лингвофольклористика. Листая годы и страницы [Текст] / А. Т. Хроленко. – 2008. – 229 с.

361. Хроленко, А. Т. О соотношении устно-поэтической и разговорной речи [Текст] / А. Т. Хроленко // Очерки по стилистике русского языка. Вып. 1. – Курск, 1974. – С. 42-55.

362. Хроленко, А. Т. О составе поэтической фразеологии народной лирической песни (статья) [Текст] / А. Т. Хроленко // Специфика фольклорной лексики и фразеологии. – Курск, 1978. – С. 49-68.
363. Хроленко, А. Т. Об одном свойстве фольклорного слова (статья) [Текст] / А. Т. Хроленко // Вопросы стилистики. Вып. 13. – Саратов, 1977. – С. 89-100.
364. Хроленко, А. Т. Поэтическая фразеология русской народной лирической песни [Текст] / А. Т. Хроленко. – Воронеж, 1981. – 163 с.
365. Хроленко, А. Т. Поэтическая фразеология русской народной лирической песни: автореф. дис. ... док. филол. наук [Текст] / А. Т. Хроленко. – Л., 1984. – 38 с.
366. Хроленко, А. Т. Проблемы лингвофольклористики: к вопросу о комплексном подходе к изучению языка фольклора / А. Т. Хроленко // Очерки по стилистике русского языка. Вып. 1. – Курск, 1974. – С. 9-23.
367. Хроленко, А. Т. Семантика народно-песенного слова в аспекте эволюции [Текст] / А. Т. Хроленко // Семантика слова в диахронии. – Калининград, 1987. – С. 113-120.
368. Хроленко, А. Т. Семантическая структура фольклорного слова [Текст] / А. Т. Хроленко // Русский фольклор. Вып. 19. – Л.: Наука, 1979. – С. 147-156.
369. Хроленко, А. Т. Системность языка фольклора и роль принципа симметрии [Текст] / А. Т. Хроленко // Очерки по стилистике русского языка. Вып. 1. – Курск, 1974. – С. 24-41.
370. Хроленко, А. Т. Что такое лингвофольклористика? [Текст] / А. Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – № 1. – С. 36-42.
371. Хроленко, А. Т. Язык фольклора: Хрестоматия [Текст] / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 226 с.
372. Хроленко, А. Т., Бобунова М. А. Конкорданс русской народной песни. Том 2. Песни Архангельской губернии (словарь) [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова. – Курск, 2008. – 316 с.

373. Хроленко, А. Т., Бобунова, М. А. Конкорданс русской народной песни. Том 1. Песни Курской губернии (словарь) [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова. – Курск, 2007. – 258 с.
374. Хроленко, А. Т., Бобунова, М. А., Праведников, С. П. Проблемы фольклорной диалектологии [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова, С. П. Праведников. – Курск, 2003. – 72 с.
375. Хроленко, А. Т., Петренко, О. А., Кармышева, О. А. Опыт сопоставительного анализа в лингвофольклористике [Текст] / А. Т. Хроленко, О. А. Петренко, О. А. Кармышева. – Курск, 2002. – 123 с.
376. Хроленко, А. Т. Семантика фольклорного слова [Текст] / А.Т. Хроленко. – Воронеж, 1992. – 137 с.
377. Хромов, А. Л. Общая лингвистическая характеристика топонимии и микротопонимии Ягноба [Текст] / А. Л. Хромов // Изв. ООН АН Тадж. ССР. – 1966, №3 [45]. – С. 83-87.
378. Хромов, А. Л. К вопросу о топонимике Матчи [Текст] / А. Л. Хромов // Изв. АН Тадж. ССР. – 1983 – № 1 [32]. – С. 76-82.
379. Хромов, А. Л. Некоторые проблемы топонимического исследования Таджикистана [Текст] / А. Л. Хромов // Изв. ООН Тадж. ССР. 1968. – № 1 [51]. – С. 68-76
380. Ходжаева, М. О. Фонетико-лексические интерпретации в персидско-таджикских толковых словарях XIV-XVII вв.: дис. ... канд. филол. наук [Манбаи электронӣ] / М. О. Ходжаева. – Худжанд, 2012. – Ҷолати дастрасӣ: <https://cheloveknauka.com/v/356993>.
381. Хочаев, Д. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Д. Хочаев. – Душанбе, 1998. – 149 с.
382. Хочаев, Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад [Матн] / Д. Хочаев – Душанбе, Шучоӣён, 2011. – 229 с.
383. Хочаев, Д. Афкори забншиносони тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д. Хочаев. – Душанбе, 2013. – 344 с.
384. Худжати, Сайид Мухаммад Бакир. Исследование по истории Корана. Перевод с фарси доктора филологических наук Таджидина

Мардони [Текст] / Сайид Мухаммад Бакир Худжати. – Тегеран, 2007. – 264 с.

385. Хушенова, С. В. О фольклоре и фразеологии как источниках изучения истории языков [Текст] / С. В. Хушенова // Забоншиносии тоҷик. Душанбе, 1934. – С. 211-216.

386. Ҳалимов, С. С. Айнӣ дар бораи ташаккули забони адабии тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов // Масъалҳои забони тоҷикӣ. Душанбе: Ирфон, 1967. – 135 с. – С. 93-106.

387. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (Асри X). (Дастури таълимӣ) [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1979. – 96 с.

388. Ҳочӣ Иброҳим Саидзодаи Хучандӣ. Дуъо – мағзи ибодат. – Хучанд, 2001. – 44 с.

389. Ҳомидов, Д. Забони тоҷикӣ ва номшиносӣ [Матн] / Д. Ҳомидов. – Душанбе: Сино, 2018. – 272 с.

390. Хусейнов Х. Диалектизм дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим [Матн] / Х. Хусейнов // Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1964. – С. 58-72.

391. Хусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ [Матн] / Х. Хусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 256 с.

392. Цаллагова, И. Н. Язык осетинской загадки [Текст] / И. Н. Цаллагова. – Владикавказ, 2010. – 176 с.

393. Циренов, Б. Д. Язык Бурятских сказок: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Б. Д. Циренов. – Улан-Уде, 2004. – 184 с.

394. Чалишев, С. Жизнь и творчество Саидали Вали-заде: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С. Чалишев. – Душанбе, 1972. – 26 с.

395. Чалишев, С. Фолклори тоҷик [Матн] / С. Чалишев. – Кӯлоб: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб, 1993. – 136 с.

396. Чжан, Ж. Фольклор русских. Трёхречья как основа этнической идентичности (по материалам полевых исследований 2015-2019 гг.): дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Ж. Чжан. – 2020. – 273 С.

397. Чихил Раббано аз Қуръони Карим. Мурадтиб Захро Икромӣ. – Душанбе, 2015. – 36 с.
398. Чистонҳо [Матн] / Ҷамъкунанда ва тартибдиҳандагон: Р. Амонов ва Я. Калонтаров. – Сталинобод, 1956. – 134 с.
399. Чистонҳо [Матн] / Тартибдиҳанда: А. Ҳабибов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 78 с.
400. Ҷӯраев, Ғ. Калимаи хоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он [Матн] / Ғ. Ҷӯраев // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – С. 123-139.
401. Ҷӯраев, Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ҷӯраев Ғ. – Душанбе, 2017. – 320 с.
402. Ҷӯраев, Р. Этимологияи 100 калима [Матн] / Р. Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 28 с.
403. Шарофов, Н. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик дар солҳои чилум [Матн] / Н. Шарофов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1967. – 169 с. – С. 155-169.
404. Шарофов, Н. Обогащение словарного состава современного таджикского литературного языка в советский период [Текст] / Н. Шарофов. – Душанбе, 1965. – 34 с.
405. Шарифова, Г. М. Лексика таджикских говоров на современном этапе: состояние и развитие (на материалах Матчинского говора): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Г. М. Шарифова. – Душанбе, 2018. – 26 с.
406. Шарифова, Ф. Таҳаввули ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн] / Ф. Шарифова. – Душанбе, 2012. – 224 с.
407. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Материалҳо). Ҷилди 5 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1980. – 332 с.
408. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Морфология). Ҷилди 2 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1979. – 252 с.
409. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 4 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1982. – 250 с.

410. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик [Матн] / Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 185 с.
411. Ширшаков, Р. В. Фонематические диалектизмы в пензенских говорах [Текст] / Р. В. Ширшаков // Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В.Г. Белинского. Гуманитарные науки. – 2010. – № 15 (19). – С. 58-63.
412. Шодиев, Р. А. Пажухиши этнолингвистикии гӯйишҳои минтақаи Кӯлоб (тахқиқи таърихӣ ва ҳамзамонӣ): автореф. дис. ... док. илмҳои филол. [Матн] / Р. А. Шодиев. – Душанбе, 2022. – 48 с.
413. Шоев, Р. Ономастика «Самак-айёр»: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Р. Шоев. – Душанбе, 1996. – 23 с.
414. Шоханшоев, А. Материалҳо оид ба Шӯриши Восеъ [Матн] / А. Шоханшоев // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1936. – №№ 2, 3 (бо алифбои лотинӣ).
415. Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.
416. Шукуров, Д.Л. Имя бога в библейско-богославской традиции восточных (ориентальных) христиан [Манбаи электронӣ] / Д.Л. Шукуров // libera. – 2020. – №9. – Ҳолати дастрасӣ: http://nbpublish.com/librari_read_frticle.php?id=33802.
417. Шуплецова, Ю. А. Фразеологические единицы в песенном фольклоре Курганской области: структурно-семантический и лингвокультурологический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Ю. А. Шуплецова. – Челябинск, 2008. – 23 с.
418. Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
419. Эльназарова, Х. А. Религиозная лексика в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: дис. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук [Манбаи электронӣ] / Х. А. Эльназарова. – Душанбе, 2014. – 176 с. – Ҳолати дастрасӣ: http://www.dslib.net/yazyki_mira/religioznaya_leksika_v_shahname_abulqasima_firdousi.html#5119303.

420. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Сақофӣ – Ховалинг [Матн] / . – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1987. – 640 с.

421. Эшнӣёзов, М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълимӣ). Қисми якум [Матн] / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. – 114 с.

422. Юнусов, А. Таърихи забоншиносии тоҷик. Ҷилди 1 [Матн] / А. Юнусов. – Душанбе, 1981. – 262 с.

423. Юнусов, А. Таърихи забоншиносии тоҷик. Ҷилди II [Матн] / А. Юнусов. – Душанбе, 1986. – 256 с.

424. Юсупова, С. А. Таҳқиқи луғавӣ-семантикӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ: дис. ... ном. илмҳои филол. [Матн] / С. А. Юсупова. – Душанбе, 2019. – 168 с.

425. Языки мира [Манбаи электронӣ]. – 2022. – Ҳолати дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/Языки_мира

426. Ятимов, С. Масъалаҳои забоншиносии миллии дар таълимоти Пешвои имллат [Матн] / С. Ятимов // Рӯзномаи «Ҷумҳурият», №194-195 (24050), 05.10.2020.

427. Яхьяева, З. Б. Религиозная лексика и фразеология кумыкского языка: дис. ... канд. филол. наук [Манбаи электронӣ] / З. Б. Яхьяева. – Махачкала, 2010. – 161 с. – Ҳолати дастрасӣ: http://www.dissersat.com./content/religioznaya_leksika_i_frazeologiya_kumykskoqo_yazyka/read.

3. Фарҳангҳо

428. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик [Матн] / С. Айнӣ // Куллийет. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 565 с. / Мифтоҳи навишти калимаҳо бо ҳарфҳои арабӣ. – 206 с.

429. Али-заде, А. Исламский энциклопедический словарь [Текст] / А. Али-заде. – М.: Ансар, 2007. – 400 с.

430. Баранов, Х. К. Арабско-русский словарь [Текст] / Х. К. Баранов. – М., 1957. – 1188 с.
431. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Феҳристи истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 408 с.
432. Дадабаева О. Словарь научных и местных названий лекарственных растений Северного Таджикистана (на тадж. яз.) [Текст] / О. Дадабаева. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 132 с.
433. Крысин, Л. П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов [Текст] / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2011. – 864 с.
434. Лингвистический энциклопедический словарь. Главный редактор В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.
435. Луғати русӣ-тоҷикӣ. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
436. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернационалӣ [Матн] / Бо сазо эҳтимоми Воҳид Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – 376 с.
437. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
438. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро [Матн] / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 с.
439. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ). Ҷилди 1 [Матн] / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.
440. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1 [Матн] / Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
441. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2 [Матн] / Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
442. Муҳаммадиев, М. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1975. – 256 с.
443. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.

444. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 1 [Матн] / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
445. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 3 [Матн] / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.
446. Насимов, Н. Вожаномаи хоссаи шеваи Кӯлоб [Матн] / Н. Насимов. – 1993. – 68 с.
447. Насим, Н. И. Луғати лингвофолклористии фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. И. Насим. – Душанбе, 2023. – 250 с.
448. Номнома [Матн] / Мураттиб Ашраф Акрам. – Душанбе, 2015. – 60 с.
449. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ [Матн] / А. Нуров. – Душанбе, 1983. – 536 с.
450. Нуров, А. Мулҳақот бар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷилди 3 [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 304 с.
451. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
452. Розенфельд, В. З. Таджикско-русский диалектный словарь (Юго-Восточный Таджикистан [Текст] / В. З. Розенфельд. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 240 с.
453. Русско-таджикский словарь [Текст]. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
454. Сирочуддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят [Матн] / Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот, феҳрист ва луғатномаи Амон Нуров / Сирочуддин Алихони Орзу. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
455. Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ [Матн] / Мураттибон: Мансур Маҳмудов, Ғаффор Ҷӯраев, Баҳром Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
456. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
457. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.

458. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди якум [Матн]. Тартибдиханда М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 953 с.
459. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди дуюм [Матн]. Тартибдиханда М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 804 с.
460. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ [Матн]. – Душанбе, 2013. – 320 с.
461. Фарҳанги мухтасари «Шохнома» [Матн] / Тартибдиханда Иброҳим Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
462. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 1 [Матн] /. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.
463. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 2 [Матн] /. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.
464. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 [Матн] /. – Душанбе, 2008. – 950 с.
465. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 [Матн] /. – Душанбе, 2008. – 945 с.
466. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ [Матн] / Нашри дуввум бо илова, такмил ва ислоҳ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 670 с.
467. Феҳристи номи маҳалҳои Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2013. – 332 с.
468. Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ (Нашри II бо иловаҳо) [Матн]. – Душанбе: Истеъдод., 2017. – 128 с.
469. Хроленко, А. Т., Бобунова, М. А. Словарь языка русского фольклора: Лексика былины. Ч. 1 [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова. Курск, – 2005. – 125 с.
470. Хроленко, А. Т., Бобунова, М. А. Словарь языка русского фольклора: Лексика былины. Ч. 2 [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова. – Курск, 2006. – 192 с.

471. Хроленко, А. Т., Бобунова, М. А. Словарь языка русского фольклора: Лексика былинных текстов: Пробный выпуск (монография, словарь) [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова. – Курск, 1999. – 87 с.

472. Хроленко, А. Т., Бобунова, М. А. Фрагмент словаря языка русского фольклора: лексика русского эпоса (на материале «Онежских былин» А. Ф. Гильфердинга) (словарь) [Текст] / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова // Фольклорная лексикография. Вып. 7. – Курск, 1997. – С. 3-58.

473. Хусейнов, Х., Шукурова, К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ [Матн] / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.

474. Шарифзода, Г., Матробиён, С. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 1 (номҳои духтарона) [Матн] / Г. Шарифзода, С. Матробиён. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.

475. Шарифзода, Г., Матробиён, С. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 2 (номҳои писарона) [Матн] / Г. Шарифзода, С. Матробиён. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Насимов, Н. Суруди «Ман доғ»-и Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2022. – № 1/3 (101). – С. 60-67.

[2-М]. Насимов, Н. Омори овозии фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 4 (99). – С. 45-51.

[3-М]. Насимов, Н. Антропонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 6-1 (101). – С. 71-76.

[4-М]. Насимов, Н. Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 5 (100). – С. 27-34.

[5-М]. Насимов, Н. Топонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 9. – С. 96-102.

[6-М]. Насимов, Н. Ном ва сифатҳои Худо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2023. – № 2. – С. 22-28.

[7-М]. Насимов, Н. Воҳидҳои лингвофолклористӣ бо ном ва сифатҳои Худо дар эҷодиёти халқи Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 1 (102). – С. 54-60.

[8-М]. Насимов, Н. Соҳиби забону муаллифи фолклор – халқ [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 3. – С. 177-184.

[9-М]. Насимов, Н. Мундариҷа ва сохтори забони матнҳои фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 4. – С. 187-192.

[10-М]. Насимов, Н. Афзоиши овозҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 4 (105). – С. 7-12

[11-М]. Насимов, Н. Калимаҳои арабӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 5 (106). – С. 12-18.

[12-М]. Насимов, Н. Афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 8. – С. 31-36.

[13-М]. Насимов, Н. Фитонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 10. – С. 58-62.

[14-М]. Насимов, Н. Мавқеи морфемаи -ай дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 6 (107). – С. 45-51.

[15-М]. Насимов, Н. Ифодаи инкор дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2023. – № 2 (023). – С. 283-287.

[16-М]. Насимов, Н. Калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 1. – С. 72-76.

[17-М]. Насимов, Н. Номҳои вобаста ба ҳайвоноти хонагӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 2. – С. 50-55.

[18-М]. Насимов, Н. Диалектизмҳои лексикӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 1 (108). – С. 12-18.

[19-М]. Насимов, Н. Диалектизмҳои морфологӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Суханшиносӣ. – 2024. – № 1. – С. 50-63.

[20-М]. Насимов, Н. Калимаи *гул* ва мавқеи истифодаи он дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 3. – С. 50-54.

2. Дар маҷмуа ва нашрияҳои дигар:

[21-М]. Насимов, Н. Шумора дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2023. – № 4 (54). – С. 74-79.

[22-М]. Насимов, Н. Мавқеи хоси морфемаи *-ак* дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии «Самтҳои рушди адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии муосири тоҷик» бахшида ба ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 100-солагии олими фолклоршинос, академик Раҷаб Амонов. – Хучанд, 2023. – С. 494-504.

[23-М]. Насим, Н. Раҷаб Амонов ва фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насим // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2024. – № 1 (55). – С. 99-105.

[24-М]. Насим, Н. Вожаи *булбул* дар «Маснавии маънавӣ» ва фолклори Сари Хосор / Н. Насим // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2024. – № 2 (56). – С. 105-111.

3. Монографияҳо:

[25-М]. Насимов, Н. Назари лингвофолклористӣ ба баъзе хусусиятҳои фонетикӣи фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов. – Душанбе, 2023. – 142 с.

[26-М]. Насимов, Н. И. Пажӯҳиши фолклори Сари Хосор аз диди лингвофолклористӣ [Матн] / Н.И. Насимов. – Душанбе, 2023. – 334 с.

[27-М]. Насимов, Н. И. Баъзе ҷиҳатҳои хоси забони фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. И. Насимов. – Душанбе, 2023. – 156 с.

4. Луғатҳо:

[28-М]. Насимӣ, Н. Вожаномии хосаи шеваи Кӯлоб [Матн] / Н. Насимов. – Кӯлоб, 1993. – 68 с.

[29-М]. Насим, Н. И. Луғати лингвофолклористии фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. И. Насим. – Душанбе, 2023. – 250 с.